Bartuška

Rankraščio teisėmis

Janulaitis, Augustinas

LIETUVOS TEISĖS ISTORIJA

Pirmoji dalis

I-ji knyga

(Kunigaikščių, ponų ir bajorų gadynės)

Konspektas surašytas iš stenografuotų prof. Janulaičio paskaitų, skaitytų 1932/1933 mokslo metais ir kitų užrašų bei atitinkamų vadovėlių.

KAUNAS - - - - - - - - - - - - - - 1933 m.

p. Baltuškos

1932-X-5

17 v.

LIETUVOS TEISĖS ISTORIJA

1. Pradedant dėstyti Lietuvos teisės istoriją pirmiausia mums tenka susipažinti kuris čia mokslas įvedamas, kas čia yra dėstoma, kas yra teisės istorijos objektas. Iš vardo /pavadinimo/ matyti, kad teisės istorijai rūpi teisė. Antras dalykas – tai specialus žvilgsnis į teisės įvairias formas, rūšis. Iš romėnų teisės kurso matot, kad ten kalbama apie romėnų teisės istoriją. Vėliau rasit baudžiamąją teisę, kuri nusako tai, kaip ir už ką skiriamos bausmės. Paskui rasit pilietinę teisę, teisę apie turtų dalykus, šeimos santykius, vėliau rasit finansų mokslą apie mokesčius, kaip juos reikia rinkti. Klausysit tarptautinę teisę, kuri nustato vienos valstybės santykius su kita arba santykius atskirų asmenų su valstybe. Rasit paskiras smulkesnes teises, sakysim, prekių teisę, teismo veikimo sritį ir kt. Visos tos teisių šakos yra teisės nurodančios reiškinius, su kuriais tenka susidurti gyvenime dabartiniu metu, kurios veikia dabar. Šis dalykas, kuris tenka man dėstyti, bus teisės mokslas ne apie dabartinę, bet apie tą teisę, kuri buvo pirma. Taigi teisės istorijos yra tie patys dalykai, tiktai iš istorinio žvilgsnio: tyrinėja, aiškina dalyką, stebia kaip jis keitėsi. Tyrinėti reiškinius – yra aiškinti ne kokie jie buvo, bet kaip keitėsi, kuo baigėsi; ir ne tuos kurie stovi vietoje, bet tuos kurie kinta. Svarbiausia, ką teisė teigia, kurios yra buvusios priežastys, kurios formos. Norint suprasti ir išaiškinti, ką reiškinys teigia, reikia nustatyti patį faktą, t.y., imti tik tokius reiškinius, kurie liečia teisę, bet ne gamtos ar kitus reiškinius. Ir teises reiškiniai gana platus. Teisė nustato žmonių santykius, reguliuoja žmonių tarpusavį gyvenimą. Tarpusavį žmonių gyvenimą reguliuoja ir etika ir tikyba. Bet etika ir tikyba dabar neturi prievartos priemonių, veikia doriškai. Žmogus gali laisvu būdu pasirinkti tikėjimą ir gali tikėti, kaip nori. Valstybės teisė prie to neprisidės. Senovėje buvo atvirkščiai. Buvo laikai, kada tos ar kitos organizacijos dėsniai buvo priverstiniai. Dabar atrado, kad tai yra žmogaus privatinis dalykas. Valstybė, leisdama teisės dėsnius, garantuoja tokią ar kitokią visuomenės tvarką, o kas elgsis kitaip, tos tvarkos nesilaikys, tam ji pavartos jėgą ir gali bausti nuo viešo papeikimo iki mirties bausmės. Jei nusidėjimas mažos reikšmės, tai visuomenė nelabai reaguoja, pvzd., negalima tam tikru laiku vaikščioti gatvėmis. Toks nusidėjimas žmonių nepiktina, bet valstybė gali bausti. Bažnyčia neleidžia užmušti. Užmušėją bažnyčia smerkia, žmonės nuo jo šalinasi, bet ji jo negali nubausti. Valstybės veikimas kitoks. Valstybė veikia teisės dėsniais. Jeigu jos reikalavimų nevykdo, ji panaudoja priemones. Taigi teisės istorija, pust čiuji reiškinius, žiūri, kaip jie kei-

tėsi, žiūri, kaip susidarė nuosavybė, šeima, asmens teisė, kaip keičiasi valstybės formos ir pan. Tiems reiškiniams aiškinti reikia surinkti medžiagą. Medžiagą rinkti būna kartais nesunku, bet žiūrint senus laikus yra jau kaikurių sunkumų. Juo toliau einame į senovę, juo reiškinių mažiau. Tų reiškinių, žinoma, buvo, tik apie juos mažiau kalbėta, mažiau liko žinių. Jeigu, pvdž., mes neturime žinių kuriuos dalykus žmonės senovėje valgė, arba nebus parašyta apie gėrimus, tai iš to mes negalime daryti išvadų, kad žmonės nevalgė arba negėrė. Be abejonės, žmogaus gyvenimas ir tada buvo įvairus, žmogaus prigimtis buvo tokia pat. Kultūros sąlygos pasikeitė, bet liko žmogaus patraukimas išsilaikyti, dauginti̇s, šeimą sukurti. Tad, jeigu mums tenka gilintis į praeitį, trūksta tam tikrų žinių, koks buvo žmogaus gyvenimas senovėje, nes senovėje lietuviai neturėjo raštų, neturėjo paminklų. Tačiau yra tam tikrų palengvinimų, nuostatų, kurie palengvina išaiškinti tai, kaip buvo gyvenama senovėje. Tai — užrašai, likę kitose tautose. Kitos tautos užpuldavo lietuvius arba lietuviai užpuldavo savo kaimynus, žodžiu įvykdavo susidūrimų. Kitos tautos aprašydavo tuos susidūrimus arba turėtus su lietuviais santykius, ir iš to galima daug ko sužinoti, nors dažnai tie užrašai yra vienšališki. Savieji visada girdavo savuosius, o apie lietuvius paprastai atsiliepdavo iš blogosios pusės — tendencingai. Vis dėlto tų žinių apie lietuvius gana vėlai tegauname. Ar lietuvių iki tol nebuvo? Kaip jie gyveno? Tam tenka ieškoti dar kitų kelių. Pasirodo, kad galima kaiką išaiškinti, žinant, kokie aplink buvo reiškiniai. Yra tautų, kurios kultūrinį gyvenimą pradėjo daug anksčiau ir paliko žinomų pėdsakų. Mes galime, lygindami su tuo, kas buvo tuo metu pas kitus, spręsti apie Lietuvą. Lygindami panašius reiškinius, mes naudojamės lyginamuoju metodu. Kadangi tautos maždaug visos eina /vystosi/ tais pačiais keliais, galima apytikriu spėliojimu aiškintis ir savo praeitį. Tas metodas mums teks gana dažnai pavartoti, nes ir mūsų tautos plėtotė ėjo maždaug tuo pat keliu, kaip ir kitų tautų. Yra skirtumų papročiuose, rūbų vilkėjime, bet teisės reikalai keičiasi labai pamažu, forma lieka ta pati, nes žmonės iš vienas kito paima labai daug. Panašumas gali įvykti ir dėl to, kad gyvenimas aplinkui prispaudžia visus vienodai. Naudodamiesi lyginamuoju teisės metodu, mes galime savo žinias papildyti ir tuo būdu teisės istorijoj užkišti spragas.

Mums tenka nagrinėti ne tik teisės istoriją: reikia dar pridėti žodį „Lietuvos", t.y., tenka skaityti Lietuvos teisės istoriją. Teks nagrinėti, kaip Lietuvos teisė keitėsi nuo seniausių laikų iki dabar. Literatūroje buvo galima užtikti, kad Lietuvos teisės nebuvo, o tada pasirodė, buvo laikoma kurios [illegible]

tautos teise. Bet tai yra nukrypimas nuo tikrovės. Racionalistai sakydavo, kad teisę galima išgalvoti. Žmogus sėdi kabinete ir galvoja, gamina projektus. Bet tie projektai neprigis, jei jų nevykdys tie žmonės, kurie gali tai daryti, kurie gali tai vykdyti. Teisė neatsiranda iš viršaus: ji kyla iš paties gyvenimo, ji tenkina žmonių reikalavimus, ji susidaro žmonių santykius derinant. Teisė — tautos produktas; ji kyla iš dvasios gilmių. Teisė tai tautos statutas. Kiekviena tauta turi savo teisę. Teisė turi būti visiem būtina /privaloma/, turi vienodai veikti.

Barbarai,naikindami romėnų kultūrą, nepajėgė sunaikinti senovės romėnų teisės: liko nesunaikintų senovės teisės raštų, kurie vėliau tapo iškasti. Kultūrai kylant, imta ta teisė aiškinti. Pasirodo, kad senovės Romos teisėje buvo daug gerų dėsnių. Juristai pripažino, kad tai pati geriausia teisė. Ėmė ją taikinti. Bet buvo daug dalykų neaiškių, nepritaikomų. Pas romėnus buvo daug vergų, o viduramžiais vergų nebebuvo, buvo tik daug silpnųjų. Juristai ima dėsnius apie vergus taikinti šiems silpniesiem. Pasirodo, kad netinka. Kaip tat išeina? Ar romėnai galėjo apsirikti? — Ne, tai tik kultūros sąlygų skirtumas.

Ar Lietuvos teisė buvo ar ne? Čia galima rasti įvairių atsakymų. Tas pareina nuo to, kaip žiūrėti į Lietuvos santykius. XVIII amž. ir XIX amžiaus pradžioje to klausimo nekildavo. Sakydavo,kad Lietuvos teisė paimta iš lenkų ar kitur, kad Lietuvos teisės nebuvo. Bet XIX amžiaus antroje pusėje, kada rusai panaikino Lietvos teisę /statutą/, prasideda Lietuvos teisės atgiminas svetimose žemėse. Dabar rusai norėjo įrodyti, kad Lietuvos teisės nebuvo. Jie turėjo politinius sumetimus. Lietuvių teisė imta tyrinėti išnaujo. Tyrinėti ėmė lenkų žemėse. Išpradžių tai dirbo daugelis mokslininkų. Nemaža jų buvo iš Vilniaus universiteto. Tačiau kada šie išmirė, kada nebebuvo gyvųjų šaltinių, pradedama abejoti ar lietuvių teisė buvusi. Lietuvos teisės šaltinių buvo daug, tik reikėjo pasirausti senovėje. Daugybė aktų buvo Lietuvos Statutuose. Būdavo atsitikimų, kad reikdavo ieškoti, kas buvo XVIII amžiuje: pvdž., toks atsitikimas. Kartą XIX amžiaus pabaigoje, turtingo dvarininko šeimoje kilo ginčas dėl palikimo. Įvykio pražia buvo XVIII amžiuje. Teko peržiūrėti, aiškinti koks paveldėjimo įstatymas veikė Lietuvoje XVIII amžiuje. Pasirodė abejonių, ar vei-
...ė Lietuvoje bent koks įstatymas. Pradėjo tyrinėti šį dalyką Ki-
...askvoje. Rusams nepatogu buvo pripažinti, kad Lietuva tu-
...rtiną savo teisę, kad ši teisė skiriasi nuo rusų-lenkų
...es tai reikštų, kad Lietuva skirtingas kraštas, ir ga-
...ti abejojimų, ar teisingai užgrobta Lietuva. Įrodyti,
...a atskiros teisės neturėjo, buvo politinis dalykas. Ar
...endra visoms tautoms, kaipo tokia? Mokslininkai pri-

pažino, kad gali būti tos ar kitos tautos teisė, bet tik ne lietuvių: tam, matėm, buvo politinių sumetimų. Labai dažnai mokslininkai tarnauja politikai. Jei mokslininkas sąmoningai iš anksto nusistato, ką jis turi įrodyti, tai bus ne mokslinis darbas, bet pakartojimas kitų žmonių žinių. Tas, kurs išanksto žino, ką įrodys, nėra mokslininkas. Jisai tarnauja tik tam ar kitam politikos ar ekonomijos reikalui. Mokslininkas ima medžiagą, kurią kitaip sutvarko ir pats iš anksto nežino, kokias gaus iš to išvadas. Bet yra ir tokių mokslininkų kurie tai padaro nesamoningai, iš įsitikinimo. Medžiagos mokslininkai rado. Jos buvo Kieve, Maskvoje buvo Lietuvos Metrikai /tik ne taip suprasti kaip dabar metrikai suprantami/. Metrikai buvo valstybės archyvas, kuris buvo nugabentas iš Lietuvos į Maskvą. Turėdami tokį archyvą, kaikurie mokslininkai paskelbė nemažą veikalų iš Lietuvos istorijos. Tačiau lietuvių vardą jie paliko /išleido/. Dažniausiai jie kalba ne apie Lietuvą, bet sukuria naują terminą: Lietuva-Rusija. Jie nenorėtų pripažinti Lietuvos vardą, o norėtų įrodyti, kad Lietuva sujugta buvo su Rusija. Tad, kada jie kalba apie teisę, jie kalba apie lietuvių-rusų teisę. Bet iš to dar neišeina, kad visi tie tyrinėjimo darbai be vertybės. Vis dėlto šie darbai suteikė nemaža medžiagos, kurios iki šiol nebuvo. Jie nepripažįsta Lietuvos teisės, o kalba apie Lietuvių-Rusų teisę, tačiau, atmetus politines tendencijas, gaunamos jau kitos išvados. Lenkai irgi turėjo politinę tendenciją. Ukrainos mokslininkai įrodinėjo, kad Lietuvoje veikusi ukrainiečių teisė, ne rusų, o kiti sako, kad tai buvo Kievo teisė. Su tuo nesutinka Minsko gudai. Jie sako, kad Lietuvos teisė susidėjo iš trijų teisių: lietuvių, gudų ir ukrainos. Apie Lietuvos teisę literatūros daug yra lenkų kalba. Lenkų kalba literatūrą reikia skirti į du laikotarpiu. Vilniaus universitete nepriklausomais Lietuvos laikais buvo rašoma lenkiškai. Tais laikais įrodinėjo, kad Lietuvos teisės savybės susidarė savarankiškai. Lietuva turėjo tokią teisę, kurios neturėjo Lenkija. Bet, kada rusų vyriausybė uždarė Vilniaus universitetą, kai išmirė tie, kurie mokė, jau negreit beatsigavo Lietuvos teisė. Ji ėmė rastis kitose vietose, toliau nuo Lietuvos - Lenkijoje. Bet lenkuose Lietuvos teisė nebujojo. XIX amžiui baigiantis, prasidėjo aiškinimas Lietuvos teisės lenkų literatūroje, bet vėl, kaip rusuose, su politine tendencija. Mokslininkas Džialyn... kuris yra parašęs daug veikalų, išleidęs II Lietuvos Sta... ko, kad Lietuvos teisė pasirodžiusi tik Jogailos laik... ma lietuviai savo teisės neturėjo. Išvada: viskas pai... kų. Buvo žmonių kurie kitaip galvojo, kurių darbai su... buvo susiję. Jie sako, kad Lietuvos teisė susidarė s... Iš tokių buvo Dubauskis, ilgą laiką dirbęs Radvilų ...

bauskio veikale /yra išverstas iš lenkų į lietuvių kalbą/ rasit įrodinėjant, kad Lietuva susikūrė savarankiškai. Taigi ir lenkų literatūroje atsispindi jau politikos užmąsčiai, o politikai gali įtikinti, kad taip buvo, o ne kitaip.

TEISĖS ŠALTINIAI

Tenka dabar tarti keletą žodžių dėl teisės istorijos šaltinių. Teisės šaltiniai yra visa ta medžiaga, iš kurios mes galime pažinti buvusią teisę. Esant Lietuvai nepriklausomai, turint savo įstatymų rinkinį, reikia šiuos įstatymus aiškinti praktikos reikalams, reikia duoti mokykloms vadovėlių. Pasirodo rašytojų, kurie rengiasi mokslo ir praktikos reikalams. Vieni aiškina dalyką, kiti stengiasi patiekti sistemą. Zalaszovskis lygino lenkų ir lietuvių teisę tam tikra sistema. Pabaigoje XIX amžiaus pradėjo rašyti Voluinės lenkų bajorų švietimo skyriaus vedėjas Czackis. Jis sukriovė didelių žinių lobį lietuvių tautos įstatymams pažinti. Teisės mokslas naujos dvasios buvo įgijęs vokietijoje pradžioje XIX amžiaus, kada atsirado istorinė teisės mokykla. /Kas tai yra ir ko norėjo šios pakraipos žmonės galit atrasti p. Tamošaičio knygoje/. Napoleonas, žygiuodamas su begaline kariuomene, paskleidė prancūzų kultūros įtaką, paskleidė įvairiose šalyse savo teisyną. Po Napoleono karų prasideda kova teisės srityje. Susikuria stipri tautinė srovė. Kiekviena tauta turi gyventi savo teise, o ne atnešta iš svetur. Prasideda savo teisės tyrinėjimas, rengiama daugybė darbų, iškasama teisės paminklų. Tai davė medžiagos susipažinti su tuo, kas buvo, ir su tuo, kaip teisė plėtojosi. Čia įsigali istorinė mokykla. Taip buvo daroma tuo laiku vokietijoje, taip pradėjo daryti ir pas mus. Milžinišką darbą atliko Ignas Danilavičius /apie jį yra šiais metais išėjusi mano knyga/ Jis ištraukė daugybę aktų, patiekė galybę medžiagos iš Lietuvos teisės istorijos. Jarošovičius parašė, kaip atrodė įvairiais laikais Lietuvos visuomenė. Jei paimsime tarptautines sutartis,tai juose rasime nemaža šaltinių, pvdž., Mindaugo Rygos prekybinės sutarties projektas su pirkliais. Vėlesniais laikais jau randama Gedimino sutartis su Hansa, sutartis su Rygos pirkliais bei Prūsijos miestais. Lietuvių kalba turime iš senesnių raštų Simano Daukanto „Būdas senovės kalnėnų ir žemaičių" Yra užsilikę įvairus kunigaikščių aktai vietos reikalams. Tokių aktų turime ir iš Mindaugo laikų. Visi tie šaltiniai yra rašytieji teisės šaltiniai. Rašytoji teisė yra atstovaujama įvairiais pažymiais, iš kurių matyti kokios buvo jų formos. Be rašytosios teisės šaltinių dar yra įpročių teisės šaltiniai. Įpročių teisė susidarė gyvenimo praktikos keliu,kai

padermės darė teismus ir naudodamos precidentus juos palaikė nuolatine teise. Parėmimui tų sprendimų ima senų žmonių pasakojimus, kurie nurodydavo, kad taip buvo sprendžiama ir seniau, kad kitaip teisti negalima. Iš to kilo manymas, jog tai yra igimta žmogui teisė. Tie įpročiai sudarė pamatą nerašytąjai teisei. Jie vėliau buvo užrašyti, o pasikartojus vėl užrašydavo ir tuo būdu pereita prie rašytosios teisės. Lietuvos teisės mokslas turi savo literatūrą ir nėra naujas dalykas, tik mūsų laikais yra jau daugiau šaltinių ir medžiagos jam praplėsti.

Kuriam tikslui tenka mokytis teisės istorija, kokia iš to nauda? Kam tas reikalinga? Šis klausimas gali kilti kiekvienam. Ar reikalinga tam,kas eis į ekonomistus, arba dirbs teisme ar advokatūroje? — Realios naudos netenka ieškoti, bet praktiška nauda yra. Teisė yra senesnės kartos padaras, ji greit nesikeičia, o keisdamasi tvarko gyvenimą. Yra reiškinių,kurių pradžia yra kitoje gadynėje, o jie dažnai labai reikalingi ir naudinga žinoti jų vystimas. Vieni dėsniai išlieka, kiti ne. Tat reikia priprasti žiūrėti iš tolo. Praktikai toli nemato. Jei žmogus yra pripratęs žiūrėti tik į tą, kas yra dabar, tai kaip jis galės suprasti pasikeitimą. Susipažinti su teisės istorija svarbu ir politiniu atžvilgiu. Teisė ne amžina, — ji keičiasi. Teisėjui tas mažiau reikalinga, bet įstatymų leidėjui būtina. Jis negalės parašyti naujo įstatymo, jei nežinos, koks buvo įstatymas pirma. Jis turi žinoti kaip reikia juos reguliuoti. Įstatymas turi patenkinti žmonių reikalavimus. Jei jis to nežinos, jis negalės parašyti gerų įstatymų. Pavyzdžiui, kada Seime susirinko atstovai, man buvo pasiūlyta parašyti tokį įstatymą, kuris jau yra. Matyt, jie nežinojo gerai kokie įstatymai yra ir kokie dar reikalingi. Mokslas tai palengvina. Teisės istorija padeda orientuotis, parodo tikrus kelius ir mokina kaip operuoti su įstatymais. Tada nebereikia leisti įstatymo, kuris jau yra ar kuris buvo negeras. Svarbus taip pat dalykas — mokymo ir praktikos sritis. Jei įstatymą pakeis ar naujį išleis, reikia sugebėti jį pritaikyti, išmokti daryti tinkamas išvadas, nepaklysti. Reikia teisininkams susipažinti su teise taip, kad jie, gavę naujį įstatymą, neišsigąstų: mokėtų jų dėsnius pritaikinti ir iš jų daryti išvadas. Dažnai pasitaiko, kad teisininkas negali jau orientuotis anapus Nemuno, kur veikia Napoleono Kodeksas, arba Klaipėdos kraše, ar Palangos srity. Tam reikalinga išmokti istorinio metodo. Nagrinėjimą vietos teisės istorijos galima palyginti su laboratorija, tik čia skirtumas medžiagos. Pažindami teises istoriją, pažinsime ir politinį gyvenimą. Nagrinėjant Lietuvos teisės istoriją, teks mums daryti ekskursijas ir į kitas šalis, bet tik tiek, kiek tai reikalinga lyginimui.

Kadangi Lietuvos teritorija įvairiais laikais nuolat keitė savo ribas,tai mums tenka nusistatyti,kurią dalį, ar visumą tos tautos mes tyrinėsime.Mums svarbu bus pažinti daugiausiai toji dalis,kurioje augo, vystėsi ir įgavo savo formą mūsų teisė,o tai bus vieta daugiausia pačių lietuvių apgyventa.Mums daugiausiai rūpės pažinti etnografinį Lietuvos teisės vystymąsį,žinoma,neatmetant ir mums gretimų kaimynų,kurie turėjo žymios įtakos.Taigi mums svarbu bus pažinti apgyventus lietuvių gimine plotus.

Norint tokį platų klausimą gvildenti,reikia nusistatyti sistemą.Tat kokioje eilėje ir kokia sistema turėsime savo kursą nagrinėti?Esant daugumai medžiagos vartojame tam tikras priemones turimai medžiagai suskirstyti tam tikroje eilėje,kad iš jos išvedus teisės srityj pagrindinius dėsnius.Tos medžiagos pasirinkimas yra labai sunkus,nes žmonių santykius nagrinėjant į vieną ir tą patį dalyką,galima žiūrėti įvairiai.Pav.istorikas paėmęs kokį dokumentą žiūrės vienaip,o juristas kitaip.Teks įvykius taip atpasakoti,kad būtų aiški teisinio gyvenimo linija,kuria ėjo tas ar kitas Lietuvos vystymas.Sistema pareis nuo to,ką turime paimti pamatan,iš kokio punkto išeiti.Negalima viską papasakoti chronologine eile, nes reikia ištraukti tuos įvykius,kurie turi bendresnių dalykų.Teisės gyvenimas nelabai paiso metų,vienas dalykas tęsiasi mažiau,kitas daugiau Galėtų imti gamtiškus reiškinius,bet čia vėl nieks neišeis.Jei paimsim to ar kito atskirą žmogaus gyvenimą,bet istorijoje dažnai būdavo,kad ir garsaus žmogaus gyvenimas,nevisuomet padarė gilių teisiniame gyvenime atmainų.Reikia ieškoti tokių dalykų,kurių žymes buvo didesnes .Kartais dėsim pamatan vadovaująmąją mintį,tų laikų gyvenimo idėją,bet ir idėjos bus dirbtinas dalykas.Galima žiūrėti,kaip ūkis keičiasi: daleiskim pirmykštis ūkis,kada žmonės turėjo primityvius įrankius,o vėliau atsiranda geresni įrankiai,tai pagal juos ir nustato periodus.Jeigu aiškinti teisiniai santykiai,tai reikia atsižiūrėti į žmonių savitarpius santykius.Ūkio sąlygos gali techniškai pasikeisti greičiau,bet žmonių santykiai dar mažai bus pasikeitę.Ekonominė,sociali struktūra sudaro svarbų pagrindinį pamatą iš kurio reiks išeiti dalinant Lietuvos teisės istoriją į periodus.Iš tos socialės struktūros atsiranda įvairios teisės šakos Jei mes paimsime baudžiamąją teisę,tai pamatysime kaip ten žmonių pažiūros į bausmę keitėsi,taip pat pavyzdžiu gali būti prekybinė teisė,politinė teisė ir kt.Kokį klodą visuomenės gyvenime dėti pamatan?Teisės atžvilgiu,pripažinta,kad žmonės yra lygūs,bet gyvenime kits kitam nėra lygūs.Yra žmonių fiziškai stipresnių,kiti silpnesni ir gyvenimo kovoje jie nėra lygūs.Yra vyrų ir moterų. Amžiaus atžvilgiu,vėl bus nelygybė,nes vienas yra senesnis,kitas-jaunesnis; vienas turės didesnį gyvenimo prityrimą,gi jaunesnis be šio įgijimo prityrimo turi mažiau.Turto atžvilgiu taip pat randame skirtumo.Kurie turtingi,jų būklė bus geresnė;vieni yra daugiau apsišvietę,kiti mažiau.Teisės atžvilgiu - jie visi yra lygūs, bet gyvenime to nėra.Teisybė,dabar yra bandymų Europos rytuose sudaryt

tokią visuomenę,kuri būtų be klasių.Taip bent rašoma įstatymuose,bet pačiame gyvenime ᵗĥėra.Pirma buvo priviligijoti vieni žmonės,dabar kiti.

Jei pažvelgsim į praeitį,kaip vystėsi socialiniai santykiai,kokie buvo visuomenės klodai,tai visą Lietuvos teisės istoriją galima padalinti į šiuos periodus:

1. PRAISTORIJA Tai bus senovės pirmykštė gadynė,kada Lietuva buvo Lietuvos teritorijos plote.Tuo laiku nebuvo vieno visuomenės organizmo, o tik ištisa eilė giminių.

2. KUNIGAIKŠČIŲ GADYNĖ./ nuo XII amžiaus iki XV amž./Dabar atsiranda valstybė,iškilę kunigaikščiai sujungia atskiras padermes į vieną valdžią.Visuomenė kunigaikščių valdoma pamažu diferencijuojasi.Jau kalbama apie luomus.

3. PONŲ GADYNĖ./nuo vidurio XV amž.iki vidurio XVI amž./Jie atsiranda esant kunigaikščių neribotai valdžiai.Vėliau jie tiek įsigali, jog pradeda varžyti net pačių kunigaikščių valdžią.

4. BAJORŲ GADYNĖ./ nuo pusės XVI amž.iki pabaigos XVIII amž./ Bajorams viešpataujant įvyksta didelių atmainų Lietuvos gyvenime.Lietuva,kaipo valstybe žuvo.

5. PRIKLAUSOMYBĖS LAIKAS. /1795 + 1918/.Šis periodas tęsiasi nuo rusų viešpatavimo pradžios iki rusų valstybės žlugimo ir Lietuvos pasiliuosavimo.Rusams viešpataujant atsiranda naujas klodas: rusų biurokratijos valdininkų luomas. 19 amž. vidury įvyksta didelių atmainų: buvo panaikinta baudžiava,įvyksta bandymų pasiliuosoti iš rusų jungo,pav.,1831 ir 1863mt. sukilimai.Čia kyla jau ir pačiame judėjime skirtumų.Aristokratai linksta Varšuvos pusėn,o valstiečiai remiasi daugiausiai demokratiniu judėjimu. Vėliau iškyla valstiečiai.Jie įgauna asmens teises,kurių iki šiol neturėjo,o 1905 mt.revoliucija dar labiau priverčia sumažinti caro valdžią.Tai trumpas schema,kaip atrodo Lietuvos teisės istorijos vistymasis.

Jeigu imti bendrą Lietuvos plotą aukštesnėje gadynėje,tai reiks padaryti dar kitą padalinimą.Čia atsiranda naujas elemientas-prūsai,kuris naują Lietuvos dalį sujungia su kitokios tautos valstybe ir daro tam tikrą antspalvį.Prūsuose atsiranda vokiečių bajorai,kurie sudaro dvasinį ordeną ir pradeda daryti užkariavimus.Susidaro prūsų ordeno valstybė.Tai bus vienas laikotarpis.Pamažu pradeda rastis vieno asmens valdžia,tai - kunigaikščio valdžia ir palengva eina prie apsoliutizmo.Tai bus apsoliutizmo gadynė.

Toliau dar reiks kartais ieškoti mažesnio padalinimo,žiūrint tam tikros gadynės. 18 amž.pabaigoj,o teisingiau 19 amž. pradžioj Lietuva buvo suskaldyta į dvi dalis /1795 m./ anapus Nemuno paėmė viena valstybė,šiapus - kita,/aš vartoju seną terminą "užnemunę",bet yra bandymų sudaryti kitą terminą./Užnemunė turėjo savo likimą skirtingą nuo kitos Lietuvos valstybės dalies,ypač,patekus į prūsus.Ši pusė gyveno bendrai su lenkais,vėliau pateko į rusų valstybės ribas,galų gale sudarė atskirą provinciją.

Lietuvos valstybė turėjo pergyventi eilę katastrofų: politinių,o kartais socialinių.Jos suskaldymas sudarė tam tikrų gilių pėdsakų ir daug praeis laiko kol Lietuvos valstybė besuaugs į bendrą kūną.

Aš dar neminėjau visai vienos Lietuvos dalies,kuri pridera prie Kuršo žemių.Tai yra Palanga.Pabaltės dvarininkai turėdami bendrų ryšių su rusais norėjo sujungti visą pabaltę ir įvesti Palangos krašte pabaltės įstatymus. Naujieji Pabaltės įstatymai buvo padaryti 19 amž. pradžioje,bet senieji įstatymai panaikinti nebuvo. Kartais ir tokia maža šalikė turėjo pergyventi savo atskirą gyvenimą.Bet kadangi,tai buvo labai mažas plotas /vienas valsčius/tai daug kalbėti apie ją neteks.

Išeina,kad mes Lietuvos teisės istorijos turime dvi dideles šakas.Bendra gadynė - bajorų,o paskui, kada pradėjo kurtis Lietuvos valstybė, Lietuvos vakarai /žemaičiai/ nuėjo savo keliu,o Lietuvos rytai /prūsai/ kitu keliu. Reikės šios šakos žiūrėti atskirai nuo to laiko,kaip pradėjo kurtis Lietuvos valstybė ir išnagrinėti,kaip ėjo gyvenimas vienu ir kitu.

PIRMYKŠTĖ GADYNĖ.

Dabar teks pereiti prie pirmykštės gadynės,- prie padermių gadynės.Šituo klausimu yra nemaža literatūros.Patartina perskaityti bent šiuos du veikalus, naudinga bus ir juristams ir ekonomistams: 1/Weberio,Ūkio Istorija,ir 2/Gumpliovič,Socialogijos pagrindai.Ten rasit labai gražią visuomenės vystymosi struktūrą.Žinomas dalykas ten ne būtinai rasit tokią tvarką,ne taip kaip pasakosiu čia.Be to, labai įdomi kultūros istorija yra Liperto /vokiečių kalba/.

Žiūrėdami gyventojų užsiėmimus,kaip jie pagamina sau pragyvenimą,kaip susidarė ūkio formos ir žmonių sąvytarpy santykiai,mes pirmykščius gyventojus padalysim į 3 stadijas.

PIRMYKŠTĖ STADIJA sako apie lietuvų tokį pragyvenimo šaltinį,kada žmogus viską ima iš gantos nieko neperdirbdamas,tai primityviškiausia gyvenimo forma.Tai bus medinčių ir žvejų gyvenimas.Ką jie gauna iš gamtos,viską sunaikina vartodami maistui ir nieko neperdirba,negamina.

Antra STADIJA,TAI PIEMENS. Čia jau žmogus turi kitą pragyvenimo šaltinį. Pasiekęs aukštesnį kultūros laipsnį stengiasi jau gyvulius auginti,parūpina jiems maisto,jų visų nenaikina,kaip medinčius.Piemuo saugo juos nuo žmonių, nuo žvėrių ir iš jų gyvena.

TREČIA STADIJA BUS ARTOJAI. Jie kaip ir piemens nenaikina ką gauna iš gamtos,bet sėja, augina, perdirba,stengiasi dalį sunauduoti pagaminimui didesnio vaisio.Kiekvienam jau atsitikime reikalingas didesnis išsilavinimas, reikalingas didesnis žmonių skaičius.Jeigu medinčiai ir žvėjai negali sudaryti valstybę,tai piemens jau gali sudaryti,o artojams tas jau bus normaliu reiškiniu.Žinoma,pasakyti,kad šios stadijos ėjo viena po kitos,negalima.Istorija žino ir atvirkščių pasikeitimų.Kartais viena ūkio stadija nepasibaigia prasidėjus kitai.Ar pasibaigė medinčių ir žvejų gyvenimas mūsų gadynėje? Žinoma,kad ne.Dabar bandų ganytojus galime rasti Pietų Amerikoje, jie parūpina maistą miestams.

MEDINČIAI IR ŽVEJAI. Jeigu imsime medinčių ar žvejų gyvenimą,kurie naudojasi tik tuo ką duoda gamta,tai pamatysime,kad jie kraustosi ten,kur yra pragyvenimo šaltinių.Medinčiai kraustosi ten, kur yra daugiau gyvulių,o žvejai ten-kur žuvių,nes jie prigulėjo nuo žvėrių,kuriuos jie gaudė.Medinčiai ir žvejai sudaryti didelės valstybės negalėjo,nes gyveno nedideliais būriais. Pragyvenimo šaltinis negausus,juk negali būti žvėrio prie žvėries,teks vytis ir, žinomas daiktas, dėl žvėrių įvyks susidūrimų. Kartais jau medžiojimas spiria dėtis į didesnius būrius,jei gyvuliai gyvena dideliais būriais,kaip pav.: buivolai, briedžiai ir t.t. Gyvuliai prispiria medinčius klajoti tam tikrame rajone. Susiduriant su kainynais nusistato sienos,bet jos nepastovios,susidaro konfliktas.Į savo kaimynus žiūri,kaip į priešus. Žuvys ir žvėrys - maistas, žmogus - priešas. Kai tenka kariauti,kartais susirenka didesnis būrys. Tada kilsta klausimas kas vadovaus? Atsirado vado sąvoka. Iš labiau prityrusių, iš stipresniųjų atsiranda ir vadas,kuris padeda nugalėti priešą,padeda žmonėms gauti daugiau ar gyvulių, ar žuvies. Vienintelė valdžia, tai vyro valdžia ant moters,tėvo ant vaikų. Valdžia nebus tvirta, delto,kad nera kas riboja. Silpniesiems gyventi sunku, jų nieks negloboja ir gyvenimo kovoje neišlaikys. Kitoje stadijoje atsiranda darbo padalinimas ir tas sudaro pagrindą gyvenimo pertvarkymui. MOteris renka augalus,nes ji negali, kaip vyras ,kuris vejasi gyvulius arba žvėrius, lakstyti. Jos darbas valgio paruošimas. Kaip atsirado šeimos santykis? Būdavo teorijų ir aiškinimų,kad moteris iš pradžių vogdavo,paskui pirkdavo, o vėliau už dovanas iš tėvų gaudavo. Kai kurie randa,kad tas šioje stadijoje galejo būti. Negalima sakyti,kad pradžioje buvo pati blogiausia padėtis. Ne, gali būti atvirkščiai. Pirmykščiai galėjo gyventi geriau, o vėliau gyvenimas galėjo pablogėti. Nuo to galėjo pasikeisti ir šeimos santykių susidarymas.

Medinčiai neturi turto. Jie ima tai, ką duoda gamta. Maisto jam ilgai neužtenka. Jei laikys ilgiau gali sugęsti, tik šiltuose kraštuose galėjo pramokti rūkyti. Kalbėti apie nuosavybę netenka, ką jis paima, tai jo. Nieks nesisavina.

Atranda,kad giminystę nustato pagal motiną. Kadangi išvedimas tėvo giminystės reikalauja komplikoto minties proceso,tai pasitenkino tuo,kad žinoma motina.

PIEMENS. Jau medinčių gadynėje galima pastebėti piemenų gadynės pradmenis. Tur būt pats gyvenimas vertė žmones susidraugauti su gyvuliais, nes gal būt bijojo gyvulių išnykimo,arba dėl kitokių priežasčių nueita gyvulių auginimo keliu. Žmogus pradėjęs auginti gyvulius apgina juos nuo žvėrių ir žmonių. Kai kuriems gyvuliams reikalingas maistas. Atrado,kad žmogus gali gyvuliams parūpinti ir pašaro ir ganyklų. Todėl atsirado galimybių savo bandas žymiai padidinti.

Banda daros turtu. Iš pradžių žmonėms rūpi mėsa,paskui pereina prie pieno, Pasidarė p i e n ė d ž i a i, gyvulių nebepiauna. Yra ir dabar tautų kur draudžiama piauti gyvulius. Pav., Indijoje kai kurios tautelės atranda,kad karvė-šventas gyvulys ir piauti būtų didžiausia nuodėmė. Tikybos aiškintojai atranda,kad tam tikri dievai gyvulius piauti neleidžia ir draudžia. Piemens nustoja valgyti mėsą, pasidaro pienėdžiai. Didesnėms bandoms reikia plačių ganyklų.Žiemą ganosi vienur,vasarą-kitur. Piemens žino,kur reikia suvaryti savo bandas. Jie klajoja savo rajonuose tam tikrais periodais,nes nuganyta žolė pasikartoja. Pas piemenis žmonių atsiranda daugiau,reikalinga bandas apsaugoti ir nuo žmonių ir nuo žvėrių. Reikia dalintis ganyklomis. Iškyla ginčai, kurie prieina kartais net iki karo. Kas stipresnis, tas ima viršų. Jau čia atsiranda didesnė gyvenimo nelygybė,kokia buvo iki šiol. Išsilavinimas jau didesnis. Čionai fizišką jėgų nebeužtenka. Žmogus pats turi ieškoti ganyklų ir jėgų apsigynimui. Ant kiek medinčiaus gyvenime invalidai buvo našta, ant tiek piemenims silpnas žmogus yra naudingas. Būryj ir silpnas žmogus gali išsilaikyti. Keičias ir šeimos santykis. Žmonas perka. Kainos nustatomos pagal galvijų. Pav, perka vergą,moka tiek ir tiek jaučių,arba kada neša aukas dievams,tai sako davė dievui galvijų 100.jaučių. Taigi vertybę nustato galvijais. Pinigų pavadinimas-pecunia kilęs iš žodžio pecus-galvijas.

Pas pemenis giminystė išvedama pagal tėvą. Vaikai jau priklauso tėvui, o ne motinai.Žmona eina gyventi pas vyrą,o ne jis pas ją. Jau čia galima sakyti apie patriarchatą.Kai kur teko užtikti tokią ceremoniją,kad vaiką gimdo ne motina,bet tėvas. Tą procesą turi tėvas atlikti darydamas tam tikrą imitaciją. Kada tėvas pagimdo ir priima,tai vaikas skaitosi jo. Perėmimas reikalauja tam tikrų apeigų ir ceremonijų. Tas įprotis pasiliko laukinėje baskų tautelėje atvykusiai nuo Kaukazo. Paveldi jau sūnūs. Skirtumas yra tarp dukterų ir sūnų. Tėvas rūpinasi vaikais kol suaugo.

Dabar pas piemenis matome jau naujų dalykų. Atsiranda belaisviai,ko negalėjo būti pas medinčius ir žvejus. Atsiranda socialinė nelygybė.Ar gali priimti svetimą žmogų medinčiai arba žvejai? Jei būtų konfliktas tarp medinčių dėl medžioklės teritorijos,ir jis paimtų savo kaimyną į nelaisvę tai turėtų kartu su juo medžioti,o medžioti kartu su belaisviu netinka,nes medžiotojai dažnai turi ginti vienas kitą nuo žvėrių,o,kad pavojuj esant belaisvis padėtų medinčiui - abejotina. Išeitų,kad laikant belaisvį, šeimininkas turėtų uždirbti jam maistą. Tat medinčiui į nelaisvę imti neapsimoka. Jis priešą arba nustums,arba išvys toliau,arba užmuš. Su piemeninis kas kita,jau savo šeimos neužtenka. Jam reikalinga daugiau žmonių,stipresnieji piemenys gauna jų užkariaudami kitus piemenis. Kurie priešinasi - užmuša,o kitus paima į nelaisvę. Dabar toks darbas,kad gali atlikti ir vergas. Žmonės nustoję bandų,dirba pas naują šeimininką. Gali atsitikti,kad į nelaisvę gali patekti žmogus vargo prispautas. Gali gyvuliai išmirti arba gali trūkti pašaro,tai tuomet jis pasiduoda stipresniam ir tas priima jį savo globon.

Atsiranda nemaži būriai ginkluotų vyrų,ginklai buvo paprasti, durtuvas, iešmas iš metalo arba akmens. Su šiais ginklais kariauna prieš kitus žmones ar prieš žvėris, kurie užpuola bandas.

Šeimos santykiai dabar kitokie,tėvo valdžia - neginčijama. Ant kiek pirma medinčius tegalėjo išmaitinti vieną žmoną,dabar turtingam bandų ganytojui,kurio kartais galvijų skaičius siekia 10.000, lengvai gali išmaitinti kelias žmonas. Žmonas gali pirkti, gali į nelaisvę painti,bet vengia imti s u t a r t i n i. Paimta sutartini į turtingą šeimą,galėtų daryti perdaug įtakos. Patogiausiai žmonos pirktos iš tėvų, ar vogtos. Tokios moterys neturės teisių, kaipo lygios šeimos moteris. Jos bus vergės ir užims tokią vietą, kokią vyras duoda. Į ją žiūrės iš aukšto. Bet šios vergės kartais gali iškilti,tas pareis nuo asmens gabumų. Turtingi turkai galėjo turėti daug žmonų. Kartais kai kurios iš tų žmonų prasimušdavo. Pav., Turkai buvo paėmę Galicijoje į nelaisvę vieną rusinę,kuri vėliau iškilo tarp kitų žmonų ir ilgą laiką turėjo per vyrą įtakos valstybės reikaluose.

Piemenų gadynėje jau galima kalbėti apie nuosavybę,apie mantą. Žmogus saugodamas bandas nuo žvėrių ir rūpindamas joms ganyklas bei pašarą, įdeda savo darbą.Bandos darosi turtu. Atsiranda nuosavybės sąvoka. Kalbėti apie nuosavybą nekilnojamo turto dar netenka. Žemė reikalinga tik tiek, kiek ji duoda žolės,o žolę nuganius galima nusidangenti su bandomis kitur. Piemens prie ganyklų pagerinimo neprisideda, tat ir nuosavybės klausimas į žemę nekilsta.

Jeigu pažiūrėti baudžiamojoje teisėje, jau galėsime kalbėti apie tam tikrus įpročius, kurie išsidirbo tarpe žmonių,padermėje.Reikalus tvarko patriarchas. Jis tvarko padermę tiek kiek tas atatinka anų laikų struktūrai.Nebus nusidėjimo ką nors pavogti pas kaimyną. Už padarytą žalą atkeršija tuom pačiu. Iš čia susidarė patarlė: "Akis už akį, dantis už dantį". Jei žalą padarė žmogus iš kitos padermės,ypač jei įvyksta žmogaus užmušimas, tai kita padermė nusikaltėlio dažniausiai neišduos. Kilsta tarp padermių ginčas. Tada padermė atsako už savo žmogų. Įvesti karo formas,tais laikais, žinomas dalykas dar nėra organizacijos.Atsisakius padermei išduoti nusikaltėlį, ji užsitraukia ant savęs kitos padermės kerštą. Iš čia kilo kruvino keršto dėsnys. Jau dabar atsako ne pats nusikaltėlis, bet visa padermė. Keršijama jau bet kuriam iš padermės, nežiūrint ar jis kaltas, ar ne. Atsako jau ne individas, bet kolektyvas. Bet ne visada atskiras žmogus ar giminaitis gali atkeršyti,yra per silpnas.Daleiskim, kad kam nors užmušė tėvą, tai vaikai kartais negali atkeršyti,nes jie yra per maži. Tada reikia surasti ką nors stipresnį. Tenka kviesti visą padermę, kuri ir pasiima už padarytą skriaudą atkeršyti.

1932-X-8

ARTOJAI. Artojų stadija įvyksta, pradėjus žmonėms užsiėminėti žemės dirbimu. Žmogus suprato, kad sunaudojant gamtos jėgas, žemė gali duoti daug maisto. Pirma tas buvo atsitiktinis dalykas. Maisto sunaudodavo tik tiek, kiek rasdavo. Žmogus pats prie auginimo augalų neprisidėjo. Dabar jau augalų ima auginti pats žmogus. Iš pradžių sėja atskirais grūdais, vėliau beria saujomis. Žinomas dalykas, pasakyti, kaip žmonės virto artojais, kaip pradėjo augalus auginti, negalima, nes niekas to nematė. Tenka tai išaiškinti kitais keliais Sulyginama su tom tautom, kurios dabartiniu metu yra žemos kultūros stadijoje. Pav., mokslininkai šio klausimo tyrinėti ėjo pas laukinius žmones, raudonuosius indėnus. Palyginę, kaip plėtojasi ši kultūros stadija pas dabartinius raudonuosius, randa, kad panašumo galėjo būti ir kitose tautose. Išaiškinti Europos tautose žemdirbystės pradžiai buvo ir tiesioginių žinių. Romėnų rašytojai, kurie susidūrė su germanų pirmaisiais artojais, aprašinėjo, kaip buvo pas juos, pagal tą galima spręsti ir apie kitų tautų žemdirbystės pradžią. Čia, žinoma, reikia žiūrėti, kokiose geografinėse klimato sąlygose tai ar kitai tautai teko šis periodas pradėti. Ne visose šalyse einama nuo piemenų grupės prie artojų. Kitur piemenų periodas ėjo kartu su artojų periodu. Piemenims trūksta pašaro, jiems padeda moterys, augindamos augalus ir javus. Tas reikalinga esant tam tikroje geografinėje padėtyje. Pas artojus žmogaus gyvenimas pasikeičia. Iš karto žemės netrešia, tręšimas jau aukštesnės kultūros ūkio forma. Pievoje žolė sudeginama, pelenai lieka kaipo trąša /rusijoje ir dabar panašiai daro/. Toje vietoje sėja grūdus po keletius metus iš eilės, o kai nebeauga, ieško kitos vietos.Išdeginta žemė neariama, bet sėjama išdegintuose vietose tiesiog ir tik su kapstuvu taiso vietą įberti grūdams. Pritrūkus pievų ima dirvas daryti miškuose. Mišką nurauna ir sudegina, nes tada miško buvo perdaug, reikia su juom kovoti. Miškuose padaryti dirvas jau daug sunkiau. Sėja ir piauna moterys. Javai vasariniai. Savo žmonių jau nebeužtenka, ateina kiti, kurie stoja bernauti. Nuosavybės į žemę dar nebuvo, nes žemės perdaug, kad žmogus galėtų pasakyti, čia mano žemė, o čia tavo. Bet vėliau įsigyvenus vienai padermei toje ir kitoje vietoje ir sumažėjus sėjamos žemės plotui, ~~kyla klausimas, ar galima~~ įsileisti svetimus žmones į sėjamus rajonus, ir naudojamus plotus.

Pirmykštį klasinio ūkio pavyzdį galime matyti Tacito aprašyme apie germanus. Jis buvo parašęs veikalą „Germania". Jame jis mini aisčius, Baltijos jūrą ir t.t., kalba apie germanų kaimynus. Germanai mato Tacito veikale savo protėvių aprašymą. Kiti sako, kad Tacitas buvo nusistatęs prieš romėnus, jis norėjęs ištvirkusiems romėnams nupiešti kitą pasaulį. Tacito „Germania" vaizduoja anų laikų ūkį. Palyginus su Cezario aprašymais, matyti, kad Tacitas turėjo

daug medžiagos, kurią surinko iš apsilankusių tuose kraštuose, o taip pat nemaža buvo keliavęs ir pats. Jis pasakoja apie germanų ūkį, apie jų kovas dėl žemės. Ten jis pastebi, kad žemės nuosavybės dar nėra. Buvo laisva okupacija, ir valdo tas, kas ją užima. Kartais žemes dalija vyresnysis. Gyvena jau sodžiais, ne šeimomis. Vieni sako, kad žemė priderėjo visam sodžiui, kiti - kad ne. Kaikuriuos darbus atlieka drauge. /gaminti dirvas miškuose/. Javus sėja ne kasmet, bet per metus. Tuo būdu jie jau turi pūdymus ir duoda žemei pasilsėti. Žemė dar vertybės neturi. Kova su miškais buvo sunki, tat jie vienas kitam padeda naikinti miškus, bet bendro komunistinio ūkio, kaip kiti sako, pas juos nebuvo.

Augant žmonių skaičiui, tenka pereiti prie kitų ūkio formų, kurioje atsiranda žemės nuosavybė. Žemės nuosavybė atsiranda pakilus kultūrai aukščiau. Kultūra gali pakilti aukščiau, kada reikalai spiria žmones susipažinti su naujais dalykais. Nereikia manyti, kad žmogus su viskuo susipažįsta, nieko nespiriamas iš anksto. Žmogų priverčia galvoti apie naujus išgyvenimo šaltinius tik reikalai, stoka uždarbio, badas. Kol to nėra, tol naujų išgyvenimo būdų neieško, o eina ten, kur išgyvenimo šaltinių užtenka. Bet žmonių skaičiui išaugus pritrūksta žemės, ir jau nebegalima nuolatos dirvas keisti, reikia pasilikti gyventi toje pačioje vietoje, nes atsiranda žmonės, kurie, kitiems atėjus į naują vietą, sako, kad jiems tai priklauso. Tat žemės nuosavybė, atsiranda gyventojų skaičiui išaugus, kada nebegalima bėgti sėti į kitas vietas.

15 ir 16 amžiuje matome, kad Lietuvoje dirba žemę ten, kur ją lengviau išdirbti. Pirmiausia plėšia dirvonus ten, kur miškai neauga, vėliau prieina prie mažai apžėlusių plotų, prie karklynų ir pagaliau ima deginti miškus. Kur dideli miškai, ten sunku juos išnaikinti, tenka vienas kitam padėti. Dirbamos žemės plotai nėra vienoje vietoje. Jie yra išsimėtę rėžiais. Vienas rėžis yra vienoje vietoje, kitas kitoje. Žemę valdo tas, kas ją dirba, kas pirmas okupavo. Mažėjant žemės plotui iškilo klausimas, apie jos nuosavybę. Laukai sumažėja, tenka pasilikti nuolatos vienoje vietoje, o atsiradus pastovaus gyvenimo sąlygoms, jau galima kalbėti apie valstybę.

VALSTYBĖ yra tokia žmonių sugyvenimo forma, kur atsiranda valdžia. Valdantieji skelbia, kas galima daryti ir kas negalima, jie sprendžia ginčus, organizuoja apsigynimą ir t. t. Atsiradus valstybei, įvyksta darbo diferenciacija. Vieni valdo, apgina nuo užpuolimų, kiti augina javus. Kyla klausimas, kam priderа žemė. Paprastai sako, kad žemė yra vyriausio užkariautojo. Jis neatima tų žemių, kurios jau kam nors priklauso, o palieka dirbti tiems, kurie ją turėjo, bet visą neapgyventąją žemę skirsto savo padėjėjams.

Yra atsitikimų, kad visos valstybės žemės priklauso viešpataujančiam karaliui. Anglijos karalius yra, teoretiškai žiūrint, stipriausias ir galingiausias asmuo visoje valstybėje. Visos Anglijos žemės priklauso jam. Bet ar jis gali savo nuosavybę atsiimti? Kas būtų, jei savo žemių pareikalautų? Jam pasakytų, kad tai tik įstatyme parašyta, bet realiai naudotis jam netenka. Kaip vyriausis savininkas, jis turi teisės kontruliuoti, bet tai tik teoretiška senovės liekana. Ši tvarka, kad karaliui priklauso žemė, buvo visose naujai besikuriančiose valstybėse. Jis gali žemes dalyti karįškiams , dovanoti ponams, bajorams. Visa tai daro iš savo malonės. Žemę dalydamas, jis turi tam tikrus tikslus. Gavusieji turi atsilyginti padėdami kariauti. Tuščios žemės išdalijamos kariams. Tai sudaro pradžią feodalizmo. Tuojau išsiplėtoja ir kitas reikalavimas: kad kiekvienas už žemę turi mokėti iždui. Atsirado mokesčių klausimas. Kitiems duoda žemę tik tuom sąlygom, kad viską ruoš karui. Taigi dabar jau atsiranda žemės dalijimas. Tokia žemė, kuri niekam nepriklauso, viduramžiuose įgijo a l o d ų vardą , o gautoji žemė tam tikrom sąlygom - lėnais. Laisva žemė gali pasidaryti lėninė - vasalinė žemė. Kartais niekam už žemę nemokantis, laisvas, nepriklausomas žemės savininkas gali norėti nelaisvės. Pirmykštėje gadynėje dar nebuvo tokios valstybės, kuri apsaugotų visus gyventojus. Gyventojai turėdavo patys gintis. Jei galingas feodalas jį skriaus, kas jį gins. Tat smulkesnieji, būdami greta didelio pono, kreipiasi į jį ir prašo, kad apgintų. Už apgynimą atsižada laisvės ir paveda jam savo žemes. Šis pasidavimas lotynų kalba įgijo k o m e n d a c i j o s vardą /comendatio = pasidavimas/. Ponas, gavęs komendaciją, perleidžia žmogui žemę lėnu ir pasižada jį apginti.

Pirmykščiai artojai yra žmonės laisvi, bet jau piemenų gadynėje atsirado ir nelaisvų žmonių. Jie reikalingi ganyti bandoms. Skirtumo piemenų gadynėje tarp laisvųjų ir nelaisvųjų didelio negalėjo būti. Išgyvenimo šaltinis tas pats: mėsa ir pienas. Gali būti laisvasis pasirinks geresnį kąsnelį. Darbas irgi panašus, tad didelio skirtumo socialinėje būklėje nėra. Kas kita antroje artojų gadynėje. Čia atsiranda nauji santykiai, ir skirtumas žmonių tarpe bus daug didesnis. Tai baudžiava. Baudžiavos yra toks santykis, kad žmogus, dirbąs žemę, žemės derliaus dalį atiduoda tam, kuris laikomas jo ponu. Trečia fazė tai vergija. Tuo būdu žmonių gyvenimo perioduose galima pastebėti 3 kategorijas: vergiją, baudžiavą ir paskui laisvas žmogus. Vergija ir jos stovis turi reikšmės tik pietų šalyse, viduržemio pajūriais. Tai bus Asirijos, Babilonijos, graikų, romėnų valstybėse. Bet ir ten vergijos institutas nebuvo amžinas, nes vergija gali išsilaikyti tol, kol yra galimumo vergus išlaikyti. Tie vergai, kurie dirbo sodžiuose, ilgai būti vergais negalėjo. Žemės ūkio savininkui vergai nenaudingi. Jei žemvaldys, nusipirkęs mieste vergų, varo juos dirbti žemės surakinęs tai jie susipainios ir nedaug galės

nudirbti. Jei juos leisti dirbti palaidus, tai daug reiks prižiūrėtojų, kad neišbėgiotų. Tat randa, kad žemės ūkyje vergai per brangiai atsieina. Lieka ieškoti kito išėjimo, Ėmė tuos pačius vergus laisvai sodinti. Duoda jam tam tikrą žemės plotą ir nustato sąlygas, kurias jis turi išpildyti. Taigi sodžiuje vergija išsilaikyti negalėjo. Kas kita mieste. Miestuose vergus bandė naudoti dirbtuvėse, bet pasirodė, kad praktiškai irgi nepatogus dalykas. Senovėje, Atėnuose vartojo vergus kasyklose. Ten išbūdavo vergai ištisą amžių. Taip pat vergai irdavo didelius laivus, kuriuose būdavo net 3 eilės irklų. Apačioje vergus prie irklų prirakina, ir jie atsisėdę irkluoja. Irkluoti daug pristatydavo nubaustų, kurių nepagailėjo. Kartais miestuose vartojo vergus patarnavimui. Juos galėjo turėti tik turtingi žmonės. Romoje ilgiau užtruko vergija todėl, kad jų valstybė plėtėsi, nes grobė užkariautose provincijose turtus ir gabeno į Romą. Iš prigrobtų turtų jie gali plačiai gyventi ir turi ištisą eilę vergų, kurie buvo karo belaisviai. Taigi, ekonominiai žiūrint, vergija negalėjo užsilikti. Vergija nėra organiškai susijusi su baudžiava. Baudžiava yra sodžiaus padaras ten, kur reikia dirbti žemę, o žemę dirbti belaisviai, vergai negali, nes juos reikia kontrliuoti, o kontrolė brangi.

Baudžiava atsiranda dviem keliais. Vienas kelias tai užkariavimas. Užkariautose žemėse žmonėms pasako, kad jie dirba naujiems ponams, naujiems jų viešpačiams. Pav. į Prūsus atėję vokiečiai užkariavo ir Prūsų gyventojams pasakė,kad jie bus jų baudžiauninkais, jiems dirbs. Tas bus baudžiavos šaltinis einąs iš viršaus. Kitas baudžiavos kelias taip pat eina, kaip žemės komendacija. Laisvi ūkininkai paveda savo žemę didesniam ponui, jis yra vasalas, priklauso karo tarnybai ir turi atlikti tam tikrą karo prievolę. Mažesni ūkininkai eina į baudžiavą užėjus sunkiems gyvenimo laikams, išnykus gyvuliams, užėjus nederliui, maisto netekus. Tada eina iš sodžiaus pas dvarininką ir prašo pagalbos. Jis sutinka paskolinti, bet stato sąlygas, kad jie jam turės mokėti duoklę ir išsižada laisvės. Tat nevisada baudžiava atsiranda iš užkariavimų, nevisuomet ji užmetama iš viršaus, bet dažnai reikalinga pasiduoti į baudžiavą dėl skurdo. Viduramžiais buvo net masinių į baudžiavą pasidavimų. Įdomus reiškinys buvo Katalonų žemėje /dabartinėje Ispanijoje/. Ištikus karams ir nebegalėdami išmaitinti savo šeimos, pradėjo masėmis pasiduoti dvarininkams ir pasidaro baudžiauninkais. Sykį patekęs į baudžiavą, jau joje ir pasilieka-jo nebeišleidžia. Našta , kurią neša baudžiauninkas sunkėja.

Vieni artojai gyvena viensėdijoje, kiti - sodžiuose. Bet kada žemės darosi brangesnės ir naujus plotus nebelengva paversti dirvomis, tada naudinga visus suvaryti į sodžius. Trilaukė ūkio

sistema atsiranda gana vėlai. Pirmųjų, apie trilaukį ūkį, žinių gauname Italijoje, bet yra žinių, kad ir pareinyje buvo trilaukis ūkis. Ši ūkio sistema jau rodo didelę pažangą. Lietuvoje tas atsiranda gana velai, 16 amž. 19 amžiuje vėl imta barstyti žmones į vienséàijas, nes trilaukis ūkis pasidaro reakciniu, ir kas nors iš atsilikusiųjų varžo intensyviai tvarkyti ūkį.

Jei žiūrėsime, kaip pas ūkininkus atrodė baudžiamoji teisė, pilietinė teisė ir šeimos santykiai, tai pamatysime, kad viskas pasikeitė. Baudžiamojoje teisėje pačioje pradžioje viešpatauja kraujo kerštas. Tada keršija atskiras žmogus. Vėliau nuo asmens keršto pereina į padermę. Galų gale tas eina dar toliau, jau ne padermei pavedama spręsti, bet atsiranda didesnė bendruomenė -valstybė. Tada jau draudžia patioms bausti, o pasiima tai atlikti pati valstybė. Iš pradžių dar ne viskas pajėgiama, bet juo toliau. juo mažiau paliekama žmonių nuožiūrai spręsti nesusipratimus, o to imas valstybes organai.

Pas piemenis nuosavybės į žemę nematėme, bet artojai, kurie įdėjo į žemę daug darbo, jau jaučia nuosavybės teisę ir ją gina. Nuosavybė pasireiškia žemei pabrangus ir pasidaro anų laikų pagrindu. Šeimos santykiai taip pat keičiasi. Vyras viešpatauja. Vyro vaikai. Tėvas sprendžia apie vaikų likimą. Kartais gali juos užmušti, ištremti. Romoje tėvas galėjo savo neklaužda sūnų užmušti. Žydai savo sūnų galėjo paaukoti. Pas artojus tas viskas atsimaino, valstybė sulygina ir šiuos veiksmus, paima šią teisę sau.

Dabar ir šeimos sudaromos kitaip. Žmonos nebevagiamos, nebemainomos, bet gaunamos sutartimis, o imant žmonas betekdavo tik pergyventi, atvaizduoti užsilikusių įpročių formas. Kartais žmogus juokiasi iš ceremonijų, apeigų, bet apeigose rasit ištisą vaizdą praeities gyvenimo. Žmogaus gyvenime yra svarbūs 3 reiškiniai: giminas, šeimos sudarymas ir mirimas. Gimimas nepareina nuo žmogaus valios. mirimas taip pat nesąmoningas. Už tat sąmoningas veiksmas yra vestuvės. Šis gyvenimo įvykis palieka gilių pėdsakų ir suteikia daug medžiagos iš praeities įpročių. Jei jūs pasiklaustumėte pas savo bobutes, tai pamatytumėte, kokių buvo papročių ir įvairių vedybų stadijų. Rasit, kad jaunąją išveža į kitą sodžių pas jaunąjį, o brolaičiai atsiveja, nori atimti, įvyks susidūrimas, bus konfliktas. Visa tai daro žaisdami. Rasit, paskui tam tikru laiku apeigos, kada jaunąją išleidžia į kitą pusę ir duoda dovanas tėvams, broliams, seserims, giminėms. Paskui sutikimas vienų ir ktų. Arba kartais vaikšto jaunojo pajauniai po kaimynus ir rankioja visokius daiktus pradedančiai šeimai ūkiui sukurti. Man teko, neseniai rusuose susipažinti su tokiu reiškiniu ir sužinoti, kaip pas juos daromos vedybos. Jaunoji gano tėvo bandą, o jauna-

sis pavagia ją su visais gyvuliais. Aiškus dalykas, tėvas žino kas galėjo pavogti,nes vogimas susitartas. Tėvas važiuoja derėtis pas jį ir gauna daugumą savo gyvulių atgal. Tos vogimo apeigos priimtos ir dabar. Turi būti pavogta, nes kitaip atrodys keista. Pirmiau tas buvo normalus reiškinys, dabar užsiliko tik apeigos. Ir tas viskas daro įtakos socialinei ir teisinei gyvenimo struktūrai.

1932-X-12

4

VALSTYBĖS KŪRIMASIS.

Susipažinus su pirmykščiu padermių gyvenimu, teks pereiti prie valstybės kūrimosi. Valstybė skiriasi nuo padermių tuo, kad užima didesnį ir pastovesnį plotą, o patys gyventojai jau skirstosi į valdomuosius ir valdančiuosius, kurie turi tarp savęs įvairių santykių. Kaip atsirado valstybė, yra įvairių aiškinimų. Kiekvienos valstybės pradžia paprastai glūdi tamsumoje, ir tik sustiprėjus paaiškėja jos tolimesnis vystymas.Vienos valstybės kūrėsi iš palengvo, o kitos trumpu laiku. Kurios susikuria trumpesniu laiku, apie tas valstybes yra daugiau duomenų, bet kurios kūrėsi palengvėle, apie tų valstybių pradžią turime mažiau žinių. Kaip atsirado valstybė , yra dvi pagrindinės teorijos: pirma, tai kurimas iš vidaus gerų žmonių sutartimi, be jokios prievartos. Gyveno žmonės padermėmis, padermės išaugo ir susiliejo su kaimyninėmis padermėmis. Tie kaimynai susiėję išrinko sau valdžią ir visas kurimas ėjo ramiai. Viena iš tų padermių ima pirmauti, tampa galingesnė, padeda susijungusioms padermėms plėstis ir sudaro valstybę, tai bus ORGANIŠKAS VALSTYBĖS KŪRIMAS be perversmų. Bet tokie aiškinimai ir pavyzdžiai istorijoje sutinkami retai. Teisybė, kartais chronistai pasakoja, bet tai nereiškia, jog taip ir buvo..Antra teorija, kuri turi didesnio pagrindo, tai tas aiškinimas, kad valstybė atsirado iš užkariavimo ir ją sukūrė smurtas. Stipresnieji paėmė silpnesniuosius, smurtu privertė laikytis įstatymų, nes teisė be jėgos, be smurto neįmanoma, tai bus ne teisė, bet gražus kalbėjimas.Gumplovicz atskirame veikale /Rasių kova/tyrinėja, kaip atsirado visos Europos valstybės. Ir jis laikosi tos nuomonės, kad dauguma valstybių atsirado iš užkariavimų, dėl kai kurių žinių nėra todėl, kad nebuvo kas užrašąs. Šias valstybes sudarė įvairiarūšės etninės grupės. Valstybės uždavinys palaikyti tvarką: ramumas viduje ir saugumas iš oro.

Kaip ėjo tie užkariavimai sudarant valstybes ir kodėl jie įvyko? Piemenis ir nomadai negali sukurti valstybės, nes jie neturi pastovios gyvenamos vietos ir klajoja. Medžiotojai jei ir turi pa-

stovesnį rajoną, bet jie gyvena retai ir mažas skaičius žmonių užima didelius plotus. Pavyzdžiui, 10 medžiotojų atitektų vienai kvadratinei mylei, nes paprastai žvėrių nėra tiek daug, kad galėtų gyventi tankiai. Žmogus paprastai yra konservatyvus savo pažiūrose ir nemėgsta pradėti konfliktų. Pav., Abraomas sakė savo broliui: „Eik į dešinę, o jei tu neisi, aš eisiu į kairę." Tada žemėje vietų ir ganyklų buvo pakankamai, bet visgi tas pasakymas reiškia, kad dėl ganyklų buvo kovojama. Tat klajojantieji valstybės sudaryti negali, o ją sudarys tik sieslieji gyventojai -artojai. Artojų pamatinis dalykas arti žemę ir turėti užtektinai maisto, bet gi pačią valstybę jie sudaryti negali, o yra tik tinkama medžiaga valstybei sudaryti..Tuo tarpu kai nomadai klajoja, artojai dirba kaime, kuris yra tarp miškų, balų ir upių. Artojas negali pulti kitų, o gali būti tik puolimo objektu ir tik tada, kai jo darbas yra našesnis.

Klajokliai, kurie gyvena stepese, būdami dideliuose būriuose ir beklajodami su savo gyvuliais susiduria su artojais ten, kur pasibaigia stepės. Jie nešvelniai apsieidami su gyvuliais, pripranta prie žiaurumų, moka gerai kariauti ir su savo greitais arkliais užpuola ramius artojus ir lengvai pergali. Artojai negalės atsispirti, ir tenka bėgti į balas, miškus, o tuos, kurie pasipriešins, užmuš. Artojai traukiasi ten, kur jų stepių gyventojai nebepasiekia. Paimkime Ukrainos stepes, čia plačiausios ganyklos, stepiečiai turi didžiules bandas ir daug atliekamų žmonių. Šie liekieji, nuolat užpuldinėdami artojus, prisiplėšia to, ko pas juos stepėse nėra ir grįžta atgal. Bet kartais kai kurie iš jų pasilieka pas artojus, užima tvarkytojų ir apgynėjų vietą ir lieka saviškiais. Tokių atsitikimų istorijoje esti dažnai.

Dažnai užpuldinėdavo kalnų gyventojai. Jie dažniausia piemenys. Paimkim škotus, šveicarus. Jie ten kalnuose turėdavo geriausias pievas, daug gražių vietų, didžiausias bandas. Šie piemenys yra geri medinčiai, šauliai. Jie prie to įprato, apsaugodami savo bandas nuo žvėrių ir žmonių. Bet visi prie bandų sutilpti nebegali. Kur dabar dings šių piemenų prieauglis. Turi eiti ieškotis maisto. Ima leistis į pakalnes ir čia randa artojus, turinčius daug duonos, drabužių ir kito kalniečiams reikalingo turto. Kalniečiai organizuoti, energingi, o ūkininkai ramūs, lengvo būdo, nepratę gintis ir lengva juos užkariauti. Nusileidus žemyn lieka dėtis į būrius ir su ginklu rankose traukti į kaimus pas artojus ieškoti maisto. Jei spiriasi, tai juos nužudys. Todėl tenka atiduoti, ką reikalauja. Praktika parodė, kad visai apiplėšti nenaudinga, nes tada išnaikinama, ir kitą kartą sugrįžę nieko nebegauna. Tat reikia, kad artojai neišnyktų. Todėl tenka ne tik visiškai neapiplėšti, bet taip pat apsaugoti ir nuo kitų kalniečių, kurie ateis plėšti. Pirma buvo jie plė-

šikai, dabar apgynėjai nuo žmonių ir žvėrių. Ima artojus tvarkyti, sprendžia ginčus, pradeda jungti padermes ir organizuoja apsigynimą . Šitie kalniečiai ir stepiečiai yra pirmieji valstybės kūrėjai.

Daug užkariautojų ir valstybės kūrėjų buvo iš Skandinavijos. Skandinavijos normanai savo nederlingose žemėse sutilpti negalėjo. Paaugusi jaunuomenė turėjo eiti ieškoti duonos ir laimės į kitas šalis. Leisdavosi į atviras jūras ir ten plėšdavo. Kiti plaukė upėmis ir toli nueidavo į kitas šalis. Pamatę, kad kitur yra daugiau turto, sudarydavo didesnius būrius ir puldavo ūkininkus. Apie kitų šalių padėtį ir turtus daug žinių normanams suteikdavo pirkliai ir laimės ieškotojai.Normanai daug kur svetimose šalyse pasisamdo tarnais ir kariautojais. Iš Skandinavijos buvo pasipylę begalės karių. Jų buvo atsiradę ir Prūsuose, bet čia neįsitaisė. Išvijo taip pat juos ir iš Žemaičių pasienio, iš Apuolės /tuo metu ji buvo plati/. Palei Dniepro ir Volgos buvo toli nuėję į slavius. Prancūzijoje yra jų vardu pavadinta šalis - Normandija. Normanai čia buvo įkūrę valstybę, bet, priėmę prancūzų kalbą, suvietėjo ir patys išnyko. Liko tik vardas - Normandija. Iš čia persikėlė į Angliją, Galiją /senovinę/, buvo jų ir pas arabus. Jie visur ėjo kurdami valstybes. Kada jau valstybės susidarė, kada palaidų žmonių nebebuvo, tai normanai stoja pas kitus kaip kariautojai padėti apsiginti nuo priešų. Panašiai darydavo ir albanai, čekų kalniečiai, šveicarai, kurie viduramžiais samdydavosi kaip kariai vieniems arba kitiems.

Tie, kurie tvirtina, kad valstybė atsiranda iš ramių artojų, maža tokių atsitikimų tenurodė. Kad valstybės susidarė iš užkariavimų, yra daugiau įrodymų. Didelių valstybių sudarymas be užkairavimų neapsiėjo. Tų valstybių istorikai vengia tai įrodyti, nes tai nepatogu. Yra tokių valstybių, apie kurias dėl užkariavimo visiškai neturime žinių, pav., pas lenkus. Jų istorikai aiškina ir viena ir kita kriptim, bet nieks nėra užrašęs, kaip lenkų valstybė įsikūrė.Valstybės susidarymas dar aiškinamas dinastijos keliu. Padermės jungiasi, stiprėja vadai, o iš jų išauga viešpačiai, karaliai.

Visi užkariautojai paprastai būdavo tik vieni vyrai, o moteris, sau žmonas, jau gauna uškariautose šalyse. Kad atvyktų organizuotai moterys to nebuvo. Ryšiai tarp jų ir jų tėvynės nutrūksta. Moterys kalba savo kalba, o tokių daugiau, tai ir vaikai kalba motinos kalba. Vietinės kalbos pramoksta ir vyrai, o jau anukai priims visai vietos kalbą. NOMADAI priėmę užkariautosios tautos kalbą - ir patys ištirpsta, nes jei nebus palaikoma ryšių su buvusia tėvyne, tai mažuma daugumoje turi ištirpti.

Užkariautojai turi parodyti, kad jie yra geradėjai, kad atėjo sutvarkyti, apginti gyventojus nuo kitų užpuolikų. Prisitaiko prie

vietos kalbos, perima valdžią iš pirmųjų gyventojų, įeina į naujas šeimynas įeina kaip žentai ir per moterystę gauna legalio saviškio vardą, lieka vietos žmonėmis. Kai ateina iš to paties užjūrio, iš kurio buvo kilę ir jie, tai jau šie prigijusieji nebeįsileidžia jų, nes moka gerai gintis. Tat kelintoje kartoje visiškai išnyksta svetimųjų normanų pėdsakai. Lieka tik gražios legendos, pav. kaip pas rusus: „mūsų kraštas didelis ir turtingas, atvykite pas mus valdyti" /variagams/. Žinoma taip nebuvo, atvyko jie kaipo užkariautojai, o užsiliko tik graži legenda. Arba jei paimsime slavių valstybę Bulgariją. Ją įkūrė turkų totoriai -volgarai, bet būdami mažumoje ir neturėdami ryšių su saviškiais priėmė vietos kalbą, suvietėjo ir liko tik vardas Bulgarija. Kitas dalykas su tais, kurie palaikė santykius su tuo kraštu iš kur atvyko, pav.:Latvijoje vokiečiai. Čia nuolat atvykdavo naujų šeimų iš Vokietijos. Turėdami santykius su Vokietija išlaikė savo vokiškumą, bet jei išvyksta tiktai vyrai, tai jie ištautėja.

Nepaisant suvietėjimo, skirtumai tarp užkariautųjų ir užkariautojų visgi pasilieka. Jų yra ir luomuose ir būde,papročiuose. Užkariautojai paima iš vietinių žemes ir valdžią ir lieka dvarininkais, valdytojais. Skirtumas darosi įvairiais žvilgsniais. Atsiranda ir kitas klodas, internacionalis -pirkliai, kurie atvyksta iš kitur siūlydami savo prekes ir ieškodami svetimų prekių. Ilgainiui atsiranda pirklių ir iš vietos žmonių, kurie vyksta kitur prekiauti. Atsiranda svetimas turtas, jau susidaręs iš prekybos. Kitas metodas atrasti pažymius atejūnų, tai skirtumas būdo ir papročių tarp vienų ir kitų gyventojų. Ima aiškinti terminus arba įpročius ir randa, kad naujas klodas yra ateiviai. Taip žodis „bajoras"pas lenkus turėjo ateiti iš kitur, nes išvedamas iš vokiško žodžio geschlecht /giminė, karta/. Jei yra atejūnų, tai reikia žiūrėti skirtumas tarp artojų ir skirtumas tarp valdančiųjų. Stepių gyventojai vartoja kumelių pieną -kumisą. Pas juos tas užsiliko ir tada, kai užkariavo artojus. Atejūnai valgo kumelių pieną, o vietiniai artojai - karvių. Stepių gyventojams, užkariavusiems artojus, nesveika lysti į artojų trobas, todėl jie stato sau palapines kaip stepėse. Tat tokiuose mažmožiuose užsiliko stepių gyventojų papročiai ir būdas. Bet pamažu persiima vietos gyventojų įpročius ir suvietėja.

LIETUVOS VALSTYBĖS ATSIRADIMAS. 2

Dabar teks pereiti prie istorinių laikų, kada pradėjo kurtis Lietuvos valstybė, ir kada jau turime reikalą su padermėmis perėjusias senas gyvenimo formas. Kaip atrodė lietuvių gyvenimas kuriantis valstybei, mes turime šiokių tokių žinių, gautų aplinkiniais keliais iš kaimynų. Tų žinių turime iš XI amž., bet jos neaiškios.

Turime žinių apie lietuvių atskirą tautą, bet nežinome, ar ji sudarė valstybę ar ne. Tik jau XIII amž. lietuvių padermės perėjo plėtojimosi stadiją ir jau atsirado valstybės užuomazga. Kadangi šias žinias randame pas tuos, kurie lietuvius užpuldinėdavo, tai jų metraščiai ne viską teisingai užrašė, daug bus ir neteisybės, nes priešas gero žodžio nepasakys. Kitas žinių šaltinis,užsilikę žemėje daiktai. Iš tų liekanų galime spręsti, kaip atrodė ne tik materialiniai, bet ir kultūriniai lietuvių reikalai. Kadangi priešai daug pasako neteisybės, tai jų užrašais tenka abejoti, tenka tikrinti su užsilikusiais duomenimis. Metraščiai pavyzdžiui pasakoja, kad tokioje ar tokioje pilyje užmušė tiek ir tiek tūkstančių lietuvių. Tie piliakalniai užsiliko. Mokslininkai ima juos nagrinėti ir padaro išvadą, kad toje pilyje galėjo būti ne keli tūkstančiai, o joje galėjo sutilpti tik koks 100 ar kiek daugiau karių. Tat yra galimumo patikrinti abejotinus davinius. Būtų geriau, jei tie metraščiai būtų rašomi iš karto, bet to nebuvo.

Lietuvių, latvių ir prūsų pirmykštis gyvenimas eina ta pačia vaga. Tik vėliau įsigali skirtumai, ir kiekvienų gyvenimas nuėjo skirtingu keliu. Pirmas žinias suteikia lenkai ir rusai, nes jie turėjo savo chronistus. Viduramžiais ir dar seniau karo tikslas nebuvo žemę užgrobti, tada dar nebuvo taip ankštai, kad negalėtų sutilpti. Kariaudavo plėšikavimo tikslais. Tat pirmos žinios ir bus apie plėšikavimus. Atvykę į svetimas šalis plėšimo tikslais, prisiplėšia ir grįžta atgal, o jei randa naudinga pasilikti svetimoje vietoje, tai pasilieka. Pigiausias susisiekimas buvo vandens keliais, o brangiausias – žemės keliais. Todėl paupiai yra arterijos, kuriomis ėjo užkariavimai. Kad išsimokėtų eiti plėšti ir daryti užkariavimus, tai krašte jau turi būti tam tikras turtas. Užkariautojai išvykdami palieka savo žmones, kurie turi surinkti duokles. Pasakoja, kad lietuviai duoklę mokėję šluotomis ir bantomis. Iš to veda, kad buvusi neturitnga šalis. Bet tai netiesa, ir tas kaimynų apie lietuvius teikiamas žinias reikia atmesti, nes jei palieka savo žmones rinkti duoklėms, tai jie nepasiliks tam, kad rinktų šluotas ar bantas. Užpuolimų tikslas buvo prisigrobti turtų ir vergų, tat eidavo į tokius kraštus, kur turtingi gyventojai, o ne ten,kur tik šluotų galėtų gauti.

1932-X-15

5

Praeitą kartą buvau pradėjęs pasakoti apie pirmykščias žinias iš Lietuvos valstybės kūrimos. Tos žinios atsiranda atsitiktinai ir daugiausia jos yra perdėtos, netikslios. Tat atrodytų, kad šios žinios vertybės neturi, bet nesant kitų, reik naudotis ir jomis. Pasakodami metraščiai apie užpuolimus pasakydavo vieno kito

vado vardą, gynimosi būdą ir vartotus ginklus.

Užpuolimams buvo du tikslai. Kada susikuria valstybės, atsiranda apsauga, priauga laisvų žmonių, kuriuos jau galima siųsti sukurti naujas kolonijas, panašiai kaip buvo daroma Romoje. Šie sudaro organizuotą grupę ir, užėmę naujas žemes, jose įsikuria. Kitas puolimo tikslas -pasipelnyti. Kartais, užpuolę savo kaimynus, viską naikindavo, degindavo. Bet tai darydavo tik tada, kai nori kaimynams pakenkti, juos išnaikinti, bijodami iš jų pusės pavojaus. Dažniausiai grobdavo tokius turtus, kurie lengvai parvežami, pvz., brangiuosius metalus. Javai gabenti buvo labai sunku ir nepatogu. Juk pirkliai į Lietuvą atgabendavo daug brangių dalykų:metalinių daiktų, papuošalų, ginklų ir t.t., o išveža krašto perteklių:brangius kailius, ragus ir t.t. Kad metalų Lietuvoje buvo, galima spręsti iš to, jog vokiečiai, užpuolę lietuvius, turtingesniuosius paimdavo į nelaisvę, už kuriuos vėliau iš giminių už paleidimą gaudavo daug brangenybių. Kitus pagrobtus žmones parduodavo į pietų šalis kaip vergus.Užkariavimas eina daugiausia tais keliais, kuriais pirkliai gabendavo prekes. Jie siekdavo Naugardą, Dnieprą, Vyslą, Dauguvą ir kitus kraštus, tai yra, siekia visus tuos kraštus, kur yra turto, nes pirkliai pakeldavo krašto kultūrą. Į Baltijos jūrą jie neslinkdavo, nes nepatogios baluotos vietos.

X Ūkiui tiek pakilus, kad javų užteko ne tik išsimaitinimui, bet jų galėjo ir parduoti, tada gyventojų skaičius padidėjo, jie nebegalėjo kraustytis iš vienos vietos į kitą, bet turėjo apsistoti ir dirbti žemę vienoje vietoje. Padermės pradeda pamažu jungtis. Turėjo pasikeisti ir ūkio gyvenimas, atsiranda nuosavybė, darbo diferenciacija. Žmonės,apsigyvenę vienoje vietoje, pradėjo tarp savęs bendradarbiauti.Kada užpuldavo priešas, tai bendromis jėgomis gindavosi nuo jo. Šis suartėjimas davė pradžią valstybės kurimuisi. Kada žmonės ĩprato gyventi daugiau susiorganizavę, tai lengviau tada galvoti apie vienos valstybės sudarymą. Apie XII amž. Lietuvoje buvo daug kunigaikštijų, kurių valdovai buvo vadinami seniūnais. Jų buvo ir galingesnių, turinčių daug turto, esančių prie upių ir plečiančių savo įtaką. Jie nori turėti savo pusėje mažesnes kunigaikštijas. Mažieji renka iš savo tarpo vyresniuoju kunigaikščiu tą, kurs stipresnis. Dabar mažieji turi klausyti ir pildyti jo valią. Valstybės užuomazga atsirado ten, kur išsiplėtė artimesnis gyvenimas. Gyventojų jau priaugo daugiau. Atsiranda privatinė nuosavybė. Reikalinga, kad puolimams atsirastų naujų jėgų. Lietuvių tauta XII amž. savo ekspansiją daro į rytus, nes į vakarus nebuvo tinkamų kelių. Nemunas prekybai tada netiko, nuo Klaipėdos pusės į Palangą jūros pakraščiai buvo balėti. Labiau tiko Dauguva. Į Dauguvą traukė Vakarų Europos pirkliai ir nomadai. Lietuviai

taip pat ėjo į tą pusę. Rusai, kaip ir kiti,buvo normanų kilimo.Jie vadinosi anksčiau slaviai. Bet buvo užkariauti normanų tautos, vadinamos „rusais", Nuo jos tą vardą ir gavo, o kalba pasiliko ta pati vietos gyventojų -slavų..Lietuviai dabar plečias jau ir į rusus- Dniepro pusę, į pavislį, ir jau prūsai, mozūrai, slavai ir latviai ima skųstis, kad juos lietuviai užpuldinėją. Iš vakarų lietuvių niekas nepuolė, juos gynė nuo to miškai ir Nemunas, nes tais laikais ten kelių nebuvo. Tat per ištisus amžius lietuviai skverbiasi į rytus, išstumdami iš ten slavus ir išsiniklindami karuose. Į įvairias rusų vietas, k.a. Vitebską, Pskovą ir kit., gyventojai kviečia lietuvius padėti apsiginti nuo kitų puolimų. Kai kas sako, kad lietuvių žemės XIII amž. buvo tuščios, bet tai neteisinga, nes tuomet kaip iš-iškinti jų ekspansiją į rytus. Be to, pažiūrėjus į archeologinius duomenis, matyti, kad kultūra buvo didelė. Senąją kultūrą parodo kapai, piliakalniai. Tai rodo, kad Lietuva buvo stangriai gyvenama. Daugiau gyveno Žemaičiuose ir iš ten gyventojai darė ekspansiją į rytus.

XIII amž. Lietuva jau randame susikūrusią. Jos pirmu kūrėju laikomas Mindaugas, tačiau jis pats pirmasis nebuvo, o tik iškilo kaip sujungėjas didesnių plotų. Sujungimui dirva jau buvo parengę kiti. Jis turi reikalo jau su stipresniais žemaičių kunigaikščiais, taigi keliai jau buvo praminti. Savo energija jis plėtė savo įtaką kitoms žemėms. Tat Mindaugas nebus pirmasis kūrėjas, bet prieš jį turėjo būti visa eilė, o jei sakome, kad jis pirmas kūrėjas, tai tik todėl, kad nes apie jį teturime žinių, o apie kitus tų žinių neturime. Nereikia manyti, kad Mindaugas, būdamas kūrėju kunigaikščiu, darė tą, ką jis norėjo, kas patiko. Ne. Jis liepė daryti tik tą, kas buvo reikalinga. Mindaugo vardą žinome kaip valstybės kūrėjo, bet maža turime žinių apie jo gimines ir apie jo sostinės vietą. Spėjama, kad Mindaugo sostinė yra Naugardėlis, bet pasirodo, kad tas miestas nelietuviškas. Naugardėlį tyrinėdami archeologai nustatė, kad jis buvęs didelis miestas, o dabar apleistas ir sunykęs. Kilo ginčas kur yra Mindaugo sostinė, nes sostinė turėtų būti Lietuvos branduolyje ir Mindaugo gimtinėj.Jei Naugardėlyje, tai kodėl taip toli į rytus. Susekta, kad Mindaugo giminių yra Žemaičiuose, kalbama apie sesers vaikus ir kitus giminaičius..Ėmė vėl ieškoti Mindaugo sostinės Žemaičiuose. Paprastai sostinė nebus už savo teritorijos ribų. Turi būti saugioje vietoje, kur yra stipri apsauga. Juk ir rusai su sostine pabėgo iš Petrapilio į Maskvą, į saugesnę vietą. Imta knistis vėl po senovės raštus. Ėmė manyti, jog sostinė buvo ne Naugardėlyje, bet netoli Vilniaus, apie Varnėnus. Kiti sako, kad netoli Liškiavos, kiti vėl nurodinėjo kad padubysiais prie Betygolos. Volteris ėmė jos ieškoti apie Utorių. Būdai

sostinei ieškoti šie: skaito kokį nors Mindaugo aktą ir lygina, kur galėjo būti panašumų, prilyginimų. Arba Mindaugas daug savo dvarų išdalino vyskupams, tai galvoja taip, kad kur tų dvarų daugiau vyskupams duota, ten netoli turi būti ir Mindaugo sostinė, nes dauguma Mindaugo dvarų turėjo būti arti sostinės. Buvo abejojama, ar tik ne Alšienai bus Lietuvos centras ir kad kunigaikščio sostinė turėjo būti netoli nuo čia, tarp Vilniaus ir Gardino, nes turėjo patogias vietas ir, patogioms sąlygoms esant, pradėjo plėstis toliau. Be to, nuo Alšienų į šalis labai gerai ištaisyti keliai, ir vietos lengvos apsiginti. Teritorija turėjo būti nedidelė, bet vėliau ėmė plėstis į žiemius, vakarus ir t.t. Lietuvos vardas persikėlė ir į užkariautąsias žemes. Kai pradėjo plėstis miestai, prasidėjo ir žemių užkariavimas. Silpnesnis kraštas, negalėdamas apsiginti, pripažįsta suvereno valdžią ir tampa jo vasalu. Taigi dabar reikėtų ieškoti, iš kur prasidėjo Lietuvos valstybė. Nėra abejonės, kad branduolis turėtų būti ten, kur daugiau gyventojų buvo, o tai,be abejo, buvo žemaičiuose, nes ten ir geografiška padėtis toki, kad labai lengva ir patogu gintis nuo priešų.

Kaikurių mokslininkų buvo aiškinama, kad Lietuvos valstybę sukūrė normanai, nes yra žinių, jog normanai Lietuvoje yra buvę. Normanai yra sukūrę daug valstybių, ir kadangi nežinoma, kas sukūrė Lietuvos valstybę, tai reiškia, kad normanai. Tą klausimą iškėlus, buvo ieškoma įrodymų. Teko man užtikti, kad vienas mokslininkas įrodinėjo, jog lietuviški vardai yra skandinaviški. Pav., Zigmundas esąs Sieg-Mund. Bet iš vardų panašaus skambumo sunku spėti. Panašius turime germanų Valdemaras, slavių Vladimir. Tat iš vardų panašumo sunku tas spręsti. Vėlesniais laikais buvo įdomus įrodymas su herbais. Pasirodo, kad lietuviai turėjo panšius herbus, kai skandinavai. Herbas, kaip žinote, yra tam tikros šeimos ženklas. Herbus turejo bajorai. Kaip atsirado normaniški herbai, išaiškinti sunku. Gal būt, karo metu ir buvo atejusių kokių klajūnų normanų, kurie, čia apsigyvenę, pasisavino tuos herbus. Bet jų čia buvo per maža, kad sukurtų valstybę. Kaip nepastovūs klajokliai, tai jie, paveldėję lietuvių herbus, išvyko į kitus kraštus ir ten apsistojo. Kad viešpataujančiame klode buvo atejūnų, tai del to netenka abejoti. Taip pat susimaišymas buvo ir liaudyje, pav., atvežti vergai iš karo, bet atejūnų buvo tiek maža, kad jie žymės nesudarė.

Dar primytiviau aiškino savamoksliai filologai. Jie surašė vardų sąrašus, ir kadangi tokių vardų pasitaikė pas lietuvius, tai reiškia, kad jie skandinavai.

Dabar apie teritoriją, kuri įeidavo į anų laikų Lietuvos ribas. Atsirado XIII amžiuje padalijimas į tikrąją Lietuvą ir sritis.

Tikroji Lietuva - tai branduolys. Pradžioje gyventojų buvo nedaug. Atrojai, susikūrę valstybę, galėjo gyventi, ankštumo nejautė. Bet XIII amž. pastebėtas didelis gyventojų skaičiaus priaugimas. Tas priaugimas ypatingai žymus tikrojoje Lietuvoje. Mindaugas XIII amž. padaręs pirmus bandimus sujungti Lietuvos dalis, davė pradžią valstybei ir jos tolimesniam plėtimuis. Daugiausia eina lietuvių ekspansija į rytus. Žmonės daugiausia ėjo ten, kur buvo laisvų žemių ir maža kliūčių. Rytuose kliūtys buvo pašalintos totoriais, kurie sugriovė rusų ir gudų valstybę bei jos organizaciją. Lietuviams teko plėstis į anuos kraštus ir globoti rusų tautas, nes rusų kunigaikščiai buvo susmulkėję ir lietuviams priešintis negalėjo. Tas plėtimas tęsėsi XIV amž., bet tikslios datos nustatyti, kuri sritis kada buvo užimta, negalima. Rusų silpnieji kunigaikščiai, besiginčydama tarp savęs, prašo lietuvių pagalbos. Tuo galima išaiškinti ir mažų lietuvių būrių ėjimą į gudų žemes. Kai kur, kad užimtų gudų žemes, užmezgami giminystės ryšiai. Pav., Mindaugo laikais norima giminystes ryšio pagalba patekti į Volyniaus viešpačius. Lietuviai ėjo taip pat ir į vakarus, į Dauguvos ir Dniepro pusę. Dabar gudai sudarė lietuvių valstybės dalį. Kilo klausimas, kaip gali būti, kad toks mažas lietuvių plotas valdo tokias dideles šalis. Paima žemėlapį ir randa, kad tikrąją Lietuvą sudaro nedidelis žemės plotas, palyginus su valdomom sritim. Bet, patyrinėjus gudų gyvenamus plotus, pasirodė, kad jų gyvenama labai retai, maždaug 1 kv. kil. 10 žmonių. Tuo būdu pasirodo, kad lietuvių buvo jau ne taip maža, kaip tai galėjo spręsti iš apgyvento ploto didumo. Vėlesniais laikais, XIV, XV amžiuose užimtos sritis nebesudaro valstybės branduolio. Jos valdomos atskirai ir kitaip. Jų kunigaikščiai yra Lietuvos kunigaikščiai - valdovo vasalai. Kartais toms sritims valdyti yra skiriamas valdininkas (vietininkas). Esą Lietuvos valstybė buvusi Rusų - Lietuvių valstybė, bet tai yra klaidinga. To niekada nebuvo, o buvo tik Lietuvos valstybė.

Kunigaikščio valdžia buvo tiesioginė tik tikrojoje Lietuvoje, o sritis jis valdė per savo atstovus. Užkariautose srityse pasilieka vietos kunigaikščiai, arba didysis kunigaikštis ten sodina savo vietininką, per kurį valdo ir skelbia savo įstatymus. Srityse tvarka buvo visai kita. Buvo nurodoma, kad ten senovės nenaikinama, o naujovės neįves. Didysis kunigaikštis kitų kunigaikščių tarpe buvo kaip „primus inter pares". Srities kunigaikščiai turi ištikimybės prižadėjimą - hmagium. Tas terminas buov vartojamas ir Vakarų Europoje. Sričių kunigaikščiai laikomi D. kunigaikščio vasalais ir prisiekia ištikimybę. Kiekvienas naujas srities kunigaikštis turi kreiptis į didįjį kunigaikštį, kad pripažintų jo teises, ir turi atlikti humagium, turi duoti dovanas. Jų pareigos - stoti karan, padėti didžiajam kunigaikščiui ir pareikalavus atvyk-

ti pasitarimam. Karo metu visi vasalai turėjo D. kunigaikščiui eiti pagalbon; pav., Egliakalnio mūšyje dalyvavo rusų kunigaikščių ir nuo Smolensko, karuose prieš Maskvą dalyvauja kunigaikškčiai ir nuo anapus Dniepro. Yra užsilikusių raštų iš XIV ir XV amž., kur minima humagium priesaika. Jogaila irgi įsakė savo vaslus prisaikdinti. Kartais gali rpiesaikos ir nesilaikyti, jei D. kunigaikštis neišlaiko savo pasižadėjimo. Kunigaikštis gali mesti ir išparduoti savo nejudomą turtą ir eiti kitur tarnauti. Tik vėlesniais laikais tas dalykas virto kitaip.

Dar reiks priskaityti prie sričių Žemaičius. Nenormalus rodos dalykas, kad tikrosios Lietuvos dalis turėtų būti laikoma sritimi. Bet taip buvo ilgą laiką ir buvo laikoma atskira žeme. D. kunigaikštis buvo paskyręs Žemaičiams kunigaikštį, bet šie nepriėmė. Nusiųsta buvo net kariuomenė, bet iki karo nepriėjo: buvo susitarta ir skirtą kunigaikštį priėmė su ta sąlyga, kad būtų įrašyta, jog tas padaromagera valia,be karo, ne prievarta.

Žemaičiai sustiprėja kovose prieš vokiečius. Jiem teko dažnai susidurti su priešu ir įprato gintis, kovoti. Tos kovos sustiprino, užgrūdė ir išdirbo savotišką būdą ir organizaciją. Kraštas dalijosi į atskiras kunigaikštijas, o šios į seniūnijas. Nuo priešų gintis, stiprinti pilis rūpėjo.visiems gyventojams, nes žemaičiuose nebuvo didelių dvarų, užtat buvo didesnių ūkininkų, tat nebuvo ir tokio didelio socialinio skirtumo, todėl bendras pavojus paprastai galėjo žemaičius labiau suartinti negu ten, kur buvo dideli ponai ir dvarai. Apsigynimui žemaičiai dažnai ieškojo natūralinių apsigynimo priemonių ir todėl užpulti dažnai traukėsi į miškus, prie balų, kur galėjo lengviau apsiginti. XV amž., nors ir prašo Vilniaus kunigaikščio, kad gintų, bet gyvena dar savarankiškai.

TIKYBINIAI SKIRTUMAI.

Tikybiniai skirtumai susiję ir su tautiniais skirtumais. Jei imsime tikybą senesnių laikų, tai rasim, kad lietuviai buvo stabmeldžiai, o gudai ir rusai - jau krikščionys. Krikštas ten ėjo nuo Dniepro, savo tikybą ir kultūrą plėtė jų kunigai. Lietuvą apkrikštyti jau mėgino Gediminas, bet dėl tam tikrų priežasčių jam tas nepasisekė. Tikyba atsiliepia į pačių žmonių teises. Vienur ta tikyba yra tokia, kitur kitokia. Jei kunigaikštis paskelbia, kad priima tokią ar kitokią tikybą, tai jau laikoma, kad ir visa tauta priima tą tikybą. Tada susidaro nauji tikybos skleidimo lizdai. Tuojau atsiranda naujas gyventojų klodas - dvasininkai. Lietuvoje buvo dvi bažnyčių padėtis: 1/ graikų, atsiradusi jau daug ankščiau ir 2/ katalikų - vėliau. Graikų tikyba atėjo iš padnieprio pusės ir labiau įsivyravo slavuose. Iš pradžių buvo kalbama apie vieningą bažnyčią. Abi bažnyčios skelbėsi esančios lygios ir visuotinės.

Bet paskui susidarė du tikybiniai centrai: Konstantinopolis ir Rymas - rytų ir vakarų. Rytų bažnyčioje pasilieka graikų kalba, o vakarų - lotynų. Tat įvyko bažnyčių skirtumas. Padėtis visai pasikeitė, kai buvo Lietuvoje įvesta katalikų tikyba ir padaryta žygių jai paskleisti. Šią tikybą priėmė visi lietuviai. Politikai padarė taip, kad abi bažnyčios savo teisėmis ėmė jau skirtis. Dabar kilo klausimas: kurias apeigas priėmė Kievas? Čia buvo vartojama slavų kalba, bet apeigos priimtos Romos. Tat buvo Romos bažnyčia, bet gudų kalba, ir imta vadinti gudų tikyba. Lotynų bažnyčia gaudavo sau švietimo dalykus iš Romos, o graikų - iš Konstntinopolio, kuris tada buvo silpnas, o be to ankščiau nomadai, o vėliau karai su lietuviais buvo sutrukdę tą susisiekimą. Tuo tarpu lotynų bažnyčioje vyko atgimimas. Krtais gi buvo norėta šalyje turėti tik vieną tikybą, tai imta daryti skirtumų tarp išpažintojų, kas atsiliepė ir jų teisėse. Tikrojoje Lietuvoje pirmavo katalikų tikyba, o srityse - graikų. Pažiūrėjus į Lietuvos žemėlapį, pasirodo, kad katalikų užimamasis plotas atitinka Lietuvos sienoms. Tikybiniai skirtumai galėtų parodyti, kur buvo tikroji Lietuva ir kur netikroji. Tat tikybinis pasidalijimas atitinka tautinį pasidalijimą.

Tikslių Lietuvos valstybės sienų ilgą laiką nebuvo nustatyta. Mindaugo laikais pastovaus įsitaisymo nebuvo,valstybės plotai nuolat mainosi, bet jau Kęstučio laikais imta mėginti nustatyti pastovias ir tikslias sienas. Lietuvai sustiprėjus ir išplėtus savo įtaką į įvairias vietas k. a. Vitepską, Pskovą, Polocką ir kitur, tų vietų gyventojai ima kviesti lietuvius apsigynimui nuo kitų puolimų. Lietuvos kunigaikščiai turėdami tuose srityse didelios įtakos organizuoją tą apsigynimą ir daro įvairias dermes. Dėl Palenkės, kuri buvo Lietuvos pusėje Kęstutis daro dermes su mozurais kaip pravėsti Lietuvos sieną. Plečiantis į rytus ekspansija XIII amžiuje buvo nuėjusi toli. Mažosioms valstybėms svarbu buvo gauti didesniosios užtarimas, kad palaikyti tvarką ir saugumą. Smolenskas, Voluinius, Vitebskas ir kiti miestai, tai dideli prekybos mazgai, tad kuo didesnis saugumas, tuo ramiau pirkliai gali keliauti su prekėm. Dėl Smolensko jau varžosi kelios šalys. Jis buvo svarbus ne tik prekybos centras, bet didelės reikšmės turėjo karo žvilgsniu. Vieta labai patogi gintis, tarp didelių kalnų, subėga keletas upelių. Žiūrint anų laikų ginklų Smolenską sunku būtų buvę paimti. Tat suprantama, kad tokį svarbų,strategijos žvilgsniu, vietą kiekviena šalis norėjo turėti savo įtakoje. Kada Kievas buvo iširęs, tada Lietuva buvo vienintelė šalis kuri galėjo apsaugoti tuos prekybos mazgus.

1932-X-19
7

TEISĖS ŠALTINIAI.

Lietuvos valstybei įsikūrus, susidarė ir tam tikros teisės normos. Atsirado įvairių sutarčių vieno kunigaikščio su kitu arba valstybės aktai su kita valstybe, arba nuostatai, kaip valstybės valdžia atitenka kitiem, kaip galima ją paveldėti, kokios yra kunigaikščio teisės, įvairūs kunigaikščių aktai vietos reikalams ir t.t. Esant pavojui valstybei iš lauko, prie Mindaugo buvo susidariusi iš vidaus kunigaikščių koalicija. Vėliau ši koalicija iširo, ir tik liko įvairių jos aktų. Gediminas, kviesdamas į savo šalį amatininkus ir pirklius, buvo išleidęs daug atsišaukimų, nurodydamas jiems apsigyvenimo sąlygas. Czackis mini Kęstučio prekybinę sutartį, bet ji neatrasta. Ryšiai su V. Europa buvo užmezgami per Naugardą, Mozurus ir per Rygą. Mindaugo sutartis su Rygos pirkliais. Gedimino sutartis su Hanza. Įvykus asmeninei unijai su Lenkija, tie ryšiai jau galėjo eiti per lenkus. Iš rytų teisės šaltiniai eina nuo padnieprio, iš gudų. Ji lietė atskirus miestus ir graikų bažnyčią. Pirkliams buvo išdirbtos tam tikros taisyklės, kuriose išdėstytos svetimų kraštų pirklių teisės. Svetimus pirklius saugo laike karo, bet kartais iškilus to nebesilaikė. Taip ordenas buvo suėmęs lietuvius pirklius, o Vytautas atsilygindamas suėmė pirklius vokiečius. Buvo sutartis, kad privatiniai žmonės negali nukentėti nuo karo. Ginklą gali kelti tik dalyvaujantieji kare.

Prieš nagrinėjant kokį raštą, reikia išaiškinti jo tikrumą. Kartais istorikai ir teisininkai naudoja kurį dokumentą kaip tikrą, bet, jį panagrinėjus, pasirodo, kad jis netikras. Pav., Vytauto laikais atsirado dokumentas pagal kurį Mindaugas užrašęs visą Lietuvą vokiečių ordenui su ta sąlyga, jei jis mirtų be vaikų. Po kelių metų pasirodė dar kita toki pat sutartis, kurioje jau nurodyta miesteliai, sodžiai, iš kurių gaus ordenas gyvenimui rinkliavas. Šiuos dokumentus iškėlė besiginčydamas ordenas su Vytautu. Pagal užrašymą Lietuva prigulėtų vokiečių ordenui. Ordinas, tais dokumentais remdamas, turi pagrindo to reikalauti. Bet Vytautas abejoja, ar toks dokumentas išviso yra ir jei būtų, tai ar jis tikras. Ordinas sakėsi turįs, bet Vytautui nerodė. Originalai buvo Rygoje, o dabar atsidūrė Karaliaučiuje. Viduramžiais dar tikėjo, kad toks dokumentas tikrai buvęs. Kai kurie tą Lietuvos ordinui užrašymą aiškina ypatingu Mindaugo pamaldumu. Bet atsirado skeptikų ir ima abejoti tų dokumentų tikrumu dėl dviejų priežasčių: 1/ dėl to, kad yra du dokumentai. Jei pirmas būtų pražuvęs, tai darant naują dokumentą būtų paminėta jame apie pirmąjį. 2/ Sako, kad tą užrašymą sufalsifikavo vieni, o kiti, nieko apie tai nežinodami, padarė dar antrą, ir vėliau pradėjo vartoti abu per tikrus.

Nagrinėjant tų dokumentų turinį, pasirodė, kad tokio dokumento

visai negalėjo būti, nes Mindaugas tuo laiku turėjo jau 3 sūnus. Vyresnysis buvo gavęs iš tėvo Panemunį. Kitas buvo įstojęs į vienuolyną, bet jis buvo labai nepastovus ne iš tokių vienuolių, kurie ieškotų sielos ramybės. Vienuolyne būdamas dažnai susiginčydavo, mėgdavo išgerti ir vėliau iš jo buvo išstojęs. Kitas sūnus buvo išėjęs toliau gyventi, į sritis. Be to, dar pasakojama, kad turėjo du sūnus antros žmonos, nes pirmai mirus sako buvo vedęs jos seserį. Gali būti, kad ir turėjo, nes skirtumas metuose yra. Vieną jo sūnų popiežius buvo vainikavęs Lietuvos karalium. Tada vainikavimą darydavo tėvo kartu su sunumi, nes jei tėvas mirtų, tai jau lieka karaliumi sūnus, kurį išanksto ir vainikuodavo. Mindaugas buvo rūpestingas valstybės ir savo šeimos tvarkytojas, tat abejotina, kad tėvas, kuris rūpinasi savo sūnumis, galėtų Lietuvą kam nors kitam, o ne kuriam nors iš sūnų užrašyti. Kad to negalėjo būti, yra ir kitų įrodymų. Dokumentuose sakoma, kad Lietuva tenka ordinui, jei neliks įpėdinių, bet jog jau įpėdiniai buvo. Tas aiškinama tuo, kad ordinas, suklastuodamas sutartį, numatė ir jo sūnų užmušimą, kad gautų Lietuvą.Tad sakoma, kad šios dvi sutartis yra falsifikuotos, bet jei falsifikuotos, tai kokiu būdu, kas juose sufalsifikuota. Jog ten vardus ir vietų pavadinimus mini tuos pačius. Tarp vieno ir antro dokumento surašymo yra tik du metai laiko. Dabar istorikai turi galimumų jais pasinaudoti, bet tada ordinas jais nepasinaudojo.

Dėl Mindaugo atkritimo nuo krikšto yra įvairių nuomonių. Vieni sako, kad atkrito, kiti kad ne. Mindaugas jei ir priėmė krikštą, tai tik dėl politinių aplinkybių, kad apsigintų nuo priešų. Jei jis tos tikybos neturėjo savyje, tai nebuvo reikalo ir atmesti. Apie užmušimą,- tai čia aiškinama Mindaugo asmeniniais santykiais, o politinių motyvų nebuvę. Kiti dar sako, kad tai bus padarę jo vasalai, kurie patys norėjo valdyti. Taip pat minimas istorinis asmuo Daumantas.

VIDAUS STRUKTŪRA.

Kaip atrodė vidaus struktūra kunigaikščių gadynėje, kada kiti klodai nebuvo išplitę, kada buvo kunigaikščių neribota valdžia. XII amžiuje jau susikuria Lietuvos kunigaikštijos. Prisijungia naujos teritorijos. Šios teritorijos atitenka kaip užkariautos arba giminystės ryšiais. Kunigaikščiai rūpinasi susigiminiuoti su stipresne valstybe. Kartais svetima kunigaikštija atitenka Lietuvos kunigaikščiui vedybų keliu. Veda iš ten žmoną ir jos kunigaikštija atateks jos vyrui. Tokių giminysčių buvo su mozurais ir kitais. Jie vieni kitiems padėdavo apsiginti. Kartais suderina vieną ir kitą - užkariavimą ir giminystę. Pirma užkariauja, o vėliau naujas viešpats ateina kaip užkūrys. Tat valstybė kūrėsi užkariavimais ir gi-

minystės ryšiais. Atsiranda žmonių turtingų ir neturtingesnių. Visi imasi tokių darbų, kurie jiems pridera. Turtingieji jau gali pasisamdyti ir išlaikyti darbininkus. Kariai, kaip valstybės kūrėjai, labiau organizuoti, turtingesni. Ne karo metu užsiima medžiokle ir žuklavimu. Tas padeda išmokti geriau vartoti ir priprasti prie ginklo. Jie turtingesni. Sunkiais laikais duoda, skolina ūkininkui javų su ta sąlyga, kad laike karo padėtų kariauti. Susidaro būriai laisvų žmonių pripratusių kariauti. Mindaugas turėjo ne vieną tokį būrį. Jis siųsdavo tuos žmonių būrius į tolimesnes šalis. Eina ten, kur daugiau turto, kur svetimi žmonės ir jų negaila. Vienus būrius pasiųsdavo į vieną, kitus į kitą pusę - ir gaudavo didelius grobius. Nuolat užpuldinėdami gali tikrinti ir stiprinti savo karo jėgas. Atsiranda skirtumas organizacijose, iškilsta luominis susipratimas. Kariai pamatė, kad jie yra valstybės kūrėjai ir turi didelės krašto reikšmės. Iš jų iškilo bajorai, o iš vadų kunigaikščiai. Susidaro ir kitas klodas - PONAI. Priauga gyventojų, darosi ankšta. Geriausiai skleistis į kitas šalis ir jas užkariavus nejusčiomis organizuoti. Bet kartais nepasiduoda. Tada visus vyrus išmuša, kad jie, susibūrę į būrius, nepadarytų sukilimo, o moteris ir vaikus parsivaro namo. Vaikus augina dvare ir ūkiuose, jie priklauso tam, kas parsivarė. Iš jų galima sulaukti naudos, nes bus galima daugiau apdirbti žemės. Dabar turint daugiau darbo jėgų, galima dirbamų žemių plotus praplėsti. Laisvas, neapgyventas žemes dalija kariams su žmonėmis ir be žmonių. Tai žemės, kurios niekam nepriklauso. Ūkininkų apgyventų žemių neima. Tokiu būdu jau atsiranda žemių valstybės iždo, žemių privatinių - tėviškų. Žemes dalina lygtinai, bet visai neatiduoda. Kartais skiria vienai kartai, o kartais iki dviejų galvų: jam ir jo vaikams, o paskui kam paskirs jau - kitas klausimas. Už duotas žemes statomi reikalavimai ir iš to susidaro valstybės prievolės. Bajorai, kurie gavo tarnybines žemes, stoja į karą neribotą laiką - iki gyvos galvos. Nebuvo nustatyti nuo kurių iki kurių metų reiks tarnauti, nes, esant nekomplikuotai karo technikai, galėjo karo tarnybos eiti ir seni ir be specialio pasirengimo. Jie turėjo ir kitas dideles prievoles: turi statyti pilis, taisyti kelius. Be to, dar yra kitos rūšies reikalų. Kunigaikštis važiuoja į šalį, pas žmones įvairiais valstybiniais reikalais. Bajoras, kaip kunigaikščio vasalas, turi jį priimti, turi paruošti sustojimo vietas, kurios vadinosi stotimi, arba stacija. Kunigaikščiui reikalinga žinoti, kas dedasi įvairiose valstybės vietose, reikia išaiškinti skundus, atlikti teismus ir administracijos reikalus, prižiūrėti pilis, be to, jis turi sunaudoti savo dvarų maistą, nes susisiekimas blogas, produktų atvežti iš jo dvarų į centrą negali. Tat į tas stotis važiuoja su palydovais, čia atlieka visus reikalus, suvalgo produktus ir važiuoja į kitą stotį. Taip pat ba-

jorai turi palaikyti susisiekimą su centru, reikia turėti nuolatinių ryšių tarp provincijos ir centro, kad būtų galima kiekvienu laiku prireikus susižinoti.

1932 - X - 22

8

Buvo pradėta kalbėti apie bajorus. Iš kur yra kilęs žodis „bajoras". Basanavičius aiškina, kad šis žodis yra lietuviškas ir pareina iš žodžio „vytis". Kiti aiškina, kad tai rusų žodis, nes pas rusus vienas iškilęs aukščiau klodas buvo vadinamas „bojarin". Pas anglus buvo vardas „lordas", o pas vokiečius „baronas". Tą žodį galima užtikti ir pas romėnus. Tat, iš kur kilo žodis „bajoras", sunku būtų pasakyti, taip, kaip sunku pasakyti, iš kur kilo žodis tėvas, brolis. Bajorai atsirado iš karių. Juose buvo luominis susipratimas, kad jie yra valstybės kūrėjai. Jie buvo organizuoti, drausmingi, turėjo savo vadus. Vadai gauna žemių su vietos žmonėmis kaip baudžiauninkais. Bajorai atsirado ten, kur yra valstybės kūrimo darbas. Heisleris aiškina, kad jie yra čiabuviai laisvieji žmonės, o vardą gavo nuo nomadų, kurie buvo atėję prie Dauguvos ir Dniepro upių. Tą mini ir vokiečių kronikos. Taikos metu bajorai žiūri savo dvarų, o pašaukus kunigaikščiui į karus joja vienas arba su žmonėmis ir ima kartu visą reikalingą maistą. Anais laikais ne taip buvo, kaip dabar pas mus - kad viską kariuomenei parūpina. Tada reikėjo kiekvienam bajorui apsirūpinti ir su maistu ir su ginklais.

KITI GYVENTOJAI,TAI ĮVAIRIŲ RŪŠIŲ VALSTIEČIAI, kurie gyvena sodžiuje. Jų į karą nešauks. Svarbiausias jų darbas - dirbti žemę, jei žemė ne jo, tai jis turi pristatyti tam tikrą kiekį maisto savo žemių savininkui. Šių gyventojų yra tam tikros kategorijos. Žemiausi jų bus nelaisvieji valstiečiai, tai paimtieji kare vergai, kuriuos parsivarius, pristatydavo prie žemės. Buvo dvi kategorijos žmonių, kuriuos ėmė į nelaisvę. Viena kategorija turtingieji: bajorai, kunigaikščiai ir t.t., už kuriuos gaudavo išpirkimo mokestį, nes tada karo tikslas buvo grobis, ir antra kategorija - žmonės, kuriuos galima,paėmus į nelaisvę, pristatyti prie darbo kaip vergus ir padaryti iš jų nelaivus valstiečius. Bet šie vergai nebus romėnų kategorijos vergai. Jie neprirakinti, bet dirba laisvai pasodintose žemėse ir įeina į valstiečių klodą.

KUNIGAIKŠČIAI yra klodas, kuris pridera prie viešpataujančių šeimų. Jų yra ištisa eilė didesnių ir mažesnių, tikrosios Lietuvos kunigaikščių ir srities kunigaikščių, pripažindami didžiojo kunigaikščio valdžią, joja su savo žmonėmis į karą ir gina kraštą. Bet kunigaikščiai pamaži nyksta, juos išžudo karo, nes eina pirmoje vietoje į ugnį, ne taip, kaip dabar kad vadai daro. Anais laikais

esant karams su neskaitlingu kareivių skaičiumi kunigaikščiui tekdavo stoti pirmajam. Tuos pasakojimus, kur sakoma, kad stojo kariuomenės iš vienos ir kitos pusės dešimtimis ar šimtais tūkstančių, negalima laikyti tikrais. Tenka iš tų skaičių nubraukti mažiausiai 2 ar 3 nulius. Juk ten niekas neskaitė, o skaičius didindavo. Tat tiek daug kareivių nebuvo, todėl dažnai tokio būrio kunigaikščiui tekdavo pačiam atsistoti į pavojingiausias vietas. Dar daugiau kunigaikščių žūdavo, kai prasidėdavo savitarpio karai,pvz., Vytauto su Jagėla, o jei paimsim dar vėlesnių laikų, tai buvo masinės kunigaikščių žudynės. Tiesa, daugybė žūdavo ir kitų žmonių, bet apie juos mes neturime žinių. Vytautui kariaujant su totoriais, sako, žuvę 90 kunigaikščių. Nestoti į karą ir nepripažinti didžiojo kunigaikščio viršenybės buvo perdaug rizikinga, nes galėjo nustoti savo kunigaikštijos. Todėl tekdavo dalyvauti karuose, ir per tai kunigaikščių skaičius ne didėjo, bet mažėjo.

MIESTAI.

Miestai skyrėsi nuo sodžiaus tuo, kad turi daugiau gyventojų ir yra priešinga antitezė sodžiui. Bet šito dar permaža, turi būti ir kitų ypatybių. Miesto gyventojai užsiima visai kitais darbais. Sodžiams pagrindinis darbas - žemės dirbimas, o miesto-amatai ir prekyba. Sodžius parduoda miestui žaliavą, o šis ją perdirba taip, kad galėtų jau naudoti. Dar svarbesnis miesto gyventojų užsiėmimas, tai prekyba, o vėlesniais laikais - pramonė. Miestų atsiradimo kelią sunku nupasakoti ir būtų bergždžias darbas.Kartais nusakoma, kad tokioje ar tokioje vietoje įsteigė miestą dirbtinai, bet tenka abejoti ar tikrai taip buvo. Kad kartais dirbtinai sudaro miestus, tas galimas daiktas, bet jie nepastovūs. Taip Australijoje sudarė dirbtinai naują sostinę, bet greitai pradėjo nykti, nes dirbtinai įsteigus pasirodė nepastovus.Jei kalbama, kad Gediminas įsteigė Vilnių, tai tas yra tik padavimas. Be abejo, kad tas miestas buvo anksčiau įsikūręs, o tik Gediminas vėliau rado galima čia perkelti sostinę. Miestai prasidėjo kurtis patogiose susisiekimo vietose, kur susibėga kelios upės, arba susikerta iš įvairių pusių keliai. Čia iš pradžių prekiautojai susieina tik tam tarpui, laikinai, o paskui išsiskirsto. Tarpininkai dažnai pasilieka ilgiau. Jei vieta patogi, tai čia susirinks dažniau. Atvyksta svetimų pirklių, sueina sodžiaus gyventojai, sunešа žaliavas, gauna prekes. Tokiose tat žmonių susitikimo arterijose ir pradeda augti miestas. Kur tokių arterijų nėra, ten didenių miestų neišsivysto. Žemaičiuose pav., ėmė gyventojai bėgti nuo upių, slėptis nuo užpuolikų neprieinamuose miškuose, tat ir miestai neišsivystė. Miestui įsisteigus svarbiausioji jo dalis bus rinka, kur sukasi jo visas gyvenimas. Toliau jau eina įvairūs

miesto trobesiai, tarp kurių ir miesto tarybos rūmai - RATHAUS. Lietuviai tą namą vadina rotuše. Atsiranda krautuvės. Pirmutinis miestelėnų verslas, tai prekyba. Vėliau ateina iš svetur amatininkai. Ilgainiui ir prekybininkų ir amatininkų atsiranda iš čiabuvių. Dabar atsiranda naujas prekybininkų ir amatininkų klodas.Kartais, svetimieji prekybininkai ir amatininkai taip naujose vietose įsikuria, kad pamiršta savo tėvynę ir pasilieka gyventi naujame mieste. Miestuose daromi turgai. Didesnieji turgai - jomarkai yra rišami su švenčių laiku, ir esti ten kur yra atlaidai. Dabar klausimas,kas anksčiau atsirado ar atlaidai ar jomarkas. Galėjo jie abu atsirasti kartu,nes buvo norima daugiau žmonių pritraukti, kad miestas galėtų verstis. Žodis „jomarkas" pareina iš vokiečių „Jahrmarkt" - metinis turgus. Miestai sparčiai ėmė augti prie stipresniųjų pilių. Priešai eina upėmis, reikia nuo jų apsiginti,stato pilis, o kad galėtų pasislėpti daugiau žmonių, daromos papilės. Daug tų pilių statoma prie upių, nes čia lengviau apsiginti: iš trijų pusių supa vanduo, o iš ketvirtos stipriai aptveria mūru.Patogioje vietoje stovėjo Kauno pilis. Ji buvo apkrikštyta karalienės Bonos vardu, nors ji pati čia visai negyveno. Senoji Kauno pilis labai mainė savo struktūrą, ką galima pastebėti iš pilies griuvėsių. Ilgainiui čia atsirado miestas. Bet prie tų pilių, kur vieta nepatogi, miestai išaugti negalėjo. Lietuvoje miestai atsirado vėlai, apie XIV amž. Jie atsiranda paprastai tada, kai valstybė yra nurimusi nuo karų. Kai kurie miestai sustiprėja, juose apsigyvena svetimi pirkliai. Atsiranda tam tikri prekybos keliai, kurie eina pro Trakus, Vilnių, Gardiną ir Brastą. Prekyba, matyti, ėjo plati, nes atvažiuodavo pirkliai nuo Volgos, arabų pirkliai, lenkų, vokiečių ir t.t.Kiekvienos šalies prikliai turi savotiškus reikalavimus. Reikia nustatyti kainas tarp savo ir svetimų prekių. Miestas jau darosi koncentruotas ir turi atskirą savo gyvenimą, skirtingą nuo sodžiaus. Miesto gyventojai jau negali būti neorganizuoti, jie turi savo savivaldybes miesto reikalams spręsti. Jos veikdavo miesto teritorijos ribose. Sostinėje pirkliai ir amatininkai steigdavo savo kontoras Hanzos pavyzdžiu. Tokių kontorų ir Hanzos sąjungos skyrių buvo Kaune, Dancige ir kitur. Susidarė MIESTAI SAVĄJA TEISE ir MIESTAI VOKIEČIŲ TEISE. Miestai savąja teise, tai tie, kurie buvo atsiradę gana senai be vokiečių įtakos. Ten gyvenusieji žmonės užsiimdavo prekyba arba amatais, buvo daugiausia liuosi, bet neišsiskyrė iš kitų gyventojų tarpo. Tai Lietuvos rytų miestai, juos valdė turtingieji pirkliai, kurie matė platų pasaulį, varė didelę prekyba ir galėjo tvarkyti miestus. Jie turėjo savo raitelių būrius, kurie apgindavo nuo užpuolimų ir stodavo į karą. Tie pirkliai būda-

mi viršūnėse stengės palaikyti miestų valdžią savo rankose ir perduoti savo šeimai.

Kiti miestai,tai Lietuvos vakarų MIESTAIVOKIEČIŲ TEISE. Kodėl toks pavadinimas? Kartais dar vadino Magdeburgo teise, tai bus tie miestai, kurie perėmė sau statutus iš Magdeburgo miesto. Kada prasidėjo kolonizacija, ėmė traukti į miestus vokiečių pirkliai ir amatininkai, kurie čia apsigyvena ir steigia savo organizacijas. Jie atvykę klausia kokiomis teisėmis jie čia gyvens. Vakarų Europoje nebuvo atskirų, palaidų žmonių, bet visi priklausė prie vienos ar kitos sąjungos, ar tam tikrų korporacijų. Palaido žmogaus nėra, yra bajorų luomas miestiečių luomas ir t.t. Ateiviai atsineša su savim ir savo teisę, kuri buvo tik pas juos, bet bendru įstatymu visiems nėra. Miestams rūpi, kad duotų jiems teisės tvarkytis ir kad galėtų apsiginti. Čia įveda savo tvarką ir susidaro lyg atskira respublika. Net nustatyta kiek turi išgyventi mieste, kad palikus laisvu miestiečiu, būtent: vienus metus ir vieną dieną. Tat miestams steigiantis jie gavo ir savivaldybes. Buvo sakoma, kad steigiant tokį ar tokį miestą, duodama teisė gyventi taip, kaip gyvena Magdeburgo ar Kulmo miestai. Tie miestai turėjo išsidirbę savo statutus. Naujai susikūręs miestas prašo už tam tikrą atlyginimą paskolinti Magdeburgo miesto statutą, sulig kurio ir gyvena.Ilgainiui Magdeburgo miesto statutas susidarė kaip pavizdys ir gyvojoje kalboje ėmė vadintis magdeburgija, tai yra miesto teise.

Dėl kilusių ginčų kartais skusdavosi į patį Magdeburgą ar Kulmą, nes buvo ryšių teisės ir turto žvilgsniu. Prūsuose buvo įsigalėjusi Kulmo miesto teisė, o Lietuvoje daugumoje Magdeburgo.

Nereikia manyti, kad naujuosius miestus steigė vokiečiai,daugumoje gyventojų buvo čiabuviai. Miesto gyventojai yra miestelienai, amatininkai ir pirkliai. Amatininkai yra susiorganizavę į cechus. Amatai yra amatininkų privilegijos. Kitiems amato draudžiama imtis. Dalis amatininkų ateidami iš Vokietijos tą santvarką atsinešė ~~su savim~~. Tokias cechas turėjo Kauno, Vilniaus, Gardino ir kitų miestų amatininkai. Cechų organizajos pamatą sudaro MEISTERIAI -išsidirbę žmonės. Tie, kurie mokosi amato iš pradžių, laikomi mokiniais darbininkais -- gesellen, po kelerių metų jau laiko kvotimus „meister" vardui įgyti. Kadangi meistrai nenori naujų amatininkų įsileisti į savo tarpą, tai paprastai darbininkų ilgai į meistrus nepriima. Dar prieš kvotimus pasako, kad jis jų neišlaikys. Reikalinga stojant į meistrus įsipirkti ir pastatyti vaišių. Bet jei kuris darbinikas ateina pas meisterį užkuriu, tai gali įstoti į meistrų tarpą.

Buvo ir tokių žmonių, kurie nepriderėjo prie cechų organizacijos. Jie irgi užsiėmė amatais, bet negalėjo apsigyventi pačiame

mieste. Jie turėjo apsigyventi priemiestyje ir konkuriuoti su tikrais meistrais. Miesto teisės galioja tik mieste, o jau už miesto sienų ne. Tat netikrieji meistrai už tų miesto sienų ir apsigyvena. Jie atlieka savo darbą pigiau. Gudai juos vadina „partač", o lietuviai šunmeistriais. Priemiesčiai pradeda plėtotis, valstiečiai ir tie kurie reikalingi pigesnių prekių, buvo patenkinti.

Didelės įtakos Lietuvos miestams turėjo HANSA. Tai buvo vokiečių pasienio ir pabaltijos miestų sąjunga. Hansos sąjungos skyrius ir kontora buvo ir Kaune. Prekyboje buvo įvesta „jus tabulae" - sandėlių teisė. Tai buvo ypatinga miestų privilegija. Pagal ją buvo nustatyta, kad visi svetimšaliai pirkliai patys pardavinėti gyventojams savo prekes negali, o turi parduoti tik čiabuviams pirkliams. Svetimi pirkliai bus tie, kurie yra ne iš šio miesto. XV amž. tą teisę įgijo Vilnius, Kaunas, Kėdainiai ir kiti. Svarbiausia tos privilegijos žymė yra ta, kad svetimi pirkliai, nepardavę savo prekių, negali išvežti iš to miesto, o turi palikti tame mieste. Prekių dėl išvežimo jie turi taip pat imti per vietos pirklius. Tai buvo labai naudinga vietos pirkliams ir galėjo monopolizuoti prekybą. Šios aplinkybės davė progos miestams praturtieti.

ŽYDAI.

Žydai atvyko į Lietuvą gana anksti. Galimas dalykas, kad jų jau buvo besikuriant Lietuvos kunigaikštijai, bet pėdsakų jų buvimo Lietuvoje neužsiliko. Czackis sako, kad anapus demarkacijos linijos, Eisiškio kapuose, buvo rasta akmenuose parašų iš XI amžiaus ir iš to sprendžia, kad žydai jau tada gyvenę Lietuvoje. Bet galėjo būti nesusipratimas. Svetimi žmonės į Lietuvą jau traukdavo seniai. Pav., pilis stato svetimi meistrai. Be abejo, tarp jų buvo ir žydų. Iš tų laikinai pakviestų galėjo ir būti palaidotų.

XIII amžiuje prasidėjo žydų traukimas iš Vakarų Europos į rytus. Kryžiaus karų laikais juos ėmė puldinėti ir žudyti. Į Lietuvą ateina jau susiorganizave. Paprastai žydus kviesdavo atlikti finansiniams reikalams: steigti bankus, išnuomoti mokesčių rinkimą, muitus ir t.t. Jau Gediminas kartu su kitais amatininkais buvo pakvietęs ir žydų. Anais laikais geras krikščionis negalėjo imti nuo paskolintų pinigų palūkanų. Imti palūkanas buvo nuodėmė, nes pelną galįs duoti tik darbas, o pinigas pinigo negalįs gaminti. Bet pinigų paskolinti reikalinga. Kadangi krikščionis skolinti negali ir neturi, tai tom operacijom kviečia žydus. Kiti užsiima prekyba ir amatais. Bet vėliau atsiranda savų verteivų ir pasireiškia bandymų atsikratyti įkyraus skolintojo. Juk būsi tol geras, kol skolinsi, bet jei reikalauja mokėti palūkanas ar grąžinti skolą, tada jau liekti priešas. Todėl imta ieškoti akip nors tų skolintojų atsikratyti. Pasakyti, kad palūkanos didelės, negalima, kad pačios skolos nebegrąžins irgi nėra priežasčių. Tada pradeda ieškoti kokių nors kitų priežasčių,

kad galėtų prikibti ir atsikratyti. Atsiranda gandų, kad žydai vartoja krikščionių kraują. Ėmė prie jų kibti. Dėl palūkanų neprikibsi, bet dėl vartojimo krikščionių kraujo tai jau kitas dalykas. Prasideda žydų skerdynės, ir jie turėjo kraustytis kitur. Toms skerdynėms sulaikyti kai kurie papiežiai buvo išleidę bules, bet jos negelbėjo. Dar ir dabar, tamsesnieji žmonės tebetiki, kad krikščionių kraują žydai vartoja.* Kunigaikštis Aleksandras 1495 m. išvaro žydus iš visos savo valstybės, o jų žemes pasiėmė sau ir panaikino visas sutartis. Tada nebereikėjo nė skolų mokėti. Bet 1503 m. didysis kunigaikštis Aleksandras leidžia jiems vėl grįžti atgal į Lietuvą, grąžina jų turtus ir leidžia išieškoti paskolintus pinigus. Bet savo skolas pats kunigaikštis negrąžina. Nuo to laiko pradėjo Lietuvoje stipriai augti žydų skaičius.

Į Lietuvą žydai traukė dviem keliais: per Lenkiją ir per prūsus. Tikybos atžvilgiu jie buvo panašūs, bet kalba skyrėsi. Jų kalba nėra gimtoji, bet įvairių kalbų žargonas. Atvykusių per Lenkiją buvo didesnis skaičius. Atvykusieji per Vokietiją priėmė vokiečių kalbą. Ši šaka vadinosi AŠKINAZI. Kiti ilgesnį laiką buvo apsigyvenę Ispanijoje ir buvo priėmė ispanų kalbą - tai SACHARDU šaka. Šventoji žydų kalba buvo hebrajų.

Į Lietuvą žydus buvo pakvietę kunigaikščiai, kad pagilintų piniginį ūkį. Reikalingi turtingi žmonės, kurie turi daug brangių metalų. Jų uždavinys - skolinti pinigus. Antroje vietoje amatai ir daugiausia prekyba. Atvykusieji buvo turtingi ir galėjo steigti bankus ir prekybos centrus. Reikalinga gauti tam teise - privilegijas. Kunigaikštis atlyginimą už tai neima, bet ima tik dovanas. Vytautas buvo suteikęs Trakų žydams privilegiją 1388 m. birželio 24 d., Brastos žydams 1388 m. liepos 1 d. ir Gardino žydams privilegiją 1389 m. Esu parašęs atskirą knygą „Žydai Lietuvoje" /174 puslap. 1923 m./, todėl ilgai prie šio klausimo nesustosiu, ten galėsit rasti plačiau. Paminėsiu dar dėl Trakų privilegijos. Atsirado abejonės, ar tikrai Trakų privilegija buvo, gal kad ir ne. Sako, kad ji iškilo vėlesniais laikais, kai kilo ginčas tarp dviejų žydų grupių: karaimų ir talmudistų. Karaimai atvyko nuo Krimo kartu su totoriais ir apsigyveno Lietuvoje. Jie nepripažįsta talmudo, remias senuoju įstatymu. Kadangi kilo ginčas, tai sako, teko minėti savo atsivežtą privilegiją, kuri atsiradusi daug anksčiau, o Trakų privilegijos būk nebuvę.

Kiekvienas žydas priršytas prie tos ar kitos bendruomenės. Tokių bendruomenių jie turėjo tris: Brastos, Gardino ir Trakų. Stipriausia tų bendruomenių buvo Brastos. Šios bendruomenės gauna atskirą teisę ir tvarkosi savarankiškai. Bendrai žydams buvo duodama plačių teisių. To laiko žyduose bėdnuomenės buvo nedaug, daugiausia gana turtingi ir per savo bendruomenes padeda neturtingiesiems. Vėliau teks susipažinti, kaip veikė tos privilegijos ir bendruomenės.

* [illegible] kraujas? [illegible] tikėjimas susideda iš senovės svarbesniųjų [illegible]

DIDYSIS KUNIGAIKŠTIS. 10

Lietuvos kunigaikštijos viršūnėje buvo didysis kunigaikštis. Didysis kunigaikštis valdžią įgyja dviem keliais: paveldėjimo keliu ir rinkimo keliu. Įstatymo apie paveldėjimą nebuvo. Pamatan dėjo tą,kas buvo anksčiau. Istorikai sakydavo, kad taip jau buvę daroma seniau, tat taip turi paveldėti ir dabar. Pirmaisiais laikais paveldėdavo ne vyresnis sūnus, bet jauniausias. Toki tvarka buvo ne tik valstybės paveldėjimuose, bet ir privačiame ūkyje. Tam yra rimtų priežasčių. Pirmykščiais laikais buvo daug liekos žemės, vėliau jos dar galima gauti iškirtus miškus. Tėvas, kartu su senesniais sūnumis, gali prisigaminti užtenkamai žemės ir paruošti jiems naujus ūkius. Tat jie praturtėja dar prie tėvo galvos. Jaunesniajam gi po tėvo mirties nebėra kas bepadedąs pasigaminti tokių ūkių, ir todėl jam atitenka tėviškė. Taip būdavo ir valstybės gyvenime. Pav., Mindaugas jau savo vyresniam sūnui duoda valdyti Naugardą. Taip darė ir Gediminas. Tėvas dar gyvas būdamas duoda kiekvienam sūnui valdyti tam tikrą sritį, o jaunesnį skiria savo vietininku. Mindaugas paveda savo sostą vienam savo jaunesniųjų sūnų. Dokumente, kuriam pažymėta Mindaugo ir jo sūnaus vainikavimas, nėra parašyta to sūnaus vardo, kuriam pavesta valstybė, o kadangi jis turėjo du jaunesnius sūnus, tat negalima žinoti, katras jų paveldėjo. Taip pat buvo ir po Gedimino mirties, kai sostą paveldėjo Jaunutis. Vėliau valstybės dalykų reikšmė jau skiriąs nuo privačio ūkio paveldėjimo reikšmės. Čia jau nevistiek kas paveldės valstybę ir kas valdys. Sustiprėjus valstybei, tėvą gali pavaduoti tik vyresnysis sūnus. Jo didesnis autoritetas tarp brolių ir turi daugiau prityrimo valdyme. Tuom aiškinamas ir Jaunučio pašalinimas iš didžiojo kunigaikščio vietos, nes jis nemokėjęs valdyti.

Pilna prasme Lietuvoje sosto paveldėjimo nėra, nes iš kronikų aprašymų matome, kad paveldėjęs kunigaikštis stengiasi padaryti rinkimus, kad būtų išrinktas. Tat kartais yra sujungiami abu dalykai: paveldėjimas ir rinkimas. Nors sostą per 200 metų vis gauna Gedimino giminės ainiai, bet rinkimų forma visgi yra. Tie rinkimai visą laiką yra suderinami su tradicija rinkimo vyriausio valdovo sūnaus ir senu paveldėjimo principu.

Prieš Gediminą nebuvo vienos viešpataujančios šeimos, nors Mindaugo laikais panašus dalykas ir buvo. Gedimino šeimoje visi nariai yra lygūs, tačiau Kęstutis ir Algirdas atsižymėjo savo energija ir iškilo tarp kitų šeimynos narių. Jie įgijo tokią galią, kad išsiplėtę visoje Lietuvos valstybėje. Algirdas ir Kęstutis buvo gabiausi Gedimino sūnūs, kurie labiausia iškilo iš visų jo 7 vaikų. Algirdas savo dėmesį labiau kreipė į rytus. Jis buvo užmezgęs artimesnius ryšius su rusais. Kęstutis gi buvo surištas su žemaičiais ir turėjo ginti Lietuvą nuo ordeno puolimo. Griežto valstybės padalinimo tarp tų dviejų viešpataujančių šeimų nebuvo. Jie katras rūpinosi savo dalimi, bet didelių žygių ir kovų laike vienas kitam padėdavo. Pav., Algirdo žy-

gyje prieš Maskvą Kęstutis siunčia į pagalbą savo sūnų Vytautą, o Algirdas padeda Kętučiui prieš ordeną. Bevaldant Lietuvą šiem dviem asmenim atsirado ir dvi sostinė: Vilnius ir Trakai. Tarp viešpataujančių šeimų atisranda aštrių kovų paveldint vienam ar kitam įpėdiniui didžiojo kunigaikščio vietą. Taip Vytautas ir Kęstutis pavartoja smurtą prieš Jogailą. Vytautas laimėjo, nes rėmėsi tam tikru klodu, čiabuviais, o Jogaila norėjo remtis svetimšaliais. Tuo klodu remdamas Vytautas ir iškilo. Vytautui mirus vėl eina kovos, valdymas patenka tai į Algirdo šaką, tai į Kętučio šaką.

Be didžiojo kunigaikščio yra kunigaikščių įvairių sričių, kurie pripažįsta didžiojo kunigaikščio viršenybę. Užkariautose srityse yra net kunigaikščių iš Riuriko giminės, kurių pirmtakūnai valdė tas sritis besikuriant plačiai Lietuvos kunigaikštijai. Užkariautas sritis didysis kunigaikštis valdo per tų sričių kunigaikščius arba pastatytus valdininkus. Kunigaikščių skaičius nuolat mažėja, nes daug jų žūna karuose. Išnykus kunigaikščiams, jų vietose atsiranda did. kunigaikščio skirtieji valdininkai.

DIDŽIOJO KUNIGAIKŠČIO KIEMAS susidaro iš valdininkų ir bendradarbių, kurie dirba kartu su did. kunigaikščiu ir čia nuolat gyvena. Vadinsime KIEMAS, o ne dvaras, nes dvaras yra kaip antitėzė sodžiui, o kiemas gali būti ir dvaro ir sodžiaus, kuriame gyvena atskira šeima. Kiemas gali būti ir didelis ir mažas. Didžiojo kunigaikščio kiemo tarnautojus sudaro bajorai, bet atsitinka, kad kartais yra ir ne bajorų. Pav. vienas tarnautojųbuvęs vedęs Jagėlos seserį. Jis buvo ne bajoras, o paprastas valstietis, tik klausimas ar iš tų paprastųjų valstiečių? Nors yra abejojančių, sako, kad gal bajoras buvęs.

Kiti, kurie arti kiemo gyvena, pašaliečiai ir artimesnieji valdininkai, atvyksta pas did. kunigaikštį pasitarti, jam patarimų duoti ir išgirsti, ką pasakys did. kunigaikštis. Iš čia susidaro TARYBA, kurioje dalyvauja jam artimi žmonės. Valstybei stiprėjant ir tos tarybos sudėtis keičiasi, bet pilno aprašymo apie jos neturime ir tikrų žinių gauti negalima. Apie Gedimino tarybą kai ką žinome iš svetur. Iš Rygos buvo atvykusių pasiuntinių, jie pasikalbėjo ir grįžę į Rygą papasakoja, ką ten Vilniuje matė, aprašo su kokiais žmonėmis kalbėjosi, kaip jie atrodė ir iš to galima spėti iš ko susidarė taryba.

Iki XVIII amž. Lietuvoje turime dualizmą, net buvo susidariusios dvi sostinės: Vilniaus ir Trakų. Paskui paėmė valdyti veinas valdovas, o liko tik atskiros vaivadijos. Trakų vaivadija traukėsi toli į pietus pasiekdama Nemuną ir Gardiną. Vilniaus vaivadija siekdama Dauguvą labiau traukėsi į rytus. Iš kitų labiau išsiskirė dar žemaičiai, kurie tvarkosi savo atskira tvarka. Vilniaus vaivadija laikoma aukštesnė už Trakų. Tarp kitų valdininkų atsirado vaivadijos valdinin-

kai: vaivadai ir kastelonai, karių vardas kilo nuo žodžio castella. pilies prižiūrėtojas, o vaivada nuo slavų žodžio vojevod, t.y. tas žmogus, kuris veda kariuomenę. Kastelanai buvo pradžioje tik Vliniaus ir Trakų vaivadijose. Visur pirmenybę turi Vilniaus kastelonas, o paskui Trakų. Juos skiria didysis kunigaikštis. Tų laikų susisiekimas su did. kunigaikščiu sunkus, nevisada visi gali atvažiuoti į didžiąją kunigaikščio tarybą, tai susidaro mažoji taryba, kuri aptaria įvairių vietų reikalus.

Kas link sričių valdymo, tai yra dvi padėtys. Arba palieka valdyti senajam kunigaikščiui iš Riuriko giminės, arba pasiunčiami did. kunigaikščio valdininkai.

5 FINANSAI.

Dabar pereisim prie pinigų. Teks susipažinti su piniginiu vienetu. Yra susidaręs net tam tikras mokslas - numizmatika. Klausimas apie Lietuvos pinigus buvo seniai svarstomas, bet buvo padaryta daug klaidingų tyrinėjimų. Žmonės pinigus taupė ir rinko, o, norėdami juos paslėpti nuo priešų, dažnai užkasa į žemę. Jei jų savininkas nebegrįžta, kartais tie pinigai ir palieka užkasti. Galėjo į žemę patekti pinigai ir netyčia, pav., pameta. Pinigai, būdami ilgai žemėje, surudėja ir juos vėliau sunku išaiškinti. Atranda įvairiais būdais, ar tai beardami žemė, ar beraunant medžius ir t.t. Pas mus, kaimo žmonės neįvertindavo atrastų pinigų, o atrandama kartais dideli lobiai, kurie išnyko tarp žmonių nežinomai. Jie eina pas kalvį, pažiūrėti ar jis kartais neauksinis ar sidabrinis. Juos ištirpdo, ir jei pasirodo, kad aukso ar sidabro maža, ir iš jų naudos nedaug, tai tada neša pas numizmatiką arba numetą. Dabar pinigai yra surandami visame anų laikų Lietuvos užimtame plote: prie Naugardo, Dniepro ir kitur. Iš tų netyčia atrastų pinigų stengiamasi išaiškinti jų atsiradimą ir žinovai - numizantikai padaro atatinkančių išvadų. Kartais pasitaiko ir falsifikuotų pinigų, kurie numizmatus suklaidina. Tokių falsifikuotų pinigų turėjo Czackis, Narbutas ir kiti. Falsifikuotus pinigus jiems pakišdavo auksakaliai, nes jie žinojo, kad už senovės pinigus gerai moka, tat jie pasigaudavo kalimo meno falsifikuotiems pinigams galėjo duoti senovės pinigų panašumą. Todel mokslininkai padaro dažnai daug netinkamų žingsnių ir klaidų. Tų klaidų yra daug, ir mokslininkų dalykas atskirti tikrus pinigus nuo netikrų. Nemaža senovinių pinigų yra Kauno muziejuje ir juos ten kiekvienas gali pamatyti. Pinigai yra randami savi ir svetimi, kurie galėjo atsirasti esant prekybai tarp Lietuvos ir kitų valstybių. Svetimieji pinigus atgabena kaip mainų įrankį arba kaip papuošimą, nes jie buvo nešiojami ausyse ir ant kaklo, todėl jų galima rasti kapuose. Randama senovinių pinigų iš graikų ir romėnų laikų. Romėnų pinigai yra iš II ir III amž. prieš Kristų. Jų galima rasti Mažojoje Lietuvoje, Panemunėje ir kitur.

Šie pinigai galėjo ateiti į Lietuvą ir daug vėliau, kada jie jau Romos imperijoje nebebuvo vartojami. Aiškinama taip: jei valdžia pasikeičia, tai anos valdžios išleistieji pinigai netenka savo vertės ir todėl kiti nenorėdami turėti nuostolių juos išveža kitur, kur jie dar yra vertinami. Todėl tokių senų pinigų čia ir randame. Ant jų matyti kurio nors konsulo ar imperatoriaus ženklas. III - IV amžiaus pinigų nerandame, nes jie barbarams nebuvo reikalingi ir todėl jų pinigų visai nėra. Iš atrandamų pinigų galima nustatyti kelius, kuriais ėjo prekyba. Romos istorikas Plinius aprašo kelionę į gintaro šalį. Kilo klausimas kuriuo keliu pirkliai keliavo, Panemuniu ar pavisliais. Išaiškinta, kad jie keliavo tais keliais, kur randame daugiau pinigų. X amž. atsiranda Bizantijos pinigų, juos galėjo atnešti normanai ir rusai. Pradedant IX - XI amž. randame arabų pinigų, kurie atėjo per Kaspijos jūrą. Arabai ieškojo brangių kailių ir keliavo į Kauną, Gardiną ir kitur. Arabų pinigų atranda ir Gotlando saloje, kur buvo prekybos centras. Prekybos keliai ėjo Dnepru, Volga, Baltijos jūra. Tuose keliuose pinigų daugiausia ir randame. Kryžeivių pinigų beveik kaip ir nėra, nes su vokiečiais buvo tokie ryšiai, kad nuolatinės prekybos negalėjo palaikyti. Ordino pinigai buvo menkos vertės ir jų maža leido į apyvartą. Iš slavių pusės atsiranda naujos rūšies pinigų, tai jų RUBLIAI. Senovės slavių rublis nėra toks gražus, apvalus, kaip dabar. Tų laikų rublis, tai atkirstas nuo gabalo sidabro kąsniukas, kurį įvertindavo pagal svorį. Į juos pridėdavo dėl stiprumo ir ligaturos. Pas anglus iš to svarstymo net susidarė sterlingų svaro pavadinimas. Slavų rublio šmočiukas vartojamas ir kai pinigas ir kaip papuošalas. Juos susiverdavo ant virvutės ir nešiodavo pasikabinę ant kaklo. Reikia mokėti - nuima ir moka. Rublių atėjo ne iš pietų, ne nuo lenkų, bet iš rusų, kurie gyveno padniepriais. Buvo dar pinigo vienetas vadinamas KUNAS, pareinąs nuo kiaunės kailio ir GRIVINA - nuo kailio, kuriuos nešiojo ant kaklo. Kailiai kursuoja iki XVI amž., o rusuose kunos iki XVII amž. Rublis buvo įvertinamas nuo 3 iki 6 kunų, bet vėliau juos suvienodino ir nustatė 6 kunas už rublį, kuris turi 180 gramų sidabro. Iš karto rublis žymės neturi, bet ilgainiui pradeda jau žymėti. Formą gali duoti kokią kas nori, tik neleidžiama klastuoti. Už pinigų klastuojimą ir jų gadinimą degindavo, arba pila į burną ištirpytą metalą. Lietuvos Statute pasakyta: kas paleis suklastuotą pinigą, tą reikia sudeginti. Neklastuotus pinigus lieti ir žymėti gali kas nori. Numizmatikai žymes ant pinigų aiškina kaip patikrinimą sidabro tikrumo. Ukrainiečiai jas vadino „karbovani". Lietuvoje rublis jau atsirado Kęstučio, Algirdo laikais ir net dar anksčiau. Jis lygus grivinai ir sveria 192 gramų. Yra ir grašių. Juos skaito kapomis. Kapa grašių sudaro vieną rublį. Kapa sudaro 60 grašių arba 5 tuzinai /12/. Lietuviška kapa ir lenkiška kapa

nevienoda, lenkų grivina 48 grašiai, jas lygina pagal svorį. Iš kur kilo žodis „kapa". Numizmatikai išveda, kad kapa pareina iš žodžio kapoti, nes tada sidabro gabalą kapodavo į šmotelius. Todėl kapos vartojimas kitose šalyse buvo paimtas iš lietuvių. Iš čia kilo ir rublio pavadinimas. Senovės rublis - rubit ir lietuviškas kapoti bus tas pats. XIV amž. čekai pradėjo pinigus leisti blogesnius, Pasidarė pinigų nepastovumas, jų vertė ėmė mažėti. Pradėjus pulti čekų pinigams, rublis ima kilti ir už jį jau moka 100 grašių.

Dabar apie LIETUVIŲ PINIGUS. Lietuvoje buvo vartojami savi ir svetimieji pinigai. Lietuvių pinigai buvo įvairūs. Pirmieji Lietuvos pinigai turėjo iešmo ženklą ir kaž ką panašų į kryžių. Iešmas reiškia karingumą. Atsiranda vėliau ant vienos pusės vytis, o ant kitos pusės - Gedimino stulpai. Vardų ant pinigų nėra, nes tai nepatogu dėl viešpačių keitimosi, Taip Kęstučio laiku pinigus skaito ne kaip Kęstučio, bet kaip Kauno pinigai. Ženklus kartais nustato kunigaikščio asmeniškus, o kartais meistras ir savo ženklus duoda. Vytis dar nenusistovėjęs, neaišku į katrą pusę jis turi būti atkreiptas, o taip pat neaišku ar yra kardas. Terminas „pinigas" buvo pas lietuvius vartojamas vertybei pareikšti. Grašis turi savyje 10 pinigų. Galima dar užtikti pavadinimą PIEČAT. Šio pavadinimo atsiradimą aiškina įsigalėjimu gudų kalbos. Dėl žodžio „pinigas" kilmės aiškio nusistatymo nėra. Vieni aiškina, kad esąs kilęs iš žodžio pinti, o kiti - kad paeinąs iš vokiečių „pfenig". Lenkai turi savo pavadinimą „dinaras", bet šis pavadinimas daugiau moksliškas. Buvo pinigų atvykusių ir iš oriento. Totoriai, arabai ir kiti įdėdavo į savo pinigus Gedimino stulpus. To reikalavo lietuviai, nes svetimuosius pinigus po Lietuvą leidžia eiti tik su Lietuvos ženklu. Lietuvos pinigai kursavo ir tose dalyse, kurios buvo užkariautos, pav. 1411 m. Naugardas nutarė panaikinti kunų vartojimą ir įvesti Lietuvos pinigus. Ypač plačiai buvo vartojami Lietuvos pinigai Vytauto laikais. Vytautas buvo netik geras kariautojas, bet taip pat žymus ir verteiva. Jis sunaudoja prekybinius ryšius, palaikė savo pirklius užtardamas prieš svetimas valstybes. Darė plačius žygius pagerinti prekybos keliams. Prie Dauguvos pastatė kelius tūkstančius kirtėjų, kad padarius kariuomenei ir pirkliams praeiti kelią.

Lietuvos pinigų buvo daug surinkę Czackis, Narbutas, Sapieha, Radvilai ir kiti. Kartais pas juos atsirasdavo ir falsifikuotų pinigų, kuriuos buvo priėmę už tikrus. Daug tokių klaidingų pinigų buvo pas Narbutų ir dėl šios priežasties pas jį, tyrinėjant pinigus, atisrado nemaža klaidų. Bet klaidų buvo ir pas kitus. Dažnai tos klaidos pasidarydavo ir tikrus pinigus išnagrinėjant. Pav., žymus numizmatikas Lelevelis rado vieną pinigą ant kurio jau nebežymūs ženklai ir aiškina, kad jis lenkų, bet Danilavičius įrodė, kad tas pinigas Vytauto. Le e-

velis aiškino sąžiningai, bet jo akys veda į Boleslovo pusę, tat jam taip ir atrodo. Tačiau Danilavičius aiškino kitaip. Jei pažiūrėti senovės pinigus, tai pamatysime, kad jie turi nemaža įvairių atvaizdų. Kauno muziejuj galit pamatyti, kaip vystėsi Lietuvos pinigų forma, sistema, išvaizda ir t.t. Jie vystosi labai koservatyviškai ir naujovės neįsileidžia. Valstybės aktuose praeis kelios gadynės, kol pinigai priima kokį pasikeitimą.

IŽDAS. Senesniais laikais kunigaikščio ir valstybės iždas nesiskyrė. Iždas gauna pajamų iš keleriopų šaltinių. Esant natūraliniam ūkiui kunigaikštis važinėja po savo dvarus. Ten jis tam tikrą laiką apsistoja, o apylinkės gyventojai suneša duokles, sumoka baudas, išsprendžia kilusius ginčus, ir suvalgius suneštus mitybos produktus važiuoja į kitą dvarą. Savo vietoje palieka valdininkus, kurie pavaduoja kunigaikštį, priima iš gyventojų skundus ir t.t. Kitas pajamų šaltinis, tai teismai. Teismai turi dvi reikšmes: politinę ir piniginę. Kunigaikštis kartais daug ko išsižada, bet vieno dalyko neišsižadės, tai būti vyriausiu teisėju. Tą teisę perleisti kam nors kitam nesutiks. Jei kartais kas nepripažins jo teismo, tai jis prispirs pripažinti. Teismai kunigaikščiui suteikia ne tik politinės reikšmės, bet duoda nemaža pajamų jo iždui. Iš teismo pajamų kunigaikštis 1/3 dalį ima sau, o 2/3 dalis palieka vietos teismams, bet teisinės viršenybės neišsižadės.

MUITAI. Muitai bus mokesčiai už atvežtas iš svetur prekes. Tų laikų muitai buvo tik tam, kad gauti pajamų, bet ne tam, kad suvaržyti kurių nors prekių įvežimą. Dabar dažnai muitų tikslas yra ne pajamos, bet neįsileidimas tam tikrų prekių. Anais laikais tokio tikslo nebuvo. Muitams rinkti valstybė aparato neturėjo ir juos rinkti išnuomuodavo. Muitų rinkimą pasiimdavo žydų organizacijos. Jie kunigaikščiui sumoka už muitus tam tikrą nustatytą sumą ir gauna teisę rinkti nustatytose sienose. Valstybė nustato kiek turi imti už prekes muito, ir daugiau nustatyto didžio jie negali imti, o mažiau gali. Muitininkų dalykas, kad perkės be muito nepraeitų. Tam jie organizuoja valdininkus ir turi atatinkantį aparatą. Palengva atsiranda tokie žmonės, kurie paima visus muitų rinkinus į savo rankas.

Be to, dideles pajamas suteikia KUNIGAIKŠČIO DVARAI. Kunigaikštis dvarus dalino bajorams tam tikrom sąlygom. Iš suteiktų dvarų turi moketi į kunigaikščio iždą nustatytą duoklę ir įveda naują pradą, kad visi bajorai turi tarnauti ir stoti į karą su savo žmonėmis. Alodiniai dvarai išnyksta, o lieka tarnaujamieji. Tat viešpaties dvarai duoda daug pajamų. Kad sudaryti dvarus, ėmė kirsti miškus. Kur miškų daug, ten juos degino. XVI amž. panemunėje ėmė deginti miškus, kad gavus pelenų potašo. Žinoma, geresnius rąstus sunaudoja statybai, bet namaža sunaudojo ir pelenams. Kartais kildavo dėl pelenų ir kon-

fliktų, bet miškus kirsti ir jame medžioti galėjo kas nori ir kiek nori. Tik kunigaikštis pasilikdavo sau teisę medžioti didžiuosius žvėris. Tada buvo plačiausi miškai ir didžiausivięšpaties dvarai. Didelių dvarų maža buvo žemaičiuose. Ten labai daug buvo smulkių ūkininkų, nes ten reikėjo nuo kryžeivių pastatyti gyvų žmonių sieną.

6 1932 - X - 29
11

TEISMAS.

Buvo minėta, kad kunigaikštis kai kurių valdžios funkcijų išsižada, o už kai kuriuos atkakliai kariauja, tai bus teismo funkcijos. Augant valstybės uždaviniams, didysis kunigaikštis žemesnes darbo sritis paveda kitiems, o sau palieka svarbesnes sritis. Jų tarpe pirmoj eilėje teismai. Iš pradžių visus teismo darbus atlikdavo pats kunigaikštis. Pats priimdavo skundus, pats teisdavo ir bausdavo. Kadangi susisiekimas buvo blogas ir visiems atvykti pas kunigaikštį į teismą būtų persunku, tai pats kunigaikštis važinėdavo po šalį, savo dvaruose bei pilyse darydavo teismus. Tat teismai buvo įvairiose vietose, bet tikslio tvarkraščio nebuvo, iš anksto nepranešdavo, kad bus toje ar kitoje vietoje. Kol valstybė dar nebuvo išsiplėtusi, kol žmonių nedaug, tol toks teismų darbas kunigaikščiui dar įmanomas. Bet valstybei išaugus, plotui padidėjus, toks darbas toliau jokiu būdu nebegalimas. Atsirado ir rašytoji teisė, reikalinga jau tos srities specialistų, tat sunku vienam kunigaikščiui viską atlikti, lieka dalį darbo nuversti nuo savo pečių ir pavesti kitiems. Sau palieka tik svarbesnius darbus ir kai kurių asmenų teisimą. Daleiskim jei kuris nors iš kunigaikščių padarė valstybės išdavimą ar perbėgo į priešų pusę, tada did. kunigaikštis jo turtus ima sau. Dalį teismo darbų pavedus kitiems, teismas pasidaro pigesnis ir greitesnis. Teisėjais iš pradžių skiria ir tokius žmones, kurie turi ir kitų darbų. Mūsų laikais teismo darbus skiria nuo administracijos darbų, bet anais laikais to nebuvo. Administracijos ir teisėjo darbas buvo sujungtas. Kartais kunigaikštis dar daro kitaip. Did. kunigaikštis, gavęs skundų, kartais pats nenagrinėja, bet paskiria vieną arba du žmones, kurie padeda teisėjui ištirti skundą vietoj ir, pasiremdamas surinktais parodymais bei įpročiais, sprendžia gautą skundą. Kartais atsitikdavo, kad pavedus ištirti bylas, jie tas bylas pilnai ir išspręsdavo be did. kunigaikščio žinios. Tada kunigaikštis juos bausdavo ir pašalindavo nuo to darbo.

Už pavestus teismo darbus teisėjai gauna teismo pajamų dvi dalis, o kunigaikščiui lieka trečioji dalis. Teismai duoda did. kunigaikščiui nemaža pajamų, o kas svarbiausia, tai suteikia politiniu žvilgsniu didelės reikšmės. Todėl teisimo darbą jis paveda kitiems tik menkesniuose dalykuose, o svarbesni dalykai pasilieka did. kunigaikščio kompetencijoje.

TEISĖS ŠALTINIAI. Pirmiausia iš teisės šaltinių bus įprotis. Tai yra teisė, kuri nėra paskelbta ir nėra užrašyta, bet ilgainiui sudarė žmonėse precidentų būdu. Tuo tarpu naudojamas užrašyta teise. Pasakoja vienas kitam, kad nuo amžių taip buvo daroma. Tų pasakojimų šaltiniai - informatoriai, tai seneliai, jie jauniesiems nupasakoja, o šie perduoda vėl toliau, ir būdavo lyg liudininkai. Iš enciklopedijos pamatysit, kad yra daug ginčų, kas tai yra įpročio teisė. /Apie įpročio ir prigimtinę teisę plačiau parėlyta teisės enciklopedijoje/. Kitas teisės šaltinis, tai DERMĖS /sutartis/. Čia jau ne įpročiai, o tos sutartis, kurios nustato santykius tarp atskirų žmonių, grupių, valstybių ir t.t. Jos esti politinės ir ekonominės. Pav., dermė dėl valstybės formos, dėl teritorijos. Kartais kuri valstybė išsižada vienos teritorijos dalies. Dermėje pasakyta, kad sutinka, kad gera valia pasirašyta, bet vargu ta dermė bus padaryta be prievartos. Politinėse dermėse dažnai yra prievarta. Taip dėl Versalio sutarties, pasakyta, kad susiderėta abiejų pusių, bet vokiečiai dabar nenori jos laikytis ir sako, kad ten buvusi prievarta. Priešinga pusė aiškina, kad galėjo būti dar blogiau, nes būtų išardę visą valstybę. Arba unijų sutartis, kurios suvienija valstybes. Jose parašyta, kad visas susitarimas ėjo sklandžiai, bet vargu taip buvo. Iš jų turime dermės Jagėlos su Lenkija, Vytauto dermės su Jagėla ir ordenu. Toliau yra prekybos dermės, kurios liečia tik prekybos reikalus. Jose kalbama apie muitų nustatymą, apie pirklių apsaugojimą, kur bus sandėliai, kelių sutvarkymas, kuriais eina prekyba ir t.t. Tarp pirklių kyla konfliktas, tai kas išspręs, ypatingai tada, kai tas konfliktas kyla tarp svečio pirklio ir čiabuvio. Buvo atsitikimų, kad Hanzos pirklys, prekiaudamas su Lietuvos pirkliu, turi konfliktą. Hanzos pirkliai Lietuvoje turėjo savo filiją, Kaune kontorą. Tai kas spręs tarp jų kilusį ginčą. Jeigu spręstų Hanzos sąjunga, tai išeitų, kad spręs Lietuvoje svetimas teismas. Lietuvos pirklys gali tų įstatymų nežinoti. Gali būti ginčų ir tarp nepirklių, pav., tarp namų savininkų. Dermėse buvo nustatyta, kad pirklys svetimoje šalyje turi laikytis vietos teisės. Tat Hanzos pirklių ginčai Lietuvoje, su Lietuvos pirkliu, spręs Lietuvos teisėjas. Bet jei Lietuvos pirklys bus Dancige, tai ginčą spręs tenykštis teismas/ locus regit actus/. Buvo dar dermių su Ryga, su Livonijos ordenu ir Rygos vyskupu, su Maskvos kunigaikščiais. Toliau dar yra kitos rūšies teisės šaltinių. Tai aktai, kuriuos davė kunigaikščiams, ar atskiriems žmonėms arba grupėms, ar atskiroms valstybėms, suteikiant kokias nors teises. Romėnų teisėje privilegijos bus toks aktas, kuris daro išimtį iš bendrų normų tarp atskirų luomų ir žmonių. Bet čia bendrų normų viduramžiais nebuvo, o buvo suskirstyta atskirais luomais ar grupėmis. Tat čia privilegija kartais įgyja kitas formas ir nėra išimtis iš bendrų normų. Tos privilegijos - lapas -

list senovėje buvo teikiamos kiekvienai grupei, kaip miestams, bajorams, kunigaikščiams ir t.t. Privilegijų yra ir niekinančių, kur kalbama žmonių nenaudai. Iš Mindaugo privilegijų yra prekybos sutartis su Ryga, nors sako, kad ji netikra, privilegijos su ordenu, su bažnyčia. Su bažnyčia privilegijos sako, kad tikros, neigiama tik privilegijos su ordenu. Iš Gedimino gadynės turime privilegijų atskiriems asmenims, jo sūnums. Be to, plačių korespondencijų buvo su kaimynais, skelbimais kvietė pirklius, amatininkus, ūkininkus, bajorus ir t.t. Toliau Kęstučio dermės su mozūrais dėl palenkės, kaip eis Lietuvos siena. Tuomet Palenkė buvo Lietuvos pusėje. Panašių privilegijų buvo ir Algirdo laikais.

Kitas teisės šaltinis yra teismo sprendimai. Nurodoma, kad yra toks ir toks sprendimas buvęs anksčiau, kad taip sprendęs pats kunigaikštis. Toks sprendimas pasikartojęs kelius sykius ir sudaro teisės šaltinį. Yra įsakymai administracijai, kurie paliečia dvarų valdymus, nurodoma, kaip dvaro administracija gali pasielgti tokiu ar kitokiu atveju. Nurodoma, kaip elgtis su žmonėmis, kokias duokles rinkti, nustato ne kaip dvarą vesti, bet santykius žmonių su dvaru.

Kita teisė yra atvykusi iš svetur ir veikia kitais pagrindais. Ją įveda recepcijos keliu. Jei kyla reikalas įvesti naują įstatymą, tai paima pamatinę mintį iš kitur, pagal ją paruošia naują įstatymą, ir paskui pritaiko savo reikalams. Daug tokių recepcijų buvo daroma iš romėnų teisės. Romėnų teisė buvo užkariavusi visą pasaulį. Tiesioginiu keliu receptuoti romėnų teisė nebuvo galima. Receptavo per rusus, vokiečius, per bažnyčios kanonus ir kitus.

Kanonai reguliuoja santykius tarp bažnyčios ir tikinčiųjų. Tai priedermės, kurias uždeda bažnyčia tikintiesiems. Bažnyčios kanonai į mūsų programą neįeina, todėl apie juos kalbėsim tiek, kiek pasitaiko bendrų dėsnių. Bažnytinė teisė išsiplėtojo Romoje iš bažnyčios tėvų ir popiežių raštų, teismų ir susirinkimų. Lietuva, priėmusi krikštą, priėmė ir bažnyčios kanonus. Lietuvoje buvo netik Romos bažnyčios kanonai, bet ir Konstantinopolio. Jie buvo vartojami keliose sričių vyskupijose. Kadangi bažnyčia turėjo didelės reikšmės, tai ir kanonai turėjo įtakos Lietuvos teisei.

Toliau turime lenkų teisę, kuri veikė tose dalyse, kurios yra arčiau Lenkijos. Dermėse su lenkais buvo nurodyta, kad galima naudotis viena ir kita teise.

Vokiečių teisė į Lietuvą pateko per miestus. Miestuose veikė Magdeburgo teisė. Šios vokiečių teisės tiek teveikė gyventojus, kiek tekdavo su jomis susidurti.

BAŽNYČIA.

Dabar teks pereiti prie bažnyčios. Maža žinių turime iš stabmeldystės laikų. Užsiliko keletas legendų, o kitos gaunamos žinios yra iš tų, kurie buvo atėję naikinti senosios tikybos. Kiekvienas savo

tikybą giria, o kitas peikia ie apie jas nieko gero nepasakys. Atvykusi nauja tikyba senąją griauna, išvaiko senosios tikybos kunigus, išgriauna šventyklas ir stato savas. Stabmeldžių laikais bažnyčios organo Lietuvoje nebuvo sukurta. Pasakojimas, kad buvo vyriausis krivė, bus legenda. Vieno centro stabmeldžių tikyba neturėjo. Misionierius Jeronimas Pragiškis pasakoja, ką buvo matęs, skelbdamas naują tikybą. Sako, pirma buvę iškirsta šventosios girios, paskui naikino stabus ir aukurus. Buvę ir stebūklų. Pasirodo, kad ir stabmeldžių dievai gali daryti stebūklus, bet jų blogesni. Vienoje vietoje rado daug žalčių. Ėmė juos deginti, bet vienas žaltys nedega, tai stebūklas. Aiškina, kad tas žaltys su dvasiomis, bet ne su geromis, o su piktomis. Turime žinių iš vėlesnių laikų pamokslininkų, kurie bara žmones už prisilaikymą įvairių burtų ir prietarų. Iš to viso galima spręsti koki buvo senoji tikyba, bet tikslių žinių iš stabmeldžių tikybos neturime.

1932 - XI - 9

13

BAŽNYČIOS BŪKLĖ ŽIŪRINT TIKYBOS. Buvo pirmiau minėta, kad Lietuvoje susidarė dvi stiprios bažnyčios: rytų ir vakarų. Lietuvos rytai priėmė graikų arba rytų tikybą, o Lietuvos vakarai priėmė lotynų arba vakarų tikybą. Tas dviejų bažnyčių atsiradimas atsiliepė ir į teisinę Lietuvos būklę. Iš pradžių buvo įsteigta viena Vilniaus vyskupija, o vėliau - žemaičių ir Volyniaus. Įsteigus Vilniaus vyskupiją, buvo duota katalikų tikėjimo išpažintojams privilegijos. Kunigams, kaip luomui, buvo suteiktos atskiros teisės. Katalikų vyskupai gavo tas privilegijas be kovų. Privilegijos Lietuvos viešpats kunigams buvo suteikęs iš viršaus , ir kunigams neteko kariauti su bajorais dėl savo žemių. Tat konfliktų tarp bajorų ir vyskupų tekildavo nedaug. Kitokie santykiai buvo tarp lenkų vyskupų ir kunigų su bajorais. Tęn dvasininkai tik per kovas išgavo privilegijas. Lietuvos kunigai gavo tas teise, kurių turėjo ir bajorai. Ponų taryboje bažnyčios atstovas užima pirmą vietą. Vyskupų reikšmė nevienoda. Aukščiausiai stovi vilniškis, nes ekonomiškas stipresnis, stovi Lietuvos sostinėje. Kunigaikščiai nuolat mainosi, gi dvasininkai lieka vietoje ir per tai jų įtaka didėja. Žemiau stovi žemaičių vyskupas. Jei buvo kviečiami susirinkimai, tai be vilniečio vyskupo jis negalėjo įvykti. Kokie santykiai tarp Vilniaus ir kitų vyskupų? Ar Vilniaus vyskupas yra Lietuvos primas ar ne? Lenkų literatūroje galima rasti, kad vyskupų primas buvo Gniezno arkivyskupas. Bet neteko užtikti aktų, kuriuo Lietuvos vyskupai būtų pavesti Gniezno arkivyskupui. Tiesa, buvo iškeltas klausimas, ar Vilniaus vyskupas yra lygus Gniezno arkivyskupui ar ne. Bet šis klausimas liko neišspręstas. Tas klausimas buvo iškeltas sąryšyje su kilusiu ginču tarp Vilniaus vyskupo ir etmono Sapiehos. Etmonas paskyrė vyskupo dvaruose žiemavoti kariuomenę. Vyskupas užprotestavo,

bet etmonas neklausė ir kariuomenės neatšaukė. Tada vyskupas metė prakeikimą ant etmono ir skundas atsidūrė pas Gniezno arkivyskupą. Čia vilniškis vyskupas atsisako arkivyskupui aiškintis, nes sako, kad jam nepriklausąs. Tada ginčas atsidūrė Romoje, bet čia neteko to ginčo spręsti nes susitaikė. Tat akto, kuriuo būtų Lietuvos bažnyčia pavesta lenkų bažnyčiai, nebuvo. Tas klausimas buvo anais laikais neišspręstas ir dar gi nebuvo griežtai statomas.

Kitoje būklėje atsiranda graikų bažnyčia, kiti vadina graikų - rusų. Graikų todėl, kad viskas buvo atėjęs iš graikų. Rusai tuo metu neturėjo apšviestų kunigų ir juos kunigais aprūpindavo iš Konstantinopolio. Pas istorikus yra ginčas ar Vladimiras buvo priėmęs graikų tikybą ar buvo unijoj su katalikų bažnyčia. Vieni tvirtina, kad taip, kiti, kad ne. Bet apeigos buvo rytų.

Iš pradžių metropolitas buvo Kijeve, bet paskui traukėsi į rytus, o po totorių karo atidūrė Maskvoje.ir pateko Lietuvos žinion.Algirdas būdamas dar stabmeldžiu, kreipėsi į Konstantinopolį krikščionybės reikalais. Įdomi korespondencija, kaip pagonys rūpinasi krikščionybe. Bet čia tuos žygius jis daro tik politikos žvilgsniu. Konstantinopolis apie tai žinojo, bet į tai nežiūrėjo. Vytautas norėjo, kad Lietuvoje būtų sudaryta atskira metropolija. Jam buvo naudingas vienas mokytas bulgaras /Grigas Samblok/. Jį Vytautas buvo pasiuntęs į Konstantinopolį, bet nesusiderėjo. Iš čia nuvyko pas popiežiųir prisistatė bažnyčios seimui. Ten jis įrodinėjo, kad tik vienas Vytautas galįs sujungti bažnyčią. Vytautui mirus, jau tas klausimas nebebuvo keliamas. Vytauto įpėdiniai, Goštautai, turėjo platų mąstą net Maskvą prijungti prie Lietuvos. Tegul būtū metropolitas Maskvoje, bet pati Maskva turinti būti Lietuvos įtakoje. Net jo duktė buvo ištekėjusi už Maskvos kunigaikščio.

TEISĖS ŠALTINIAI. Pas rusus buvo įsigalėjęs Jaruslavo ritoli. Stačiatikiams teisės buvo šiek tiek suvaržytos, privilegijos buvo duodamos katalikams, bet ne stačiatikiams. Tikybos žvilgsniu bajorus paliečia 1387 m. privilegija. Jie negalėjo daryti maišytų tikybų vestuvių ir už tai buvo baudžiami. Buvo galima pereiti į katalikų tikėjimą. Krikštijant buvo pasakyta, kad graikų tikybos žmonės Lietuvoje negalės užimti vietų.

ŽYDAMS taip pat tikybos žvilgsniu buvo suvaržymų, nebuvo leidžiama turėti baudžiauninkų.

TOTORIAI. Šis terminas rodo tautybę, o ne tikybą. Jie ne stačiatikių tikybos, bet turėjo atsinešę savo. Atvyko į Lietuvą XIV amžiuje. Tai buvo karo nelaisviai ar pakviesti karo reikalams kariautojai. Bekariaudami pasilikdavo Lietuvoje todėl, kad jiems siūlė geras sąlygas. Ponams buvo reikalingi įpratę kariai, kad palaikyti savo valdžią. Totoriai šiuo atveju ponams buvo naudingi, nes jie nereikalavo tokių gerų sąlygų kaip kiti algaurinkai. Daug jų Lietuvoje nebuvo. Pasakoja,

kad į Egliakalnio mūšį buvo atvykę 40.000, bet tiek nebuvo. Šiam skaičiui reik vieną nulį nubraukti. Sako, kad paskui prie Vytauto pasiliko 3.000. Tas galėjo būti. Juos apgyvendindavo Lietuvoje apie Vilnių, Lydą, Ašmeną, Trakus, tarp lietuvių ir gudų. Apgyvendintas totoriais ruožas rodo, kur buvo etnografinės linijos. Šie totoriai turėjo tam tikras priedermes. Stojo į karą ir sudaro keleta atskirų pulkų pakraščių sienoms saugoti. Kunigaikštis totoriais atsiremti galėjo, nes jie iš kunigaikščio gaudavo šiokių tokių teisių ir todėl jį palaikė. Rusijoje panašūs totoriams buvo kazokai. Jei kyla vidaus karai, tai jiems malšinti rusai siūsdavo svetimos tautybės ir tikybos žmones. Atvykę iš kitur, jie nieko nesigaili, nes čia jiems svetimi ir jie juos spaudžia kaip savo valdžios priešus. Totoriai Lietuvoje irgi tokį kariuomenės kadrą sudarė. Totoriai, kaip kariai, atsižymi savo karinga dvasia. Daug totorių karių buvo rusų laikais. Ar ne 5 pas rusus generolai buvo iš totorių. Lietuvoje jie gyveno sodžiuose, dvaruose ir miestuose, bet nebuvo baudžiauninkai. Jų centras buvo Vilniuje, net ten totorių vardu buvo pavadinta viena gatvė. Buvo ir Kaune Totorių gatvė, bet ji yra pakeista kitu vardu - Kanto. Tos gatvės turėtų būti mums brangios, nes jos atsirado istoriškai, jog senovės įvairios tautybės žmonės gyveno tam tikruose kvartaluose ir iš jų susidariusios gatvės pavadintos tų gyventojų vardu. Totoriai turėjo ir savo kunigaikščius, kurie vadinosi EMYRAIS/ arba megosais/. Jie lygus yra Lietuvos bajorams. XIX amž. bajorai, kilę iš totorių, užrašomi skyrium. Jie turėjo sudarę lengvą kavaleriją ir padėdavo gintis nuo rusų ir net nuo totorių, nes buvo ištikimi kunigaikščiui. Buvo jiems ir suvaržymų. Negalėjo vesti krikščionių žmonų, bet Vytautas vėliau padarė išimtį. Kadangi jie savo moterų neturėjo, tai leido vesti čionykštes ir vaikus augino savo tikyboje / moamedų/. Daug žmonų turėti neleido, buvo galima turėti tik vieną. Turėjo Trakuose, Vilniuje ir kitur savo mečetes ir ilgai laikėsi savo tikybos, bet vėliau užmiršta savo kalbą ir pradeda ištautėti. Būdami neskaitlinga grupe, didelių pėdsakų Lietuvos valstybėje nepaliko.

SANTYKIAI SU LENKIJA. Šiuo klausimu yra plati literatūra lenkų kalbą, bet lietuvių kalboje turime maža medžiagos. Šį klausimą, kaip istorinį dalyką, reikėtų nagrinėti ramiai, bet pasirodo, kad taip nėra. Šis klausimas lenkų literatūroje pasidarė labai gyvas tada, kai lenkai pradėjo juom interesuotis politiniais sumetimais. Santykiai su Lenkija gana seni, jie ėjo ar karo ar kitu būdu jau XIII amžiuje. Lenkija tuo laiku buvo nesujungta ir gyveno neramiu vidaus gyvenimu. Artimi ryšiai buvo su mozūrais. Lietuvių ekspansija į tą pusę jau Kęstučio laikais buvo gana toli nuėjusi. Jau kai kurie kunigaikščiai giminiuojasi su Lietuvos kunigaikščiais. XIV amž. lenkų politikoje buvo opus klausimas dėl pasirinkimo sosto įpėdinio. Čia jų politikai labai sviravo, todėl pas juos ir kilo klausimas sujungti lietuvių ir lenkų

tautas. Ta mintis buvo visai nauji ir ji atsirado tik XIV amž.pabaigoje. Sujungimas Lenkijai buvo labai svarbus. Lenkai tada nesudarė stiprios valstybės. Dar neaišku kas pas juos yra vyriausiu valdovu. Tuo laiku juos valdė čekai, o kolonizuoja vokiečiai, kurie traukė į Sileziją ir ją sugermanizavo. Kadangi tuometinė Lenkija buvo silpna tai susijungimo klausimas su Lietuva turėjo pasisekimo. Sosto įpėdinė Jadvyga perjauna. Imta ieškoti jai užkurių, bet sunku buvo surasti. Tada Mažlenkės ponai kreipėsi į Lietuvos kunigaikštį Jagėlą siūlydami jam ateiti į Lenkiją užkuriomis. Jagėlai reikėjo apsisaugoti nuo ordeno ir tas jį skatino imti karaliaus vainika. Lenkai manė, kad Jagėlai užėmus jų sostą, lietuviai jų nebepuls. Jagėla užimdamas Lenkijos sostą turėjo duoti tam tikrus pažadus. Krevės pilyje 1385 m. buvo jam pastatytos tokios sąlygos: sujungti Lietuva su Lenkija, atlyginti pinigais Andagevono dinastijai už iširusias piršlybas tarp Jadvygos ir austrų Vilhelmo, apkrikštyti Lietuvą, paleisti lenkų vergus ir kaikurios kitos sąlygos. Bet šiame pasižadėjime juristai unijos akto nemato. Yra tik Jagėlos pažadas ir daugiau nieko. Jis žada Lietuvą sujungti su Lenkija, apkrikštyti lietuvius, bet tas lieka tik pažadais. Kas kita sekančiais 1386 metais ir vėlesniais laikais, kada buvo įvykęs krikštas. Ten jau kalbama apie įterpimą Lietuvos į Lenkiją. Bet čia buvo padaryta žygių prieš daugumos norą. Lietuvoje ima įsivyrauti lenkai. Lietuvos bajorams tas netiko ir ima daryti kliūtis. Kilo kovų ir nesutikimų, kurios baigėsi Vytauto laimėjimu. Vytautą iškėlė tie patys bajorai, kaip gabų, taktingą, pilną energijos asmenį. Vytautas laimėjęs kovas, tarnybas paveda tik Lietuvos bajorams, Lietuvos turtai atitenka tik Lietuvos bajorams. Nors karalium buvo Jagėla, bet Lietuvą valdė Vytautas.

Laikas nuo laiko teko unijas pakartoti, o jei jos pakartojamos,tai reiškia, kad viena pusė jas neigia. Pasikeitus santykiams matyt tuos ryšius nutraukdavo ir paskui grįžta prie to klausimo atgal. Tokių pakartojimų buvo daug ir svarbesnės dermės buvo sudarytos 1401, 1413, 1432, 1433 metais. Iš to matyti, kad aktai pasilikdavo aktais, o gyvenimas - gyvenimu ir eidavo savo keliu. Kada Vytautą sumušė ties Vorkslu ir jis pralošęs savo rytu politika, turėjo ieškoti atramos pas lenkus. Jis buvo priverstas pasirašyti jam nepalankias unijas. Kai po Egliakalnio mūšio vėl ėmė atsigauti vokiečiai ir pradėjo spausti lenkus, tada buvo padaryta nauja unija Horodlės mieste. Lietuvių bajorams lenkai suteikė savo herbus ir padarė susibroliavimą. Lietuvos bajorai ima formas iš lenkų bajorų, taip kaip miestai kad ėmė savo statutų formas iš Magdeburgo miesto.

Vytautui mirus vėl eina kovos ir aišku, kad unijos nebebuvo. Į Didžiojo Kunigaikščio kandidatus iškildavo tai vienas, tai kitas asmuo, kuris kartais nueidavo iš vieno su lenkais. Tat ir Švidrigailos žygis buvo tam, kad atsikratyti lenkais. Buvo ir tokių atsitikimų, kad lietu-

viai renka sau kunigaikščiu vieną, o lenkai sau karaliumi kitą asmenį. Todėl ir santykiai buvo nutrūkę. Bet paskui buvo nutarta, kad reikia rinkti tą patį asmenį. Taip buvo su Kazimieru. Į tuos vieno asmens rinkimus dviem valstybėm galima žiūrėti kaip į PERSONALINĘ uniją. Jei tas vienas viešpats buvo vienoje kurioje valstybėje, tai kitoje bus organas, kuris valdys šią valstybę vietoj nesančio valdovo. Ryšiai tarp Lenkijos ir Lietuvos buvo silpni. Bet lenkų politikai nori įrodyti priešingai. Atsiranda nemažai ir pašalinių, to klausimo, tyrinėtojų. Taip Lietuvos-Lenkijos santykius tyrinėjo Maskvoje, Kieve, Odesoj, CHarkove ir kitur. Tuose rusų kalba raštuose taip pat randame, kad ryšiai buvo silpni. Politinės dermės buvo laikomos tol, kol yra reikalas, bet pasikeitus santykiams jų neprisilaikoma.

9.

1932 - XI - 12
14

PONŲ GADYNĖ.

Ponų gadynė bus ta, kurioje viešpatavo tam tikras klodas - PONAI. Kartais kiti painioja žodį "ponas" ir "bajoras" arba sulieja juos į vieną "ponas-bajoras". Pas mus žodis "ponas" gali reikšti socialę padėtį, vienas ponas, o kitas ne, arba mandagumo žodį. Šioje gadynėje žodis "ponas" reiškia kas kitą. Tai bus viešpataujantis klodas - dvarininkai, turtingieji. Sako, kad žodis "ponas" nėra slavų. Jis atėjęs nuo balkanų. Balkanuose vartojo žodį "župonas". "Žu" nutrūkęs ir paliko "ponas", tai reiškia vyriaujantį klodą - aristokratiją.

Ponų gadynė prasideda nuo vidurio XV amžiaus ir tęsiasi iki XVI amž. vidurio. Jų įsigalėjimo priežastys buvo politinės ir ekonominės. Tuo laiku turime personalinę uniją su lenkais. Kunigaikštis daugiau gyvena Lenkijoje negu Lietuvoje. Jei dabar, nuo Jagėlos laikų, kaikurio kunigaikščio patarėjai leidžia jam iškeliauti į Lenkiją, tai jis turi jiems pripažinti tam tikras teises. Jagėlai kovojant su Vytautu separatistinis klodas iškėlė Vytautą ir reikalavo sau kaikurių teisių pripažinimo. Vytauto laikais ponai dar labai neįsigalėjo, bet kaip jau nebebuvo tokių gabių žmonių kaip Vytautas, tai ponams buvo daug lengviau iškilti, pav. Kazimierui esant vaiku jį auklėjo Goštautai, kurie pasistengė, savo teises iškėlti. Jau XV amž. viduryje kunigaikštis kaikuriais reikalais tariasi su ponais, ir raštuose pažymi, kad tai "jis daro pasitaręs su ponais". Tas reiškia, kad jis jau turi priimti ponų nuomonę. Jei kunigaikštis sėdi Lenkijoje, tai visą valdžią palieka ponų rankose, kurie turėjo daug dvarų Lietuvoje, Volyniuj, Padoliuje ir t.t. Atvykus kunigaikščiui ponai valdžią jam perleidžia, bet tas perleidimas yra tik dėl pagarbos pareiškimo, o jei ką kunigaikštis atvykęs nori dirbti, tai neleidžia. Būdami stiprūs dvarininkai, jie reikalavo, kad jiems būtų leista valdyti šalį. Todėl jau XVI amž. galima kalbėti apie Goštautų-Radvilų triumviratą, kuris valdė šalį, nes tada

soste sedėjo viešpats - vaikas (Kazimieras). Tada jau galima kalbėti ne apie valdovo politiką, bet apie Goštautų-Radvilų politiką. Jie, Lietuvos aristokratai, sudarė ponų klodą ir darė ekspansiją į Maskvos pusę.

Didžiųjų ponų Lietuvoje buvo tik apie 60. Tai stambiausi dvarininkai ir gabiausi politikai. Ponų jau randame ir valstybei kuriantis, bet tada jie buvo tik kunigaikščių parama, padėjo atkariauti Lietuvos kunigaikščiams nepriklausomybę ir palaikė valstybės kurimosi darbą. Už tai gavo plačius dvarus ir įgijo didelius turtus. Ponai nuo mažens dalyvaudami kare įgijo politinės praktikos ir pramoko valdyti. Mažo bajoro politinis akiratis nesiekė daugiau, kaip jo parapijos. Kitas dalykas su aristokratais-ponais. Nuo jų parėjo kunigaikščių valdžia ir jiems padedant Vytautas sukūrė plačią Lietuvos valstybę. Po Vytauto, ponų viešpatavimo laikais, bus plačiausia ekspansija į rytus. Rusijoje totoriai buvo išardę rusų tautinį vienetą ir todėl ponai turėjo ten didelės įtakos. Jie gerai nusimanė Lietuvos reikaluose, o tas buvo svarbu, nes jų mažas skaičius turėjo valdyti didelius plotus. Tačiau ponai pasiekę savo viešpatavimo apogėjaus krinta ir nustoja daug žemių. Bet nereikia manyti, kad čia jų kaltė. XV amžiuje pasikeitė aplinkybės. Pakilusi Maskvos galybė pradėjo atkariauti savo nustotas žemes. Lietuva pati paruošė dirvą savo priešui. Kada totoriai užpuolė Maskvą, Lietuva padėjo nuo jų išsigelbėti ir tas davė Maskvai galimybės sustiprėti. Maskva tarėsi esanti visų rusų viešpats ir visi gyventojai graikų-rusų tikybos priklausantis jai. Tat tautiniais ir tikybiniais motyvais pasiteisindama Maskva greitesniu tempu pradėjo jungti savo žemes į vieną valdžią ir atkariavo iš Lietuvos dideles teritorijos dalis. Kaip tik šis Maskvos sustiprėjimo laikotarpis atateko ponams. Ponų klodui teko ginti Lietuvos žemes, teko padėti nemažai energijos kad sulaikius rusų ekspansiją. Kadangi spirimas iš Maskvos buvo didelis, tai anapus Dniepro teko atiduoti Smolenską, Viazmą, Černygovą ir kitas žemes. Ukrainos žemėms atatekus rusams, pasikeitė ir gyventojų sąstatas. Ponų viešpatavimo laikotarpis atsižymi tuom, kad čia viešpatauja ne vienas asmuo, bet kolegija.

GYVENTOJAI. Kunigaikščių nemažai buvo kunigaikščių absaliutizmo gadynėje. Tai buvo kunigaikščiai vasalai. Karo laiku kunigaikščiai privalo eiti į karą ir teikti savo siuzerenui dovanų ir pagalbos. Šie kunigaikščiai pamažu nyksta, nes kartais D.Kunigaikštis už nepaklausymą nubaudžia kunigaikštį ir paskiria savo vietininką, o jo kunigaikštiją padaro savo sritimi. Daugiausiai jų žudavo karuose. Mūšyje ties Šventaja žuvo apie 90 kunigaikščių. Taip pat daug jų žuvo ties Vorksla. Karas paprastai išnaikina sveikuosius bei stipriuosius kunigaikščius, o palieka silpni. Ponų gadynėje kunigaikščių galybė puolė. Kunigaikščių skaičius ypač pradėjo mažėti nuo Vytauto laikų. Jų žemės plotai

pasidarė mažesni negu valdininkų. Kunigaikščiui lieka ar tik pasilikti dvarininku ir nesikišti į politiką ar pereiti į ponų klodą. Pasirodo, kad dabar kunigaikščiai jau mažesni už ponus. XV amžiuje galima kalbėti apie kunigaikščius kaip apie senovės liekaną. Šiek tiek kunigaikščių dar buvo pakraščiuose, ten juos traukė Maskva. Kada kunigaikščiai išnyko tai kartais svarbu gauti jų titulas, o kad nėra kaip gauti iš Lietuvos, tai kreipdavosi į Šv. Romos Imperiją. Jei atsiranda koks grafas-kunigaikštis, tai jau bus naujai suteiktas titulas ir retai kas įrodys kad yra iš Gedimino giminės. Kada jau kunigaikštis nebeturi nei žemės, nei kapitalo, tai jis tuom nustoja savo titulo ir virsta paprastu žmogum.

PONAI. Šis klodas yra visai naujas. Jis iškilo iš aukštesnių kunigaikščio valdininkų. Šie valdininkai prižiūrėdami kunigaikščio turtus, nemaža turtų įsigydavo patys. Atlyginimas jiem buvo žemė, kurią kartais išnomuoja ir tuo būdu platina savo turtus. Galėjo turtų nusipirkti ir iš kur kitur. Šis klodas pasidarė turtingas. Daugiau jų buvo netikrojoje Lietuvoje - rytuose, Pavolyniuj ir Padoliuj. Aukštaičiuose ir žemaičiuose taip pat buvo turtingų ponų, bet tikrojoje Lietuvoje jų turtai mažesni. Savo tarpe jie yra nelygūs. Stipresnieji ponai užima svarbesnes vietas: kanclerio, kas, palyginus su dabartiniais valdininkais galėjo būti užsienių reikalų ministeris. Kancleris deda antspaudus ant įvairių raštų. Ilgą laiką kanclerio vietą turėjo Radvilai. Jie buvo įgiję privilegijų laikyti įvairius valstybinius Lietuvos raštus. Pasirodo, kad jie nesiuntė aktų į Lenkiją, o laikė juos pas save. Ir todėl Nesvyžiuje Radvilų gyvenamoje vietoje, besirausiant archyvuose buvo rasta aktų, kurių niekur negalėjo rasti. Kad nesusilietų su kunigaikščiais ir bajorais jie turi savo privilegiją. Visas aukštesnias vietas gali užimti tik ponų šeimos nariai. Buvo tendencija sumažinti ponų skaičių vedybų keliu. Pono duktė teka tik už pono sūnaus ir atvirkščiai. Net dėl to kartais kildavo karai. Pav. Radvila viena dukterį pažadėjo išleisti už vieno pono, o išleido už kito. Dėl to daėjo net iki karo. Čia daugiausia reiškė turtas ne kaip asmuo. Dėl tokios vedybų politikos ponų skaičius ne didėjo, bet mažėjo. Didžiausiu jų galybės žydėjimo laiku ponų priskaitoma apie 60 žmonių. XVIII amž., kada ponų viešpatavimas juridiškai pasibaigia, buvo dvi turtais galingos ponu grupės, kurios pešėsi dėl sosto. Ponus teisė tik ponų teismas arba pats kunigaikštis, o bajorų teismas jų teisti negalėjo. Ši privilegija turėjo politinės reikšmės. Tokios privilegijos buvo visose tose šalyse, kur viešpatavo ponai, pav. pas anglus ir prancūzus. Į seimą ponus kviečia atskiru raštišku pavietimu. Į karą taip pat gauna atskirą pakvietimą. Kunigaikštis kariuomenę organizuoja pagal pavietų, bet ponai į ją neįeina. Jie surenka savo vasalus ir stoja po savo vėliava. Kitas ponas kartais surenka didesnę kariuomenę negu didysis kunigaikštis. Žiūrint kiek jie pristato kareivių, galima spręsti apie jų galybę. Kada visi susirenka, tada pasiduoda vienam vadui - Hetmonui, bet tai nereiškia prievar-

tą, o laisvą jo paties pasidavimą. Kartais ponas daugiau reiškia negu kunigaikštis. Kiti ponai save tituluodavo, pav. Radvilai save vadino kancleriais. Vėlesniais laikais, XVI amž. Radvilai sau titulų ieškosi V. Europoje. Taip vienas jų turėjo Šventosios Romos imperijos kunigaikščio titulą, bet jis niekados nevyko į Vokietijos kunigaikščių šeimą. Ponai rūpinosi, kad jų turtas neišnyktų, bet didėtų. Tą jie atsiekia vedybų keliu, sujungdami dviejų ponų turtus. Ponų našta būdavo sunki, jei apsiimdavo valdyti, tai turėdavo ir ginti. Kartais, jei pavietai neduoda lėšų, tai jie turi savo lėšomis viską atlikti ir tuo būdu dažnai nustodavo savo turtų ir dvarų.

BAJORAI. Šis klodas eina šiek tiek stipryn ir jis tvarkosi nebūtinai užsienių pavyzdžiu, bet pats gyvenimas iššaukė ir nurodė bajorų luomo tvarkymo būdus. Kol grėsė pavojus iš vokiečių ordino, tol buvo reikalinga pasiduoti kunigaikščio valdžiai ir ginti šalį. Tam pavojui praėjus jau buvo galima naudotis kitų kartų darbo vaisiais ir kurti naują luomą. Ypatinga bajorų galia pasireiškė derybose su lenkais, kai Jagėla norėjo atiduoti savo privilegijos teises lenkams, bet bajorai lenkų įsileisti nesutiko ir valstybės centro perkėlimui iš Lietuvos į Lenkiją pasipriešino. Vytautas pasinaudojęs bajorų nepasitenkinimu dėl Jagėlos politikos gabenant lenkus į Lietuvą ir atkariavo, bajorų ir kitų pagelba, nepriklausomybę. Bajorai, Vytautui padėjo ir už tai prašo praplėsti jų teises. 1387 m. buvo išleista pirmoji bajorų privilegija. Ten pasakyta: 1) kad pripažįstama privatinė nuosavybė t.y. bajorai gali turėti nuosavybę ir ją įgyti paveldėjimu, 2) dovanoti žemės ir jas perleisti gali tik su savo viešpačio žinia ir 3) asmens laisvė. Iš paskutinio punkto negalima padaryti išvados, kad bajorai buvę nelaisvi. Tas tik rodo, kad čia tik buvo feodalinė tvarka ir bajorai yra kunigaikščio vasalai. Jie žemę gauna už savo tarnybą kare. Dabar yra atskiriama jo žemė ir ne jo, nes buvo tokių žemių, kurias bajorai paveldėjo nuo savo tėvų. Su savo žeme gali daryti kaip nori, bet gautų dovanomis iš karaliaus žemių jis kitiems perleisti negali. Jei bajoras perleidžia tokią žemę kitam, tai kunigaikštis negali reikalauti iš naujo savininko karo tarnybos atlikimo ir todėl draudžiama perleisti be kunigaikščio žinios. Tas perleidimas turi būti kunigaikščio sutikimu ir jei naujas savininkas gauna patvirtinimą jo teisių, tai jis turi eiti karo tarnybą. Todėl pirmoji privilegija davė laisvės tiems bajorams, kurie turi savo žemes. Vėlesniais laikais bajorams teikiama naujų privilegijų. 1449 metų privilegija teismo srityje. 1447 m. privilegija įvedama asmens atsakomybė. Už nusikaltimus atsako viena šeima, o ne visa padermė. Nuostoliams atlyginti gali būti paimamas pats, žmona ir vaikai. Taigi atsako už kaltą šeimyna. Dar iš karto žmogus negali suprasti, kaip negali atsakyti visi šeimos nariai. Dabar, jei vienas šeimos narys nusikalto, tai kitas už jį neatsako. Kas dėl asmeninės laisvės, tai privilegijose pasakyta, kad bajoro duktė gali laisvai ištekėti, kas pirma nebuvo galima. Kiti aiškina, kad būk buvusi moterų vergija. Tai galima yra iš-

aiškinti kitaip. Kunigaikščiui reikalinga yra kareivių. Jei bajoras neturi sūnų, tai žemė palieka dukteriai. Bet ji juk negali stoti karan ir pati ūkio neves. Ateina užkurys. Tada tarp jo ir kunigaikščio turi būti santykiai. Bet užkurys gali nestoti karan, nes jis negavo žemės. Todėl ir buvo pažymėta ankstyvesnėse privilegijose, kad reikalinga gauti kunigaikščio sutikimas, o jei kunigaikštis nenori kokio bajoro žento, tai jis gali uždrausti dukteriai ištekėti.

Bajorai stoja karan ir kiekvienu šaukimu turi atvykti pas kunigaikštį su savo žmonėmis. Bajorų luomas konsoliduojasi. Jie pasidaro teisiniu klodu. Jau jie kitų žmonių į savo luomą neįsileidžia ir reikalauja, kad kiti klodai, kaip valstiečiai, būtų jo nuosavybė. XVI amž. jau turime nustatymą, kas yra bajoras. XVI amž. bajoras palyginti su ankštesniuoju bajoru jau buvo gana galingas. 1552 m. jau mes turime įstatymą, kur pasakyta, kaip reikalinga išvesti bajorystę. Bajoru bus tas asmuo, kuris gims bajorų šeimoje, kurį vadina kunigaikštis bajoru savo raštuose, kurį teisme vadina bajoru, arba kuris bus įrašytas kareivių sąrašuose. Bajorystės įrodymais dar gali būti, jei kas yra bajoru iš giminių, nes iš to daroma išvada, kad ir jis yra bajoras. Tos giminės šeimyna turi pripažinti jį bajoru. Dar galima įgyti bajorybę už tam tikrus nuopelnus. Taip pat bajorais gali pakelti turtingus žmones esančius kunigaikščio kieme. Toliau, bajorybės įrodymu buvo bajorų Erbai.

ERBAI - tai žymės kurios turi tam tikros giminės ir kurios įrodo bajorystę. Šis pavadinimas kilęs iš vokiečių kalbos žodžių Gemerk - žymė ir Erbe - palikimas. Lenkų kalboje žodis herbas atsirado sumaišius lotynišką žodį herba - žolė. Herbarai - žolių vardų rinkinys ir erbarai - erbų rinkinys yra du skirtingi dalykai. Erbus turi tik bajorai ir jie paveldimi iš giminės į giminę. Šios žymės atsirado tada, kai nemokėjo rašyti ir savo giminei atskirti vartodavo tam tikrus ženklus. Kad atskirti savo žemių sienas jie pažymi savo ženklą ant medžių arba ant akmenų. Kaime dar ir dabar daro tam tikras žymes gyvuliams: avims, antims ir t.t. Kiti tų pačių žymių vartoti negali. Bajorai žymes stengiasi taip sukombinuoti, kad jos atatiktų bajorо pažymiams. Erbai yra tuo ypatingi, kad jie paveldėjami ir tuo sužinoma giminės senumas. Bajorų kilimas dar neaiškus, tat kai kurie stengiasi jį išaiškinti pagal erbus. Nereikia manyti, kad erbai prasidėjo nuo unijos raštų. Bajorų erbai labai seni ir gali duoti tam tikros medžiagos istorijai. Jiems tirti yra susidaręs tam tikras mokslas. Betyrinėjant pasirodė, kad yra erbų kilusių nuo Kaukazo ir iš kitur. Tas galėjo atsitikti tada, kai kalnų gyventojai užpuldinėjo artojus ir pas juos pasilikdavo valdyti sudarydami vyraujantį klodą. Panašumų buvo rasta ir tarp normanų, skandinavų erbų, kurie atvykdavo į Lietuvą Dauguva, Dniepru ir kitais keliais. Heraldikai pagal erbus nustato, iš kur kilusi bajorų šeima. Bajorų žymės surašomos ir duodami jų žymių antspaudai. Seniau anstpaudai buvo iš tam tikros masės - lako ar vaško. Juos prikabindavo prie dokumentų ant šilkinių siūlų ir dėdavo

Toliau eina dar kiti valdininkai, kurie buvo tik tituliariniai,nes buvo dalinami titulai tamtikrų pareigų adresu. Tų pareigų,gavusieji titulą valdininkai,kaip ir nėjo.

Kita grupė valdininkų yra PROVINCIJOS VALDININKAI. Jų yra ištisa eilė.Provincijoje suliejami vietos ūkio reikalai su valstybės reikalais. Tuo būdu vietiniai valdininkai kartu žiūri vietos valstybės reikalus ir gauna pajamas kaip ūkio vedėjas ir kaip valdininkas. Svarbesnieji jų bus šie: SENIŪNAS, kuriam priderėjo teismai. Bet vėliau seniūnai tikroje Lietuvoje išnyko ir tik liko žemaičių seniūnas, kuris savo galia buvo lygus vaivadai. TIJŪNAI,kurie prižiūri pavieto ūkio reikalus. Buvo manoma, jog terminas "tijūnas" bus lietuviškas žodis - tėvūnas. Bet vėliau pasirodo, kad turi lygiai tą patį terminą ir kitos kalbos. Randame pas totorius, germanus, rusus ir k. Todėl atsirado abejonių, ar tas terminas nebus svetimas. Užtinkame panašių pavardžių - Tijūnėlis, Cijūnas ir kitų panašių žodžių. Tai gal bus terminas platesne reikšme ir nebūtinai lietuviškos kilmės. Toliau iškilo tokie valdininkai, kaip vietininkai, vaivados, kastelanai, karūžos. Karūžos buvo skiriami karo reikalams. Kastelanai bus pilių prižiūrėtojai. Jų vardas paeina nuo žodžio castella. Kiti valdininkai daugiausiai buvo žemės ūkio srityje, kurie turi prižiūrėti dvarus ir vietinius gyventojus. Ūkio funkcijos buvo surištos su teismo ir administracijos funkcijomis. Tas, kuris gavo valdžią dvaruose, gauna teisę ir teisėju būti.

IŽDAS, FINANSAI. Valstybės nervai - finansai.šioje ponų gadynėje pergyveno didelę revoliuciją. Vytauto laikais finansų ūkis buvo naturalus. Jis stengėsi pakeisti iš naturalaus ūkio į piniginę sistemą, nes tuomet valstybės aparatas patogiau funkcionuotų. Tam buvo kviečiami bankininkai, pirkliai ir kolonistai iš kitų kraštų. To kvietimo tikslas buvo gauti daugiau pinigų, kad būtų galima natūralinį ūkį pakeisti pinigine sistema. Tuo laiku yra dar prievolės, kurias atlieka kunigaikščiui atvažiavus į vietą. Čia surenkamos mezliavos, duoklės ir rinkliavos. Svarbus klausimas buvo muitų išnuomavimas. Muitus dažnai kas nors atperka iš verteivų užmokėdamas iždui išanksto tam tikrą pinigų sumą. Kartais kildavo nemaža ginčų kam muitus išnuomuoti. Vienas kitas ponas norėdavo paimti pats muitus, bet kunigaikštis atiduodavo tam, kas daugiau pasiūlo. Kartais būdavo atsitikimų, kad iždas dėl įvairių karų likdavo tuščias. Tada skolinosi iš mokesčių rinkėjų arba išduoda už paskolas kaip garantijas ponams iždo dvarus. Iš tų dvarų pats ponas turėdavo išsirinkti paskolintą iždui sumą. Kartais iš tų pavestų dvarų jis išrinkdavo keliariopai daugiau. Būdavo atsitikimų kad paskolą užtraukia Lenkijos laisvajame mieste Dancige. Pinigų kalimas irgi buvo pajamų šaltinis. Pinigų KALVĖ buvo kunigaikščio žinioje ir skaitėsi jo regalija,bet ponai tą teisę norėjo iš jo paveržti. Dar buvo įvairūs netiesioginiai mokesčiai už prekes ir įvairius daiktus, rinkliavos už aktų sudarymą, už privilėgijų suteikimą. Iždo organai XVI amžiuje norėjo sudaryti kiekvieniems metams valstybės biudžetą, todėl

į skrinutę, nes buvo minkštos ir galėjo greit susinaikinti.

Jei kuri nors bajorų giminė priima ką nors į savo giminę, tai priimtajam gali suteikti erbą. Toks erbo gavimo būdas vadinasi adepcija. Pavardė dokumente pasilieka ta pati, o erbas dedamas antspaude. Tat jei kas įrodo, kad jis turi erbą, tai reiškia, kad jis bajoras.

Ponų gadynėje sustiprėjo bajorai - dvarininkai. Kunigaikščiai atsisakė kištis į santykius tarp bajorų ir valdininkų, o palieka teisę kontroliuoti ar neskriaudžiami žmonės, bet čia rūpėjo,žinoma, kas kita, o ne gyventojų spaudimas. Kunigaikščiui rupėjo, kad nesumažėtų gyventojų skaičius, nes gyventojų išnykimas kenkė krašto ūkiui, o įsigalėję bajorai ėmė spausti ir varginti valstiečius. Kunigaikštis nori neleisti valstiečius spausti, bet bajorai su tuom nesutinka, nes jei jau atidavė žmones valdyti, tai teisėju gali būti tik bajoras ir valtietis ant bajoro skųstis kunigaikščiui negali. Jei galėtų skųstis kunigaikščiui, tai reikštų, kad valstietis buvo lygus žmogus su kitais. Jei pirmiau bajorai buvo kaipo tarnautojai, tai dabar jie pasidarė savo dvaruose neriboti viešpačiai ir tuo tarpu svarbiausi bajorų - dvarininkų reikalai buvo patenkinti.

Kitaip atrodo smulkieji bajorai, kurie socialiu žvilgsniu žemiau stovi už bajorus dvarininkus. Yra tai bajorai mažažemiai ir bežemiai, kurie stovi po atskiro pono valdžia. Diferenciacija yra tik turto žvilgsniu, o privilegijose beveik nesiskiria. Tat yra bajorų-dvarininkų ir bajorų ūkininkų. Vytautas daug jų prisodino Nemuno upyne ir Dubysos, Nevėžio pakraščiais, kad būtų sargyboje nuo ordino užpuolimų. Tie bajorų sodžiai įgijo savo vardą ir vadinosi "okolicos", tai sodžiai atsiradę dvaro laukų gale. Vardas nelietuviškas, o kilęs iš Lenkijos. Jie savo laiku gindavo Lietuvos sienas, bet iškilti negalėjo. Iškilo tik bajorai dvarininkai, o bajorai ūkininkai kartais ir į karą nebestodavo, o tik jais arsitokratai galėdavo pasinaudoti seimuose per rinkimus.

SKIRTUMAI TEISĖSE ŽIŪRINT TIKYBOS. Buvo dvi pagrindinės tikybos: vakarų ir rytų. Iš turimų aktų matyti, kad pirmiau buvo siekiama graikų bažnyčios autonomijos ir norėta ją padaryti valstybine bažnyčia. Tas bandymas buvo pradėtas Vytauto laikais ir anksčiau. Norėta buvo įsteigti Lietuvos metropoliją ir vyskupijas. Katalikams buvo suteikiamos didesnės privilegijos. Nemaža ponų, kurie buvo kilę iš gudų paskui pereidavo į katalikų tikybą. Bet jau dabar nėra svajonės perkelti graikų bažnyčios centro iš Maskvos į Vilnių. Šioje gadynėje tikybinės nelygybės tarp graikų ir lotynų išpažintojų nėra. Iš pradžių buvo norima duoti daugiau pirmenybės katalikų bažnyčiai, bet vėliau žmogaus tikyba jau neturėjo įtakos į jo politines teises. Skirdavo žmogų į tą ar kitą aukštesnę vietą tik socialės padėties žvilgsniu. Ponų gadynėje apie tikybines kovas kalbėti netenka. Buvusius suvaržymus reikėjo tik formaliai panaikinti, nes jie praktikoje nebebuvo taikomi. Toks formalus tikybų skirtumų panaikinimas įvyko 1563 metais.

VALSTIEČIAI. Plačiausias klodas, mažiausiai turintis teisių, tai valstiečiai. Valstiečiais bus visi tie žmonės, kurie neįeina į anus klodus. Jų padėtis nevienoda. Buvo vergų, buvo žmonės pririštieji prie žemės, buvo laisvieji ir kiti. Vergų, tokia prasme kaip Romoje, nebuvo. Tai buvo karo belaisviai ir nebegalėję išmokėti skolos skolininkai. Vergus buvo galima parduoti. Jų kaina nevienoda, nes už kitus giminės išpirkdamos mokėjo brangiai. Už gražias verges-mergaites taip pat mokėdavo brangiau. Vergų prekybos punktas buvo Lucke, paskui Vitebske. Čia atvykdavo pirkliai iš įvairių kraštų. Tarp jų būdavo ir gerų katalikų, bet katalikui parduoti kataliką pasidarė nebepatogu, tai vergais prekiaudavo arabai ir kiti. Kai kurie parduoti į kitus kraštus vergai kartais iškildavo. Viena vergė ukrainietė rusė (Rokolonė) parduota turkų sultonui net valdė per savo vyrą turkų imperiją. Matyti savo įtaka mokėjo paveikti į sultoną. Jos balsas turėjo daug reikšmės kaip pasielgti su savo krašto belaisviais. Vergų institutas Lietuvoje išsilaikyti negalėjo ir todėl vergai nyksta. Vergams duodama žemė ir perkeliama į valstiečių eiles. Jie kaipo daiktai nyksta ir pereina į tuos, kurie priguli nuo žemės. Kita valstiečių rūšis, tai LAISVIEJI ŽMONĖS. Jie galėjo kraustytis iš vietos į vietą ir nebuvo surišti su žeme. Bet ir laisvieji galėjo tik tie kraustytis, kurie tą žemę mažai tedirbo. ŽMONĖS PRIRIŠTIEJI prie žemės negali nuo jos niekur persikelti ar kitiems parduoti.

ŪKIO VIENETAS keičiasi žiūrint kokios rūšies žemė ir kaip ji apdirbama. Duba turi būti tokio didumo, kad viena šeima galėtų išsimaitinti. Jei žemė geresnė, tai jos reikalinga mažiau, o jei blogesnė, tai ūkio vienetui sudaryti skiria didesnį žemės plotą. Ūkininkas savo pono dvarui prievoles gali atlikti dviem pareigom: 1) kada ūkininkas atidirba už žemę ir moka čyžę ir 2) kada eina lažą, tai yra atlieka privalomą dvare darbą. Kada ūkininkas dirba dvaro žemę, tai jis pats turi pramisti iš savo žemės. Lažas, istorijos žvilgsniu yra vėlesnių laikų padaras. Ankščiau buvo duoklės ir čyžės. Juk kunigaikščiai ūkių neturėjo, o viską suneša į dvarą čyžininkai. Net smulki bajorai darosi čyžininkais. Tuo laiku dar turėdavo pareigų savo poną aptarnauti ir reikėdavo dvare atidirbti kaipo tarnu. "TARNYBOMIS" dar yra vadinami ir žemės vienetai. Taip pat žemės vieneto prasme yra vartojamas žodis "SOCHA" (arklas). Tai buvo tam tikras žemės plotas kurį galėjo aparti per tam tikrą nustatytą laiką. Lietuvoje kaipo žemės vienetas buvo vartojamas "TARNYBA". Buvo tokių tarnybų, kur gyveno kelios šeimos ir apdirba didelį žemės plotą, o moka tik nuo vieno vieneto kaip ir mažos tarnybos. Kadangi tarnybų buvo gana didelių, tai dvarininkai su tuom negali besutikti ir turėjo įvykti atmainų. Kada atsirado galimybių javus parduoti į kitas šalis ir iš intensyvaus ūkio gauti pinigų, tada dvarai pereina prie kitos ūkio sistemos ir XVI amžiuje įvyksta didelė žemės reforma. Iki šios reformos gyventojai nebūtinai gyveno viename sodžiuje. Kartais sodybos išmėtytos, nes jos atsirado

ten kur buvo patogiaus įsikurti, bet sodžių nesudarė. Vieno ūkininko laukai toli nueina už kito, nes vienas anksčiau įsikuria ir išsiplėčia, o kitas vėliau. Tat ūkio žvilgsniu planingumo nebuvo. Atsiradus galimybių parduoti ūkio gaminius dvarininkai užsimoja žemės ūkio produkciją suintensyvinti. V. Europoje 15 amž. įvyksta didelių atmainų surado Ameriką, iš ten atplaukia daug aukso ir padidėja prekyba. Tikybiniai karai sunaikino daug laukų paversdami dykuma. Taip pat pasikeitė ir prekybos keliai. Iki XV amž. prekybos keliai buvo nukrypę į pietus. Visa padnieprio šalis buvo Volyniaus įtakoje. Ten buvo varoma didelė prekyba gyvuliais, žmonėmis, karo belaisviais ir k. Po Konstantinopolio patekimo į turkų rankas tais keliais prekyba nutrūko, nes turkai Lietuvos produktų nereikalavo. Todėl dabar prekyba pradėjo eiti Vysla, Nemunu ir Dauguva ir persikėlė iš Juodųjų jūrų į Baltijos jūrą. Šiais keliais dabar ir galėjo gabenti Lietuvos duoną į V. Europą, o iš ten atveždavo įvairių pramonės dalykų. Pritrūkus ir pabrangus V. Europoje duonai pirkliai sužinojo, kad jos daug galima gauti Lietuvoje ir Lenkijoje. Kylant reikalavimams reikia juos patenkinti. Tat reikia daugiau išreikalauti iš žemės, įvedant ūkyje planingumą. Palikti seną ūkio sistemą nebegalima, reikėjo padaryti taip, kaip jau buvo V. Europoje. Tat ir buvo padaryta garsi VALAKŲ REFORMA. Vienai šeimynai duoda vieną žemės vienetą - valaką ir sukelia visus į sodžius. Prieš tai žmonės gyveno mišriai ir kaimais ir viensėdžiais. Pastovios formos nebuvo. Prieš valakų reformą buvo sunku gyventojus kontroliuoti. Dabar surenka po 12-16 žmonių, sudaro sodžių ir įveda trilaukę ūkio sistemą. Sodžiaus namai daugiausiai prie kelio, toliau nuo namų bus sodas ir už jų 3 laukai: pūdymas, vasarojus ir rugiai. Tokia forma jau buvo apsigyvenę seniau atėję vokiečiai. Vienas iš jų yra vyresnis vadinamas šaltyžius. Jis pranešinėja žinias iš dvaro. Šaltyžius gauna žemės daugiau. Iš tokio apgyvendinimo dvejopas patogumas: 1) patogu viskas pranešti ir 2) nauda ūkiška, nes galima uždėti kitokias prievoles. Dabar galima reikalauti kas pelningiau, kas patogiau parduoti. Pirmiau dvaras gauna iš ūkininkų mezliavas ir duokles, o dabar ūkininkai eina dirbti į dvarus su savo įrankiais, arkliais, javus suveža į dvarų daržines ir juos iškula. Išsimaitinti ūkininkai turi iš savo gautų valakų, o kas išauga dvaro žemėse, tai viskas yra dvaro. Dvaras rūpinosi, kad javų pagaminus daugiau ir juos veža Nemunu, Dauguva ir k. į Klaipėdą, Karaliaučių ir Dancigą. Laivus, kuriais gabena javus, kartais ir nebegrąžina, nes prieš vandenį sunku sugrįžti. Juos parduodavo ten kūrui. Dabar dvarininkų visa energija eina žemės ūkiui. Žemės reforma ūkiuose pažangą padarė, bet gyventojų padėtį pasunkino. Padidėjo dvarui nauda - padidėjo ir baudžiavos. Visa našta krinta ant valstiečių, silpniausio teisėje klodo. Dvarininkui svarbu, kad būtų daugiau darbininkų, todėl žemesnius luomus suveda į vieną luomą ir padaro juos baudžiauninkais. Laisvųjų žmonių pavertimas baudžiauninkais buvo surištas su valakų reforma. Dvarai pasi-

renka sau geriausias vietas, kur derlingiausia žemė. Ta ir dabar galit pasižvalgę pastebėti. Juk sodžius, jei tokių buvo reformos laikais, galėjo juos perkelti. Dvaras sau ima kelius šimtus ha, o aplinkui padaro sodžius. Toliau ir vėl kitas dvaras su savo sodžiais. Tas viskas buvo daroma su tikslu ir planingai su tam tikra sistema. Sodžius sodina aplink dvarą todėl, kad baudžiauninkams netektų toli eiti į darbą, juk tada išvargtų ir arkliai ir žmonės ir maža iš jų bebūtų naudos.

Žemės reforma iššaukė nemažai atmainų ūkio gyvenime. Dabar dvarininkams tenka kariauti su baudžiauninkais dėl įvairių pasipriešinimų. Dvarininkas turi būti neliečiamas. Negalimas dalykas, kad baudžiauninkas pakeltų ranką prieš dvarininką. Tas griautų anų laikų socialę tvarką. Jeigu užmušė valstietį, tai dvarininkas nustojo tik darbo jėgos ir todėl, jei baudžiauninką užmušė svetimas dvarininkas, tai reikalaus, kad atlygintų už nuostolį, o ne už žmogų. Kas kita jei patį dvarininką užmuštų, arba baudžiauninkas pakeltų prieš jį ranką. Bajorai, savo naminiuose karuose mobilizuodavo ir baudžiauninkus. Kada patekdavo į nelaisvę ponas su savo baudžiauninkais, tai jį bajoras paleidžia, o baudžiauninkus, už kėlimą prieš poną ranką užmuša.

Pirmoje eilėje žemės reforma įvedė kunigaikščio dvaruose, o paskui ponų ir bajorų. Ūkio vienetui mastas nustatytas vienai dubai-vienas ar pusantro valako. Derlingoje žemėje valakas mažesnis, o nederlingoje - didesnis.

1932 - XI - 16.
16.

BAŽNYČIOS TEISĖS.

Pereitą kartą kalbėjau apie santykius tarp valstybės ir bažnyčios. Nurodyta buvo, kad pasiliko ir toliau tos pačios dvi bažnytinės organizacijos. Naujų pakeitimų neįvyko. Lietuvoje bažnyčia gavo tokias pat privilegijas kaip ir V.Europoje be bajorų pasipriešinimo. Aštresnių santykių nebuvo ir praktikoje konfliktų neteko spręsti. Todėl kai kuriuose dalykuose mažiau terūpėjo savo teisių praplėtimas. Nesirūpino sudaryti Lietuvos bažnyčią. Politiniai teisių praplėtimai buvo iškilę tik vėliau, 18 amž. Jei žiūrėti tam tikrų tikybos išpažintojų, tai privilegijos ir teisės liko tos pačios. Graikų bažnyčios išpažintojai gavo lygias teises su vakarų bažnyčios išpažintojais 1563 m. Šiaip teisės suvaržymų šiuo žvilgsniu nebuvo.

Ž Y D A I.

Tenka pereiti prie žydų, kur reikia nagrinėti dvi puses, tautinį ir tikybinį klausimą. Krikščionys labiau nekęsdavo savo atskalūnų, negu kitų tikybų žmonių. Tuo žvilgsniu žydų būklė buvo daug geresnė negu kitų tikybų žmonių. Jie turi savo atskirą tikybą, nėra atskalūnai ir į jų tikybinius reikalus bažnyčia nesikiša. Visai kas kita ekonominė būklė, o iš dalies

verimu. Žydai Lietuvoje apsigyveno savo atsinešta teise ir sudarė 3 bendruomenes: Gardino, Brastos ir Trakų. Bet Trakų bendruomenės gal ir nebuvo. Stipriausia iš tų bendruomenių buvo Lietuvos Brastoje. Kodel sakoma Lietuvos Brasta? Lietuvos Brasta todel, kad buvo brastų ir kitose valstybėse. Buvo lenkų Brasta. Kad stipriausia bendrovė buvo Brastoje negalima aiškinti pripuolamu dalyku. Čia buvo tam tikrų priežasčių. Brasta buvo didelis prekybos centras ir tranzito vieta. Pro ją ėjo stipriausi keliai į Juodasias jūras. Nereikia manyti, kad didžiausia prekyba ejo Nemunu ir Dauguva. Lietuvius viliojo Juodosios jūros, o į jas keliai ėjo per Brastą. Iš ten atvykdavo Venecijos, Genuos pirkliai. Brasta būdama patogioje prekybos vietoje pasidarė turtingas miestas. Todel čia ir susirenka daug žydų, o jų bendruomenė pasidaro stipri, nes čia susirenka žydų veikejai ir pasidaro žydų centras. Bet tas kas buvo V. Europoje turėjo įvykti ir čia. Kilo klausimas apie žydų iš Lietuvos išvijimą. Jis kilo del tam tikrų priežasčių. Išpradžių žydus palaiko kunigaikščiai ir ponai, nes jiems reikalingi pinigai, o žydai jų gali paskolinti. Bet labai prasiskolinus sunku besugrąžinti. Norėta skolas panaikinti, bet be įstatymo negalima, o jei naikinti, tai turėtų panaikinti visas skolas, bet ne vien žydams. Pradėta ieškoti išeičių ir čia į pagalbą ateina politiniai ir tikybiniai sumetimai. Pradėjo kaltinti, kad Lietuvoje keletas žydų prekiauja žmonėmis ir siunčia į Turkiją. Kada nori mušti - lazdą surasi, kada nori prikibti, tai rasi ir priežastį. Kunigaikštis Aleksandras 1495 m. paskelbė žydų išvijimą. Visos skolos buvo panaikintos. Buvo patenkintas D. kunigaikštis, ponai ir dalis bajorų. Po kiek laiko pasirodo, kad reikalinga pinigų ir tarpininkaujančio klodo. 1503 metais tas pats kunigaikštis rado galimu juos grąžinti. Grąžindamas pasistengė ir įsiderėjo kad jo skolos neatgys, tik pasilieka skolos raštai kuriuos buvo išsidavę ponai ir bajorai. Kunigaikštis tuo grąžinimu uždirbo, bet kiti uždirbo mažiau, nes visgi įvairiais būdais, kompromiso keliu turėjo skolas sumažinti. Tarp kitų prievolių žydai dar turėjo pristatyti 1000 raitelių. Bet nežinia ar jie statė juos ar ne. Paskui buvo išleista privilegija, kad jie gali nuo to atsipirkti.

Kilo klausimas,kad reik sudaryt vieną bendrą organizaciją visiems Lietuvos žydams, kad būtų galima kunigaikščiui tureti reikalus ne su atskiromis bendruomenemis, ar asmenimis, bet su viena žydų organizacija. Šis sumanymas iškilo turtingų žydų tarpe ir atatiko D. kunigaikščio finansiniams norams. Žydų viršininku paskyrė vieną žydą, kuris priderėjo prie turtingos šeimos, o jo brolis buvo finansų ministeriu /podskarbi/. Jis turtingas, įtakingas žmogus. Teisybė, jis buvo pakeistęs tikybą, buvo krikščionis, bet ryšiai šeimoje nebuvo pablogeję, viens kitą palaikė. Kunigaikštis pastatydamas jį vyresniu ant visų žydų davė plačių teisių. Jis turi vesti visų žydų sarašą, gauti pajamas už teismo darbus, skirti pinigines baudas ir bausti kalėjimu. Galejo spręsti gin-

čus remiantis žydų bendruomenės įstatymais, kuriuos žydai jau turėjo iš Babilonijos laikų. Jų tolmudo įstatymai duodaįįvairius klausimus mytinius atsakymus, kurie atatinka ir dabatiniams laikams ir jais remiantis buvo galima spręsti įvairius ginčus. Žydų viršininkas nebuvo teisių žinovas, bet jam leido savo nuožiūra pasirinkti mokytą rabiną.

Žydų masėse žydų viršininkas pritarimo neturėjo. Žydai buvo jam priešingi ir nelaike savo vyresniuoju. Žydų viršininko klausimas baigėsi tuo, kad jam mirus kito nebeskyrė. Tat šis bandymas centralizuoti žydus, kad kunigaikštis galėtų su vienu jų atstovu kalbėtis, nepavyko.

DIDYSIS KUNIGAIKŠTIS: 12

Didžiojo kunigaikščio valdžia atsiranda šioje gadynėje beveik taip kaip ir anoje. Yra skirtumas tas, kad jis yra renkamas. Renka viešpataująs klodas - ponai. Ponai sueina išrenka, - pakelia jį į sostą ir skaitos pilnateisiu viešpačiu. Nustato, kad renka iš Gedimino giminės, tat susidarė lig paveldėjimas. Renka vyresnį brolį, bet kartais išrenka ir jaunesnįjį. Pasitaiko kad vienas brolis pas lenkus viešpatauja, o kitas Lietuvoje. Lietuvos ponai stengiasi, kad Lietuvos kunigaikštis būtų kitas asmuo negu lenkų karalius, o pas lenkus renka karalium tą žmogų, kuris yra Lietuvos kunigaikštis, tat sostas vis paveldimas iš Gedimino giminės. Pas lenkus buvo atsitikimų, kad renka karalių ir ne iš tos giminės. Buvo piastrų, čechų, vengrų, Tat susidaro toks nusistatymas, kad Lenkijoj viešpats renkamas, o Lietuvoje paveldimas. Jau išanksto galima buvo numatyti kas valdys čia ir kas ten. Nebuvo, kad netikėtai atsirastų viešpats.

Kunigaikščio valdžia Lietuvoje ėjo siaurin. Tam buvo ištisa eilė priežasčių. Kaip teks kalbėti apie ponų tarybą, tai pamatysime kodel Lietuvoje kunigaikščio valdžia siaurėja. Jeigu lyginti su Gedimino laikais, tai pamatysime, kad tada kunigaikščio valdžia buvo neribota. Pas kunigaikštį pasitarti ėjo tie žmonės, kuriuos jis kvietė, o kvietė artimiausius, ratas iš kurio kviečia nėra platus. Pakvies tik tą valdininką kurs parodė gabumo. Kad Gediminas švaistytusi su pakvietimais to mes nežinome. Kas kita jau Vytauto laikais. Jam reikėjo atsižiūrėti į artimiausius bendradarbius. Kada ėjo kovos su vokiečių ordenų, kovos su lenkais ir rusais jis turėjo atsižiūrėti ar galės tą ar kitą savo politiką pravesti. Jis kartais turėjo pats prašyti, kad jo pasižadėjimus ordinui ar kitiems užprotestuotų. Kada reikalinga atsiklausti to ar kito, tai reiškia pripažinti, kad be jų kaikurių dalykų daryti nebegali. Vytautui mirus reikėjo dar labiau atsižiūrėti į visuomenės klodus. Kada lenkai stato savo kandidatūrą, o lietuviai bajorai kitą, tai tada be abejo reikėjo padaryti politinių nuolaidų vienam ir kitam klodui ir išsižadėti savo neribotų teisių. Kada Lietuvos kunigaikštis buvo drauge ir Lenkijos karalius, tada turėjo iškilti kunigaikščio teisių ribojimo klausimas. Kada Lietuvos ponai gavo iš Lenkijos Kazį kaip karaliaus vietininką, kuris

dar tada buvo vaikas, tai jie jį išrenka D. kunigaikščiu ir augina toje dvasioje, kaip nori jo artimiausi globėjai. Jei tas pats D. kunigaikštis Kazys nori važiuoti į Lenkiją, tai viešpataująs klodas stato sąlygas, kad Lietuvos valstybės ploto nemažins, jokių Lietuvai svarbių aktų Lenkijoje būdamas nedarys, o del paveldėjimo stato rezervus. Jeigu jis yra lenkuose, tai Lietuvą valdo susidariusi kolegija, o jis per laiką atpranta nuo D. kunigaikščio teisių. Iš ponų tarpo buvo susidariusios kelios galingos šeimos, kurios spręsdavo visus reikalus.

PONŲ TARYBA Ponai tai yra Lietuvos aristokratai, stiprūs savo turtais ir galingas savo valdžia klodas valstybės gyvenime. Kaikurio pono turtai kartais pralenkia net D. kunigaikščio turtus. Į ponų tarybą įeina vyraujantieji valdininkai, aristokratai ir turtingi dvarininkai. Buvo susidariusios tam tikros šeimos kurios gamina ir pristato aristokratus. Savo socialinių žvilgsnių tarybos skaičius įvairuoja. Kartais į tarybą vieni valdininkai patenka, o kiti ne. Taip pat keičiasi tarybos sąstatas ir skaičiumi, kartais būna mažiau, kartais daugiau. XV-XVI amž. ponų tarybos buvo apie 60 žmonių. Į tarybą galėjo įeiti katalikų tikybos , bet to nesilaikydavo. 1563 m. buvo priimtas įstatymas sulig kurio nė vieno žmogaus teisės dėl jo tykibos negali būti SIAURINAMOS. Teisybė, nebuvo taryboje graikų vyskupų, o tik kunigaikščiai. Bet čia kaltė pačių graikų vyskupų. Paprastai žmonės rūpinasi apsiginti, jei juos kas nors spaudžia ar skriaudžia. Bet graikų vyskupų niekas nespaudė ir jie buvo Volyniaus ir Gudijos žemėse priviligijuotoje padėtyje. Todėl jie ir nesirūpino dalyvavimu taryboje. Aišku, jie būtų į ją patekę , jei būtų įvykusios kokios tikybinės kovos. Nors faktiškai taryboje galėjo dalyvauti tik katalikai, bet tas tikybinis skirtumas buvo taikomas tik mažiems ir silpniems ponams. Didiesiems ponams tikybos klausimas buvo antraeilis dalykas, nes ponai stačiatikiai labiau linko gyventi Lietuvoje ir pasiduoti jos valdžiai, negu Maskvos. Priežasčių tam buvo. Lietuvoje viešpatavo aristokratai, o Maskvoje pradėjo vystytis totorių absoliutizmas, kuris ėjo su žiaurumu ir naikindamas ponus. Tenai tas ponų ir bajorų persekiojimas pasibaigė tik XVI amž. Jei buvo kovos tarp Maskvos ir Lietuvos, tai jos buvo ne del tikybinių motyvų, bet del užkariavimo žemių. Teisybė, teorijoje buvo tikybinių nelygumų, bet praktikoje to nebuv. Į tarybos kompetenciją įeina visi valstybės reikalai. Kunigaikštis taip pat dalyvauja taryboje, bet ilgainiui joje užsiliko tik Slucko kunigaikštis. Ponų taryba buvo platesnioji ir siauresnioji. Siauresnioji dar buvo vadinama SLAPTA taryba. Ji sprendė tik svarbius dalykus, kaip pav. užsienio reikalus. Jos nariai turėdavo duoti atskirą prieš laiką. Ši taryba susidėjo iš suolininkų, Vilniaus vyskupo, vaivados kastelano, Trakų vaivado, kastelano ir žemaičių seniūno. Taryboje galėjo dalyvauti tik Lietuvos pavaldiniai, o prieš kitus protestuodavo. Kadangi ponų taryba faktiškai Lietuvą valdė, tai jos nariai įgavo atsižymėjimų ir privilėgijų. Atskirų teisių įgijimas reiškėsi GELEŽINIU RAŠTU.

Jei šaukia į karą, tai bajorus kviečia per vaivadus, per karužus, o ponams daro išimtį, juos kviečia atskiru raštu, jie turi savo vėliavas ir todel vadinas "PONAI VĖLIAUNINKAI". Apie pono galybę sprendžia iš to ar daug jis sudaro vėliavų pristatydamas kariuomenę. Taip pat turi išimčių teismo srityje. Jie buvo išimti iš pavieto teismo priklausomybės. Kunigaikščio valdininkas teisti jų negali, o tik pats D. kunigaikštis. Turi imunitetą, yra neliečiami ir atimti laisę negalima. Reikia pasakyti, kad teisė skiriasi žiūrint ar kunigaikštis yra valstybėje ar nera. Buvo tokių atsitikimų, kad kartais Lietuvos kunigaikštis būdamas Lenkijoje gavęs Lietuvos ponų skundą, kviečia pas save kaltinamąjį poną,bet kaltinamasis nevažiuoja, pareiškia protestą ir taryboje praneša kad turi teisės atsisakyti vykti į Lenkiją, nes kunigaikščio valdžia pasibaigia už Lietuvos sienų . Tada kunigaikščiui tekdavo sutikti vyriausiojo kunigaikščio darbą atlikti tik Lietuvoje. Tas gali būti ir nepatogu, bet iš to iškildavo teisinis klausimas, kad Lietuvos kunigaikščio valdžia pasibaigia už Lietuvos valstybės sienų. Kartais jis skusdavos ir sakydavo kaip jis negali daryti teismo, jei žmonės to prašo, bet taryba pripažįsta, kad negali, nes Lietuvos kunigaikščio valdžia pasibaigia už valstybės sienų. Tarybos teisės kartais būdavo užrašomos, o kartais pats gyvenimas ar įpročiai nustatydavo. Ponų kolegija valdė Lietuvą ir sudarė vyriausį Lietuvos valstybės organą. Bet iš to padaryti išvadą,kad tada buvo Lietuvos respublika negalima. Ponams priguli tik "veikimo ius". Valstybės teisėje svarbu ne kas faktinai valdo, bet kieno vardu. Politikai gali pasakyti valdė ta ar kita grupė, bet juristas, žiūrėdamas teisės, pasakys, kad valdo toks ar toks kunigaikštis. Jis gali savo teisės veikimą perleisti, pavesti kitam. Tas buvo daroma jau gana anksti, pav. kada 9 metų vaiką, Kazį išrinko kunigaikščiu ir turėjo jį auginti. Tada valdžios organas nebuvo jo rankose. Lietuvą tada valdė keli asmenis - Radvilų ir Goštautų šeimos. Radvilų šeima buvo stipri per kelius amžius, o Goštautų šeima buvo galinga tam tikru laiku. Šios šeimos buvo susigimininiavusios tarp savęs. Gal teko girdėti romantišką istoriją apie Barborą Radvilaitę. Sako buvusi labai graži. 17 metų Barbora Radvilaitė ištekėjo už Goštauto, vyro jau ne pirmos jaunystės, apie 60 metų. Taigi susijungė Radvilų turtai su Goštautu. Goštautai XV amž. įsigijo Lietuvoj didžiausius turtus. Vienas mokslininkas lenkų žurnale parašė monografiją apie Goštautų turtus ir socialinę galybę. Iš ten matyti, kaip augo jų turtai. Pasirodo, kad pradžia šios šeimos bus aukštaičiuose, apie Žiežmarius. Iš ten išvedamas jų kilimas. Jų turtai augo pamažu, per kelias kartas. Susijungę su Radvilų turtais pasidarė dar stipresni.Beveik visą amžių valdo Lietuvą triumvyratas iš Radvilų ir Goštautų Kai mirė Goštautas, kurs buvo vedęs Barborą Radvilaitę, ji ištekėjo už Lietuvos kunigaikščio Zigmanto Augusto. Dabar veikė ne tik jos turtai, bet ir ji pati. Del jos greitos mirties yra yra įvairių kalbų. Sako, kad buvo apnodyta.

Jeigu kalbame, kad ponų taryba valdė, nereikia manyti, kad čia lygiai dalyvavo visa kolegija. Buvo stiprių ir silpnų. Prasimušdavo vieni ar kiti. Šiaip Lietuvos visus reikalus spręsdavo ponų taryba. Ponų tarybai esant buvo fiksuota vienas iš žymiausių aktų, kuriuom Lietuvoje buvo įvesta ribota monarchija. Renkant kunigaikštį jie pastato sąlygas, kad jis Lietuvos valstybės sienų nekeis Lietuvos nenaudai, kad nemažins Lietuvos ploto. Gavo privilėgijų kur buvo suvaržoma kunigaikščio teisė užsienių reikalų dalykuose ir įstatymų leidimo srityje. Svarbu yra tas,kad kunigaikštis būdamas Lenkijoje negali nieko daryti kas kenktų Lietuvai.

Vidaus statuto taryba neturėjo. Jos veikimas ėjo organiškai. Paprastai pirmininko nėra. Juo yra arba pats kunigaikštis ar vyriausias valdininkas: Vilniaus vyskupas arba Vilniaus vaivada. Tarybos narių sprendimai daromi tarp savęs pasitarus. Jei kurie tarybos nariai nedalyvaudavo posėdyje, tai jie galėjo savo nuomonę atsiųsti raštu. Į tarybą pretenduodavo patekti ponų kaip senais taip ir naujais titulais. Naujas taryboje vietas užimti stengdavosi seni ponai, daugiausia Lietuvos dvarininkai. Bet kartais tarybą papildydavo ir šiaip žmonės. XV ir XVI amž. iškilo žmonės iš kitų sričių. Dabar jau randame dalyvaujančių su gudiškomis pavardėmis: Violks, Ščiuka ir t. t. Jie prasimušė į tarybą savo gabumais arba susigiminiavimu su senais ponais. Tokie ponai nenorėdavo kartais parodyti savo seno kilimo ir įrodinėdavo, kad jie atvykę iš svetur. Pav. Sapieha, neturėdamas kilmės dokumentų, veda savo kilimą iš graikų ir savo pavardę riša su panašiais žodžiais, kaip Soohio ar sophija. Arba vel Karpis, kurio pavardė paeina nuo žuvės vardo, bet jis savo kilimą veda iš italų. Tikriausiai jie bus kilę iš gudų. Jie kelius kartus dalyvavo aktingai įvairiuose reikaluose ir parodė gabumų bei pasižymejimo Lietuvos istorijoje. Pav. Levas Sapieha buvo Lietuvos kancleriu ir manoma, kad kartu buvęs ir autoriu Lietuvos statuto.

Svarbiuose dalykuose, kada reikalinga ant ko nors uždėti kokią nors valstybės naštą, tai tada į tarybą kviečia visus ponus. Tokį ponų posėdį vadina SEIMU. Rodos negali būti abejones, kad tai lietuviškas vardas, bet gudų raštuose kartais aiškina, kad tai slavų kilmės žodis. Tačiau šį žodį lenkai bus paėmę iš lietuvių. Dažnai slavų klodas stengiasi įrodyti, kad visi terminai, vardai paimti iš lenkų. Bet kada imame žiūrėti, tai pasirodo, kad jie lietuviški. Pav. duokles, mezlavos ir k. Seimas reiškia susiėjimą. Ponai susirenka svarstyti valstybes reikalų ir tą susirinkimą pavadino seimu. Tat seimas bus lietuviškas vardas. Net seimo vardą turi teismai. Jeigu ta pati kolegija daro teismą, tai kalbama apie teisminį seimą, tai reiškia teismo posėdį. Seimas pagal skaičių gali būti įvairus. Būdavo, kad ir visi ponai susirenka, bet būdavo, kad ir mažesnis jų skaičius dalyvauja. Kaip istorinis kuriozas buvo atsitikimas,kad į seimą atvyko vienas žmogus ir seimo nutarimas buvo paskelbtas vino pono. Tas atsitiko todel, kad esant reikalui, reikia ką nors apsvarstyti, o tuo tarpu seimo narių sušaukti negalima. Tat formalumo dėliai padaro-

mas būk tai seimo susirinkimas, kur dalyvauja tik vienas ponas, kuris vienas viso seimo vardu pasirašo savo padarytą sprendimą. Rašytų taisyklių kiek turi seime dalyvauti žmonių nebuvo. Užtenka tiek, kiek susirenka. Svarbu kad būtų žymesnieji žmonės: Vilniaus vyskupas, Vilniaus vaivada, Trakų vyskupas, Trakų vaivada,etmonas ir žemaičių seniūnas. Seimas rinkdavosi dažniausiai Vilniuje, nes čia gyveno visi svarbesnieji žmonės. Čia kaikurie ponai turėjo pasistatę rūmus, o antra nuo čia arti ir Trakai. Atstumas tik kelios mylios, tat lengva pasiekti ir nereikia ilgai laukti kol suvažiuos. Jei susirinkdavo daug arba visi ponai,tai susirinkimas būdavo vadinamas DIDŽIUOJU SEIMU. Bet vėliau didžiuoju seimu vadindavo ponų ir bajorų susirinkimą, kurį kvietė karo ir mokesčių apdėjimo reikalais. Šiaip seimai buvo dvejopi: ponų seimas ir bajorų seimas. Bajorų seimas susidaro kada ima bręsti politinė bajorų sąmonė. Pačioje pradžioje į seimus bajorai vykdavo nepaduoti savo balso, bet pasiklausyti ir išgirsti ką pasakys vyresnieji ponai. Jau nuo 1507 metų imta bajorus į tuos seimus dažniau kviesti, bet bajorai nelabai norėdavo eiti, nes žinojo, kad ten bus nuspręsta uždėti mokesčius. Čia jie išklauso ponų nuomones ir posėdyje dalyvauja kaip publika. Jų nuomonės nieks neatsiklausia ir balsavime jie nedalyvauja. Bet vėliau, kai atsirado reikalas gauti daugiau pinigų ima bajorus šaukti dažniau ir jie jau gavo didesnės įtakos. Dabar pradeda atbusti bajorų politinė sąmonė. Ji atsiranda ne iškarto. Politinės idejos bresta labai pamažu ir reikalauja daug laiko įprasti į politinį darbą. Lengva galvoti ir dirbti tiem, kurie iš pat mažens prie to gyveno ir įprato. Visai kitas dalykas kada tos praktikos neturi. Jauti,kad esi nepatenkintas, bet nežinai ką daryti.Reikalinga, kad daugiau žmonių priprastų solidariai veikti ir įgytų patyrimo, o tas iškarto negalima. Kada dirbtinai imsi veikti, tai toli nenuvažiuosi. Tas viskas sudaro negalimu bendrą veikimą. Reikalinga kad išaugtų politinė sąmonė, jog jie turi dalyvauti valstybės valdyme. Prie šios bajorų sąmonės atbudimo daug prisidėjo nuolatiniai karai su Maskva, nuolatinis reikalavimas, kad bajorai duotų pinigų. Šie karai kartais sekasi, o kartais ne. Kada sekasi tai gerai, bet kaip nesiseka, tai kelia klausimą ar tos dedamos aukos naudingos ar nėra jos tik vien ponams reikalingos. Tuos klausimus galejo apsvarstyti karo lankuose. Susidaro net karo seimai. Bajorai tarp mušių turi daug laiko ir apsvarstydavo įvairius reikalus. Jei dabar veikia kare įrankiai, mašinos,o žmogus į žemes įsirausęs tik juos valdo, tai anų laikų karas buvo asmens drąsumo reiškinys. Nuo priešų saugojo tik balos, miškai, o kad raustusi į žemę, kaip dabar, to nebuvo. Jeigu kartais ginklai neskamba, tai karo metu buvo galimybės pasitarti apie visuomenės reikalus. Tat buvo patogu bajorams tarpmušiais padaryti seimus ir mitingus. Būdami didelėje masėje, tuose mitinguose galėjo pamatyti, kad jų tarpe yra gabesnių žmonių, kurie gerai orientuojasi karo ir visuomenės reikaluose. Duoda patarimus, yra mokytesnių žmonių. Mokslas nebūtina ponų privilegi,

ja. Atsiranda bajorų tarpe kurie skaito knygas, girdi ką ponai daro ir mato kaip krituose kraštuose tvarkoma. Tas viskas prisideda prie bajorų politinės sąmonės išsivystimo. Nors nenormalus atrodo dalykas, kad seimas susirenka karo lauke, bet čia buvo patogu spręsti įvairius reikalus. Be šių karo stovyklų seimų dar buvo atsiradę vietos seimeliai, kurie spręsdavo įvairius vietos ekonominius ir politinius klausimus. Sako, kad čia turėję įtakos lenkų teismininiai seimeliai. Čia susirenka bajorai tam tikros teritorijos kuriose atsirasdavo įvairūs ekonominiai ir politiniai interesai. Tada Lietuva buvo lyg salos, kurias skyrė miškai ir balos. Dirbtinų sienų nebuvo, o tik naturalės. Susirinkimai daromi pavietę ar tai kunigaikščio dvare ar senovės pilyje ir čia koncentruojasi politinis ir ekonominis gyvenimas. Seimeliuose, kuriuose svarstomi ir politiniai ir ekonominiai reikalai pamažu moko bajorus, kaip reikalinga bendrai susiėjus, spręsti ne tik pavieto, bet ir visos valstybės reikalus.

Seimo rinkimosi vieta buvo Vilnius. Į jo kompetenciją įeina sienų klausimas, valstybės iždas, dvarai su jų nuomai išdavimo sąlygomis, nuosavybės atėmimas, diplomatijos reikalai ir kita. Diplomatiniai agentai buvo iš ponų tarpo. Bet tais laikais nebuvo nuolatinių pasiuntinių. Anais laikais uždavinys buvo visai kitoks. Dabar pasiuntiniai atstovauja valstybę ir informuoja apie ją pasauliui. Anais laikais tokių pasiuntinių nebuvo, o tik tyčia siunčiami pasiuntiniai - diplomatai išgauti kokių nors žinių apie tą ar kitą valstybę. Todel juos seke, kad jie savo būvimo laike nesusitiktų su jokiais pašaliniais asmeninis. Dėl šių priežasčių ir neįsileisdavo nuolatinių atstovų. Į seimo kompetenciją taip pat įeina subsidijų mokėjimas totoriams už tai, kad jie neteriotų Ukrainos žemių.

13

1932-XI-19

ADMINISTRACIJA.

Valstybės reikalus tvarkant kaikurios valstybes funkcijos išsiskiria anksčiau, kaikurios vėliau. Visa kas nesurišta su teismo darbu ir įstatymų leidimu atitenka administracijai. Administracijos sutvarkymas užima svarbią valstybėje vietą. Pirmiausiai atsiskiria teismo darbas, paskui eina įstatymų leidimas, o plačiausias darbas, tai administracija. Administracijos darbą atlieka tam tikri žmones, kuriuos vadina valdininkais. Tas, kuris valdo valstybę negali visų darbų atlikti. Juo įvairiau valstybe organizuota, tuo įvairesnės funkcijos, tuo daugiau valdininkų. Jie atsirado kartu su pačia valstybe. Kunigaikštis nuolat nesikeičia, bet valdininkai gali nuolat keistis. Jeigu lyginti valdininkus anos gadynės su dabartiniais, tai bus didelis skirtumas. Anos gadynės valdininkai žiūri į tarnybą, kaip į pajamų šaltinį. Dabar kas kita. Jeigu dabar kas pasakytų, kad valdininkai tiek privalo tarnauti, kiek yra naudos, tai būtų klaida. Dabar yra tarnybų kurios pajamų neduoda, o yra tik nuostolis valstybės gyvenime. Yra ir tokių tarnybų, kur surenka labai daug pinigų ir atiduoda iždui, pav. mokesčių rinkejai surenka daug, bet viską

atiduoda iždui. Ligoninės duoda mažiau pinigų, reikia pridėti. Policija visai pajamų neduoda ir ją reik išlaikyti. Anais laikais valdininkas žiūri į tarnybą, kaip į pajamas, dalį duoda valstybei, o dalį palieka sau. Dabar valdininkas dirba, kad atidirbti darbą. Ar pajamų bus daugiau ar mažiau tuo jis rūpinas mažiau. Anais laikais į valdininko darbą žiūrėjo visai kitaip. Tarnybą laiko iki gyvos galvos. Jeigu skyrė valdininką, tai jis gavo privilėgiją imti pajamas iš to darbo kuris jam pavestas. Jam atskirai jokio atlyginimo neduoda. Pas mus valdininkui moką algą iš kurios jis turi išlaikyti save ir savo šeimą, o jei palieka invalidu, tai turi gauti atlyginimą iki gyvos galvos. Anais laikais tokio valstybės aparato nebuvo ir algų negauna.Surinkę iš gyventojų tam tikras pajamas, jų dalį pasilieka sau, o kitus atiduoda valstybei. Pas mus sau pasilikti uždrausta, surinkus pinigus išleisti negalima. Jeigu mokesčių rinkėjas surenka pinigus, tai juos visus neša į iždą, o valstybė jam algą moka atskirai. Jis negali pasakyti, kad surinktų pinigų dalį pasilaiko sau į algą, tai daryt negalima. Anais laikais buvo kitaip, todel tarnyba buvo pajamų šaltinis. Darbas buvo iki gyvos galvos, atstatyti valdininko negali. Kunigaikštis galėjo atstatyti valdininką tik įvykus tarp jų konfliktui arba padarius didelį nusikaltimą, pav. valstybės išdavimą. Atlyginimą gauna už tą darbą kurioje srityje dirba, pav. šalis moka teismui už darbą, teisėjai vieną trečdalį atiduoda kunigaikščiui, o kitas pajamas palieka sau. Nustato kokią dalį ims pirmininkas, kiek gaus darbininkas, kiek raštininkas. Kunigaikštis išpradžiu nenorėjo atsisakyti nuo pajamų kurias davė teismas, bet vėliau perleidžia savo teises ir imta teismo pajamų tik trečdalį. Tačiau visais svarbesniais atsitikimais, kuriuose paliečiami valstybės reikalai, stengias kad byla atsidurtų pas jį. Tuo būdu turi galimybės kontroliuoti darbininkų veikimą. Tas pat ir karo srityje arba vidaus reikaluose, kur duodami įvairūs dokumentai. Kitaip sakant kiekviena tarnyba surišta su pajamomis.

Žiūrint darbo padalinimo ir proto veikimo valdininkai skiriami į dvi grupes: 1/kiemo valdininkai ir 2/provincijos valdininkai. Kiemo valdininkai tokie, kurie yra kunigaikščio kieme, centre. Provincijos valdininkai tie, kurie buvo seniau esant atskiroms kunigaikštijoms. Pradžioje to padalinimo nebuvo, bet vėliau jis turėjo atsirasti. Jeigu imsime sritis, tai išpradžių paliekama kunigaikštis arba skiriamas vietininkas.ir iš nepriklausomo kunigaikščio jis darosi vasalu, o jo darbininkai - provincijos valdininkais. Yra vietų kurios buvo sukurtos veliau, kada reikėjo skirti Lietuvos teritoriją į atskiras vaivadijas. Jos atsirado istoriniai. Išpradžių buvo tik atskira kunigaikštija, ar net atskira pilis. Išaugus žmonių skaičiui, išsiplėtus sodžiams ir dvarams daroma tam tikra pavietų administracija, kuri aiškina vietos reikalus. Juk negali žmogus kaiminystės santikius išaiškinti kur nors centre. Tokiems vietos reikalams išspręsti ir atsiranda provincijos vaivadijos. Jos valdininkai veikia tik tam tikrame plote ir rūpinasi tik tos vietos reikalais.

Iš kiemo valdininkų seniausis bus KANCLERIS. Jis atsiranda prie kunigaikščio raštinės ir vadinosi raštininku, lenkiškai "pisarz", lotyniškai - "cancler", o vėliau kaip ir Vakarų Europoje pradeda vadinti kancleriu. Iš vardo matyti, kad buvo žmogus kurs pas kunigaikštį prižiūri raštinę, o paskui iš to išsidirba kitos funkcijos. Jo pareigos plečiasi žiūrint to, kokį darbą įgija kunigaikščio raštinė. Jei išpradžių kunigaikščio raštinėje buvo mažai žmonių, tai jau vėliau žymiai padaugėjo ir pasidarė pastovesnis bei nuolatinis organas. Jų darbas buvo ne tik užrašyti tą ką pasakys kunigaikštis, bet reikėjo atlikti ir daug kito darbo. Jei jau Mindaugas galėjo turėti keletą raštininkų - vienuolių, kurie reikalui esant galėjo jam padėti susirašinėti su V.Europa, su gudų ir prūsų žemėmis, tai ponų gadynėje tas pasidaro būtinu reikalu ir kunigaikščio raštinė pasidaro nuolatiniu organu. Reikėjo turėti plati korespondencija su užsieniais, išdavinėti aktus ir nuorašus vidaus reikalais. Praktika parode, kad reikalinga pasilikti duodamų raštų nuorašus, arba teisingiau pasakius originalus, nes daug išduotų dokumentų pražūdavo, o pražūti galėjo. Vienus pamesdavo kare, kiti sudegdavo arba susidevėdavo ir t.t. Rašomoji medžiaga buvo gera, rašydavo ant odos, bet vartodavo ir popierių. Pasirodo reikėjo užvesti nuolatines knygas, kuriose turėjo pažymėti visus išeinančius raštus, turėti jų tekstus, kad reikalui esant, galima būtų žinoti kas buvo anksčiau padaryta. Iš to viso susidaro valstybės archyvas. Išpradžių kunigaikštis nuolat važinėja po šalį apsistodamas savo dvaruose atlikti administracijos ir teismo darbus. Drauge su juom važiavo ir raštininkai. Grįžus į sostinę visi atvežti dalykai padedami į archyvą ir ten saugojami, o kam nors prireikus išduoda nuorašus. Jeigu būna ginčas ar su Ryga, ar su Maskva, tai ištraukia anuos raštus ir ginčijasi viena ir kita šalis kaip reikalinga juos suprasti ir aiškinti, nes dažnai tekstai nesutinka. Pav. Vytauto ginče su vokiečiais buvo iškeltas Mindaugo raštas. Tat susidaro valstybės archyvas, kurį turi prižiūrėti kancleris. Jo funkcijos prižiūrėti kunigaikščio raštinę. Kadangi darbas padidėjo, tai jam reikėjo padėjėjų, kurie atliko technikinį darbą. Raštingi žmonės mokėjo anų laikų inteligentų - lotynų kalbą, bet buvo ištisa eilė žmonių, kurie mokėjo ir kitų kalbų. Jei yra reikalas su vokiečių ordenu, tai yra žmonių, kurie moka vokiečių ir lotynų kalbas. Susirašinėja lotyniškai arba vokiškai. Kai turi reikalus su rytais, yra žmonių kurie moka totorių ar arabų kalbas. Kiti rašo gudų kalba - oficialia kalba. Kancleris gali tų kalbų ir nemokėti, yra ištisa eilė didesnių ir mažesnių raštininkų, kurie atlieka technišką darbą - perrašinėja. Vienas kitas turėjo sekti korespondenciją su rytais, su lenkais, arabais, vokiečiais. Raštininkų skaičius dabar padidėjo. Iš raštinės prižiūrėtojo - sekretoriaus, pasidarė kancleris. Kanclerio reikšmė didelė. Susirašinėjimai ėjo per kanclerį. Kunigaikštis, užsienių reikaluose, be ponų tarybos nieko negalėjo daryti, tai kancleris šiuo žvilgsniu užėmė svarbią vietą, nes jis veda užsienių politiką. Šių laikų terminu kancleris bus Užsienių Reikalų Ministeris. Kadangi per jo rankas eina įvairūs vidaus raštai, duodamos privilėgijos ir

k., tai jį galima dar pavadinti Vidaus Reikalų Ministeriju. Kanclerio darbas atsakomingas, todėl į jo vietą galėjo patekti tik galingi ir įtakingi ponai. Paprastai šią vietą užimdavo Goštautai ir Radvilai.

Kitas kiemo valdininkas, tai MARŠALAS. Maršalų darbas keitėsi. Vakarų Europoje jam pavesta prižiūrėti kavaleriją. Lietuvoje maršalas yra tvarkos prižiūrėtojas prie viešpaties kiemo. Jis prižiūri viešpatį, neleidžia nereikalingų prie jo žmonių. Jis kontroliuoja ką galima prileisti, ko negalima. Stovi prie vartų ir daboja tvarką. Viešpačiui keliaujant prižiūri ir apsaugo jo būstinę. Jį galima palyginti su dabartiniu komendantu. Jeigu žiūri ką prie kunigaikščio prileisti, tai bus jo asmens sekretorius - ceremonialmeisteris. Jo žymė - lazda "bularas". Kieme buvo didysis maršalas ir ištisa eilė kitų. Jų darbas buvo kartais tik garbės vieta.

Jau XV amž. atsiranda ir IŽDININKAS-KASININKAS. Jo pareigos prižiūrėti valstybės finansinius dalykus. Čia reikalingas žmogus, kuris toje srityje nusimano ir turi finansinių gabumų. Jis veda ūkį ir rūpinasi įplaukomis bei išlaidomis. Kadangi kunigaikštis Leituvoje negyveno, tai iždininkas turėjo jam duoti ūkio vedimo apyskaitą. Ir ištiesų buvo nemaža gabių žmonių kurie rūpinosi valstybės finansais.

ETMONAS. Etmono vardas paeina iš vokiško žodžio Hauptmann. Jis vartojamas ir kitose šalyse, pav. pas lenkus buvo Hetman. Jo darbas prižiūrėti ir vadovauti kariuomenę. Anais laikais nuolatinės kariuomenės dar nebuvo. Į karą stoja visi bajorai pagal reikalo, o valstiečiai palieka ūkyje prie žemės darbų. Kaip atrado šaunamus ginklus pasirodė, kad raitelių kariuomenė savo amžių atgyveno ir karui nebetinka. Šaunamų ginklų atradimo istorija įvairi. Mažus ginklus išrado vėliau, pradėjo nuo didžiųjų, nuo patrankų. Vytautas jau vartoja kanoles mūrams griauti ir eilėms sklaidyti. Šauna rečiau, ne visuomet pavyksta. Egliakalnio mūšyje vokiečiai buvo išstatę keletą patrankų, bet nieks neišėjo, nes nemokėjo šauti. Paskui ėmė patrankas mažinti ir daėjo iki rankoje nešamų ginklų. Esant šaunamiems ginklams nebepatogu laikyti raitelius ir pamatė, kad jie nebetinka. Tenka vartoti kitą karo jėgą. Ima samdyti algauninkus ir sudaro specialę kariuomenę. Atsiranda žmonių, kurie turi kietus nervus ir gali tarnauti tam, kas pasamdys. Egliakalnio mūšyje buvo algaunikų iš abiejų pusių. Juo toliau algauninkų skaičius didėjo. Sekančioje gadynėje ėmė vartoti bajorų šaukimą ir daryti šaukiamuosius sąrašus, nes pamatė, kad nedisciplinuoti bajorai netinka. Tą bajorų šaukimo sąrašą ir algauninkų samdymą veda etmonas. Etmonas rūpindamasi karo jėgų sutvarkymu tikrina bajorų dalyvavimą kare, pagal sudarytą sąrašą ir nedalyvavusius gali nubausti. Dalį baudos jis ima savo naudai, be to, dar gauna atlyginimą. Sudarytieji etmono sąrašai vėliau bajorams turėjo didelės reikšmės, nes kas buvo patekęs į tuos sąrašus, tas skaitėsi bajoru. Etmono reikšmė dar labiau iškilo XVII amžiuje, kada dėl jo vietos užėmimo pradeda viens su kitu varžytis, nes nuo etmono parėjo valstybės tvarka.

iždininkas kartais gale metų duoda kunigaikščiui iždo apyskaitą. Pinigų pajamos iš provincijos į centrą nėsiūnčiamos, o grąžinami tik palikę nuo išlaidų likučiai. Pinigus surinkdavo ir išleisdavo vietoje ir centrui tesiųsdavo tik tiek kiek atlieka nuo išlaidų. Toki padėtis labai apsunkindavo numatyti valstybės biudžetą. Vietos valdininkai veda tokią finansinę politiką, kokią jie nori, todėl į bendrą valstybės iždą ir tepatekdavo tik pajamų likučiai. Pati iždo kontrolė prigulejo ponų tarybai, kuri žiūrėjo tik ponų reikalų. Kartais vietos ir centro įstaigose buvo daromos revizijos, o finansų prižiūrėtojai patiekdavo tų revizijų apyskaitas. Iždo reikalams tvarkyti buvo paskirtas iš ponų tam tikras žmogus: PODSKARBNY - paiždininkas. Vėliau podskarbny virto iždininku, o skarbny jau skaitėsi žemesniu.

Šios gadynės pabaigoje prievolės jau buvo keičiamos pinigais, bet tam buvo daug pasipriešinimų. Seniausios prievolės buvo taip vadinamos stacijos arba duoklės. Tai buvo tam tikros rinkliavos išlaikyti kunigaikštį kada jis atvykdavo į kurią nors vietą. Tos duoklės buvo renkamos paukščiais, gyvuliais ir visa tai kas buvo reikalinga kunigaikščiui išlaikyti. Stacijos turėjo įvairių vardų, lietuvių gyvenamose vietose jos vadinosi mezliavos, gudų pietuose volovščizna ir kitaip. Dabar stacijų prievoles eiti turėjo beveik tik vieni kunigaikščio dvarai. RINKLIAVAS sudarė teismų pajamos ir piniginės baudos, bet jos šioje gadynėje kas kart mažėjo. Didysis kunigaikštis DUOKLES dar gaudavo kaip dovanas daiktais ir pinigais. Tokių dovanų davimo paprotys užsiliko ir dabar, bet jas gaudavo tik paskiriant valdininkus, o kiek vėliau tos pajamos išnyko visai. Iždas dar turėjo pajamų iš MONOPOLIŲ, kurias mokėjo verteivos už miškus ir jų dirbinius kunigaikščio giriose. Buvo įtaisyta muitinės Kaune, Brastoje ir Žemaičių Salantuose. Buvo ir druskos monopoliai, bet jie neapimdavo visos Lietuvos, o tik nedideles jos dalis. Vėliau monopolis buvo panaikintas, nes pasibaigus nuomos sutartims jų nebeatnaujindavo. Šiai gadynei baigiantis atsirado NETIESIOGINIAI MOKESNIAI. Jie buvo imami seimui nutarus. Tais mokesniais buvo apdedama miltai, salykla, kruopos, svaigalai ir malūnų girnos. Valstybės naudai tie mokesniai eidavo tik iš kunigaikščio dvarų, iš kitų dvarų jie ėjo savininkų naudai.

KARIUOMENĖ Į karą stojo visi bajorai. Karo tarnyba buvo iki gyvos galvos. Iš šeimos privalo stoti kartais vienas, kartais du ir daugiau. Karo tarnyba, žiūrint anų laikų karo technikos, kitaip išrodė negu pas mus. Tų laikų karai nebuvo ilgi ir karo vadovybė maisto pagaminti iš anksto nesirūpino. Viduramžių kariuomenę daugiausia sudarė raiteliai. Raiteliai užpuldavo vieną ar kitą priešininkų vietą, sunaikindavo turtą ir skubiai grįžta atgal, net kartais vengdavo susidurimų. Tokie užpuolimai trunka tik keletą dienų ar savaitę ir grįžta atgal. Žinomas daiktas, tai mažesni karo žygiai. Bet toliau reikia daryti ir ilgesnių karų. Atsiranda pėstininkai. Kila maisto klausimas. Jau tenka su savim gabenti ne tik ginklus, bet ir maistą ir todėl bajorams su savim reikia imti vieną kitą tarną, bet tai ilgesniam karui.

Laikui bėgant pasirodo, kad taip kariauti nebegalima. Kai reikia kariauti ilgesnį laiką didesnieji ponai atsiveža maistą su savim ir gali pramisti, o kiti prašo, kad leistų parvykti namo atsivežti maisto. Naujųjų amžių pradžioje pradeda kitaip žiūrėti į karo prievoles. Nereikia manyti, kad visi taip noriai į karą jodavo. Kai tenka susidurti su priešu reik rizikuoti savo gyvybe. Atsiranda bandymų iš to išsisukti. Reikai daryti karių sąrašus, įvesti kareiviavimo prievolę. Sąrašus daro etmonas. Surašyti bajorus turėjo tą priemonę, kad bajorų tesiskaitė tas, kas įtrauktas į karių sąrašus. Jei į karių sąrašą neįtrauktas, tai jis ne bajoras. Tie sąrašai buvo bajorystės įrodymas. Pirmas sąrašas buvo padarytas 1528 m., o antras 1565 m. Tat atsiranda visuotinas bajorų į karą šaukimas. Pasitaiko kurie nenori stoti, tada tenka vartoti represijas. Bajorus dalyvaujančius kare prižiūri pats etmonas. Jei koks nors bajoras negali atvykti, tai jis į savo vietą pasamdo kitą ir tada nebaudžiamas.

Visuotinąjį šaukimą tikrino karūžos, surašinėjo atvykusius, tyrinėjo ar visi pristatė prideramąjį palydovų skaičių ir ar užtenkamai jie apginkluoti. Surašydavo tuos, kurie neatvyko, priimdavo ligonių pavaduotojus ir visą pulką vesdavo prie seniūno, o šis prie vaivado arba prie etmono. Ponai vėliauninkai atvykdavo patys pas kunigaikštį.

Atsiradus didesniems karams, reikėjo daugiau žmonių ir teko samdytis iš kitur. Atsiranda samdyta kariuomenė - ALGAUNINKAI, kurie gauna algą. Žodis "soldat" yra kilęs iš vokiško žodžio "sold" - alga, iš čia "algauninkas", lenkiškai "žolnež". Šie žmonės paprastai būna svetimi, iš svetimos šalies. Todėl algauninkai nevisuomet tinkamai atlieka savo pareigas, jie neturės tų jausmų, kuriuos turi saviškiai. Saviškiai su savais kitaip elgiasi, o algauninkai yra svetimi ir priešui ir vietos gyventojams. Algauninkai buvo samdomi iš Skandinavijos, Padnieprio ir V.Europos. Algauninkų atsiradimas gana senas. Jei paskaitysime Ksenofonto "Anatazis", tai jau matome, kad graikų jaunuomenė tarnaudavo svetimose šalyse. Vėlesniais laikais tokie algauninkai buvo šveicarai. Jų tarnyba ir jų kareiviai jau buvo žinomi viduramžių laikais. Jie buvo karingi ir atsižymėjo savo drąsa. Lietuvoje tarnauja įvairūs rytų ir škotų kalniečiai. Škotai tarnavo ir Maskvai ir Lietuvai. Jie tarnauja tiem, kas daugiau moka. Taip pat eina padėti kariaujantiems ir totoriai. Jie Lietuvoje sudarė pirmąjį Lietuvos kariuomenės branduolį. Dabar jau atsiranda pėstininkų kariuomenė. Pėstininkai kitaip atrodė. Jie veikia mažesnėmis eilėmis, turi savo viršininką ir moka naudoti šaunamus ginklus. Ši kariuomenė yra geresnė už raitelių kariuomenę. Raitelių buvo sunkūs šarvai ir todėl labai sunku kariauti. Bajorų kariuomenė - tai ricerių kariuomenė. Didžiųjų bajorų šarvai gražūs, bet sunkūs, ir tas kartais juos pražūdydavo. Egliakalnio mūšyje dalis vokiečių ordeno brolių buvo šarvuotų. Durtuvas ir kardas pataikęs į plieną atsimuš, bet jeigu pasieks neuždengtas vietas, tai užmuš. Šarvuotiems žmonėms sunku judintis,

sunku nulipti nuo žirgo. Arklys turi būti stiprus, kad išlaikytų, o nulipęs nuo arklio negali vytis, ar bėgti ir greit nuvargsta. Tat dėl didžiųjų karų , kurie tęsėsi savaitėmis,tokie šarvuoti riceriai nebetiko. Dabar žmogus gali diriguoti mašinomis, o tada buvo kitaip. Anais laikais susiduria du priešininkų, pasikapos, pasibadys ir po kiek laiko, jei nei vienas nepergali, nuvargsta ir trukiasi lig susitarę pasilsėti. Žmogaus ranka ir raumenis negali dirbti ilgą laiką, nuvargsta. Tas pat buvo graikų laikais ir viduramžiais. Šarvai vokiečius pražudė ir Egliakalnio mūšyje. Negalėjo nei bėgti, nei gintis. Toki kariuomenė galėjo būti parados kariuomenė, bet didelius žygius daryti nebegalėjo. Algauninkai buvo pėstininkai su duriamais ir kertančiais ginklais. Vėliau, susitvarkius pradėjo veikti ir artilerija. Tada jau reikia specialistų, kurie mokėtų apsieiti su mašinom. Samdo pusei metų ir net mažesniam laikui. Algauninkai turi veikti tų naudai, kas pasamdo. Jų skaičius didėja ir eina stiprin. Kas turi daugiau pinigų, gali pasamdyti daugiau algauninkų, tas ima viršų ir laimi karą. Lietuvą valdė dvi organizuotos šeimos, Goštautai ir Radvilai, tuomet samdant algauninkus konfliktų nebuvo. Bet kai teko kreiptis į bajorus ir rinkti algauninkams pinigus iš plačios bajorų mases, tai algauninkų skaičius ima mažėti. Jų klausimas iškilsta tada, kai užpuola priešas. Dabar mes jau esame išvakarėse naujos gadynės, kada išsivysto šaunamieji ginklai ir senoji kariuomenė turi nusilpti, sunkieji šarvuoti raiteliai viduramžiais atgyveno savo amžių. Atsirado kariai profesionalai, kuriuos paimdavo tam tikram laikui. Lengva, raitoji kavalerija dar buvo vartojama tol, kol perėjo prie tinkamos kariuomenės. Kartais sakydavo, kad samdyta kariuomenė, algauninkai pridaro daugiau žalos negu priešas. XVII amž. kariuomenėje įvyksta persilaužimas.

TEISMAS

Teks susipažinti su vyriausiom funkcijom - su teismu. Turėti teismą savo rankose kunigaikščiui buvo naudinga dviem atvejais. 1/ Jis kontroliuoja valdininkų darbus, žiūri kad nebūtų nusidėjimų ir palaiko savo politinę įtaką ir 2/ spręsdamas ginčus dėl turto turi iš teismų daug pajamų. Teismo darbas be politinės įtakos duoda ir finansinės naudos. Todėl kunigaikštis ilgą laiką rūpinosi teismus palaikyti savo rankose. Bet vėliau turėjo įvykti pasikeitimų. Gyventojų skaičiui padidėjus jau negali kunigaikštis visų darbų atlikti, o gyventojų skaičius dabar augti galėjo. Kada vokiečių plūdimą sustabdė, tada žemaičiuose pasidarė ramu, o pavojui nebegręsiant gyventojai smarkiai daugėjo. Kaunas, kaip strateginis punktas, nustojo reikšmės, o pakilo kaip prekybos centras ir jo reikšmė didėja. Miškai taip pat nyksta, nes gyventojai iškerta ir padaro derlingus laukus. Padidėjus gyventojų skaičiui kunigaikštis nuo kai kurių funkcijų atsisako ir paveda valdininkams. Valdininkai tapo teisėjais jau nuo XV amž. Kunigaikštis nebedaro teismo eiliniams bajorams ir pasižada, kad nesikiš į santykius tarp bajorų ir valstiečių.

Jeigu pavesta kurie valstiečiai bajorams valdyti, tai kunigaikštis nebegali kontroliuoti tarp jų santykių. Išsidirba didesnė bajorų dvarininkų valdžia, o kunigaikštis ant visų bajorų teismų nebedaro. Kadangi valstybės aparatas pasidaro įvairesnis, uždavinių randasi daugiau, tai dalį teismo darbo kunigaikštis paveda kitiems žmonėms, valdininkams, o kartais daro drauge su valdininkais. Tat yra teismų įvairių. Didžiojo kunigaikščio teismas jau palieka kaip apeliacinis teismas mažesnėms byloms, tačiau kunigaikštis galėjo kiekvieną bylą iš jam priklausančios teritorijos, ar jo valdininkų teismų, įtraukti į savo teismą. Kiekvienas taip pat galėjo paduoti bylą stačiai valdovo teisme aplenkęs privalomąjį teismą. Didysis kunigaikštis galėjo tokią bylą nusiųsti į žemesnį teismą, bet tai darė retai. Bylų skaičius kurios ėjo į kunigaikščio teismą pradėjo smarkiai augti nuo XV amž., nes į jo teismą pakliudavo daug bylų iš kitų teismų, o antra daugelyj bylų jis vienas tebuvo kompetetingas kaip aukščiausis teismas. Kada bylą reikdavo tyrinėti ir priruošti vietoje, tai kunigaikštis tam skirdavo komisarus, kurie priruošia bylą ir patiekia kunigaikščiui medžiagą. Toks teismas vadinosi komisarų teismu. Šis vardas galėjo paeiti nuo žodžio commitere - pasiųsti. Komisarai kartais sprendė dalyką vietoje, o kunigaikštis galėjo žiūrėti jų sprendimo teisingumo. Kunigaikštis kartais paveda ne tik ištyrinėti bylą, bet ir išspręsti. Toks teismas vadinasi maršalkų teismas, nes jis buvo pavedamas maršalkai. Tas teismas susidėdavo kartais iš vieno žmogaus, kartais iš kelių. Kunigaikštis skirdavo tik vieną maršalką, bet šis kartais pats pasikviesdavo kitus. ir sudarydavo kolegialinį teismą be kunigaikščio. Iš maršalkų teismo buvo galima atsišaukti tik į kunigaikštį. Uoliai rūpinosi į savo rankas paimti teismus ponai, ypač tie kurie turėjo valstybės dalykuose išsilavinimo. Ponų tarybos teismo vieta buvo Vilnius. Teismas yra daromas tik tada, kai byla jau sutvarkyta. Kartais kaikurios bylas sprendžia per seimą. Tokie byloms spręsti suvažiavimai vadinami teisminiai seimai. Teismo seimas privalėjo išduoti sprendimus neatsižiūrėdamas į tai kiek jame tarybos narių dalyvavo. Teisme dalyvavo tie tarybos nariai kurie tuo tarpu buvo Vilniuje. Ponų tarybos teismas išpradžių buvo pirmoji instancija ir ant tarybininkų sprendimo buvo galima skųstis kunigaikščiui, bet vėliau tas jau nebebuvo leidžiama. Ponų tarybos teismas buvo kolegialinis teismas, bet jame kartais nežiūrėdavo jokio kvorumo ir byla pavedama spręsti ne visai tarybai, bet vienam kitam ponui. Kartais kunigaikštis kviečia prie savęs žmones kurie palengvintų kunigaikščiui teismo darbe. Tokie padėjėjai vadinosi prisėdas arba asesoriai. Nebespėdamas kunigaikštis bylų spręsti, kartais paveda keliems žmonėms, dažniausiai trims, išnagrynėti kokią bylą jo kieme ir padaryti sprendimą. Tokie teismai ėmė vadintis asesorių teismai. Jeigu šiam teismui kildavo abejojimų dėl kurio nors sprendimo, tai jie turėjo atsiklausti kunigaikščio. Ant asesorių teismo sprendimo buvo galima kunigaikščiui skųstis tik tada, jei sprendimas padary-

tas be kunigaikščio atsiklausimo. Atsišaukimuose ar skunduose kunigaikščiui dėl teismo sprendimo buvo kaltinama ne teismo sprendimo teisingumas, bet patys teisėjai. Tada sunku buvo suprasti ką tai reiškia skundas, ir kildavo klausimas ar tai nebus įžeidimas ar pasipriešinimas prieš valdžią. Dabar skundžia ne teisėją, ne žmogų, o teismą. Anais laikais skundėsi ne sprendimu, bet kad teisėjas yra blogas. Tat iškarto negalėjo suprasti, kad ne teisėjas turi būti skundžiamas, bet pats sprendimas. Pas mus toki forma surasta buvo anksčiau negu pas rusus. Tas įvyko gal todėl, kad čia veikė kolektyvas. Kur yra kolektyvas ten asmeniniai sumetimai veikia mažiau. Be to čia buvo aukštesnis ir kultūros laipsnis. V.Europoje veikęs renesansas atsispindėjo ir Lietuvoje.

Jei žiūrėti bylų priklausomybės, tai matyti, kad ponų tarybos teismui priklausė muitų ir su jų atpirkimais surištos bylos, kaikurios žemės bylos, bet nevisos. Jei bajoras žemę buvo gavęs iš kunigaikščio, tai ir bylą spręs kunigaikštis, nes tai yra jam priklausantis žmogus. Kunigaikščio teismui priklausė atšaukimo ir apeliacijos bylos, valstybės išdavimo bylos, bylos kurios yra surištos su pinigų padirbimu ir falsifikavimu, karo pabėgelių bylos, bajorystės išvedžiojimo bylos. Jei kas užpuolė ant kunigaikščio valdininkų, tai tie ginčai bus tik jo sprendžiami. Iždo bylos taip pat priklausė D. kunigaikščiui. Bendrai imant D. kunigaikščio teismui priklausė visos viešosios teisės bylos, ginčai tarp visuomenės sluoksnių, luomų klausimai ir bylos kurios lietė kunigaikščio turtus bei pelną. Visos kitos bylos priklauso ponų tarybos teismui.

1932-XI-23

19

TEISĖS ŠALTINIAI

Šioje gadynėje, be įpročių teisės, mes randame kaskart stiprėjančia rašytąją teisę, kuri pasireiškia privilėgijų forma. Ši rašytoji teisė ima vis labiau veikti. Kunigaikštis leidžia tam tikrą raštą tai ar kitai grupei arba pavieniam asmeniui, kuriuom suteikia kokias nors teises ir tai bus privilėgijos. Sritinės privilėgijos buvo rašomos anų laikų oficiale gudų kalba ir duodamos atskiroms Lietuvos dalims, o paskui visai Lietuvai, bet žemaičių ir palenkės bei žemių privilėgijos yra rašytos lotynų kalba.

Jei pažiūrėsime tų privilėgijų turinio, tai pamatysim, kad jos rašytos maždaug vienu pavyzdžiu. Paprastai turinys bus toks: nurodomas viešpyties titulas, sakoma kad ta ar kita žemė prašiusi duoti privilegiją, mini, kad tvirtina senų kunigaikščių suteiktas teises ir paprastai skelbia kad naujovės neįves. Nurodoma atskirų šalių santykiai su Lietuvos valstybe. Specialiai buvo žemaičiams rašyta privilėgija, kad jie prie Lietuvos prisidėjo savo noru. Garantuoja luomų ar bažnyčios teisę, nurodo kaip apsisaugoti vietos gyventojams nuo įvairių valdininkų sau-

valiavimų, apie mokesčių ir duoklių ėmimą, apie prekybos sutvarkymą. Be to, yra dar kalbama apie bites ir avilius, kitur apie teisę turėti miške servitutą, naudotis mišku ar statybai ar kūrui, apie ganyklas. Kalbama ir apie vieno kito klodo suvaržymus, pav. dėl laikymo smuklių. Nurodyta atskiri dėsniai apie baudžiamąją teisę, apie bylinėjimąsį. Formą ir turinį XVI amž. maždaug suvienodino. Sykį jau formą išdirbo, tai ją ir ima vartoti, nes lengviau perrašinėti negu naują galvoti.

Sričių privilėgijos skiriasi nuo tikrosios Lietuvos privilėgijų. Jos buvo leidžiamos tik sritims k.a. Polockui, Smolenskui, Vitebskui ir t.t. Prie sričių dar buvo priskaitoma ir viena tikrosios Lietuvos dalis-žemaičiai. Žemaičiai neiškarto pasidavė aukštaičiams. Jie visą laiką įrodinėja kad yra atskira Lietuvos dalis ir nenori pasiduoti. Kazimiero laikais buvo jiems paskirtas seniūnas, bet jie nepriėmė ir aiškinosi, kad žemaičiai nuo senų senovės sau seniūną patys pasirenka. Susidarė kebli padėtis. Kazimieras buvo nusiuntęs net kariuomenę. Tada žemaičiai pasakė, kad pasiduoda, bet pastato sąlygas, kad būtų parašyta, jog jų privilėgijos paliekamos, kad jie seniūną patys rinks ir pažymėti, kad jie yra ne ginkų užkariauti, bet patys pasiduoda. Tas viskas buvo įrašyta. Po to tokių konfliktų nebekilo, bet žiūrint į praeitį ir skirtingą ekonominę padėtį žemaičiai turėjo savotišką gyvenimą, kuris skyrėsi nuo tikrosios Lietuvos. Kada iškilo klausimas vyriausiojo teismo, tai žemaičiams buvo leista turėti vyriausį teismą. Žemaičių sostinė - Raseiniai. Ten dažnai vėlesniu laiku rinkosi žemaičių bajorai, sudarė atskirą organizmą ir turėjo ištisą eilę pavietų. Administracija kitaip buvo sutvarkyta, negu visoje Lietuvoje. Kadangi žemaičiai savo statutu buvo tikri lietuviai ir nebuvo ginklu užkariauti, tai jie užėmė savotišką vietą ir gyveno savo teise.

Laikui bėgant tikrajai Lietuvai pasidaro artimesnės ir visos kitos sritys. Srities kunigaikščiui mirus buvo skiriami D. kunigaikščio vietininkai ir jau tokio skirtumo nebesudarė. Lietuvos valstybei konsoliduojantis buvo visur pravesta vienoda teisė. Tas buvo galima ir reikalinga todėl, kad sritys aktingiau gintų Lietuvos sienas nuo Maskvos, totorių ir lenkų. Nors dabar, esant asmeninei unijai, nuo lenkų gynimosi klausimas retai iškildavo. Dabar srityse turime tokių kunigaikščių kurie karštai gina Lietuvos sienas nuo Maskvos. Pavyzdžiui, vienas iš jų buvo sumuštas Maskvos kare ir pateko į nelaisvę. Vėliau jį privertė būti Maskvos vadu prieš totorius, bet kariauti prieš Lietuvą atsisakė, o kada jam teko žygiuoti pro Lietuvą, tai jis pabėgo Lietuvon. Toks Oginskis nors buvo stačiatikis, bet karštai kariauna už Lietuvą. Arba Ostrogo kunigaikštis gina Lietuvą nuo Maskvos taip kaip tikras Lietuvos ponas katalikų tikybos. Priežastis to buvo ta, kad Maskvoje pradėjo stiprėti absoliutizmas, ėmė naikinti aristokratus. Maskvos carai pradėjo karus su aristokratais ir todėl nemaža Maskvos ponų nuo persekiojimų pabėgo į Lietuvą ir čia pilnai randa savo reikalų apgynimą. Kariaudami su Maskva jie ne tiek gi-

na Lietuvą kiek save. Taigi Lietuvos ponai pilnai patenkina aristokratų reikalus ir gina savo valstybę nuo despotiško absoliutizmo, kurio pradžia buvo Maskvoje. Tat suprantama kodėl sričių ponai palaikė Lietuvą ir apgynė jos sienas.

Kaikurios sričių privilėgijos yra jau žuvusios. Užsiliko tik Zigmanto I 1511 m. privilėgija, kuri 1547 m. buvo patvirtinta dar Zigmanto Augusto. Iš Vitebskui duotų privilėgijų išliko Aleksandro 1503 m. Polocko ir Vitebsko privilėgijos savo forma yra panašios į sutartis, kurias darydavo rusų visuomenė su pakviestu valdyti kunigaikščiu. Vėliau tos privilėgijos įgijo žemių privilėgijų formas. Smolenskas pirmą privilėgiją gavo iš Kazimiero 1442 m. vadinama "majestoto privilėgija", o vėliau dar iš jo buvo gautos dvi privilėgijos vadinamos "Teismo laiškas"ir "laiškas" "Teismo laiškas" lietė smolenskiečių skundą prieš seniūną. Aleksandras 1492"1499 m. buvo davęs dar kitą "laišką" į vietininką. Iš Volyniui privilėgijų svarbiausia yra duotoji Kazimiero 1451 m., bet ji, taip kaip ir prieš ją duotosios, yra žuvusi. Užsilikusi yra 1501 m. Aleksandro privilėgija, kurią 1509 m. Zigmantas patvirtindamas šiek tiek pakeitė. Iš Kievo privilėgijų išliko tik dvi Zigmanto I duotos privilėgijos, o kitos žuvo. Sričių privilėgijos suteikiamos ne vienam kuriam luomui, bet visiems gyventojams ir neaukština vienos kurios visuomenės dalies.

Su sričių privilėgijomis turi panašumo Žemaižiams ir Palenkei suteiktos privilėgijos. Šios sritys naudojosi ir bendromis tikrajai Lietuvai duotomis privilėgijomis. Iš Žemaitijos privilėgijų užsiliko tik duotoji Aleksandro 1492 metais, kurią vėliau pakartojo Jogailaičiai. Ankstybesnės privilėgijos yra pražuvusios. Palenkės ir Drohičino /Melniko/ žemei Kazimieras suteikė lenkų teismą ir jo formas, o Zigmantas I 1516 m. kai ką išmesdamas, įvedė tas teises pilnai. Kita Palenkės dalis gavo lenkų teises 1547 m. iš Aleksandro.

Kita privilėgijų grupė, tai bus žemių privilėgijos, kurios vadinamos visuotinėmis, nes vėliau veikė visoje Lietuvoje, bet iškarto jas buvo suteikę tik tikrajai Lietuvai. Pirmoji žemių privilėgija buvo išleista 1387 metais vadinama Vilniaus privilėgija, kuri liečia lietuvių su lenkais uniją. Ši privilėgija buvo pakartota 1413 metais Gardelyje Jogailos ir Vytauto. Trečioji privilėgija buvo parašyta Gardine 1432 m. bet jos karalius Jogaila nepripažino ir neturėjo teisinės vertės. Ketvirta bus Trakų privilėgija suteikta 1434 m. Zigmanto Kęstutaičio. Penktoji privilėgija rodos buvo išleista Kazimierui valdžią užėmus, bet ji nerasta. Šios penkios privilėgijos dar kaip ir nesiskaito šios gadynės privilėgijomis, nes ponų gadynė imta skaityti nuo vidurio XV amž., bet kad jos yra surištos su tolimesnėmis privilėgijomis, tai jos ir tenka paminėti. Jas vėliau kunigaikščiai kartoja. 1447 metais buvo pakartota 1440 m. privilėgija, o ją praplatino ir atkartojo dar 1492 m. Aleksandras . Tris naujas privilėgijas išleido Zigmantas I: 1/patvirtino visas teises, 2/išrinko D. kunigaikščiu savo sūnų Zigmantą Augustą ir 3/ patvirtino Gar-

delio privilėgiją. Bendrai imant tos privilėgijos buvo kartojamos naujų valdovų. Baigdamas viešpatauti Zigmantas Augustas suteikė keletą naujų privilėgijų: 1563 metų privilėgija sulygino nekatalikų teises su katalikų teisėmis ir Bielske jo išleista 1564 metais privilėgija įveda pavietų seimelius. Nuo 1492 metų leidžiemos privilėgijos jau lietė visą Lietuvą.

Žiūrint žemių privilėgijų turinio, matyti, kad jos teikia įvairias laisves aukštesniems visuomenės sluoksniams, o kartu ir naujam bajorų luomui. Tomis privilėgijomis bajorų luomui rūpėjo apdrausti ir užtikrinti teises į tą žemę kurią jie turėjo gavę iš D. kunigaikščio, nes D. kunigaikštis tos žemės jiem buvo davęs laikinai ir galėjo jas atimti. Antras bajorų luomo tikslas buvo apsidrausti savo asmens laisvę. Tose privilėgijose /1447 mt./ jau sakoma, kad negalima bajoro bausti be įrodymų. Jau leidžiama eiti į svetimus kraštus, stoti ten del pasipelnymo į kariuomenę, tik ne į priešo, paliuosuoja nuo daug įvairių mokesčių ir prievolių dvaruose. Bet 1492 m. Žemaičių privilėgijoje pasižadama be teismo nė vieno bajoro nebausti, bet dar paliekamas mokėti "kiaunės mokesnis".

Kitas teisės šaltinis, tai KAZIMIERO TEISYNAS. Jis užėmė savotišką vietą Lietuvos teisės šaltiniu istorijoje. Ant kiek plačiai buvo žinomas Lietuvos Statutas, ant tiek likimas kitaip lėmė Kazimiero teisyną. Jį surado XIX amž. pradžioje, o iki tol jis buvo nežinomas, užmirštas. Jei koks nors teisės šaltinis atgyvena ir jį pakeičia kuom nors kitu, tai jį užmiršta, ypač jei nėra naujajame nurodymu į senąjį. Tas pat buvo ir su Kazimiero teisynu. Lietuvos statutą paskelbus jis buvo nebereikalingas. Jį pripuolamai užtiko viename, kitame archyve, nes niekur nebuvo minėta, kad yra toks veikalas ir nieks apie jį nežinojo. Savo turinyje jis kalba apie senesnę gadynę. Ant kiek Lietuvos Statutas jau kalba apie naująją gadynę, apie renesansą, ant tiek Kazimiero teisyne randame senoji gadynė. Šis teisynas kaikuriuose dalykuose, žiūrint humaniškumo pažiūrų ir kultūros reikalavimų, stovi daug aukščiau už tuos teisynus kurie buvo laiku V. Europoje. Jis buvo išleistas 1468 metais ir turi apie 25 straipsnius. Vieni mokslininkai kartais nurodo didesnį straipsnių skaičių, kiti mažesnį. Šis statutas daugiausia liečia baudžiamąją teisę ir nagrinėjo vogimus. Kadangi privilėgijos rūpinosi vien valstybinės teisės dalykais, tai Kazimiero teisynas nurodė kaip reikia elgtis atsitikus nusikaltimui, vagystei. Pirmas straipsnis taip sako: jei vagį pagaus su vogtu daiktu, tai turi sumokėti daikto vertę, o jei neturi su kuom užmokėti, tai atsako gyvybe - pakariu. Už teismą ima atlyginimą daikto vertybę. Jei daiktas buvo parneštas į namus, tai atsako ir žmona su vaikais, kuriuos gali parduoti. Vaikai neatsako tik tada jei jie maži, nedaugiau 7 metų. Taigi įveda asmeninę atsakomybę - atsako žmona ir vaikai. Jeigu pavogusis nebus atnešęs namo ir jo žmona nepasinaudojo, tai kenčia tik vienas vagis, o žmona ir vaikai ne. Jeigu vagis pavogė ir suvalgė pats, tai žmona ir vaikai neatsako, o tik namų pakinė /turtas?/. Kas slaptai laikys visokius perėjūnus ir jei kas pražus, tai jis turi pristatyti tuos žmones kuriuos perlaikė arba pasiteisinti.

Kartais norint nustatyti kaltę leidžiama kankinti. Bausmė kaskart didėja, eina gradacijos keliu. Pirmą sykį, jei turi su kuom mokėti, moka tik baudą pagal pavogto daikto vertybės, o antru kartu jau daugiau daikto vertybės, pagaliau jei dar pasikartoja, tai jau kariamas. Kartais pasitaiko, kad kas turi žolių kurios gali apsaugoti nuo skausmo, tai tada į jį žiūri kaip į raganą ir šiam bausmė bus kitoniška.

Tat duodama ištisa eilė atsakymų kaip reikalinga elgtis įvykus kokiam nusikaltimui. Iš teisyno turinio ir formos matyti, kad tai buvo surinkti ir sutvarkyti kunigaikščio sprendimai. Jie buvo surašyti kunigaikščio raštinėje, o vėliau paskelbti kaip pavyzdžiai ir įstatymai kurie privalomi kitiems teismams. Panašus dalykas buvo ir rusų teisėje arba ir V.Europoje. Raštinės surenka pavyzdžius, duoda kunigaikščiui o šis paskelbia ir praktikos keliu įsigali ir įgija veikiančių įstatymų galios.

Platesnės reikšmės ir didesnės kultūrinės vertės turi Lietuvos Statutai. ~~Lietuvos~~ Statutai atsiranda reikalaujant Lietuvos Ponams, o ypač reikalaujant Lietuvos bajorams. Dabar pas bajorus pradeda busti politinė sąmonė. Jie turėjo galimybės ir progos savo reikalavimus statyti eidami karan su Maskva, nes kunigaikštis turėjo prašyti, kad bajorai liuosu noru sutiktų eiti į kariuomenę ir mokėtų mokesčius. Savo kariuomenės jau nebeužtenka, tenka samdyti algauninkai, o pakitėjus karo technikai reikalingi specialistai-profesionalai ir stiprūs karo ginklai bei tvirtovės. Tam visam reikalinga daug pinigų. Bajorai mokesčių nemoka, o moka valstiečiai ir miestelėnai. Reikia kad bajorai mokesčius sutiktų mokėti patys. Ankščiau už gautus dvarus turėjo atlikti kunigaikščiui įvairias asmenines prievoles. Bet vėliau nuo jų bajorai jau buvo pasiliuosavę. Tat, prašant dabar pinigų iškilo klausimai kaip bus su Lietuvos teise. Bajorai reikalavo, kad tos privilėgijos, kurios jau buvo suteiktos, būtų žinomos, sutvarkytos ir paskelbtos. Iki šiol duotosios privilėgijos yra kunigaikščio raštinėje. Jas prižiūri kancleris. Bajorai prašo tekstų nuorašų, bet jiems neduoda. Gal būt bijo, kad bajorai nepasinaudotų prieš ponų viršenybę ir panorės ją sugriauti. Tat stengiasi daryti kliučių, kad bajorai nesužinotų ką kunigaikštis yra parašęs. Galu gale reikalinga sutvarkyti ir tą klausimą kieno žinioje bus tos privilėgijos: ar kunigaikščio ar kanclerio, reikia žinoti kas atsakys už privilėgijų tikrumą. Šiuos reikalavimus bajorai iškelia seimuose kad svarstomi mokesčių klausimai. Tada jau keliama mintis išleisti visiems privalomasis statutas, bet iškarto mintis neįvykdyta, o tik išleidžia laikas nuo laiko įstatus kurie tvarkė bent kaikurius teisės dalykus. Bet jau 1514 metais seimas kreipiasi į kunigaikštį prašydamas išleisti statutą. Tada pasižada surašyti į vieną visus veikiančius Lietuvoje įstatymus ir juos paskelbti. Buvo pažadėta kad tai padarys iki 1522 metų, bet ir tada dar nebuvo baigtas, nes iškilo ginčų ne tik dėl redakcijos bet ir dėl turinio. Aiškios formos, kurią statė viešpačiui nebuvo išdirbę. Stato tik atskirus reiklavimus. Bajorai primena savo teises ir jų reikalauja. Jei ponai iki šiol galėjo viešpatauti vieni, jie kontroliavo kunigaikštį, be jų jis ne-

galėjo išleisti naujų įstatymų, varyti užsienio politiką, daryti ant ponų teismą, tai dabar, norint bajorams iškelti savo teises, išeitų valstybės santvarkos pakeitimas. Statutą svarsto Vilniuje, Gardine, Brastoje,paskui vėl 1529 m. sausio ir vasario mėn. dirba Vilniuje. Tas pareikalavo daug darbo ir energijos, nes bajorai spaudžia ir reikalauja paskelbti. Ir pagaliau 1529 m. spalių 18 d. buvo duota privilėgija, kuria statutą patvirtino. Statutas buvo pažadėtas išleisti prieinamas, nes Lietuva ką tik buvo sutvarkiusi spaudos mena, todėl prižadėjo Lietuvos Statutą atspausdinti. Bet to nebuvo. Nors kai kurie tikrina, kad buvęs spausdintas, bet pasirodo, kad žinios netikros. Teisybė, buvo suradę vieną tokį statuto tekstą, apie kurį pradėta kalbėti, kad jis esąs spausdintas. Pažiūrėjus atmušimų, atrodo lyg spausdinta knyga, bet vėliau nagrinėdami raides įsitikino, kad tai rankos darbas. Rašyta dailiai, aiškios raidės ir atrodo lyg spausdinta. Tat spėjimai kaikurių mokslininkų, kad Lietuvos statutas buvo spausdintas, nėra pagrįsti istoriniais daviniais. Kitų spausdintų statutų galima užtikti, bet tik ne šį.

Kartais galima užtikti lenkų raštuose, kur kalbama, kad Lietuva kultūriškai stovėjo žemiau kaip lenkai ir kad jie aplaimino Lietuvą. Reikia skaityti, kad tai XIX amž. mokslininkų politinė fantazija. Jeigu lyginti teisinį gyvenimą Lietuvoje ir Lenkijoje, tai Lietuva turi daug daugiau gyvenimą tvarkančių teisių ir gabių žmonių, kurie moka teisės dalykus sutvarkyti tinkamiau. Lenkija nė galvot nepagalvojo pagaminti savo statutą ir nesulaukė jo iki pat Lenkijos žlugimo. Jaroševičius galėjo su pasigerėjimu pasakyti, kad Lietuva sulaukė savojo teisyno, Lenkija to neturėjo. Tat kalbėti apie vieną aukštumą netenka. Gal būt šiek tiek, reiks ieškoti šiam reiškiniui išaiškinti priežasčių socialėje ir politinėje Lietuvos struktūroje. Lietuvoje viešpataujantis klodas buvo ponai. Be abejonės jie tegalėjo duoti tokius įstatymus, kurie jų nuomone, būtų teisingi. Jie yra tinkami ir bajorams ir ponams, nes vieni ir kiti buvo žemininkai, tat žemės klausimas užėmė nemaža vietos. Kaip vieni taip ir kiti turėjo nemaža baudžiauninkų ir abeji buvo dvarininkai. Tuo žvilgsniu Lietuvos Statutą galima charakterizuoti kaip Lietuvos dvarininkų specialę teisę.

Šis statutas turi išviso 13 perskyrimų ir 264 §§. Pirmame perskyrime kalbama apie kunigaikščio arba viešpaties valdžią, tai bus konstitucijos, įstatymai. Antrame perskyrime apie žemių gyniną, karo tarnybą. Trečiame - kaip reikia Lietuvos valstybės ribas didinti. Primena kunigaikščiui, kad privalo Lietuvos valstybę plėsti, ne mažinti ir siaurinti. Toliau pereinama prie teisių privatiems žmonėms ir prievolių, kurios dedamos valstiečiams. Kalbama apie kraitį ir dalį ištekant. Jei lietuvaitė išteka į svetimą šalį, dažnai į lenkus, tai ji savo turto išsinešti negali, o privalo parduoti. Žiūri kad Lietuvos žemės tektų Lietuvos bajorams, o ne svetimšaliams, kuriais laikomi ir lenkai. Rūpinamasi ir mažamečiais, kad kas jų turto neeikvotų. Toliau eina baudžiamoji dalis, apie užpuolimus ir užmušimus, apie sąlygas sužeistų žmonių, apie girias ir medžiokles, apie pas-

kolų sąlygas. Tat apima visus teismo dalykus, civilinę ir baudžiamąją teisę, teismo procesą ir nemaža viešosios teisės dėsnių.

Jei žiūrėti Statuto dėsniams šaltinių, tai jie gana įvairūs. Vieni paimti iš Lietuvos privilėgijų, ypač pirmoje dalyje, ir pakartota žodis į žodį. Kai kurie kartais paragrafai užima ištisą privilėgiją arba jos dalį. Bijo, kad nė žodelis neiškristų. Kartais redakcija norėtų savo žodžiais pasakyti įvairius dėsnius tam tikroje sistemoje, bet ponai ir buvusieji seime bajorai reikalauja, kad būtų palikta senieji žodžiai. Buvo pridėtos 1447 m. žemės privilėgija, 1388 m. Vytauto privilėgija žydams. Panaudotos 1492 ir 1506 metų privilėgijos, Kazimiero teisynas, kai kurie iš Lietuvos teismų sprendimai, kanonai, romėnų ir net Magdeburgo teisė. Romėnų teisę Lietuvos Statutas bus ėmęs ne stačiai iš Justiniano teisyno, bet per Saksų Veidrodį ir Magdeburgo teisę, nes jos pačios buvo daug paėmusios iš romėnų teisės. Iš romėnų teisės perėmimas pavyždžiu gali būti įsisenėjimas, testamentas, atėmimas palikimo ir k. Jei pas save kuriuo klausimu įstatymų neturi, tai privilėgijos leido daryti recepcijas iš "įvairių krikščionių teisių" jei randama, kad ten tas klausimas sprendžiamas gerai. Tat iš Saksų Veidrodžio ir Magdeburgo teisės galėjo daryti recepcijas ir dalis jų pateko į Lietuvos Statutą. Bet tokių dėsnių buvo nedaug.

Pirmykštis 1529 m. Statutas vadinamas Senuoju arba Pirmuoju Statutu. Jo tekstą sutvarkė pabaigoje XVIII ir pradžioje XIX amž. Czackis pirmasis buvo išleidęs Lietuvos Statutą lenkų vertime. bet jis neturėjo I Statuto gudų teksto /originalo/. o tik nelabai tikslų lotynų vertimą ir todėl padarė teksto iškraipymų. Pradžioje leidinio įdėjo plačią prakalbą, kuri užėmė tiek pat vietos, kiek įstatymo tekstas. Rašydamas knygą kaikur sutrumpina, kaikur pasako savais žodžiais ir per tai praleisdavo svarbius teisininkui įstatymo žodžius. Taigi tai nėra pilnas statuto leidinas. Vėliau jį prirengia spaudai pilnesnį, iš originalų istorikas Ignas Danilovičius. /susipažinti su jo darbais šioje srityje esu parašęs vadovėlį, 231 pusl./. Iki tol apie Senąjį Statutą niekas nebežinojo , buvo užmirštas, ir tik kartais jis nurodytas teismo sprendimuose ir chronikose. Poznaniuje Senąjį Statutą išleido Dzialynskis. Spausdintas buvo keletą sykių. Jonas Šliupas savo "Lietuvos tautos istorijoje" yra pridėjęs vertimą lietuvių kalba.

Pirmasis Statutas, kuris daug padėjo teisei suvienodinti, bajorų ilgiau patenkinti negalėjo, nes jis buvo tik kompromisas tarp bajorų ir ponų. Pas bajorus politinė sąmonė stiprėja ir jie reikalauja, kad prileistų prie valstybės valdymo. Galingosios ponų šeimos, Radvilai ir Goštautai stengiasi kaip galima numalšinti, daro kliūtis, bet bajorai reikalauja Statutą pataisyti, papildyti bent tas jo dalis, kur kalbama apie jų politinę teisę. Pagrindinis reikalavimas, kurį bajorai kėlė, buvo teismo klausimas. Tarp bajorų ir ponų pažiūrose dėl materialinės teisės, tai reiškia kaip sprendžiami ginčai dėl turto, kaip šeimos ir paveldėjimo santykiai tvarkomi, kaip elgtis su baudžiauninkais, skirtumo nebuvo. Kultūrinės pažiūros vienodos, vieni ir kiti buvo ūkininkai, tik vieni didesni, kiti mažesni. Nuosavybės

principas vienodas, santykiai su baudžiauninkais tie patys, tik vienas gali jų turėti daugiau, kitas mažiau. Tat ginčai buvo kituose dalykuose - dėl teismų. Iki šiol teismus daro ponai arba vienas atskiras ponas. Bajorai savo teismų neturėjo. Nurodo, kad ponų teismas yra perbrangus, kad neteisingai teista, kad privilėgijos ir valstybiniai aktai po senovei liko ponų žinioje. Ponai pirmieji Statutą taisyti bijojo, daugiausia dėl to, kad bajorai reikalavo įvesti teismų reformą ir panaikinti teismuose ypatingąsias ponų teises, kurios skriaudė bajorus. Bet jau 1544 metais seimas prašė kunigaikščio pataisyti Statutą, o 1551 /?/ m. buvo išrinkta komisija iš 10 žmonių, iš kurių 5 graikų tikybos ir 5 lotynų. Tikybinis padalinimas atatiko tautinį padalinimą. Tikrojoje Lietuvoje dauguma gyventojų buvo katalikų tikybos, o srityse - graikų. Komisija nors ir susirinko, bet tinkamo darbo neatliko. Buvo kilęs klausimas kas tuos žmones išlaikys. Kunigaikštis vėliau sutiko duoti savo žmones, bet vėl klausimas kas juos apmokės. Bajorai kabinasi į ponus ir reikalauja, kad statutą jie pataisytų, bet kaip taisyti nenurodo. Kunigaikštis komisijai apmokėti reikalauja lėšų, o bajorai naujų mokesčių parvežti nebenori, nes jau ir senieji privargino, todėl kratosi ir reikalauja, kad atliktų vieni ponai, o jie tik seime pasakys gerai ar ne parašytas. Bet sekančiam seimui pristačius vėl kildavo ginčų. Dabar iškilo dar naujas dalykas dėl tikybos, kurio pirma visai nebuvo. Pirma tikybos sritys buvo dalinamos geografiškai. Rytuose viena tikyba, vakaruose - kita. Atsirado, iš V.Europos atėjusi, reformacijos srovė, kuri padarė Lietuvoje daug tikybos salų. Liuterio mokslas ypač platinosi miestuose. Bet prasidėjo reformacijos judėjimas ir sodžiuose. Kada vienas kitas ponas ir bajoras priėmė kalvinų mokslą, tada susidarė daugybė įvairių tikybų salų. Priėmus naują tikybą, paima ir tos bažnyčios turtus. Iš to pasinaudojo ne vienas dvarininkas ir todel kildavo konfliktų su dvasininkais, kurie protestuodavo prieš tokią šventvagystę ir kartais mesdavo ant tokių dvarininkų interdiktą. Be to, kartais dvasininkai traukia tą tikrą dvarininką į savo teismą, nors ginčas nevisuomet tikybinis, o dažnai grynai materialis. Tat dėl teismo dalykų tarp dvasininkų ir dvarininkų kildavo konfliktų ir pasidarė aišku, kad reikalinga įtraukti į statutą ir šį dalyką. Tie visi ginčai su dvasininkais ir ponais spyrė bajorus imti tą ar kitą poziciją. Jie jautė kad neviskas taip padaryta, kaip jie norėtų, bet patys nežino ko reikalauti, kaip turi būti sutvarkyta. Kadangi nenusisekę sunkūs karai su Maskva pareikalavo iš bajorų didelių aukų, o ponai buvo įdėję į tuos karus nemažai turtų, tai atsirado mintis, kad reikalinga susidėti su lenkais, nes viena Lietuva neatsilaikys. Ši mintis turėjo įvairių tikslų. Susijungus pasidaro jau trys elementai: ponai, bajorai ir lenkai. Prasidėjo nuo asmeninės unijos. Tačiau nors asmeninė unija ir buvo sudaryta, bet lenkai į pagalbą nesiskubino ir laukė, kad Lietuvą daugiau sumuštų, nes gal būt sumušta padarys iš asmeninės unijos pilną, nuolatinę uniją. Lietuvos bajorai matė, kad Lenkijoje bajorai yra lygūs ponams ren-

ka savo atstovus į seimą, turi savo teismus, tat reikalavo tą patį padaryti ir čia, Lietuvoje. Šis klausimas buvo iškeltas 1564 m. Bielsko mieste. Ten ginčas ėjo apie tai, koks luomas, koks klodas Lietuvoje valdys. Lietuvos bajorų luomo pradėta kova prieš ponus, baigėsi tuo, kad Lietuvos ponai išsižadėjo savo privilėgijų, nes pamatė jog istorija eina ta kryptimi, kad ponai savo privilėgijų neišlaikys. Jų pirmenybės buvo panaikintos, o bajorai sudarė savo teismus. Suprantamas dalykas tas turėjo atsispindėti ir Lietuvos Statute. Įvykus revoliucijai Lietuvos bajorai įgijo teisių, kurių iki šiol neturėjo. Revoliucija buvo rami, nes savo teisių išsižadėjo patys ponai ir prie katastrofos neprivedė. Sulyginus bajorus su ponais tikėjosi, kad dabar tėvynės ginti eis visi ir galės sumušti Maskvą. Bet ~~ponai~~ bajorai apvylė. Bajorams buvo gera priemonė išreikalauti savo teisių, bet priedermių nelabai tepildė. Visi tie vidaus ir užsienio neramumai užtęsė Statuto peržiūrėjimą. Pagaliau nustatė, kad nuo 1566 m. sausio 26 dienos ~~turi~~ galios naujasis statutas, nors dar kaikurie straipsniai nebuvo užbaigti. Tų pat metų kovo 11 d. kunigaikštis Brastos seime pasirašė ir paskelbė antrąjį Lietuvos Statutą, kaip veikiantįjį įstatymą. Antrasis Statutas turi dar ir kitą vardą, jį vadino ir Volyniaus Statutu. Volynius priklausė Lietuvai, bet už keletos metų lenkai jį iš Lietuvos atėmė, o statutas liko ten veikti. Lietuvoje antrąjį statutą pakeitė trečiasis statutas, o Volyniui liko Antrasis, todėl ir įgijo Volyniaus Statuto vardą. Šis Statutas jau didesnis, jame yra 14 skyrių ir 368 str.str., tai reiškia ant 100 straipsnių daugiau. Sistema ir redakcija jau moksliškesnė. Čia jau įtraukė naujas privilėgijas, kurios buvo išėjusios tarp pirmojo ir antrojo Statuto ir suvartojo visas tas visuomenės įstatymuose atmainas, kurios tuo metu Lietuvoje įvyko. Šie lietuvių statutai tarp šešiolikto amžiaus V.Europos statutu užima svarbią vietą. Nors sistema ir nevisur išlaikyta, pasitaikė klaidų bei ydų, tačiau Lietuvoje turėjo didelės reikšmės jau tuo žvilgsniu, kad vieton papročių teisės atsiranda rašytoji teisė. Antrasis statutas išbuvo Lietuvoje be pamatinių atmainų iki XIX amž. vidurio. Atspausdintas buvo vieną kartą Krokuvoje, o kitą kartą Maskvoje. Dar buvo sumanęs išleisti Danilevičius, bet išėjo tik pirmas tomas. Kiti tomai leidėjo nesulaukė.

15

SANTYKIAI SU LENKIJA

Lenkijos su Lietuva santykius nustatydavo sutartys, kurios vadinosi unijos aktais. Turime dvi unijų rūšis: viena bus asmeninė, kita pilnoji arba daiktinė. Jei kalbama apie asmeninę uniją, tai turėsime dvi valstybes, kurios susidėjusios tarp savęs taip, kad turi vieną bendrą viešpatį. Vienos valstybės viešpats yra drauge viešpačiu kitoje valstybėje. Jam mirus unija gali nebebūti. Vienoje valstybėje gali pasidaryti paveldėjamas, o kitoje - renkamas. Jeigu yra rinkimai, tai gali abi valstybės išrinkti ne tą patį asmenį. Tada ir asmeninė unija nutrūksta.

voje. Tik paskui lenkai tyčia neberenka kito asmens, o laukdavo kol išrinks Lietuva ir tada tą patį asmenį renka jie. Kada Lietuvoje ponai išrinko kunigaikščiu mažametį Kazį, kurs augo pas Goštautus, tai Lenkija Kazį pakvietė pas save. Jis turėjo pasižadėti pildyti jų sąlygas. Dabar lietuviai reikalauja, kad Kazys nuvykęs pas lenkus nemažins Lietuvos teritorijos plotus, o priešingai atims tą, ką lenkai buvo užgrobę. Lenkai gi imdami Kazį karalium pastatė savo sąlygas, kad gintų lenkų dabartines sienas ir niekam tos valstybės žemių neužleis. Tokios sąlygos veikimą paralizuodavo ir įnešdavo painiavų. Tat Kaziui viešpataujant vėl grįžo dviejų valstybių sąjunga asmeninės unijos forma. Kaziui mirus unija vėl nutruko, nes Lietuvos valdovu tapo Aleksandras, o Lenkijoje sostą užėmė Jonas Albrektas. 1499 metais buvo sudaryta Vilniaus unija arba kaip kiti vadina sutartis pagal kurią abi šalis galėjo rinkti sau valdovus. Albrektui mirus, 1501 m. buvo sudaryta Melniko unija, kurioje vėl padaryta abiejų šalių santykiuose pakeitimų. Pagal Melniko unijos abu kraštu turi vieną valdovą, bendrai atlieka visus reikalus ir jau manyta šaukti bendrus seimus. Šią sutartį turėjo patvirtinti lietuvių seimas, bet to jis nepadarė, todėl ir Melniko unija paliko tik projektu, o abiejų kraštų sąjunga rėmėsi tuo, kad Lietuvos kunigaikštis buvo ir lenkų karalius. Toki asmeninė unija pasiliko iki 1569 m. ir nebuvo tiksliai nustatyta nė jokiais naujais aktais. Šią asmeninę uniją pakeitė 1569 m. sudarytieji Liublino seime Liublino unijos aktai. Tačiau asmeninė unija labiau atsakė tų laikų gyvenimo sąlygoms.

§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§

+++++++++++++++++

=============

OOOOO

OOO

1933-XI-20
20

16.

B A J O R Ų   G A D Y N Ė
/1564-1795/

GADYNĖS APIBŪDINIMAS. Dabar prieisime prie kito laikotarpio - bajorų gadynės. Tas pavadinimas duotas dėl to, kad iškilo ir įsigalėjo naujas bajorų luomas. Šis luomas buvo ir pirmiau, bet politiniu žvilgsniu jo reikšmė buvo mažesnė. Dabar jis pasidaro pilnateisiu, nulemiančiu elementu Lietuvos valstybės gyvenime. Bajorų gadynė prasideda nuo vidurio XVI amž. ir tęsiasi iki pabaigos XVIII amž. Čia susipina ištisa eilė gyvenimo klausimų ir pasikeičia Lietuvos valstybės vidaus ir užsienio santvarka. Nereikia manyti, kad tokie pakeitimai daromi lengvai, kam nors įsinorėjus. Tam buvo gilesnių priežasčių. Istorijos įvykiai nacionalinėje spaudoje nevisada teisingai nušviečiami. Lietuvių ir lenkų kalba literatūroje galime rasti perdėjimų į vieną ir kitą pusę. Bajorų įsigalėjimas reiškia senojo luomo - ponų luomo - pralaimėjimą. Lietuvos bajorai pakvietė pagelbon lenkų bajorus, kad padėtų pergalėti jų vidaus kovas su ponais. Lenkai daug pažadėjo ne tik vidaus kovose, bet ir apsigynime prieš Maskvą, tačiau reikalavo sudaryti su Lenkija uniją, kad galėtų traukti į Lietuvą ir apsigyvenę užimti įvairias vietas. Ponai reiškė ypatingą nenorą dėtis su lenkais. Jie buvo Lietuvos nepriklausomybės gynėjai. Reikia pripažinti, kad ilgą laiką Lietuvos aristokratijoje buvo vartojama lietuvių kalba. Bet Lietuvos ponai pamatė ir laiku suprato, kad prieš bajorus neišlaikys. Jie išsižadėjo savo privilėgijų ir tikėjosi kad bajorai apgins Lietuvą prieš Maskvą. Bet apsivylė. Lenkai prispyrė dėtis su jais unijos forma, bet savo pažadų neištesėjo, lietuviai iš jų paramos nesulaukė. Lenkai ieškojo tik tarnybų, bet dėti galvų už Lietuvą nemanė. Ypatingai daug atmainų bajorų gadynėje įvyko politiniame vidaus gyvenime. Buvo jų ir socialiniame gyvenime, bet tik ne tiek daug. Politiniame gyvenime ponai Bielsko seime atsižada savo privilegijų, o bajorai įgauna teisės dalyvauti valstybės valdyme ir sudaro savo teismus. Kitas dalykas socialiniame gyvenime. Vieni ir kiti buvo dvarininkai, tat ir kovų dėl valstiečių santykių tarp ponų ir bajorų nebuvo. Nei ponai, nei bajorai paleisti valstiečių iš baudžiavos nebandė. Buvo ištisa eilė ponų ir bajorų, kurie turėjo tūkstančius baudžiauninkų. Daug sunkesnė būklė buvo tų baudžiauninkų, kurie gyveno pas smulkiuosius bajorus. Todėl bajorai žemės reformos nedaro, dvarų iš ponų neatima. Buvo tokių bajorų kurie materiališkai visiškai priderі nuo ponų ir visuomet pildys tą, ko reikalauja jų šefas. Dabar iškilo bajorų masė: bajorai, mažažemiai ir bežemiai. Teisės žvilgsniu bajoras ūkininkas, bežemis ar mažažemis pasidarė lygus aristokratui, bet socialiniame gyvenime to nebuvo. Lenkų kalba yra susidariusi net patarlė "Szlachcic na zagrodzie rowny wojewodzie" /bajoras turįs savo darželį, sodelį yra lygus vaivadai/. Bet jeigu imti realią jėgą, tai faktinai tokios lygybės būti negalėjo. Lietuvos ponai galėjo valdyti ir toliau, o tam naudojo tą pačią bajorų demokratiją. Aiškus dalykas, kad bajoras bežemis ir bajoras dvari-

ninkas negali būti lygus. Dvarininkas visada jausis privilegijuotesnis negu koks paprastas bajoras. Teoretiškai jie visi lygūs, bet praktiškai - ne. Dėl šios priežasties kaikurie ponai žemesniuosius bajorus ir naudojo pasiekti savo tikslams. Lenkų mokslinėje spaudoje kartais kalbama apie bajorų demokratiją su pasigerėjimu ir ten galima užtikti didžiausių panegirikų apie bajorų laisvę. Bet ta laisvė tebuvo tik teisės žvilgsniu, tačiau pačiame gyvenime to nebuvo. Lietuvą ir toliau valdė vos kelios šeimos. Juridiškai atrodė, kad valdo bajorai, bet faktinai tik keli ponai. Ponai galėjo viešpatauti turėdami didelius dvarus ir daug savo žinioje bajorų tarnautojų, bežemių ir mažažemių. Į seimą renkasi visi bajorai: didesnieji ir mažesnieji. Tada ponai mobilizuoja visus bežemius ir mažažemius bajorus, juos vaišina ir veža seiman, kad jie ten keltų triukšmą ir neleistų pravesti ponams nepageidaujamus įstatymus ar nutarimus. Kadangi neturtingųjų bajorų yra daugiau, tai ponai su jų pagelba galėdavo laimėti. Išeina, kad aristokratai susidėjo su bajorais bežemiais ir mažažemiais. Kai bajorai dvarininkai ėmė kariauti prieš ponus reikalaudami lygių teisių, tai ponai sutiko jiems tas teises praplėsti - sulyginti, bet užtat atėmė jas kitoniška forma - per seimo rinkimus bajorų masės pagelba. Tat ponai, turėdami dvarus, gali viešpatauti ir toliau. Tik dabar sąvoka "ponas" ta prasme kaip buvo pirmiau, kaip luomas, nebėra. Kalba apie visus bajorus - ponus. Tačiau esmėje ponai pasilieka, tik jų vardas kitas: magnatas, aristokratas, kunigaikščiukas ir k. Jeigu kartais atsirastų konkurentų prieš vieną kurią ponų šeimą, tai pavartodavo ir jėgą. Minimi vilkai, kuriuos pasiųsdavo rinkimų metu. Daug padėdavo ir atstovų nugirdymas. Tat vilkų ir smuklių pagelba aristokratai įtikindavo rinkti tą ką jie norėjo. Todėl ponų viešpatavimas pasilieka tas pats ir visos vietos prideri jiems. Teisės žvilgsniu pasikeitė tuo, kad juos rinko bajorų masė. Ką aristokratai norėjo, tą bajorų masė padarys. Šios gadynės požymys, tai pažangos sustojimas, miestų nuslopinimas, stoka bajorų tarpe supratimo ir tvarkos iširimas. Tuo metu daug atmainų įvyksta ir V.Europoje, tarpe kurių yra Amerikos atradimas ir su juo surištas aukso gabenimas į Europą. Tai turėjo didelės įtakos ir Lietuvos ekonominiame gyvenime, nes į užsienius galėjo daug išvežti Lietuvos javų, o tas pakeitė ūkio santvarką. Užsienių santykiuose pasikeitimai tokie: su lenkais teko sudaryti artimesnę uniją, o kitos valstybės pradėjo karpyti Lietuvos teritoriją. Kunigaikščių ir ponų gadynėje Lietuvos teritorija pasiekia plačiausių ribų. Ant kiek ponų gadynėje Lietuva išsiplėtė, ant tiek bajorų gadynėje ji traukiasi ir galų gale pasibaigia tuo, kad per kelius padalijimus nustoja nepriklausomybės. Prisidėjo dar ir kitas dalykas - prasidėjo Lietuvos užplūdimas. Lietuva beveik per pustrečio amž. pergyveno keletą karo užplūdimų. Pirma ji pati kitus užpuldavo, o dabar užkariavimai vyksta Lietuvos sienose. Anksčiau prekybos keliai buvo nukreipti per Volgą į Dnieprą ir iš čia į Juodasias jūras. Čia buvo žymiausi prekybos keliai ir centrai Venecija ir Genua, bet kaip Konstantinopolyje įsivyravo turkai, tai prekyba tą kryptimi buvo sutrugdyta, ir teko ieškoti naujų kelių. Todėl dabar Maskva pradėjo labiau skverbtis į Baltijos jūras ir pulti Lietuvos

žemes. Nepasisekus Maskvai prie Baltijos prieiti pro Naugardą, ji pasuko į Livonijos pusę. Tas Maskvos veržimasis į vakarus iššaukė kovą su Lietuva. Anksčiau Lietuvą gindavo nuo priešų pačios naturalės sienos: k.a. upės, įvairios balos. Dabar jos sienos pasikeitė, o kariuomenė buvo silpna, todėl Lietuvos karai su Maskva buvo nelaimingi. Čia dar prisidėjo tikybinių kovų pradžia Lietuvoje. Tos kovos V.Europoje buvo jau seniau ir ten ėjo labai aštriai suskaldydamos V.Europą į katalikų ir protestantų šalis. Šias kovas paaštrino tas, kad protestantai žadėjo atimti dvarus iš katalikų dvasininkų. Lietuvoje tos kovos nebuvo aštrios.

Padarius su lenkais uniją pradėjo iš Lenkijos plūsti lenkų bajorai ir skverbtis į įvairias vietas. Tam buvo priešingi ponai ir todėl didžiausi Lietuvos separatistai: Katkus, Goštautas, Radvila ir k. nelabai tenorėjo uniją pripažinti. Janušas Radvila net bandė įkurti visai nepriklausomą kunigaikštiją. Užplūdus švedams ir negalėdamas apsiginti nuo Maskvos, padarė Kėdainiuose su švedais 1655 m. rugpiūčio 18 d. uniją, bet ji nebuvo realizuota. Lenkų spaudoje Janušas Radvila yra visaip juodinamas, vadina jį išdaviku ir sako, kad jis kenkęs kraštui ir susidėjęs su priešu. Bet čia tik oficialus motyvas. Ištiesų lenkams buvo baisesnis kitas dalykas už kurį jam negalėjo dovanoti. Janušas Radvila buvo sumanęs suvaldyti bajorų masę ir paliuosuoti valstiečius. Tai buvo pasikėsinimas į dvarininkų teises, bet žuvus J. Radvilai kare jo planai paliko neįvykdyti.

Kitų luomų padėtis bajorų gadynėje pasidarė daug blogesnė, negu kunigaikščių ir ponų gadynėje. Ten kur viešpatauja vienas klodas turi įvykti degeneracija. Kiti visi luomai niekinami, laiko kad žmogus prasideda nuo bajoro, o Vokietijoje nuo barono. Kas jau žemiau jų tas belaikomas tik daiktu.

Tos formos, kuriomis iki šiol gyveno valstybė ir visuomenė - nebetiko. Buvo reikalinga gilių reformų ir vidurinių amžių tvarką reikėjo pakeisti naujomis įstaigomis. Atsirado ir pavienių žmonių ir ištisų sluoksnių, kurie XVIII amž. gale nurodė reformų reikalingumą, kurios turėjo susiaurinti bajorų teises. Todėl tų reformų pasisekimas parėjo nuo pačių bajorų ir jų seimų. Reikėjo kad pats bajorų luomas išsižadėtų savo privilegijų.

Kada viešpataujantis klodas nebegali atlikti savo priedermės, tvarkyti kraštą, tai jis turi pasitraukti, o nepasitraukus ėjo kovos kurios visus klodus sunaikino, o valstybę ištiko katastrofa, nes baigėsi valstybės padalinimu ir išnykimu.

TERITORIJA. Pačioje šios gadynės pradžioje buvo dar įgyta ir dalis teritorijos: Livonija ir Kuršas. Viena buvo vasalinė valstybė, o kita kaip provincija valdoma ypatingomis teisėmis. Šios dalys gautos viename kare su Maskva. Maskva pradėjo veržtis artimiausiu keliu prie Baltijos jūros tarp Estijos ir Latvijos. Anksčiau Maskva veržėsi prie žiemių jūros ir prekiavo per jos uostus, bet čia susidūrė su anglais, kurie ėmė dėl uostų su Maskva kariauti. Be to, Baltijos jūra prekybai buvo patogesnė negu užšalanti žiemių jūra. Todėl čia Maskva ir pradėjo traukti . Lietuva

matė, kad gręsia pavojus, jei įsigyvens čia Maskva, todėl stengėsi rusų prie jūros neprileisti. Tas reikalavo karų. Livonijos ordenas, kurį sudarė dalis prūsų ordeno, gyveno savarankiškai. Ordeno aristokratų kolegija, kuri valdė Estiją ir Latviją ir susidėjo iš bajorų ir kunigų galėjo duoti ir neduoti kraštui ginti jėgų. Tas parėjo nuo bajorų ir kunigų bendrų seimų. Livonijos ordenas buvo persilpnas, teritorija permaža kad galėtų apsiginti nuo Maskvos puolimų. Prūsų ordeno žmonės pertoli kad galėtų angažuoti, o be to, jis pats buvo jau silpnas ir gerai apkarpytas. Sustiprėjusi Maskva traukė pro Kuršą prie Baltijos jūros ir didino pavojų Lietuvai. Kuršo kunigaikštis kreipias į Lietuvą prašydamas skubios pagelbos ir pasidaro jos vasalu. Lietuva gindama nuo Maskvos savo nepriklausomybę bijojo kad Maskva jos neapsuptų, nes negalėdama eiti tiesiog supo kampu per Kuršą. Buvo dar ir kitas dalykas. Lietuva varė prekybą su V.Europa ir stengėsi trugdyti rusų pirkliams. Prekės turėjo eiti per Lietuvą ir švedus. Šis kelias buvo vartai į V.Europą, kurį Lietuva ir saugojo. Tat Lietuva gindama Livoniją, gynė ir save. Reikėjo sudaryti su Livonija tokius santykius, kad ji negalėtų susidėti su kitais prieš Lietuvą, reikalinga buvo įjungti į vasaliteto santykius. Livonija išsilaikyti nebegalėjo ir turėjo pasiduoti ar Lietuvai ar Maskvai. Tat ji pasirinko Lietuvą, bet jos žinioje neilgai tebuvo. Kuršas buvo prijungtas lėno teisėmis kaip atskira valstybė. Bet čia įsigalėjo Maskvos kunigaikščiai ir net viena iš rusų caro šeimos buvo nutekėjusi į Kuršą už kunigaikščio, o Livonijos ir Kuršo baronai siųsdavo savo sūnus į Petrapilį prie caro rūmų, kurie sudarė artimiausį klodą. Rusų caro kiemas pasidarė vokiškas: kalba vokiška, žmonos iš Vokietijos, artimiausi tarnai vokiečiai - baronai. Todėl Maskva pradėjo daryti Kurše įtakos ir baigėsi tuom, kad per paskutinį Lietuvos padalinimą Kuršą prijungė rusams. Buvo sudaryta taip, kad Kuršas pats prašė prijungti, bet tas prašymas, tiesą pasakius, buvo sudarytas dirbtinai.

Pačios Lietuvos dalybos ėjo tris kartus: 1772, 1793 ir 1795 metais. Pirmu du kartų atateko vien tik rusams, o tretį kartą - rusams ir prūsams. Apie tai teks kalbėti šiek tiek vėliau. Taigi, pirmą sykį atkirto žemes už Dniepro ir Dauguvos, vėliau gudus ir pagaliau aukštaičius ir žemaičius. Užnemunė pateko prūsams, o kitos dalys - rusams.

GYVENTOJAI. Bajorai. Bajorų gadynėje viešpataujantis ir privilegijuotas luomas yra bajorai. Apie ponus juridiniai, senąja prasme, nebetenka kalbėti. Įstatymuose jų vardas išnyko, tačiau gyvenime dar ne. Anksčiau buvęs vyraujantis klodas vis dar prasimuša viešumon ir skirtumai praktikoje vis dar tebėra, bet teisės žvilgsniu ponų jau nėra, tačiau aristokratai vis dar skaitosi pirmaisiais žmonėmis. Bajorai, tai klodas ypatingomis teisėmis, kurios jau buvo seniai nustatytos. Taisyklės apie bajorystės įrodymą pasiliko tos pačios ir toliau, tik jas reikėjo aiškiau nustatyti. Į bajorų luomą pridera tas kas gimsta bajoru. Bet jau į bajorų tarpą patenka ir naujų žmonių iš kitų luomų, kurie jau įneša į bajorus šviežio kraujo. Naujas žmogus gali patekti tam tikromis ypatingomis aplinkybėmis.

Ar tai jis padarys tam tikrą nuopelną valstybei, ar bajorų luomui ir už tuos nuopelnus jį įbajorina. Teisybė į naujus bajorus dar gali patekti tie, kurie būdami kitame luome gali būti bajorams kenksmingi. Daleiskim atsirado turtingi pirkliai, žmonės galingi turtais, turi įtakos kitiems, galėtų kovoti dėl miestėnų teisės praplėtimo ir sudaryti naują tretį klodą. Bet bajorai, kad apsisaugoti nuo nepageidaujamų konkurentų, kurie galėtų nepatenkintus žmones organizuoti, vilioja pas save, duoda bajorystę ir ištraukia iš anų klodų. Tat turtingi, gabūs žmonės nueina pas bajorus. Kartais patenka į bajorų tarpą atsižymėję kare ar net padarę didelę piniginę auką. Piniginė auka jam buvo užskaitoma jo nuopelnu valstybei. Iš to galima daryti išvadą, kad bajorystę 18 amž. jau galima nusipirkti, o anksčiau tas buvo draudžiama. Taigi 18 amž. jau nebuvo to, ko negalima įsigyti už pinigus. Šitie naujai įbajorinti žmonės atėję su turtais, turį daug prityrimo, energijos ir iniciatyvos pradeda iškilti ir įsigalėti bajorų tarpe, kas seniesiems bajorams nepatiko. Tat senieji bajorai naujųjų nelabai norėjo. Juk jie buvo privilegijuotasis luomas, jie vieni tegalėjo žemes valdyti, baudžiauninkus turėti ir urėdų vietas užimti. Naujai atėjusieji į bajorų luomą žmonės galėjo iš senųjų bajorų paveržti duoną, supirkti jų dvarus ir daryti atmainų valstybės santvarkoje. Todėl naujų bajorų priėmimas stengiamasi suvaržyti. Senieji bajorai negali pernešti to, kad atėjęs naujas žmogus iš miestienų tarpo perka žemes, kurios gali priderėti tik bajorams. Buvo pastangų uždrausti naujiems bajorams supirkinėti bajorų dvarus. Bet tam priešinosi tie bajorai, kurie savo dvarus norėjo parduoti, nes įbajorintieji bajorai turtingi, gali brangiai mokėti, o jei neleis, tai neturės žemei pirkti pirklių ir žemės kainos bus mažos. Todėl, vėliau 1795 metais, nustato kad kiekvienas naujas bajoras per tam tikrą laiką turi būtinai įsigyti dvarą ir pasidaryti bajoras dvarininkas, kad nebūtų bajorų gyvenančių mieste ir besiverčiančių prekyba. Svarbu, kad visi bajorai būtų žemininkai kaip ir senieji. Kartais įvyksta masinis įbajorinimas prieš kurį bajorai smarkiai protestuodavo. Seimeliai kartais reikalaudavo tam ar kitam bajorui atimti bajorystę. Ypač tada kai ėjo masiniai kazokų įbajorinimai. Kadangi kazokai buvo stiprūs ir turėjo sumanius vadus, tai jie ir išreikalavo, kad juos įtrauktų į bajorų sąrašus. Ypač plačiai buvo bajorinami Padnieprio kazokai 17 ir 18 amž. Po kiek laiko, esant kitokiai padėčiai, seimas juos išbraukė, bet kazokai vėl laukė gyvenimo sąlygų pasikeitimo. Be to, kartais drausdavo naujiems bajorams dalinti vietas.

Kas gali daryti įbajorinimus? Bajorams rūpi, kad įbajorinimo teisė priderėtų seimui, o karalius stengiasi, kad vieną kitą ir jam tektų padaryti bajoru. 1578 m. seimas nutarė, kad karalius gali įbajorinti tik per seimą ir karą, o 1601 m. nutarė, kad karaliui norint ką įbajorinti reikia dar seimo pritarimo. Kartais turėdavo šią privilegiją įteikti etmonas, ypač tai buvo reikalinga kare.

Įbajorintas asmuo turėjo net savo specialų terminą „Skartabeletas"

Aiškina, kad tas žodis paeina nuo italų kalbos žodžio scartabellum - žmogus įrašytas į knygas. Kiti aiškina, kad "skartabeletai" bus žyginiai bajorai kurie nešioja paštą. Juristai tą sąvoką išplėtė ir sako kad tai yra bajoras pasidaręs iš miestelėno. Galų gale 18 amž. mokslininkai tą žodį išaiškino taip, kad tai bus įbajorintas žmogus. Tas aiškinimas prigijo ir jau vėliau skartabeletu buvo laikomas naujas bajoras. Bajoras skartabeletas atsižymėjo tuo, kad neturėjo pilnų bajoro teisių, negali būti valdininku ir tik trečioji jų karta virsta pilnais bajorais.

Naujas dalykas, tai bajorų titulavimas. Reiškia, be paprastų bajorų dar yra tituluoti bajorai: kunigaikščiai, grafai, markizai, baronai. Lietuvoje bajorų titulų nebuvo. Nors kaikurie ir rašėsi su titulu, bet bajorai reikalavo, kad visi bajorai būtų lygūs, kad nebūtų skirtumo tarp bajoro paprasto ir nepaprasto. Seimuose irgi protestavo prieš tuos ponus kurie vadinosi kunigaikščiais, grafais ir t.t. Kaikurie stengdavosi gauti svetimus titulus iš popiežiaus. Radvila buvo gavęs titulą iš Šv.Romos imperijos ir galėjo dalyvauti imperijos seime, jei įsigytų kunigaikštiją. Vėliau atsirado grafų titulai. V.Europoje žodis grafas reiškia sienų gynėjas. Kadangi vėliau jam sienų ginti nebereikėjo, tai ir jis virto tik garbės titulu. Kadangi Lietuvoje savo titulų nebuvo, tai juos reikėjo gauti iš svetur. Bet 1638,1641 ir 1673 m. konstitucijos uždraudė priiminėti svetimus titulus, nes tais laikais bajorai ėmė perdaug svetimoms valstybėms tarnauti. Liko nepaliestas tik kunigaikščio titulas kurį Lietuvos didikas galėjo turėti. Ir mūsų laikais neleidžiama priimti iš svetimos valstybės ordenų neatsiklausus savo vyriausybės, nes juk ordenai yra duodami tam asmeniui už nuopelnus anai valstybei, kas savajai gali būti nenaudinga. Tokie pat sumetimai seniau buvo ir pas bajorus. Tačiau ordenų visgi buvo įvesta ir Lietuvoje, pav., šv. Stanislovo, Baltojo Erelio ir kiti.

1564 metais Bielsko seime įvyko bajorų sulyginimas su ponais. Lietuvos ponai suprato, kad pasikeitė laikai, kad tos valdymo formos kuri buvo iki šiol savo rankose nebeišlaikys. Šiame seime jiems teko išsižadėti savo privilegijų ir dabar jau jie atskiro klodo nebesudaro. Jie pasiliko tik galingi dvarininkai, savo dvaruose turi daug bajorų, kuriuos naudoja kovai prieš vidutinius bajorus. Pasinaudodami šiais plikbajoriais ponai ir pripažinę bajorams lygias teises visgi galėjo viešpatauti.

KUNIGAI. Kunigai sudaro atskirą luomą, bet jeigu lyginti kunigų luomą su bajorų luomu, tai didelių skirtumų nebus. Skirtumas tas, kad kunigų luome kitos rūšies prieauglis, negu pas bajorus. Paprastai bajoras gimsta bajorų šeimoje. Katalikų kunigai nevedę, tai teisėtų vaikų turėti negali. Tat kunigų luomas susidaro tik iš ateinančiųjų žmonių iš kitų luomų ar tai iš bajorų, ar miestėnų, o kartais net ir iš valstiečių. Į aukštesnes kunigų vietas stengėsi patekti turtingieji. Jei vyresniam sūnui teko dvaras, tai sekantis sūnus eis į kunigus, jis nebus paprastas kamendorius, bet tuojau užims aukštas vietas ir greitai iškils. Anais laikais klebonas kamendorius samdydavo. Susitaria su juo kad mokės tiek ir tiek ir surašo sutartį.

Kamendoriai gyvendavo neturtingai, todėl į juos eidavo tik iš biednesniųjų ar valstiečių. Tat kunigų luome irgi lygybės nebuvo. Yra vyresnieji kunigai ir liaudies kunigai. Valstybės santykius su bažnyčia tvarko konkordatas. Vyskupus skiria karalius, o popiežius tvirtina. Bet karalius bažnyčios organizacijoje mažai teturi įtakos ir nevisada vyskupu galėjo paskirti tą, ką norėjo. Kas dėl kunigų skirimo būdavo įvairių būdų. Tvarka toki koki bus parapija. Svarbus buvo reiškinys vadinamas "Kollacija" - tai bažnyčios fundatoriaus teisės. Dvarininkas kokioje nors parapijoje pastatęs bažnyčią ir aprūpinęs jos kleboną tam tikrom gerybėm iš vyskupo įgauna teisių, kad gali tai parapijai pasirinkti kleboną. Be jo žinios vyskupas negali skirti, tat klebonu skirdavo tokį kokį dvarininkas nori.

Būdavo tokių parapijų kur kollacijų nebuvo. Ten klebonas turi gyventi iš parapijos pajamų, kurias sudarydavo vadinamoji dešimtinė. Tai duoklė kurią moka parapija savo klebonui ir ji sudaro dešimtadalį visų parapijiečių pajamų. Vėliau mokėtojai pamatė, kad tai yra perdaug, ėmė derėtis ir nori dešimtinę pakeisti kitais mokesčiais. Neduoti bažnyčiai dešimtinės negalima, nes būtų nuodėmė. Stengdavosi kad ta dešimtinė nesudarytų dešimtąją dalį visų pajamų. Dėl šio dalyko kartais prieidavo iki konfliktų. Bet jau 17 amž. buvo išgauta iš popiežiaus bulė pagal kurią dešimtinę galima pakeisti sutartimi. Einant ginčiams ta dešimtinė jau buvo žymiai sumažėjusi, jos didis gal bebuvo viena šimtoji visų pajamų. Tat dešimtinė pasilieka senuoju vardu, o jos turinys jau kitoks. Dvarininkams kunigai daug padėdavo išlaikyti valstiečių paklusnumą. Dvarininkai valdė valstiečius savo privilegijom, turėjo tam administraciją, bet to buvo permaža. Reikalinga, kad ateitų dangiška pagelba. Kollatorius, aprūpinęs savo kleboną dvarais su baudžiauninkais, padaro jį prigulmingu nuo dvarininko. Kunigai bajorų gadynėje nedrįs pasakyti, kad baudžiava yra blogas dalykas. Kad bajorai spaudžia valstiečius to pasakyti negali. Turi sakyti atvirkščiai, kad turi klausyti ponų, kad Dievas taip liepė. Kartais kovos iškildavo tarp bajorų ir kunigų, bet tos kovos nebuvo dėl tikybos. Klerikalų ar antiklerikalų šių laikų prasme čia nebuvo, o buvo kovos nieko bendro neturinčios su tikyba, tai kovos dėl žemės. Kaikurie bajorai pamatė, kad kunigai įsigyjo perdaug dvarų. Juos užrašo vienas kitas mirdamas ir pamažu kunigų dvarai pasidaro lygūs ar net didesni už pačių ponų dvarus. Išeina, kad klebonai jau lygūs dvarininkams, nuo jų nepriklausantys. Be to, žemės patekusios bažnyčiai, bajorams nebegrįš ir ta žeme bajorai nebegali naudotis. Per tai sumažėja bajorų valdomasis plotas. Prasideda kovos prie to neprileisti ir varžymai įgyti žemes, panašiai kaip buvo stengiamasi pakeisti dešimtinę. Buvo pasunkinta kurti nauji vienuolynai, neleista užrašinėti bažnyčiai nekilnojamųjų turtų ir t.t. Šiaip kovų prieštikybinių nebuvo. Visos mokyklos buvo užlaikomos kunigų ir vienuolynų, net buvo specialus mokykloms laikyti ordenas. Visose mokyklose tuo metu mokytojavo tik dvasiškiai. Tat aiškus dalykas, kad prieštikybinių kovų būti negalėjo. Buvo kovos grynai tik žemės valdovų prieš kitus žemės valdovus.

Ant kiek kartais keistai atrodė, kad mokytojas ne kunigas rodo, kad ir toks atsitikimas. Kražiuose buvo vidurinė 6 klasių gimnazija. Ten visi mokytojai buvo kunigai, bet atsirado naujos gadynės žmogus, kuriam buvo leista mokytojauti, ne kunigui. Pas tėvus ir mokytojus iškilo abejonės ar gali mokyti ne kunigas, ar jis išlaikys autoritetą mokinių tarpe. Šis Kražių mokytojas atrado tokį išėjimą: jis ėmė dėvėti ilgus, kaip kunigas drabužius. Šiaip, vėliau ėmė gaminti jau pasaulinius mokytojus, iš kurių kiti buvo net baigę universitetą ir pamatė, kad skirtumo tarp mokytojų kunigų ir ne kunigų nėra. Svietiškų mokytojų autoritetas buvo toks pat kaip ir pas mokytojus kunigus.

1933-XI-30

22

MIESTAI. Teisės žvilgsniu miestų būklė nusistovėjusi. Lieka ta pati būklė kuri buvo kunigaikščių ir ponų gadynėje. Kaip pirma taip ir dabar miestai turi savivaldybes, kurias buvo gavę steigiant miestus. Buvo sakoma, kad steigiant tokį ar tokį miestą duodamos teisės gyventi taip, kaip gyvena Magdeburgo ar Kulmo miestai. Charakteringa yra Šrodės teisė. Kulmo teisė specialiai buvo gauta Varniuose ir Medininkuose. Medininkai ir Varniai dabar bus tas pats miestas, bet pasirodo, kad pirma buvę du atskiri miestai, kurie ilgainiui susiliejo į vieną. Panašus atsitikimas su Trakų miestu: vienas krikščionių kitas žydų. Net buvo tam tikras griovis kuris juos skyrė.

Tat teisinė būklė nepasikeitė. Kas kita ekonominė ir politinė pusė. Šiose dalykuose miestų padėtis žymiai pablogėjo. Bajorų gadynė skiriasi ne tik tuo, kad pablogėjo miestų ekonominis gyvenimas, bet ir tuo, kad pasikeitė prekybos keliai. Pirmiau Lietuvos ekspansija buvo į Dniepro pusę. Lietuva buvo psiekusi Juodąją jūrą ir turi savo rankose daugumą tų kelių. Naugardas žymus prekybos centras buvo politinėje Lietuvos įtakoje. Ten Lietuva siųsdavo savo vietininkus kurie jį valdo. Todėl Maskva, pikčiausias Lietuvos priešas, rūpinosi D.Naugardą paimti į savo valdžią. Lietuvos šalininkus Maskva pergalėjo, Naugardą paėmė, ir daugybes žmonių, kurie nepasidavė, pakorė ar paskandino, o turtus nugabeno Maskvon. Prekybinių kelių pasikeitimo priežastys dar buvo ir tos, kad Konstantinopolyje įsigalėjo turkai, prasidėjo totorių ir turkų karai. Nepasisekę kryžiaus karai, įsigalėjimas turkų Viduržemio jūroje uždarė kelius į tolimuosius rytus. Arabai buvo puikūs pirkliai, kultūros nešėjai. Turkai gi tuo neatsižymėjo, Europos civilizacija į juos nepaveikė. Prekyba su visais miestais, kurie buvo pakeliui iš Lietuvos į Juodąją jūrą, nutrūko, o prekybos keliai, kurie ėjo Dnieprų, pro Konstantinopolį į Viduržemio jūrą, užsidarė. Tat ir prekyba su rytais sumažėjo. Tuo tarpu atsiranda kitos jūros, kurios turi net didesnės reikšmės. Iškila Atlanto Okeanas bei jo pakraščiai, ir kas mums svarbiausia, įgija reikšmės Baltosios jūra, Žiemių jūra. Prekybos centras persikelia iš pietų į žiemius ir į pusiau žiemius prie Baltosios jū-

ros. Įgija reikšmės Nemunas, Dauguva ir pas lenkus Visla. Eina kovos dėl viešpatavimo Baltojoje jūroje, ar viešpataus niderlandai, anglai ar Hanza. Sąjungos dėl to tarp savęs kariauja. Kita miestų sunykimo priežastis, tai karai. XVI-XVII amž. laikotarpyje gal vienas trečdalis laiko praėjo be karų. Karų buvo labai daug ir anksčiau, bet Vytautas ir kiti valdovai darė tuos karus kitose šalvse ir tuo būdu Lietuvos krašto ūkis nenukentėjo. Kas kita kai karas vyksta savoje teritorijoje. Priešai eidami į svetimą kraštą maisto neatsiveždavo, bet plėšdavo vietoje ir naikindavo kraštą. Bajorų gadynėje Lietuvai amžinai teko kariauti su Maskva, Ukraina, Švedija , ir tie karai kraštą sunaikino. Jei kalbama apie nuvargimą miestų, tai reik turėti omenyje pietų miestus: kadaise galingą Lucką, žydų kultūros centrą Brastą ir kitus. Brasta matyti kada tai buvęs didelis, stiprus miestas, yra daug pilių, daugybė prekėm patalpų, sinagogų, nemaža bažnyčių. Šis prekybos centras, pasikeitus prekybos keliams, ima vis labiau ir labiau nykti, karo metu sugriauna ir jau dalis beatsistato.

Be to, dar prisidėjo luomų kovos, kurias viešpataujanti bajorai vedė prieš miestus. Šios kovos buvo žalingos ir prekybai ir pramonei. Kariauja įvairiais būdais. Bajorams nepatiko, kad miestai turi savivaldybes, rūpėjo jiems, kad miestai politinės įtakos neišplėstų. Jei seniau, kunigaikščių ir ponų gadynėje, miestai klėsti, tai jiem mažai rūpėjo ką pasakys vienas ar kitas luomas. Dabar, kada gyvenimas pasidarė sunkesnis, jie pajuto ką reiškia neturėti teisių. Turi autonomiją ir neturi valstybės gyvenime balso. Teisės žvilgsniu įsigalėję ponai galėjo lengvai slopinti miestus. Bendrai imant, sodžius visada yra priešingas miestams, agrarinis luomas priešingas prekybos ir pramonės luomui. Bajorai, būdami politinėje teisėje galingiausi, vartojo miestams nustelbti įvairių priemonių. Neįsileidžia miestų atstovų į seimą. Seime dalyvauja vieni bajorai, miestai ne. Lai jie turi savo autonomiją, bet išeiti į platesnį gyvenimą, galvoti kaip krašto piliečiai, to miestams bajorai neprileis. Teisybė miestai stengėsi pakliuti į seimus ar bent paveikti į atskirus atstovus įvairiais būdais. Ypač tai galėjo padaryti žydai, nes jie buvo susiorganizavę į bendruomenę, o šios išrinkdavo savo žmones, kurie darydavo pastangų, kad seimuose nepraeitų nepageidaujami įstatymai. Kiti miestų gyventojai tokių pastangų susijungti nedarė ir kiekvienas miestas gyveno savarankišku gyvenimu. Kaikurie abejoja ar Vilniaus miestas, kaipo sostinė galėjo dalyvauti seime ar ne. Kadangi Krokuvos miestas kartais dalyvavo, tai ir Vilniaus miestas turi dalyvauti. Net buvo surasta archyvuose dokumentų, kad Vilniaus magistratas siųsdamas į seimą delegatus duodavo pinigų. Iš to kaikurie padarė išvadą, kad Vilniaus miestas dalyvavo seime. Bet tam aiškinti reikalinga ieškoti kitų kelių. To kad rado sąskaitas, kuriose užrašyta delegatams kelionės ir kitos išlaidos, dar neužtenka. Reikalinga žiūrėti ar dalyvavo delegatai pačiame seime, jo

nutarimuose. Teko tikrinti, žiūrėti atstovų sąrašus, bet Vilniaus delegato užtikti neteko. Tat jei delegatas nedalyvauja kodėl jį siunčia, kam moka pinigus? Pasirodo, kad seimas galėjo pravesti tokius įstatymus kurie suvaržytų miestų gyvenimą. Jų darbas buvo nuvažiavus į seimą užmegsti su atstovais ryšius, akylai daboti kad ko nors pikto nepadarytų, reikia stengtis, kad įstatymai nebūtų jiems žalingi. Delegatai kviečia seimininkus pas save, gal būt paprašys vieną kitą įtakingesnį poną, pažadės paskolų ir t.t. Taip darė ir žydų delegatai. Seimuose kovos prieš miestus buvo įvairios. Bajorai pavydėjo miestams turtų. Dvarininkai bajorai atvykę į miestą matė ne nuskurdusias priemiesčių gatves, bet turtinguosius centro gyventojus. Jiems atrodė, kad tai turtingiausi žmonės pasauly, kad jie pūčiasi, dedasi didesni už bajorus, didžiuojasi savo turtais, turi galimybės pavaišinti užsienio skanestais. To bajoras pernešti negalėjo. Jiems atrodo, kad miestų gyventojai turi perdaug pinigų, nes visi sodžiaus gyventojai jiems suneša, atrodė kad miesto pirkliai juos skriaudžia. Žino, kad už produktus moka pigiai, o už savo prekes ima brangiai, nes kainas nustato pirkliai, o ne sąlygos. Todėl XVI amž. baigiantis ir XVII amž. pradžioje seimai pradeda nustatinėti kainas visoms prekėms, net buvo toms kainoms nustatinėti išrinktos komisijos. Bet ne visos jos mokėjo savo darbą tinkamai atlikti. Bajorai kartais patys imasi prekybos ir duoda sau tokių privilegijų kurių negauna miestai. Praveda seimuose, kad kiekvienas bajoras savo laivais ir arkliais savo prekes gali gabenti į užsienį be muito. Bet tuom bajorai nepasitenkina, ima slaptai supirkinėti svetimus javus ir juos kaip savo išgabenti be muito. Miestai to padaryti negali, jie suvaržyti, kontroliuoja, o bajorai - išimtis. Net darydavo ir taip: bajoras pasamdo pirklį, duoda savo firmą ir šis veikia bajoro vardu. Prekiauja kitas asmuo, o firma yra bajoro ir prekės eina be muito. Išeina nešvari konkurencija, nelygybė. Netikri pirkliai parduoda pigiau, konkuruoja su rimtais pirkliais, kurie moka iždui mokesčius ir todėl šie nuvargsta. Be to, bajorai nustatydavo paskolų palūkanas, kad perdaug neplėštų iš dvarininkų. Prie viso to dar prisidėjo gyventojų perkamosios galios sumažėjimas. Nuolatiniai karai privargino žmones, nuskurdę gyventojai negalvoja duoti daug pirkliams ir pareikalavimai pasidaro daug mažesni, o konkurencija pirklių tarpe padidėjo. Be to, miestuose staigiai padidėjo gyventojų skaičius. Ukrainoje kaikurie miestų pirkliai buvo toli nuėję prekybiniais ryšiais į stepes, bet čia prasidėjusieji kazokų karai ėmė užpuldinėti bajorus ir žudyti žydus.

Ypatingai kazokai naikindavo žydus. Didelės masės nuvargusių žydų pirklių bėgo į tikrąją Lietuvą. Pirma tikrosios Lietuvos miestuose žydų buvo nedaug, dabar gi jų jau yra pilni miestai. Anksčiau žydai atvykdavo su dideliu kapitalu ir su savim atgabendavo daug prekių, o dabar atvažiuoja nuskurę ir reikalauja duonos. Visą tai pajuto krikš-

čionys pirkliai ir naujai atvykusių žydų nepriima į miestą kaip miestėnų, neleidžia dalyvauti miestų savivaldybėse. Jose dalyvauja tik krikščionys. Tik Trakų mieste buvo kitaip, ten du miestai - vienas žydų, kitas krikščionių. Neįleidžia juos ir į amatininkų skaičių. Kiekvienas amatininkas turėjo savo cechą-amatų bendrovę. Kas nepriimtas į cechą, tas negali verstis mieste amatu. Tenka žydams ieškoti kitų kelių, kad prasimušti sau kelią naujoje vietoje. Tam už miesto ribų atsiranda priemiesčiai ir juose apsigyveno tie kurių į miestus ar cechus neįsileido. Tokio priemiesčio pavyzdį turime Kauno Slabadą, tai buvo atskiras miestelis anapus Neries, turėjo savo organizaciją ir nepriderėjo prie Kauno. Ten randame net seniausią sinagogą. Tas pat ir su Vilniaus priemiesčiais. Šiuose priemiesčiuose žydai galėjo apsigyventi, varyti savo prekybą ir užsiimti amatais. Tarp priemiesčių ir miestų prasideda kovos. Tose kovose bajorai prekybininkus ir amatininkus žydus palaiko, nes iš to bajorams buvo daug naudos. Tokios išimtos iš miesto sąstato teritorijos vadindavosi jurisdikomis. Jos ardydavo miesto organizacijas, nes miestų įstatymai čionai nesiekė. Jurisdikų savininkai, nenešdami jokių miesto sunkenybių, miesto nevaržomi, darydavo miestui didelių nuostolių. Čia apsigyveno tie amatininkai kurių nepriėmė į cechus ir šie visus darbus atlikdavo pigiau. Tas kėlė dideles mieste varžytynes, griovė miestų ekonominius pagrindus ir bajorams įsivyravus miestai negalėjo kovoti dėl jurisdikų panaikinimo. Miestus valdė jų tarybos, kurios miestus ir atstovavo, o viduje buvo savivaldybės ir autonomijos organai. Bajorai laikydami miestelėnų luomą žemesniu neleido bajorams užsiiminėti miestelėnų darbais. Net konstitucijos buvo nustačiusios, kad tas bajoras, kurs užsiims miestelėnų darbais, nustoja bajoriškumo. Buvo išleisti įstatymai ir prieš miestelėnų prabangas, vadinami "leges sumptuariae", kurie uždrausdavo miestelėnams nešioti brangius rūbus, kailinius, papuošalus ir t.t. Tai buvo paniekinimas miestelėnų luomo. Dalį turtingų miestelėnų bajorai paviliodavo į savo tarpą. Turtingas miestelėnas, kuriam nebereikalinga prekiauti, nori išdildyti savo žemą kilmę ir stengias visais būdais įlysti į bajorų luomą. Tuo būdu turtingieji miestelėnai nuneša savo gabumus ir turtus į kitą luomą, o į miestus bepribūna tik silpni valstiečiai. Dėl to tai miestai pradeda nykti ir baigėsi tuo, kad nusilpo ir miestų krikščionys ir priemiesčių žydai - sunyko prekyba ir pramonė.

Prekyba ir pramonė XVI, XVII ir XVIII amž. eidavo menkai, nes trugdė nuolatiniai karai: rytuose puolė Maskva, pietuose kazokai, daug vargino švedų karai ir tik karams nurimus, XVIII amž. baigiantis, prasideda prekybos ir pramonės atgimimas. Iki šiol buvo sakoma, kad tautos turtą sudaro žemės ūkio darbas, kad negalima imti nuo kapitalų palūkanų, kad produktingas yra tik artojo darbas, nes tik artojai pagamina naujas vertybes, o visi kiti nieko naujo nepadaro. Bet XVIII amž.

baigiantis prasideda nauja valstybės vyrų tarpe srovė, kurią iškėlė A. Smidthas. Apie miestų darbus pradėjo galvoti kitaip. Pradėjo įrodinėti, kad prekybos ir pramonės darbas taip pat yra naudingas ir valstybei reikalingas. Pasirodo, kad be pramonės sunku apsieiti. Tie, kurie nori sukurti stiprią valstybę be pinigų, to padaryti negali. Agrarininkai daug pinigų duoti negali. Kas kita prekyba ir pramonė, ji kapitalus surenka ir gali daug duoti valstybei. Atsiranda nuomonė, kad nereikia jos niekinti, o priešingai, valstybė turi paremti ir kelti, nes iš to turės naudos. Tas pramonės ir prekybos kilimas susijęs su absoliutizmo kilimu. Absoliutizmas reikalauja kariuomenės, kariuomenė reikalauja pinigų, o prekyba ir pramonė duos turtus ir pinigus. Tat pramonės ir prekybos kilimas kelia ne tik pirklius, bet ir valstybę. Panašus dalykas buvo ir Lietuvoje. XVIII amž. atsiranda naujų žmonių, kurie kelia tą klausimą seime ir praveda nutarimus. Tą iniciatyvą daro patys didieji bajorai. Daug tuom rūpinasi Antanas Tyzenhauzas, sodžiuje jo pavardę pakeitė, vadino Tuzinauskiu. Pavardė vokiška, pats bus kilęs iš Livonijos. Jis buvo gabus finansistas ir pramonės organizatorius. Jis veikė ilgą laiką ir nemažai buvo padaręs. Atsirado keletas fabrikų Šiauliuose, / net buvo fabrikų gatvė, dabar tos gatvės vardą pakeitė nauju, davė skambesnį ir mano, kad bus gražiau, o nežino kad tuom naikina senovės istorines liekanas, dabar gyvenantieji Šiauliuose net nebežino, kad toki gatvė buvo/, Joniškyje, Vilniuje ir kituose miestuose. Tyzenhauzas buvo sumanęs koncentruoti pramonę Gardino mieste arba jo priemiesčiuose. Buvo apskaitęs, kad įvedus savo pramonę, pastačius kelius fabrikus medžio, gelumbės, medvilnės, geležies apdirbimams, palengvins valstybės apyvartą, mažiau prekių tereiks įvežti iš kitur ir valstybė turės daugiau pajamų. Bet vėliau jam pakišo koją, atstatė nuo vietos ir iškėlė ištisą eilę bylų. Ta pramonės organizacija rūpinosi dar Chreptavičius ir kita ištisa eilė žmonių. Su prekybos ir pramonės kėlimu buvo surištas ir kitas klausimas. Jeigu steigia fabrikus, tai reikalingi darbininkai. Miesto darbininkai nedirbs, nes turi savo darbą, amatą. Reikalinga turėti daug laisvų žmonių. Kilsta varžytynės dėl laisvų darbo rankų. Reikalinga, kad žmonės eitų iš sodžiaus į miestus. Yra taisyklė, kad miestai išmiršta, o jeigu jie auga tai tik todėl, kad atvyksta žmonės iš kaimų. Tat reikalinga, kad atplauktų nauji žmonės. Bet iš kur jų imti? Miestai negali jų duoti, o jei pabėgs baudžiauninkas iš dvarininko, tai šis vėl atsiims atgal. Kilo reikalas panaikinti baudžiavas. Pradžią tam klausimui iškelti padarė kaikurie turtingieji dvarininkai, toliau matantieji, norintieji, kad valstiečių atleidimas duotų kuo daugiau naudos dvarininkams. Nurodinėjo, kad panaikinus baudžiavas bus galima net pelnyti. Valstiečiai, būdami laisvi, dirbs daugiau, brangiau mokės už žemę, nes atleidžiant valstiečius iš baudžiavos žemė palieka dvarininko nuosavybe, kurs galės laisvam valstiečiui išnuomuoti ar parduoti.

Be to, užėjus badui nebereiks valstiečių maitinti, mokėti už juos mokesčius, statyti ar išpirkti rekrutus. Tat išeina, kad aristokratai stovėjo už baudžiavos panaikinimą. Tas pat buvo ir Anglijoje, atima žemes, išvaro valstiečius ir jų žemėse augina avis, jų vilnas stato į fabrikus, o valstiečiai traukia į miestus. Vienas utopistas savo utopijoje pasakė, kad "yra šalis kurioje avis prarija žmogų". Taip ir buvo. Miestuose atsirado daug fabrikų, kurie galėjo duoti darbo atvykusiems valstiečiams. Panašus dalykas buvo ir V.Europoje XVIII amž. Tat reikėjo tą patį padaryti ir Lietuvoje. Baudžiavos panaikinimo klausimą pradeda kelti plačiau, įneša į bajorų seimą, bet čia tas klausimas negalėjo praeiti. Juk tai būtų revoliucija, baudžiauninkai yra dvarininkų nuosavybė ir jų atimti negalima. Čia viską nulėmė dvarininkų balsai. Tas baudžiavos panaikinimo klausimas vidutinių dvarininkų tarpe pasisekimo neturėjo, bet tos aristokratų pastangos teigiamai atsiliepė į prekybos ir pramonės atgaivinimo reikalą.

Dalį miestų (bajorų) ponų gadynėje teko panaikinti. Buvo tokių miestų, kurie turėjo savo savivaldybes, buvo nepriklausomi nuo dvarininkų, bet buvo tiek sunykę, kad neturėjo ką rinkti į administraciją ir nebuvo iš ko mokėti algas. Ėmė prašyti, kad atimtų iš jų savivaldybę. Tada miestus pradėjo reformuoti ir daug jų panaikino - padarė iš miestų bažnytkiemius. Silpnesnieji miestai miestiškų prievolių atlikti negalėjo, nes ten vien tik miesto vardas tebuvo, todėl ir nedėjavo kad iš jų daro bažnytkaimius.

Tuo laiku 1791 m. balandžio 18 d. išėjo įstatymas apie miestus. Tame įstatyme nusakoma, kaip galima įkurti miestus, kaip pakeisti jo pagrindines teises, apribojamas žmogaus laisvės . atėmimas. Galioja dėsnys, kad negalima atimti žmogaus laisvės neištyrus jo kaltės teisme. Nusidėjimas turi būti aiškus. Nusakoma kaip galima daryti įbajorinimą, kokiu būdu pereiti iš vieno luomo į kitą. Leidžiama bajorui būti miestėnu. Iki šiol bajoras negalėjo verstis miestėnų amatais. Bajorams priderėjo tik žemės ūkis ir karai. Visas jų darbas bus tik su tuom surištas - jie kariautojai, valdininkai,teisėjai ir t.t., bet užsiimti miesto darbu buvo neleidžiama. Lietuvos Statute buvo pažymėta, kad negali būti bajoru tas, kuris matuoja ir saikuoja, kas krautuvėse sėdi, kas verčiasi amatu. Gali smukles laikyti,gali žmones girdyti, bet pačiam smuklėje sėdėti ir pardavinėti negalima. Karas ir arklas yra bajoro įrankis. Bajoras negalėdamas būti miestėnu, negali įsirašyti į miestėnų bendroves. Dabar, išleidus 1791 m. miestų įstatymą, jau galima. Todėl ištisa eilė Varšuvos aristokratų nuvyko į Varšuvos magistratą ir prisirašė į miestus. Panašiai padarė ir Lietuvos ponai Vilniuje, Merkinėje ir kitur. Dabar miestėnai negali pasakyti, kad jie pastatyti žemiau už kitus. Tai buvo gražus, poniškas gestas panaikinti skirtumus tarp luomų. Kartu uždedamas ir naujas dalykas - rinkimai į seimą. Nevisi miestai renka, ir nevisi vienodai rinkimus atlieka,

nes yra keli rinkimų laipsniai. Tat dabar ir miestai gali dalyvauti seimo rinkimuose. Bet tai buvo tik įstatymuose, o praktikoje neteko jų vykinti, nes ši reforma gyvenime jau nebuvo pravesta. Įstatymas apie miestus anais laikais buvo išverstas į lietuvių kalbą, bet neatspausdintas. Kalba savotiška, pusiau lietuviška, pusiau lenkiška. Matyti nepratęs žmogus vertė. Įdomu tas, kad rado reikalinga pagrindinius įstatymus paskelbti lietuvių kalba.

ŽYDAI. Plačiau apie žydus neapsistosime, nes yra parašyta knyga "Žydai Lietuvoje". Šiuo kartu teks tik pakalbėti apie kahalą /bendruomenę/ ir seimą /vaadą/. Pagrindinė žydų organizacija yra bendruomenė /bendruomenė ir kahalas yra tas pat/. Iš pradžių jų buvo nedaug: Brastos, Gardino, Trakų ir k. Dabar jų skaičius padidėjo. Į kurią nors vietą atvyksta tam tikras žydų kiekis ir sudarydami didesnį būrį atlieka tikybines pareigas vietoje, nevykdami į didesnius miestus. Tam jie čia suorganizuoja priekahalį /filiją/,kuris iš pradžių priklauso tai ar kitai bendruomenei, o vėliau įsitaiso savo atskirus kapus, sinagogas, rabiną, teismą ir palengva lieka nepriklausoma bendruomene. Tų filijų senosios bendruomenės nenorėdavo paleisti iš savo žinios. Kartais dėl jų kildavo ginčių tarp dviejų senųjų bendruomenių, nes jos duodavo pelno ir todėl jomis varžydavosi. Bendruomenės nariu gali būti tas, kurs išgyveno bendruomenės mieste vienus metus, arba tame mieste įsigijo namus. Kahalo vyresnybę sudaro "vyresnieji" kurių yra nuo 3 iki 5 žmonių ir kiekvienas jų paeiliui, po vieną mėnesį, eina burmistro pareigas, "kahaliniai" nuo 3 iki 14 žmonių ir teisėjai. Visi kahalo valdininkai, išskyrus teisėjus, dirba be atlyginimo. Kahalo rinkimus darydavo kasmet, bet jie nebūdavo visuotini ir netiesioginiai. Pirmiausias valdininkas ir dvasinė galva buvo rabinas, jis iš pradžių spręsdavo tikybos ir šeimos gincus, o painesnėse bylose atsiklausdavo kahalo. Teismai savo sprendimuose, ten kur nebuvo susidūrimo su valstybe, vartoja ne valstybės teisę, o tą kurią buvo atsinešę kartu su savim. Buvo įkurtas ir apeliacinis teismas - tribunolas. Į jį įeidavo didesniųjų bendruomenių rabinai. Visuose žydų kahaluose viešpatauja aristokratai: dvasininkai ir finansistai. Ta tvarka nebus paremta šv.Raštu kaip kaikurie Babilono galvočiai kad tvirtina, bet yra paimta iš vokiečių miestų, nes iš čia žydai kopijavo savo organizacijų tvarką.

Plačiai pasklydus žydų po visą Lietuvą kilo klausimas, kad reikalinga visas žydų bendruomenes sujungti viena organizacija, kuri pavadinta vaadas arba seimas. 1580 metais Liubline buvo įsteigtas žydų seimas Lietuvai ir Lenkijai, bet jau 1623 metais buvo įsteigtas atskiras Lietuvos žydų seimas ir pirmą kartą susirinko Brastoje . Seimas turėjo rinktis kas 3 metai, bet praktikoje būdavo įvairiai: rinkdavos pagal reikalo, rečiau ir dažniau. Dauguma seimų būdavo Lietuvos rytuose ir retai traukė į Lietuvos centrą. Dalyvauja tie klodai, kurie valdo bendruomenę: teologinis ir aristokratinis elementas. Vieni atstovauja tikybos interesus, kiti turtų ir verslo reikalus. Tikybos reikaluose palaikydavo senąją tikybą ir kariavo prieš visas naujoves ar tai tikybos ar darbo srityje. Neleidžia įvesti naujo-

v..s ir rūpinasi, kad tik išlaikius savo senovės tikybą. Aštrios kovos buvo prieš atskalūnus ir veikdavo visokiais būdais: prakeikimu, išmetimu iš bendruomenės ir t.t. Kita klausimų sritis, tai ekonominis gyvenimas. Pasunkėjus ekonominei būklei reikalinga akyliau daboti, kad verslo šaltiniai nepaspruktų iš žydų rankų. Tam irgi vartoja visokias priemones. Svarbiausią vietą tarp tų priemonių užima chazaka /chazana/, tai tam tikras įprotis, kad pasibaigus nuomos terminui ar mirus nuomininkui, dėl nuomuojamojo objekto kiti žydai nesivaržo, o palieka to paties asmens šeimai. Daleiskim vyras paėmė malūną tokiam ar tokiam metų skaičiui ir miršta. Dvarininkas galėtų našlę su vaikais atstatyti, o malūną atiduoti kitam žydui ir tada bendruomenei tektų našlę maitinti. To išvengti buvo įvestas chazano institutas, o jam esant nė vienas žydas negalėdavo tokio malūno nuomuoti. Kadangi konkurentų be žydų tokiose srityse nebuvo, tai čia chazana turėjo didelės reikšmės. Vaaduose taip pat buvo svarstomos įvairios sutartys, kad nevarytų vieni kitiems konkurencijos, nustatoma kur baigiasi vieno kahalo ribos ir kur prasideda kito. Iš seimo nutarimų matyti kaip atrodė žydų gyvenimas. Lietuvos žydų seimo protokolai išliko, o Lenkijos žydų išnyko. Seimininkai užrašydavo savo nutarimus ir turtingesnės bendruomenės pasidarydavo jų nuorašus kurie ir užsiliko. Dabar yra galimybės juos paskelbti. Iš pradžių buvo paskelbta tik dalis su vertimu į rusų kalbą, bet karas tą darbą nutraukė. Vėliau išleido Berlyne vien hebrajų kalba. Teisių fakultetas žada išleisti lietuvių vertimą, gal būt kitą met išleis. Bus įdomi medžiaga Lietuvos teisės istorijai, nes tie protokolai vienos Lietuvos gyventojų grupės, iš kurių bus galima pažinti keletos amžių tos grupės santykius su kitomis grupėmis.

17 amž. iškilo klausimas padaryti žydų gyvenime reformų. Vieni reikalavo juos labiau suvaržyti, o kiti nori duoti laisvę, nes tada palengvėsiąs ekonominis gyvenimas ir kraštui bus naudingaiu. Savo liaudį žydų aristokratija išnaudojo labai. Nuo eksplotacijos liaudžiai pasiginti buvo sunku. Visus ginčus riša tik savo kahaluose, kuriuose viešpatauja turtingieji, skųstis ant kahalo nutarimų bajorų teismui negali, nes veikia moralinės priemonės: prakeikimas ir išvijimas iš bendruomenės. Buvo nutarta bendruomenes panaikinti ir tuom paliuosuoti iš jos priespaudos neturtinguosius žydus, bet tas paliko tik nutarimu, o praktikoje įvykinta nebuvo, nes tai buvo surišta su bendruomenių skolomis. Mat bendruomenės buvo prasiskolinusios bajorams. Kol jos gyvuoja, buvo galima gauti nors nuošimčiai, o jas panaikinus netektų ne tik pinigų bet ir nuošimčių. Kartais jas užtaria jezuitai ir vaivados, nes ir tiem buvo prasiskolinę.

Kilo klausimas ką daryti su tais žydais kurie buvo išėję iš bendruomenių ir priėmę krikščionių tikėjimą. Tokie žydai vadinosi neofitai. Klausimas ar jie turi tas pačias teises kaip ir tikrieji katalikai? Kunigaikštis juos laiko lygiais su bajorais, bet jei bajorai

leistų neofitams pirkti dvarus, tai bajorai daug savo dvarų greit nustotų, nes neofitai turtingi. Civilinių teisių bajorai neofitams nenorėjo pripažinti.

Buvo bandymų padaryti žydus ir baudžiauninkais. Tai buvo galima padaryti paprastu būdu: jei kuris skolininkas neužsimoka savo skolas, tai jį galima parduoti. Kaikurie žydai buvo įkeitę savo dukteris, sūnus ar žmonas ir jei laiku negali išpirkti tai juos parduoda. Tada tas buvo daroma teisėtai. Žydų tarpe iškilo triukšmas. Čia rūpėjo ne žmogaus asmuo, bet kitas dalykas - tikyba. Kada parduos žydą ar žydę, padarys juos baudžiauninkais, jie negalės atlikti tikybos pareigų. Tat reikėjo neprileisti ir tokius užstatytus žydus bendruomenės gavo išpirkti. Taip pat už skolas bajorai uždarydavo žydų šventoves: kapus, sinagogas. Todėl 1628 m. žydų seimas uždraudžia skolyti be kahalo žinios iš krikščionių, nes kahalui tekdavo tokias skolas sumokėti. Tikybos saugojimas išgelbėjo žydus nuo pavergimo.

1932-XII-3

23

Valstiečiai. Valstiečių rūšys dabar atrodė kitaip negu kad buvo anoj gadynėj, nors padėtis pasilieka toki pat, tebėra baudžiauninkais. Laisvieji ir nelaisvieji baudžiauninkai dabar vienodinami. Jei kalbėti apie baudžiauninkų rūšis, tai reikia turėti omenyje jų savininkus, žiūrėti kam jie priklauso. Buvo šios 3 valstiečių rūšys: karališkieji, kunigiškieji ir bajoriškieji. Teisės žvilgsniu tarp jų yra skirtumų bet nedidelių. Bet žiūrint socialiu žvilgsniu, skirtumų yra didelių. Karališkieji bus tie, kurie gyveno karaliaus dvaruose ir karaliui skirtose žemėse. Jų būklė daug geresnė jau ir todėl, kad priklausė didelių žemių savininkui. Karališkieji neina lažų, jų teisinė ir socialė padėtis žymiai geresnė už kitų valstiečių. Bajorai savo dvarus prižiūri patys, o kur pats savininkas prižiūri, ten bendrai jau daugiau reikalauja ir padėtis sunkesnė. Nebent gal tik pas kokį geraširdį poną būtų išimčių. Didelius dvarus pats ponas prižiūrėti negali, baudžiauninkų nemato, o juos paveda prižiūrėti administracijai, kurios daug pastatyti neapsimoka. Vieton komplikuoto aparato prižiūrėti valstiečių darbui, kuris būtų labai nelengvas, karalius skiria kokį vieną valdininką kuris imtų iš valstiečių įmokesnius, o į darbą jų nešaukia, lažų neduoda. Tat karališkasis valstietis dirba laisvai ir duoda karaliaus valdininkui tik įmokesnius. Teisybė būna kartais ir tenai sunkumų. Kartais valdininkas pasisavina pinigų, tenka tada daugiau sumokėti. Iki XVIII amž. karališkieji valstiečiai buvo ne lažininkais, bet tik čyžininkais - mokėjo duoklę pinigais, o administracijos reikalams duodavo mezliavas gyvuliais, paukščiais ir t.t. Baudžiavų ir lažų nebuvo.

Šiaulių apylinkės karaliaus dvarai buvo vadinami "Šiaulių Ekonomija". Baigiantis XVIII amž. karalius Šiaulių Ekonomiją prižiūrėti

paskyrė Antaną Tyzenhauzą. Šis rūpindamas padidinti iš Ekonomijos karaliui pelną sumanė pakeisti Ekonomijose ūkio sistemą. Pristatė daug folvarkų, kurių laukus turi apdirbti valstiečiai ir tuo būdu įvedė lažus, o mokesčiai pinigais paliko kaip ir pirma. Tam valstiečiai pasipriešino ir padarė sukilimą. Nors tam sukilimui buvo daug ir kitų priežasčių, bet Tyzenhauzo reformos čia užėmė pirmąją vietą. Šiaulių Ekonomijos valstiečiai kultūros žvilgsniu stovėjo aukštai, turėjo savo mokyklų, prasilavinusių žmonių, ir stovėjo nežemiau bajorų. Sukilimas prasidėjo 1769 m. liepos 13 d. ir tęsėsi apie 3 mėnesius. Buvo daug suimta valdininkų bajorų kuriuos uždarė į kalėjimą ir uždėjo ant kaklo tuos pačius retežius, kuriuos dėdavo baudžiauninkams. Vienas iš suimtųjų ponų buvo tiek riebus, kad baudžiauninko retežis niekaip jam ant kaklo neapteko ir jis paliko be retežio, užteko tik pagazdinti. Buvo ir kitų šiokių tokių užpuolimų ir Šiaulių Ekonomijos valdininkai išsigando, nes pamatė, kad gręsia revoliucija. Išsigando ir bajorai. Karalius, patariant Tyzenhauzui, kreipėsi į Kuršo kunigaikštį prašydamas pagelbos. Greitai atvyko ir rusai, o be to dar buvo ir savųjų kazokų -totorių. Atvykusi kariuomenė sukilimą išvaikė, o vadus suėmė, bet nuo reformos teko atsisakyti, ir folvarkų steigimą sustabdė. Suimtiesiems teismas buvo Kaune, nes Šiauliuose negalėjo būti viena dėl to, kad trūko kaikurių teisėjų, o antra, nebuvo atatinkančių kankintojų - budelių. Tada buvo du tardymo typai: tardymas civiliškas, tai klausinėjimas paprastu būdu be kankinimų ir tardymas torturomis /examen corporalny/, tai klausinėjimas su budeliu, kad kankinant prispirtų prisipažinti. Iš suimtųjų 8 ar 9 buvo pasmerkti nužudyti. Iš Kauno visus suimtuosius parvežė į Joniškį ir ten įvykdė nutarimą. Vienas buvo gyvas įpintas į tekinį ir nužudytas, vieną gyvą sukapojo į 4 dalis ir iškabino įvairiose miesto dalyse, o dviem nukirto galvas ir palaidojo./Plačiau prof. Janulaičio knygelėje: Valstiečių sukilimas XVIII amž. Lietuvoje. Išleista Vilniuje 1910 m. 35 pusl./

Kita karališkųjų valstiečių prievolė, tai kareiviavimo prievolė. Tulą laiką kilo su bajorais ginčas kaip padauginti kareivių skaičių. Visuotinas šaukimas nyksta, masių stojimas į karą nebeatatinka laikui. Reikalinga prityrusios kariuomenės. Čia tiktų dar algauninkai iš vietinių ar iš svetur, bet tam reikalinga daug pinigų. Kilo klausimas ar nebūtų galima sunaudoti tam karaliaus turtus, uždėti kareiviavimo prievoles karališkiesiems valstiečiams. Bajorai savo valstiečių neduos, nes bebūdami kare įpras vartoti ginklą ir grįžę gali nebeklausyti, stos su ginklu prieš patį poną, arba net ir visai gali nebegrįžti. Kas kita su karališkais valstiečiais, jie prieš karalių nesukils, o valdininkai dažnai skiriami iš tų pačių karališkųjų valstiečių.

Kunigiškieji valstiečiai šiek tiek buvo blogesnėje padėtyje už

karališkuosius ir geresnėje - už bajoriškuosius. Mažiau tesiskyrė padėtis nuo karališkųjų valstiečių tų kunigiškių, kurie buvo vyskupų dvaruose. Kiek sunkesnė buvo padėtis tų, kurie pridera klebonams. Jų padėtį galėjo palyginti su bajoriškių valstiečių padėtimi. Bajorai gyveno iš savo valstiečių darbo, juos eksploatavo. Kas kita su kunigais. Jie gauna atlyginimą už dvasiškus patarnavimus, suneša aukas, dešimtines. Visa tai suėmus kunigai daug geriau aprūpinti negu nedideli dvarininkai. Tat nebuvo reikalo spausti ir savo baudžiauninko. Bet kad klebonai užstotų baudžiauninkus, tai to nebuvo, nes jei jis pasakys, kad baudžiava blogas dalykas, tai jis ilgai klebonu nebus.

Blogiausia padėtis buvo bajoriškių valstiečių. Ponas sodžiuje vadino save karaliumi. Jis gali valstiečius teisti, žudyti, prieš nieką už tai neatsakydamas, nes ant jo skųstis niekur negalima. Baudžiauninkas ponui turėjo dirbti savaitėje 6 dienas, o jo laukus dirbo arba moterys arba samdininkai bežemiai. Valstietį galėjo parduoti kaip kokį kilnojamąjį daiktą. Net buvę įvesta "ius primae noctis", bet nuo jos vėliau galėjo atsipirkti. Tas mokestis bene ir bus vadinamasis "kiaunės" mokestis. Be pono sutikimo baudžiauninkas negalėjo vesti, negalėjo pasišalinti nuo jam paskirtos žemės, nors tos žemės nuosavybės teisėmis įsigyti neleido. Buvo galima įsigyti tik kilnojamą turtą. Valstiečiai, ant savo pono skųstis niekam negalėjo. Išimtį sudarė tik karališkieji valstiečiai. Šie galėjo duoti skundus į referendarų teismą. Užmušti valstietį uždrausta tik nuo 1726 metų. Bet tas draudimas liko tik ant popieriaus, nes jei bajoras pristato 6 liudininkus, kad baudžaiauninkas buvo kaltas, tai jį nuo bausmės atleisdavo ir atsitikimo, kad ką nubaustų nebuvo.

Tat baudžiauninkų padėtis buvo bloga ir maištų bei sukilimų būdavo dažnai. XVI amž. sukilimų buvo ištisa eilė, XVII amž. irgi buvo sukilę. Daug valstiečių pabėgdavo pasilėpti į užsienį arba kurie negalėjo ten paspruktі, tai bėgdavo į Ukrainą. Vokiečiai valstiečius viliojo. Jei galima valstietį pavilioti iš kito dvarininko, tai tas gerai, bet jei iš jo kas pavilioja, tai jau čia didelis nusikaltimas. Gal kiek geresnė baudžiauninkų padėtis buvo Žemaičiuose, nes čia ir pas bajorus buvo čyžininkų daugiau negu kur kitur. Be to, Lietuvos vakaruose ir žemė geresnė, darbas našesnis, tat tas atsiliepė ir į valstiečių padėtį. Rytuose gi žemė daug blogesnė todėl čia ir baudžiauninkų būklė sunkesnė. Vakaruose greičiau sutinka paleisti juos iš baudžiavos, o rytuose priešinas. Iš karaliaus pusės buvo bandymų paveikti į valstiečius geruoju: dovanoja viską kad tik pabėgusieji grįžtų atgal. Pabėgti galimybės duodavo tik karai, bet su jais surištas badas, ligos ir kiti vargai, o tas viskas baudžiauninką baugindavo ir pririšdavo jį prie vietos.

Baudžiauninkai ponams pajamų duodavo ne tik apdirbdami jų dvarus, bet ir per įvairias dvarininkų pramonės įstaigas: bravarus, smukles,

malūnus ir t.t. Degtinę gaminti ir smukles laikyti galėjo tik dvarininkas. Imti degtinę iš kur nors kitur valstiečiui buvo uždrausta. Nustatydavo kiek kibirų degtinės valstietis turi iš pono karčemos paimti. Nori gerk, nori negerk, bet nustatytą kibirų skaičių paimti turi. Degtinė bloga, žmonės nusigeria ir serga, darbingumas puola ir kraštas nukenčia. Vieton atlyginimo valstiečiui duoda kvitą išsigerti smuklėje, tat ką uždirba tą ir prageria. Valstietis žinodams kad su tuo kvitu vistiek nieko negaus, eina į karčemą ir prageria. Girdė visi vienodai ir klebonija ir vienuolynų ir ponų dvarai, nes tas davė pelno ir lengva pakeisti per degtinę savo javus į pinigus. Tų smuklių buvo labai daug. Ypač daug jų teko matyti po Žemaitiją, ten daugiausiai mūrinės. Ėjo dideli ginčai ar gali bravarą ir smuklę laikyti bajoras bežemis. Kaipo bajoras turėtų teisę laikyti ir neturėdams dvaro, bet tam smarkiai priešinos bajorai dvarininkai. Kita monopoliją dvarininkas turėjo malūnuose. Baudžiauninkas galėjo malti tik savo pono malūne, o vežti pas kaimyną drausdavo. Tik kartais leisdavo malti namie, bet tai buvo sunkus darbas. Dvarininkų privilegijos: malti jo malūne, laikyti karčemas, varyti degtinę ir k. vadinosi banalitetai.

Visgi vėliau pradėjo kelti klausimą, kad reikalinga reformų pagerinti valstiečių būklei. Iškilo klausimas dėl atėmimo valstiečių gyvybės. Ar valstietį užmušti galima ar ne. Valstiečių bruzdėjimai Ukrainoje ir įvykiai pačioje Lietuvoje visgi parodė, kad pavojinga skirti mirties bausmę ir nutarė kad dvaininkai bausti valstiečių mirtimi nebegali. Bet tas ponų suvaržymas praktikoje neturėjo reikšmės, nes kas gali ponui iškelti kaltinimą dėl nužudymo baudžiauninko. Vargu bajorai prileis atsirasti tokį organą kurs užstotų valstietį nuo mirties bausmės, nes tai reikštų, kad valstietis jau panašus ponui. Darė bandymų panaikinti ir baudžiavas. Pats karalius numatė, atleidus valstiečius laisvais, turėti daugiau pajamų. Už reformas valstiečių gyvenime stovėjo Chreptavičius ir kiti. Įdomus baudžiavų naikinimo šalininkas buvo dvarininkas Brastauskis. Jam priderėjo Merkinės dvarai. Savo dvaruose jis panaikino baudžiavas, įsteigė mokyklas ir organizavo savo valstiečių dviejų rūmų seimą ir dviejų instancijų teismą. Turėjo savo kariuomenę, ginklus, patrankas kuriomis sveikindavo varduvių dienomis. Ši kariuomenė net dalyvavo sukilime prieš rusus. Bet su Brastauskiu įvyko fiasko. Jis įgijo skolų ir dvarus perleido kitiems, o valstiečiai grįžo atgal į seną padėjimą. Bet visgi tam tikrą laiką pagyveno laisvi.

Zamojskio teisynas. Kadangi Lenkija neturėjo savo teisyno, tai buvo sumanę išleisti visai valstybei vieną bendrą teisyną. 1776 m. šį darbą atlikti pavedė A.Zamojskiui, kuris turėjo pagaminti Lietuvai ir Lenkijai visai naują bendrą teisyną. Zamojskis teisynui daug medžiagos paėmė iš Lietuvos Statuto. Darbą pabaigė 1780 metais ir patiekė seimui. Bet čia rado keletą dalykų kurie bajorams nepatiko.

Zamojskis galvojo, kad valstiečiai visgi žmonės ir ginčus su ponu turi spręsti teisme, jis gynė valstybėje žmogaus teises. Kada šitą išgirdo bajorai, pakėlė triukšmą ir 1780 metais seime šį teisyną atmetė ir uždraudė bent kada įnešti jį į seimą. Zamojskio teisyną puolė visi bajorai, ypač Tadas Czackis, ir reikalavo, kad teisyno sumanymą sunaikintų. Jį budelis sudegino. Lietuvos bajorai savo atmetimo reikalavimą motyvavo tuom, kad Lietuva turi savo teisyną, kad jiems naujas nereikalingas ir kad Zamojskiui nebuvę pavesta prirengti Lietuvai teisyną, taip bent sako 1776 m. konstitucija. Lyginti, žinoma, Lietuvos Statutą su Zamojskio teisynu, netenka. Lietuvos Statutas pralenkia savo mintimis Zamojskio teisyną, nors yra dalykų kur Zamojskio teisyne geriau pasakyta. Pagaliau XVIII amž. teisyno negalima lyginti su XVI amž. teisynu.

b) TEISINĖ GYVENTOJŲ BŪKLĖ TIKYBOS ŽVILGSNIU. Šioje gadynėje pripažįstama viešpataujančia vien katalikų tikyba, o kitos persekiojamos. Valstiečiai priima tą tikybą kurios bus bajoras. Katalikai visur reikalauja sau privilegijų, o kitiem teisės siaurinamos, nes anksčiau buvo visų teisės suvienodintos. 1563 m. Žygimantas Augustas buvo išleidęs privilegiją, kuria provoslavius padarė pilnateisiais ir panaikino paskutinę išimtį, kuri draudė užimti valdininkų vietas, teikiančias teisės įeiti į didžiojo kunigaikščio tarybą. 1568 metais ta privilegija Žygimantas Augustas praplečia ant visų krikščionių tikybos išpažintojų, tat ji palietė ir Liuterio šalininkus. Tuo būdu, baigiantis ponų gadynei teisinė gyventojų būklė tikybos žvilgsniu buvo suvienodinta. Bet vėliau, kada po karų pasunkėjo gyvenimas jau prasideda tikybinės kovos ir persekiojimas. Tas ypač jaučiamas XVII amž. Jeigu dar XVII amž. pradžioje buvo reformatorių pačiame seime, tai jau XVIII amž. atrodė visai kitaip. Karalius turi būti katalikas, nors žmona gali būti ir ne katalikė. Teisėjai, seimininkai, atstovai prie tribunolo ir valdininkai taip pat turi būti katalikai. Kadangi sektantai skelbė, kad baudžiavos priešingos evangelijai, tai prieš juos reikalinga kovoti, o katalikų tikybos išpažintojams teikti privilegijas. Pasilikti tais laikais žmogui visai be tikybos irgi buvo draudžiama ir persekiojama. Kiekvienas turėjo tikėti Dievu, o kas Dievo nepripažino tą sudegindavo, nes būti bedieviu tai jau neleistinas dalykas. Buvo atsiradęs vienas bedievis Brastoje. Jis prisiskaitė knygų ir pradėjo skelbti kad su bažnyčia blogai. Kadangi žmogus buvo turtingas, tai giminėms rūpėjo paimti jo turtus. Nusiuntė jo užrašus vyskupams ir pripažino kad jis skelbia erezijas. Už tai buvo suimtas ir patalpintas Vilniaus kalėjime. Teisė ne paprastas teismas, bet pats seimas ir pasmerkė sudeginti. Nebuvo kam jo ir ginti, nes pavojinga, kad patį gynėją neapšauktų eretiku. Jį sudegino Varšuvoje.

Platinant teises katalikų tikybos išpažintojams, buvo susiaurintos teisės disidentams, unitams ir kitiems. XVIII amž. prieš

disidentus: reformatus, kalvinus, evangelikus ir t.t. pradėjo kovą varyti visu frontu siaurindami jų teises ir stengdamies pakirsti ekonominę padėtį. Jei jie turi dvarą ir jei įrodo, kad šis dvaras seniau priklausė katalikui, tai jį atims ir pasidalins. Iš to turėjo sau naudos, o kitus silpnino. Teismai pradėjo atmesti jų skundus, o palaikydavo prieš juos paduotuosius. Karaliaus miestuose 1632 m. uždraudė statyti naujas bažnyčias. 1717 m. susiaurino viešas pamaldas, o nuo 1746 m. nebeleista disidentams tarnauti seimo pasiuntiniais, atstovais prie tribunolo ir valdininkais. Todėl teko visiem kitiem prieš katalikus vienytis dėl bendros kovos ir net darydavo tikybinius seimelius politinėje formoje. Disidentų jėgos labai nusilpo. Tai matydamos kaimyninės valstybės pradėjo reikalauti praplatinti disidentų teises, bet seimas ne tik nepraplatino, bet dar susiaurino. Tik kada 1766 m. seimas pavedė disidentų teises nustatyti vyskupams, tai šie bent kiek palengvino, o 1768 metais padarytoje su rusais sutartyje, kurią seimas patvirtino, disidentų ir stačiatikių teisės buvo sulygintos su katalikų teisėmis. Galėjo laisvai pasirinkti tikybą, daryti maišytas jungtuves, užimti urėdų vietas ir dalyvauti seime. Net buvo įvestas maišytas teismas rišti tuos ginčus kurie buvo kilę dėl tikybos. Jame viena pusė teisėjų buvo katalikų o kita - nekatalikų ir vadinosi "iudicium mixtum", bet šis teismas po keletos metų buvo vėl panaikintas ir rodos, kad jis nebuvo pradėjęs veikti. Dėl disidentų teisių sulyginimo vėl kilo protestų, ypač iš kunigų pusės, ir 1775 metų konstitucija uždraudė disidentams būti senatoriais ir ministeriais, o seime teleido būti tik trims disidentams.

UNITAI. Unitai, tai pereinamoji forma nuo katalikų prie stačiatikių. Apeigos ir drabužiai kaip graikų tikybos, bet dogmos kaip katalikų ir pripažino Rymo popiežiaus viršenybę. Unitai tai jėzavitų sumanymas, kad patraukti rytiečius į katalikų pusę, bet rezultatus gavo priešingus - pasiekė ne to ko norėjo. Visi unitų bajorai priėmė katalikų tikybą ir lenkų kultūrą, o unitų tikėjime beliko tik liaudis. Skirtumas tarp liaudies ir dvarininkų pasidarė didelis: skyrėsi tikyba ir kalba, o be to dar socialės padėties skirtumas. Todėl unitus pradėjo vadinti chlopais ir buvo paniekinti. Vienas unitų kunigas prikaišiojo lenkams, kad jie išnaudoją unitus norėdami juos padaryti lenkais ir visai išnaikinti.

MUAMEDO tikybos bajorų būklė nepablogėjo. Šią tikybą išpažino totoriai. Jų Lietuvoje buvo nedaug ir savo mečetes turėjo Trakuose ir Vilniuje. Muamedų tikybos bajorams užsiliko pareiga stoti į karą ir sudaryti tam tikras vėliavas.

NEOFITAI bus tie kurie perėjo iš žydų tikybos į kitas tikybas. Kadangi katalikų bažnyčia buvo privilegijuota, tai į šią tikybą žydai ir pereidavo.

BAŽNYČIA. Santykiai tarp katalikų bažnyčios ir valstybės, kaip pirma, taip ir šitame laikotarpyje, paliko tie patys, pasikeitimai ir skirtumai maži. Sudaryti tam tikri konkordatai, nustatyta kaip daromos rinkliavos, kaip skelbiama bažnyčios galvos rinkimai, bet esminių pakeitimų su tuom kas buvo pirmiau neįvyko. Bažnyčios įtaka valstybėje didelė, vyskupų funkcijos bažnyčioje nesibaigia, jie užima tam tikrą vietą valstybėje. Valstybės santykius su bažnyčia tvarko konkordatai. Vyskupus skiria karalius, o popiežius juos tvirtina.

Pagrindinis bažnyčios vienetas yra vyskupija. Jos tarp savęs turi tam tikrus ryšius ir sudaro didesnius vienetus, bažnytinę provinciją ar metropoliją. Lenkų bažnyčios priešakyje tuo žvilgsniu yra Gniezno vyskupija, kuri iškilo istoriškai. Šios vyskupijos arkivyskupas dalyvauja bažnytiniame seime Konstancijoje ir skaitosi Lenkijos primu. Kilo klausimas ar Lenkijos primas yra ir Lietuvos primu. Tai dvi valstybės sujungtos tarp savęs unija, bet turi atskirus valstybės aparatus, atskirus teismus, kariuomenę, iždą. Net seimas leido konstitucijas abiem valstybėm atskirai. Tat kaip dabar laikyti bažnyčios žvilgsniu, ar tai bus du vienetai ar vienas. Anais laikais tas klausimas buvo keliamas, bet kurija tuo reiklau nieko konkretaus nebuvo pasakiusi. Buvo kalbama, kad Jogėla eidamas užkuriais į Lenkiją buvo Lietuvą pavedęs lenkų bažnyčios viršenybei. Tačiau pasirodo, kad tokių aktų nebuvo padaryta ir nėra akto kuriuom būtų pavesta Lietuvos bažnyčia Gniezno arkivyskupui. Kurija tuo klausimu buvo labai atsargi ir kilus ginčui rūpinos jį išspręsti neliečiant šio klausimo. Tuo klausimu buvo iškilęs ginčas apie kurį jau kartą buvo užsiminta /47 ir 48 p.p./, bet dabar teks plačiau apsistoti. Konfliktas kilo tarp dviejų įtakingų Lietuvos galiūnų: Vilniaus vyskupo ir etmono Sapiehos. Vilniaus vyskupas iš seniausių laikų, nuo ponų ir kunigaikščių gadynės, Lietuvoje užimdavo pirmą vietą greta pasaulinių valdininkų ir skaitėsi aukščiausias iš visų valdininkų. Jam visur suteikiama pirmoji garbės vieta. Po Liublino unijos, atskiro vyskupo reikšmė, kaip vyriausio valdininko, pasidarė mažesnė. Sapieha taip pat galingos ir turtingos šeimos žmogus, vyriausias etmonas. Iš pradžių atrodė, kad bus kova tik dviejų asmenų, dviejų galingų ponų. Bet pasirodė, kad ta kova įgavo visai kitą fazę. Konflikto priežastys buvo šios: etmonas Sapieha niekuomet nestatydavo kariuomenės žiemoti bažnyčios dvaruose. Bet dabar staiga rado reikalą ir ten pastatyti. Galvojo taip: jei algauninkus turi išlaikyti per žiemą kiti dvarai, tai kodėl negali prie to prisidėti ir vyskupų dvarai. Vyskupas prieš tai užprotestavo. Tada etmonas pavartojo prievartą ir ėmė naikinti dvaro turtus, baudžiauninkų trobesius. Čia jau išsivysto kita fazė. Vyskupas, Sapiehą apšaukia bažnyčios turtų naikintoju, o tai jau buvo sunkus kaltinimas, šventvagystė ir metė ant jo prakeikimą. Apie tai skelbia per bažnyčias, ypač Vilniuje. Dalis ku-

nigų, kurie su etmonu gyveno geruose santykiuose, prieš mestą prakeikimą pasipriešino. Iš to darės dar didesnis skandalas. Tas konfliktas atsidūrė pas Gniezno arkivyskupą. Šis kviečia Vilniaus vyskupą pas save paaiškinti kas atsitiko. Bet Vilniaus vyskupas nurodo, kad Lietuvos primas esąs jis pats ir nepriklausąs arkivyskupui. Gniezno arkivyskupas su tokiu aiškinimu nesutiko ir byla atsidūrė Ryme. Teko kreiptis į kuriją, kuri turėjo pasakyti ar Lietuvos primas yra Gniezno arkivyskupas, ar Vilniaus vyskupas. Bet šio ginčo kurijai išspręsti nebeteko, nes Sapieha su vyskupu susitaikė ir ši byla ištirpo. XVIII amž. tas klausimas buvo taip pat iškilęs. Vilniaus seimelis reikalavo, kad kurija pripažintų Vilniaus vyskupą Lietuvos primu, bet kurija šio klausimo ir tada neišsprendė. Tat ar lenkų primas veikė Lietuvos ba"nyčioje, nebuvo pasakyta ir nėra jokių įrodymų, kad Lietuva būtų buvusi pavesta Lenkijos ba"nytinei viršenybei. Tas klausimas taip ir liko neišspręstas.

1773 metais buvo panaikintas Jėzavytų ordenas, o jo turtus pasidalino. Rusijoje Katarina tą ordeną paliko, nes rado kad jis Rusijai naudingas. Kad Rusija grobė Lietuvos žemes, tai jėzavytai tą grobimą palaikė, nes čia turėjo didelės reikšmės politinis veikimas. Svarbios yra panaikinimo priežastys ir pasekmės. Jėzavytų ordenas plačiai veikė prekybos bendrovėse. Pirkliai ima priešintis. Atrado, kad ne jų dalykas užsiimti prekyba ir turtų ieškojimu. Turi palikti tai pirkliams. Prasidėjo agitacija. Pasakyti tiesiog kad jie konkurentai, tai aiškus dalykas, kad iš to niekas neišeis. Reikalinga surasti kitų nusidėjimų ir prasimanyti nebūtų dalykų. Be to, ordenas turėjo labai daug turtų ir jį uždarius liks daugybė dvarų. Jėzavytai Lietuvoje ir Lenkijoje per du am"ius įsigavo didelius turtus ir paėmė į savo rankas švietimą. Tat ordeną uždaro ir turtus paima. Likviduojant tokią plačią ir turtingą organizaciją buvo galima uždirbti. Iš pradžios kaikuriems jėzavytų turtus dalino už dyką, kaikurie nuomavo, kitiem parduoda. Panaikinus Jėzavytų ordeną išnyko ir jų mokyklos. Kai vėl priaugo bajorų vaikai pajuto kad nebėra mokyklų. Reikalinga jas vėl steigti. Atsiminė, kad dar yra likę jėzavytų turtų. Sudarė švietimo komisiją ir pavedė jai atsiimti likusius turtus ir rūpintis švietimo darbu. Pasaulinių mokytojų buvo mažai, reikėjo kviesti jėzavytus. Tik vėliau pamažu pradėjo įvesti pasaulinius mokytojus. Šis ordeno panaikinimas davė galimybės pastatyti mokslą kitais pagrindais, įvesti pasaulinį švietimą. Teoretiškai buvo išdirbta plati programa, įnešta sumanymai šviesti liaudį, bajorus, pastatyti aukščiau aukštesnes mokyklas, nes panaikinus Jėzavytų ordeną valstybė įgijo daug jų turtų kuriais ir galėjo išlaikyti mokyklas ir organizuoti švietimo darbą.

*

1932-XII-7

25.

19. KARALIUS. Paskutinis Lietuvos kunigaikštis ir Lenkijos karalius, Žygimantas Augustas, nepaliko įpėdinių. Jam mirus reikėjo rinkti karalių. Pirmuose rinkimuose turėjo paaiškėti kaip tas darbas eis, nes išdirbtos praktikos dar neturėjo. Rinkimai iki šiol būdavo tik pas lenkus, o Lietuvoje jų nebuvo. Tat sujungus dvi valstybes reikėjo išdirbti rinkimų planą ir nustatyti kaip tie rinkimai eis, ar pavietuose per delegatus, ar tam tikroje vienoje ar kitoje vietoje, ar visi dalyvauja rinkimuose ar ne. Šias taisykles paruošti ėmėsi žymus lenkų politikas Zamojskis. Jam rūpėjo, kad visi darbai būtų atliekami Lenkijoje, netoli Varšuvos, kad rinkimuose galėtų dalyvauti Mozūrų bajorai, kurie čia neturtingi, bet gana skaitlingi, jiems netoli iš Mozūrų atvykti ir lenkų grupė galės jais kitus atstovus perbalsuoti, nes iš toli visi atvykti negali. Bijojo dar ir kito dalyko: tuo laiku buvo stipri reformacijos srovė, ir todėl buvo pavojus, kad neišrinktų kartais karalių kitos tikybos. Todėl reikėjo parinkti tokią renkamajam seimui vietą, kurioje buvo galima turėti didesnį savo šalininkų skaičių. Ši vieta buvo netoli Varšuvos, anapus Vislos, ties Valios sodžiu.

Karaliaus rinkimų tvarkai nustatyti susirinkdavo Varšuvoje nepaprastas seimas, kuris vadinosi konvokacija /sušaukimas/. Konvokacijos tikslas buvo rūpintis valstybės reikalais kol išrinks naują karalių ir prirengti pačius rinkimus. Šio seimo nutarimai vadinosi konfederacijomis, nes tuos nutarimus pasižada ginti visi dalyvaujantieji konvokacijoje. Čia nustatydavo ir laiką kada turi susirinkti renkamasis arba elekcinis seimas.

Karaliaus rinkimo tvarka išsidirbo praktikos keliu, kaip bus viskas daroma išanksto nebuvo numatyta. Reikėjo nustatyti kas gali būti karalium ir kas negali. Bet čia aiškaus nuostato, kuris nesikeistų, nebuvo. Principe karaliaus sostą užimti galėjo kiekvienas bajoras. Nuo 1669 m. karalių galėjo rinkti tik iš katalikų. Visą laiką kovojo du pradu: ar rinkti karalių iš svetimų, ar iš savųjų tarpo. Jei rinkti iš savųjų kunigaikščių, tai nurodė rinkti iš turtingųjų, bet čia sunku buvo susitarti, nes lenkai norėjo statyti savo kandidatą o lietuviai vėl savo ir renkamajame seime susitarti negalėjo. Kad išrinkti iš lenkų ar lietuvių tarpo karalių buvo sunku, galima matyti iš Uchanskio paaiškinimo. Jis sako: "jeigu išrinksime lenką, lietuviai žiūrės į jį kaip į priešą; jei išrinksime lietuvį, tai mums grės pavojus, kad jis grąžins Lietuvai Voluinę, Palenkę ir Kijevą, kurių lietuviai taip atkakliai reikalauja". Tat buvo manoma, kad geriau išrinkti svetimtautis. Nustatė, kad galima rinkti iš Piastų dinastijos. Past lenkus šios giminės ainiai išmirė,

bet buvo užsilikę kitur. Tas nusistatymas buvo ne be įtakos kitos valstybės -Prancūzijos. Vėliau Piastų dinastija sostą turėjo užleisti Sobieskiui. Jis lenkų literatūroje iškeliamas labai aukštai, buvęs nepaprastas patriotas, bet toks jo aprašymas tinka tik liaudžiai. Istorikai apie jį kitaip kalba. Pasirodo, kad jis buvęs artimuose ryšiuose su prancūzais ir būdamas etmonu imdavęs nuolatinę algą iš prancūzų. Net galvojo persikelti į Prancūziją. Išrinktas karalium taip pat ėmė algą iš prancūzų. Jis svajojo apie savo dinastiją, kurią norėjo pradėti nuo Lietuvos. Čia norėjo įsitaisyti savo kunigaikštiją, kad jo sūnūs galėtų žengti prie Lenkijos sosto. Paliko jis didžiulius turtus apie 15 milijonų.

Į renkamuosius /elekcinius/ seimus atstovus rinkdavo tokiu pat būdu kaip ir į paprastuosius. Renkamasis seimas skiriasi nuo paprastojo tuo, kad užsiima tik karaliaus rinkimo reikalais. Į elekcinį seimą galėjo rinktis visi bajorai, tačiau tas nevisiems buvo prieinama, nes iš toli atvykti ir svetimame mieste pragyventi daug kaštavo. Todėl iš tolimesnių vietų susirinkdavo tik turtingieji bajorai, o kaikurios vaivadijos dalyvaudavo tik per savo išrinktuosius seimeliuose pasiuntinius. Lietuvių bajorai paprastai siųsdavo tik savo atstovus. Rinkimai turi būti padaryti vienu balsu. Renkamasis seimas baigia savo darbus, nustatydamas vainikavimo dieną, bet rinkimai kartais užsitęsdavo savaitėmis. Kilo klausimas kaip balsuoti, ar balsų skaičiumi ar vaivadijomis? Lietuviai balsų skaičiumi balsuoti bijojo, nes tada lenkai išrinktų ką jie nori. Labiausiai bijota mozūrų, kuriems buvo visai netoli važiuoti ir todėl jų susirinkdavo labai daug. Tat reikalauta balsuoti pagal vaivadijų. Kartais išrenka du kandidatus į karalius, o kartais karalių išrenka vienas primas nežiūrėdamas kitų noro.

Pirmasis Lenkijos-Lietuvos rinktasis karalius buvo prancūzas iš Piastų giminės Henrikas Valois. Henrikas pateko tokiu būdu: norėta vis delto, kad pirmasis karalius būtų šiokiu ar tokiu būdu surištas su Jagėlos dinastija. Ieškojo arba ką nors iš vyriškosios giminės, arba kad kas ateitų užkuriais. Mat vis patogiau, kad bus surištas giminystės ryšiais, stipriau valdys. Atrado prancūzų karaliaus brolį Henriką Valois. Jis buvo jaunas žmogus, turįs noro viešpatauti, bet Prancūzijoje buvo nereikalingas. Tat reikėjo ieškoti sosto kur nors kitur. Ėmė Henrikas rūpintis, kad jį išrinktu. Rūpinosi ir pas lenkų ir pas lietuvių ponus. Rinko jį atskirai Lenkijoje ir Lietuvoje, ir atskirai pranešama kaip varomos derybos. Pastatė sąlygą, kad jis ateitų užkuriom už Onos Jagėlaitės, nes norėta naują viešpatį surišti su Jagėlų dinastija. Karalaitė buvo ne pirmos jaunystės, turėjo virš 50 metų, o Henrikas tik 22 metų. Sako, jei nori būti karalium, turi ją vesti, kitaip sosto negausi. O sostas vis delto geras. Sutiko. Su valstybėm sudarė dermę, kuri vadinosi

"Henriko artikulai" /pacta conventa/. Šioje dermėje buvo išdėstytos sąlygos kurias karalius apsiima pildyti. Išrinkus karalium reikia tuojau vesti, bet ima abejoti. Gal būt nelabai žavėtina mergina buvo, ar amžius nepatiko. Naktį, iš birželio mėn. 28 į 29 d. /1573/ pirmasis rinktas Lenkijos-Lietuvos Respublikos karalius pabėgo iš Krokuvos pilies į Prancūziją. Bėgo jis greičiausiai ne dėl to, kad žmona būtų nepatikusi. Čia buvo ir kitos priežastys. Tuo laiku mirė Prancūzijos karalius. Bėgo jis į Prancūziją kad neužimtų sostą trečias brolis. Konvokacijos seimas buvo nustatęs laiką Henrikui sugrįžti, bet šis negrįžo, nes užėmė Prancūzijos sostą, o Ona Jagėlaitė liko netekėjusi. Reikėjo rinkti kitą. Atsirado vėl iš karališkos giminės, berods mažesnės. Charakteringas dalykas, kad pirmuose rinkimuose buvo ištisa eilė kandidatų: Maskvos caraitis, vokiečių amžini kandidatai, vengrų ir k. Lietuvos ponai palaikė Maskvos caraitį, bet tai darė tik dėl pasaulio akių, nes jo bijojo. Pabėgus Henrikui, svarbiausias kandidatas paliko iš vengrų gyvenamos šalies Steponas Batoris. Šis kunigaikštis buvo energingas žmogus, mokėjo vokiškai, vengriškai bei lotyniškai ir buvo turkų sultono vasalas. Jis pareikalavo, kad jį išrinktų karalium ir grąsino karu. 1575 m. susirinkęs Varšuvoje renkamasis seimas pradėjo dėl kandidatų ginčytis ir suskilęs į dvi dalis, tuo pačiu laiku paskelbė du Respublikos monarchu. Viena seimo dalis, kuriai priklausė ir lietuviai, paskelbė karaliumi imperatorių Maksimilijoną, o antroji dalis paskelbė karaliene Oną Jagėlaitę ir karalium išrinko Septynpilio kunigaikštį Steponą Batorį. Tarp šių grupių ėjo ginčai, bet vėliau Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės luomų suvažiavimas Mstibogove sutiko pripažinti Steponą Batorį jungtinės Lenkų-Lietuvių Respublikos karalium ir 1576 m. birželio 29 d. karalius Steponas Batorius pakartojo Lietuvos pasiuntiniams priesaiką, kuri anksčiau buvo duota Krokuvoje lenkams. Šiam karaliui taip pat buvo pastatytos sąlygos vesti Oną Radvilaitę. Šį kartą amžiaus skirtumas mažesnis, nes jam buvo apie 50 metų. Sako gyveno gerai. Gal todėl kad buvo galingas, daug kariavo ir todėl namie mažai teko būti. Jis pasižymėjo kaip žinomas karo vadas ir sakydavo kad nenori būti "dažytu" karalium, bet busiąs savistoviu, tikru karalium. Reikalavo realaus darbo ir mokėjo valdyti ir apginti Lietuvą nuo Maskvos užpuolimų. Jis daugiausiai rėmėsi Lietuva, o be to, lietuviai jį skyrium buvo ir išrinkę. Rinkimų žvilgsniu čia jau įsigalėjo dualizmas. Henrikas Valois buvo išrinktas skyrium, tas pats atsitiko ir su Batoriu. Jam mirus kilo klausimas ar nebus galima kaip nors su Jagėlais surišti. Atsiranda kandidatas iš jo ainių šveduose Vazų dinastijos, nes viena iš Jagėlaičių buvo ištekėjusi į Suomiją. Iš tos šeimos išrinko karalium Žygimantą Vazą, kuris, berods, buvo gimęs kalėjime, nes tada ėjo kovos tarp dinastijos narių ir visa šeima buvo pasodinta į

kalėjimą. Stengiamasi surasti senovinius ryšius ir sujungti Jagėlos dinastija su Vazais. Čia veikė ne tik giminystės ryšiai, bet ir politinė ekspansija,nes suomiai veržėsi į pabaltį. Rūpėjo išrinkti tokį dinastijos narį dėl kurio nebūtų konfliktų ir kuris galėtų sujungti visas prie Baltijos jūros esančias valstybes ir tuom pasiekti pilną lietuvių-lenkų įsigalėjimą. Galvojo, kad vedybos gali praplėsti valstybę. Po Vazų, galu gale, apsistoja ant saksų dinastijos. Paskutinis karalius buvo Stanislovas Poniatovskis, kuris buvo surištas su Czartoryskiu gimine. 18 amž. Czartoryskiai buvo stiprūs ir garsūs. Norėta išrinkti karalių iš pačių Czartoryskių, bet rusų carienė neprileido ir pasiūlė Poniatovskį. Tat karalių rinkimai nebuvo nusistovėję. Teisės karaliams rinkti tai plečiamos tai siaurinamos. Klausimą kas gali būti renkamas ir kas negali būti renkamas statė įvairiai. Pareidavo nuo to kokia grupė stipresnė valstybės viduje arba kokia grupė daugiau veikdavo iš svetur.

"Interregnum" arba tarpkaralė vadinosi tas laikotarpis kuriame nėra karaliaus, t.y. laikotarpis nuo karaliaus mirimo iki išrinkimo naujo. Kadangi galvojo, kad karaliui mirus visi jo raštai nustoja galios, tai tuom rišami įstatymai su karaliaus asmenimi. Todėl nebesant karaliaus nebeveikia įstatymai, teismai ir seimai. Tvarkai palaikyti buvo įvedama kaip ir karo stovis, kuris apsireiškia koptūrų formomis. Gyventojai turi patys ginti savo reikalus ne tik teisės žvilgsniu bet ir praktikoje. Karaliaus nesant buvo sunki padėtis, svetimieji ir stengiasi įkišti savo kandidatus ir užimti daugiau žemių. Tarpkaralės metu pirmą vietą užima įkaralis /interrex/. Įkaraliu paprastai būna Gniezno arkivyskupas - Lenkijos primas, bet buvo bandymų ją atiduoti Lenkijos maršalui. Palaikyti tarpkaralės metu tvarkai daromi ypatingos formos pavietų seimeliai vadinami koptūros. Koptūriniai seimeliai skelbia taisykles kaip reikia palaikyti tvarką, daro teismus už įvairius ekscesus. Bausmės dabar baisesnės, gali būti net mirties bausmė. Kadangi iš kaimynų gręsia pavojus, tai į seimelius vykdavo ginkluoti ir budėdavo tol kol neišrinks naują karalių, kol vėl atsiras tvarka.

KONVOKACIJA,tai pirma rinkimo stadija. Šis terminas paimtas iš Lietuvos gyvenimo.Konvokacijoje, kuri įvykdavo Varšuvoje, susirenka aukšti Lietuvos ir Lenkijos valdininkai pasitarti karaliaus rinkimo reikalais, nustato rinkimo dieną. Rinkimų vieta jau buvo nusistovėjusi prie Varšuvos, anapus Vislos, Valios sodžiaus smiltynuose. Šioje vietoje jau susirenka ne pasitarimui, bet išrinkimui karaliaus. Kai kurie atvyksta apsiginklavę, pav. toks Radvila atvykdavo su savo kariuomene, kuri susidarydavo iš kelių tūkstančių žmonių ir todėl nevisada galėdavo prispirti jei nenorėdavo su kuom sutikti. Rinkimai atliekami lauke ir juos pradeda ir veda Lenkijos primas. Sekantis rinkimų etapas, tai karaliaus vainikavimas, kuris daromas Krokuvoje.

Čia jis dažniausiai ir prisiekia bei pasirašo pacta conventa. Ją pasirašius atliekamos vainikavimo apeigos. Vainikavimas daromas vieną sykį. Lietuvoje atskirai nevainikavo, nes Lenkijos ir Lietuvos karalius yra bendras. Vainikavimas baigia tarpkaralę ir jau nuo to laiko jis skaitosi karalium.

Teks susipažinti su pacta conventa. Tai dermė tarp tautos ir karaliaus, kurioje yra nustatomos sąlygos renkamam karaliui. Ši dermė yra senas dalykas, pas lenkus ji jau buvo daroma ir anksčiau. Pirma pactą conventa buvo sudaryta su Henriku Valois ir vadinama Henriko artikulais. Joje yra matyti dualizmas, kalba apie dvi valstybes: iš vienos pusės lenkų Karalystė ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, o iš kitos pusės Henrikas su visais savo titulais. Ten pasakyta sąlygos, kuriomis jis valdo, kokias turi prievoles ir teises, kokie santykiai su Prancūzija. Pasakyta, kad turi apginti valstybės sienas, atsivežti tam reikalui pinigų iš Prancūzijos, patvirtina ankščiau buvusias Lietuvos ir Lenkijos privilegijas arba jas pakartoja. Kartais prisideda dar naujos privilegijos ir reikalavimai. Bendrai imant, šioje dermėje karalius pripažįsta pamatinius valstybės įtaisymus ir apsiima pildyti jam pastatytas sąlygas. Pactą conventą pakartodavo kiekvienas išrinktas karalius ir tas pakartojimas eidavo iš kartos į kartą. Paprastai atkartodavo tik senus reikalavimus mažai ką tepridėdami.

Tokios sutartys, tarp karaliaus ir tautos, ankščiau buvo visoje Europoje, bet ten jos jau nyko, o čia tik pradėjo rastis. Šv. Romos imperijos imperatorius būtinai turėjo atlikti kapituliacijos sąlygas. Ten buvo taip vadinamos "Wahlkapitulationen" - rinkimo sąlygos kuriomis turėdavo pasižadėti, taip ar taip valdyti. Čia irgi toks pat dalykas.

Kokios reikšmės tos dermės? Jos privalomos abiem šalim, o jei viena kuri šalis nepildo, tai antroji turi teisės nuo jų atsisakyti ir pašalinti karalių nuo sosto. Praktikoje tokių atsitikimų nebuvo. Buvo bandymai grąsinti tam ar kitam karaliui kad jį atstatys, jei dermės nepildys, bet neatstatydavo. Vienintelis, kuris nuo sosto atstatė, buvo Henrikas. Bet jis nebuvo vainikuotas, o be to, pats buvo pabėgęs į Prancūziją ir atstatė tik tada kaip jis negrįžo nustatytu laiku.

KARALIAUS VALDŽIA. Jei kas pasakytų, kad Lenkijoje ir Lietuvoje karalius buvo bejėgis, kad viską valdė bajorai, tai tas padarytų nemažai klaidų. Gal kas pasakys, kad taip pažymėta ir įstatymuose ar dermėse, bet reikia žinoti, kad politiniame gyvenime vienas dalykas įstatymai ir jų dėsniai, o kitas dalykas kaip tas viskas gyvenime atrodė. Kartais kai kurie rašytojai ar istorikai, darydami tyrinėjimus, užmiršta, kad vienas dalykas rašytoji raidė, o kitas dalykas, kaip ta raidė atsispindėjo gyvenime. Negalima

tenkintis teksto tyrinėjimais, bet reikalinga žiūrėti kaip ištiesų valstybėje buvo, nes gyvenimas susideda ne iš teksto raidžių, bet iš realių santykių. Vadovėliuose galima rasti apie bajorų galybę, apie silpną karaliaus valdžią, bet trumpai į tuos klausimus atsakyti negalima, nes buvo ir taip ir kitaip. Vienas dalykas - daug reiškė koks buvo karalius. Galėjo būti stiprus individas ir galėjo būti silpnas individas. Galėjo būti žmogus stiprios valios, mokąs veikti ir atvirkščiai, galėjo būti ir stiprios valios, bet ne tam dalykui. Antras dalykas - neužtenka individo, veikė ir tos aplinkybės, kurios buvo tuo metu. Žiūrint aplinkybių, tas pats karalius galėjo būti stipresnis ar silpnesnis. Karo laike, kada gręsia pavojus, gabus karo vadas turėjo iškilti, jo įtaka didesnė. Paimsime tokį Batorą /taip ištaria vengrai/, jis buvo energingas žmogus, nemėgo pažibų, puikiai mokėjo valdyti kariuomenę ir sako buvęs žymiausias karo vadas. Jo pagelbos buvo reikalinga Lietuva apsiginti nuo Maskvos, o vėliau daug laimėjo ir Lenkijai. Toks vadas kuris yra laimėjęs turės daugiau įtakos negu kitas. Kartais stengėsi jo valią suvaržyti, bet jis nesutiko ir pasakė kad neleis iš savęs padaryti maliavotą karalių. Bandė sustiprinti karaliaus valdžią iš saksų dinastijos. Saksų dinastijos priemonės buvo kitokios. Ši dinastija turėjo absoliutiškai valdoną valstybę Saksoniją. Iš ten galėjo atsiųsti kariuomenės, o pinigus ėmė iš Lenkijos ir Lietuvos ir siuntė į Saksoniją. Drezdine yra pastatyta daugybė galerijų už Lietuvos ir Lenkijos pinigus. Su savo kariuomene saksų dinastija galėjo apginti Lietuvą ir sustiprinti absoliutizmą. Karaliaus valdžia gyvenime gali svyruoti. Pareina nuo asmens ir nuo aplinkybių kuriose jis valdo ir nuo to kaip moka tomis aplinkybėmis naudotis. Buvo karalių kurie mėgo karaliauti, kad puošniai galėtų gyventi, bet buvo ir tokių karalių kurie mokėjo ir norėjo valdyti ir valdžią turėti savo rankose. Jiems pasirodymas stovėjo antroje vietoje.

Karaliaus valdžia prasideda nuo išrinkimo, o veikti pradeda vainikuotas. Buvo tokių atsitikimų, kad turėjo išspręsti klausimą ar vainikavimas svarbus momentas ar ne, nes buvo atsitikimas, kad vienas iš karalių nenorėjo priimti visą priesaiką. Jam kancleris pareiškė: "neprisieksi, nekaraliausi". Norėdamas karaliauti turėjo prisiekti. Karaliaus valdžia baigias jam mirus ar atsisakius. Atsitikdavo, kad ir atsisakydavo, pav. vienas buvo atsisakęs iš Vazų dinastijos Jonas Kazimieras. Jam nevyko karas nei su Maskva, nei su švedais. Dėl pasidariusios suirutės buvo sumanę jį atstatyti. Bet karalius pats pasirinko kitą kelią: atsisakė ir išvažiavo į Prancūziją. Atsisakymas pareiškiamas seime ir tik po to renkamas kitas.

Daug reikšmės karalius turėjo reprezentacijoje. Prieš užsienį jis yra pilnas valstybės valdovas. Jam iškilmėse tekdavo priimti svetimus atstovus ir reprezentuoti valstybę. Reprezentacija duoda

jam tam tikros įtakos ir gali paveikti į žmones.

Lenkų respublikos seimas susidarė iš trijų elementų: karaliaus, senato ir kvieslių. Tat buvo trializmas. Įstatymų leidime dalyvauja visi trys elementai, tat jų tarpe ir karalius. Be jo negali praeiti joks įstatymas. Tik vėliau kartais jo nebudavo ir stengdavosi apsieiti be karaliaus. Jis seimą atidarydavo ir uždarydavo. Jei kartais karalius suserga, tai seimas daro pertraukas arba nuvyksta prie paties karaliaus į rūmus, kur jis guli. Buvo atsitikimų, kad karalių sergantį su lova atnešdavo į seimą, ten jis guli ir dalyvauja nutarimuose. Jei yra silpnas ir apalpsta, tai padaro pertrauką. Tat be karaliaus seimas nutarimų priimti negalėjo. Teismuose karalius taip pat dalyvavo, ypač seimo teisme, kur sprendžia bylas visas seimas in corpore. Čia daugiausiai nagrinėjo išdavystės bylas. Administracijoje jo tokia reikšmė, kad jis skiria valdininkus, bet jų atleisti negali, nes valdininkai skiriami iki gyvos galvos. Valdininką karalius atstatyti galėjo tik už didelius nusikaltimus - išdavystę. Karalius norėdamas pastiprinti savo valdžią kartais neskiria valdininkų.Buvo tokių karalių kurie rūpinosi save palaikyti karo jėga ir todėl į mirusių etmonų vietas naujų neskyrė. Pav. yra porą tuščių etmonų vietų, bet karalius naujų neskiria, nori turėti savo rankose karo jėgą ir lėšas. Seimuose pasikartoja reikalavimai, kad paskirtų, nes tas rūpėjo tiems ponams, kurie statė savo kandidatus, nes tai įtakinga vieta ir stengėsi, kad jų kiti neaplenktų. Kai kurie karaliai stengiasi patys kariuomenei vadovauti ir etmonų neskyrė. Bet juos įtardavo, kad jiems rūpi sustiprinti absoliutizmą. Teisybė buvo atsitikimų kur ir karo vadams esant kartais vadovavo kariuomenę karalius. Čia išdalies veikė karaliaus autoritetas, pav. Batoras mokėjo tinkamai tvarkyti ir ginti kraštą ir jo autoritetą turėjo pripažinti ne dėl to, kad karalius, bet kad moka tinkamai ginti. Taigi karalius dalyvauja visuose srityse, bet absoliutus karalius jis nebuvo ir jo valdžia neplati. Tik vėliau karalius stengiasi per ponus pravesti tą ar kitą nusistatymą. Bet tai bus praktikos ar politikos reikalas, o ne teisės.

Karaliaus šeima ypatingų teisių neturi. Jo žmoną vainikuoja kartu su karalium. Kilo klausimas ar galima vainikuoti jei ji nekatalikė. Tas atsitikdavo tada, kai karalius imdavo žmoną protestantę. Mat reikėjo ieškoti karaliui žmonos iš karališkų žmonių, kurie turi įtakos politiniame gyvenime, kurių giminaičiai yra stiprūs. Buvo atsitikimų, kad toki sutinka ištekėti, bet sąlygų nenori priimti, nenori keisti tikybos. Tat kilo klausimas ar leisti tokią žmoną vesti ar ne. Senatoriai gauna sutikti,nes čia politikos reikalas, katalikė būtų neblogai, bet gali daug nustoti krašto gyvenimo reikaluose, tat ir sutinka. Berods, buvo kartą apskundę popiežiui, bet viskas praėjo ramiai. Karalienė iškilmėse užima tam tikrą

vietą, bet kištis į valstybės reikalus nuo 1669 m. buvo uždrausta, tačiau įtakos į karalių turėjo. Buvo tokių karalienių, kurios valdyme daug reiškė. Jonas Sobieskis visame klausė savo žmonos prancūzės. Jam mirus žmona jį niekino ir jo kūną išjuokė. Kol jis buvo gyvas, tai juomi naudojosi. Kitos žmonos ne taip iškilo, bet visgi būdavo įtakingos. Tačiau čia klausimas fakto, bet ne teisės. Karaliaus vaikai renkamoje monarchijoje nieko negalėjo reikšti. Karalaitis gali reikšti tik paveldėjamoje monarchijoje, nes iš anksto yra žinoma jog jis, tėvui mirus, bus karalium. Čia gi buvo renkamoji monarchija ir karalaičio įtaka susidarydavo žiūrint asmens būdo. Kaikurie karalaičiai turėjo įtakos, buvo stiprūs, pav. Žygimanto Vazos sūnus Vladislovas buvo pasižymėjęs karo vadas ir, jei jis dalyvavo kare, tai jo įsakymu klausė net etmonas. Apie kitus to pasakyti negalima. Bendrai imant, karaliaus sūnus ypatingų teisių neturi. Kaikurie karalaičiai, iš Sobieskių, bandė pasirodyti, kad jie po karaliaus yra pirmas asmuo. Karalius Sobieskis, norėdamas palikti savo sūnui sostą, pratino jį prie valdymo darbų. Bet tuom nebuvo patenkinti bajorai. Kartą seime karalaičiui davė kėdę atsisėsti šalia karaliaus. Bet vienas iš lenkų maršalų liepė kėdę atimti ir bajorai pasakė: "Nedera vaikui prie karaliaus sėdėti". Surado motyvą, kad prie karaliaus niekas sėdėti negali. Bet čia buvo kitas dalykas. Norėjo parodyti, kad karalaitis ne kitoks žmogus, o lygus visiems. Nekilo klausimo dėl karalaičio auklėjimo, nes jis yra tik karaliaus sūnus, o karalium gali ir nebūti. Tokių atsitikimų, kad jį išrinktų, retai tebuvo.

Karaliaus išlaikymui buvo paskirtos karališkos žemės, bet karalius nemažai pelno turėjo ir iš kai kurių mokesnių. Karalienė taip pat turėjo savo kiemą ir buvo gausiai apmokama, nors iždo padėtis ir silpna buvo. Lietuvoje turėjo tam tikras žemes kurias prižiūrėdavo ir apdirbdavo lietuviai.

Karaliaus valdžioje atmainų įnešė 1791 metų gegužės 3 d. konstitucija. Iki šios konstitucijos karaliaus valdžia buvo nepastovi. Nebuvo nė vieno pastovaus punkto, kuriuo remiantis būtų galima eiti prie valstybės tvarkymo. Turėjo kilti klausimas karaliaus valdžios sustiprinimui. Pamatė, kad reikalinga duoti karaliui daugiau teisių įstatymų leidime ir vykdomoje valdžioje. Kalba dabar apie paveldėjamąją, o ne apie renkamąją monarchiją, nes įsitikino, kad renkamoji monarchija tai svetimų valstybių žaislas. Įsitikino, kad reikalinga sudaryti pastovią valdžią ir todėl nutarė ne tik pastiprinti karaliaus galią, bet įvesti ir paveldėjamąją monarchiją. Buvo ilgai viešpatavusi saksų dinastija, apie 70 metų, tat rado galimu grąžinti tą pačią dinastiją ir pašaukė karalium Frička Augustą, o jam mirus jo dukterį. Ji čia atvyko dar maža mergaitė, suaugusi ištekėjo ir tada sudarė nuolatinę Lenkijoje ir Lietuvoje dinas-

tiją. Nuo tada pradedama paveldėjamoji monarchija ir karaliaus teisės buvo praplėstos. Karalius lieka neatsakomingas. Aktai, kurie išeina karaliaus vardu, turi būti pasirašyti vieno ministerio ir tuomet yra atsakomingas pasirašiusis ministeris. Prie karaliaus buvo sukurta patariomoji sargyba, kuri turėjo tik patariamąjį balsą.

1933-XII-10

26

SENATAS

Sekantis po karaliaus elementas ar įtaisymas kuris veikė valstybės gyvenime buvo senatas. Jis savo esmėje buvo tas pat, kas pirma ponų taryba. Pas lenkus senato vardas seniau žinomas, o Lietuvoje jis atsirado tik po Liublino unijos, susidėjus su lenkais, kada Lietuvos tarybininkai įėjo į senatą. Tat Lenkijos-Lietuvos Respublikos senatas yra Lenkijos ir Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės tarybų sujungimas. Senatas posėdžiavo bendrai, bet vis dėl to visiškai vienas su kitu nesusiliejo. Jei lyginti senatą su panašiais įtaisymais V.Europoje, tai jis prilygsta lordų rūmams. Senatą sudarė vyriausieji Lietuvos ir Lenkijos pasauliniai ir dvasiniai valdininkai, būtent: vyskupai, vaivados, kastelanai ir ministeriai. Senate dvasiniai senatoriai buvo vyresni, negu pasauliniai, jie aukščiau sėdėjo ir pirmiau davė balsus. Kadangi valdininkai skiriami iki gyvos galvos, tai ir senatorių sudėtis pastovi. Jei kas iš senatorių mirė, tai į jo vietą skiriamas kitas. Nustato gradaciją kaip kas sėdi, kaip balsuoja, kas po ko išeina. Senatoriai yra ne tik vyriausieji valdininkai, bet ir socialiu žvilgsniu didžiausi dvarininkai, nes vyriausios valstybės vietos priklausydavo galingiems ir stipriems dvarininkams. Taigi aristokratai dabar galėjo valdyti kaip ir ponų gadynėje. Į aukštus valdininkus koks nors paprastas žmogus nepateks, nors jis bus ir gabus. Gal jo patarimais pasinaudos, bet užimti aukštos vietos neprileis. Aristokratai rūpinasi, kad aukštosios vietos ar tai pasaulinės ar dvasinės tik jiems priderėtų. Nežinoma pav. kad žemo kilimo būtų vyskupas. Kadangi į senatą įeina tik turį turtų ir aukštą vietą, tai jis atstovauja aristokratiją. Užimti Lietuvos senatoriaus vietą lenkui buvo negalima, o jei steigiama nauja senatoriaus vieta, tai būdavo reikalaujama ją užimti "alternata", t.y. pakaitomis Karūnos ir Didžiosios Kunigaikštystės gyventojams. Tuo būdu Jungtinės Respublikos senatas dalinosi į du senatu, lenkų ir lietuvių. Nors susirinkimuose posėdžiavo visi kartu, bet Lietuvos senatas turėjo ir savo atskirų posėdžių bei pasitarimų. Kadangi senatas renkasi kartu su bajorų rūmais, tai jis yra viena iš seimo dalių. Seime yra trys

elementai: karalius, senatas ir kvieslių rūmai. Tat senatą nereik sumaišyti su krašto atstovybe, nes jis tik viena iš atstovybės dalių.

Senatas nuo seimo skiriasi ir tuom, kad jis neturi "liberum veto". Senatorių nuomonė nėra krašto atstovybės balsas, o tik karaliaus patarėjų. Po Liublino unijos senate buvo 139 žmonės, o padidėjus ar sumažėjus valstybės plotui jų skaičius atitinkamai mainėsi.

Kadangi senatoriai renkasi tik kada šaukia seimą, tai karalius likdavo šalį valdyti vienas, be patarėjų. Nors ir yra aukštesnieji valdininkai kurie savo darbo srityje gali veikti, bet reikia kartais šis tas pavesti ir karaliaus žiniai, nes nėra kam valstybės darbą dirbti. Bet iš kitos pusės ėmė baimė, kad karalius pats vienas, nepradėtų viską dirbti, tat įvedė nuolatinę tarybą /rezidentus/, kurie nuolat būna prie karaliaus, reikalui esant duoda patarimus ir kur nors važiuojant jį lydi. Nuolatinė taryba susidėjo iš 16-24 rezidentų ir renkami dviejiems metams, o mainėsi kas pusė metų. Nuolatos būdavo prie karaliaus iš pradžių 4, o vėliau 7 patarėjai. Jų dalis prie karaliaus turėjo būti visada. Kadangi lietuvių valdininkų buvo mažiau, o lenkų daugiau, tai lietuviams eilė būti prie karaliaus pasikartodavo dažniau, o lenkams tekdavo dežiuruoti rečiau. Jei ką nors karalius skelbdavo, tai būtinai turėjo pasitarti su rezidentais. Tat rezidentai turėjo prižiūrėti, kad karalius ką nors nepadarytų nepageidaujamo. Išeina kad seimo nesant kraštą valdo po senovei karalius ir aristokratai. Žinomas dalykas, daug nuveikti jie negalėjo, nes jų kompetencija didelė nebuvo. Kiekvienam sumanytam dalykui pravesti reikalinga lėšų, o jas gali duoti tik seimas.

KVIESLIŲ RŪMAI. Kvieslių rūmai susideda iš tų bajorų, kuriuos siųsdavo kraštas. Teks vartoti žodis "kvieslys", o ne "atstovas". Atstovą mes suprantame, kaipo valios reiškėja tų žmonių kurie jį siunčia, atstovai nutarimus daro viso krašto vardu, nes jiem rinkikai paveda galvoti ir balsuoti už visus rinkikus. Taip daroma todėl, kad visas kraštas negali susieiti. Anais laikais buvo kitaip. Atstovų nebuvo, o buvo tik kviesliai. Pas lenkus buvo terminas "posel", o pas vokiečius "Bote". Kvieslys turi pranešti pavieto nusistatymą seimui ir atlikęs savo darbą grįžta namo, o bajorų seimelyje paaiškina ką girdėjo seime ir praneša kas ten padaryta. Seimelyje bajorai išklauso jo pranešimą ir žiūri ar tikrai atliko tą kas jam buvo pavesta, ar nepadarė ko daugiau. Tat čia yra tik kvieslys, o ne atstovas. Jis pranešimą daro tik iš vieno pavieto ir rūpinas tik jo reikalais, o mūsų laikų atstovai atstovauja visą tautą. Kvieslys turi būti iš padoraus ir gražaus kilimo bajoras /bene natus/ ir turi turėti turtą /possesionatus/. Bajoro nieko neturinčio, nors ir geriausio kilimo, į seimą nesiųsdavo. Negalima rinkti svetimų, ne

to pavieto, žmonių. Tuo tarpu dabar gyvenantį atstovą Kaune galima rinkti Telšiuose ar kur nors kitur, nes jis atstovauja visą tautą. Anais laikais tas nebuvo galima. Kviesliai turėjo būti ne mažiau 18 metų amžiaus, bet praktikoje pasitaikydavo ir jaunesnių. Taip vieno pono sūnus buvo išrinktas 12-13 metų. Kviesliai iš pradžių, XVI-XVII amž., gaudavo atlyginimą - dijetą. Bet jau XVIII amž. nebemoka nieko. Kviesliu skaičius nebuvo vienodas, XVII amž. jų nustatyta 172, o XVIII amž. jau 182. Iš Lietuvos siųsdavo 48 žmones. Kviesliūs renka pavietas seimeliuose. Karaliaus raštinė pranešdavo išanksto kokiais reikalais seimas susirenka ir todėl bajorai galėjo pavieto seimelyje tuos reikalus aptarti ir kviesliams duoti instrukcijas kaip laikytis dėl paskelbtos programos. Praplėsti tos programos seime, neatsiklausę bajorų, negali. Seimelis renka atstovą ir duoda instrukcijas ką jis turi atsakyti į tuos visus klausimus, kurie buvo pastatyti ir praneša seime, kaip jo pavietas mano. Išdirbtosios, pavietų seimeliuose, instrukcijos kviesliuš varžydavo. Toki padėtis turėjo iššaukti pasipriešinimą iš tų pusės, kurie norėjo valstybę reformuoti, nes kviesliai dažnai trugdydavo seimo darbą ir iškeldavo asmeninių dalykų. Koks nors kvieslys ima priešintis tam ar kitam dalykui vien dėl to, kad jis negavo tos ar kitos raštininko vietos. Kitas kvieslys užpuola karalių, kad tas neleido jam žvejoti karališkame prūde, kurs netoli jo yra. Tat iškildavo asmens reikalai, o ne visuomenės ir kviesliai kalba ir daro ką nori. Bet užėjus svarbiems krašto reikalams ir grėsiant pavojui kvieslių masę suvaržydavo ir kalbėti apie menkniekius nebeleisdavo. Prašo kalbėti apie svarbius reikalus, apie krašto gynimą. Tada kiekvienas kvieslys su savo instrukcijomis nebeiškildavo, o jei kurie nors kviesliai nepatenkinti arba atvažiavę į seimą pamato, kad ne taip čia galvoja kaip jo pavieto seimelyje, tai jis praneša, kad jo instrukcijos yra tokios ir tokios, prideda jas prie aktų ir jau posėdyje nebesipriešina. Skaitosi, kad jis savo darbą yra atlikęs. Duodamas kviesliui instrukcijas surašydavo į pilies teismo knygas ir iš jų galima sužinoti kokios tam ar kitam kviesliui buvo duotos instrukcijos. Pilies teismo knygose galima rasti įvairiausių skundų, aktų ir tokių raštų kurie, rodos, su teismo reikalais visai nesiriša. Tas buvo todėl kad nebuvo atskirų archyvų, tai pilies teismo knygose surašydavo ir teismo dalykus ir notaro kontoros raštus ir administracijos skelbimus. Todėl čia surašydavo ir seimelio duotąsias kviesliui instrukcijas. Daugumą tų pilies teismo knygų yra Vilniuje, bet kai kurių galima rasti ir čia. Žiūrint turinio ir formos instrukcijos buvo 4 tipai: 1/ kartais suteikiama neribota valia, sako: "kviesly daryk ką nori", 2/ kartais gali būti įsakymai gauti iš karaliaus lengvenybių kokiai nors provincijai dėl mokesčių ar kitų dalykų, 3/ jeigu reikalauja mokesčių ar kitų kokių

dalykų, tai įsako be bajorų žinios nesutikti ir 4/ dažniausiai būdavo pusiau ribotos instrukcijos. Vienuose dalykuose apribodavo, o kituose reikaluose palikdavo kvieslio nuožiūrai.

Kartais kviesliai nuvykę į seimą tyčia nesilaikydavo jiems duotų instrukcijų. Toks kvieslys pargrįžęs į seimelį dažniausiai nebesirodydavo. Už tai kokios nors sankcijos retai tebuvo skiriamos. Kartais buvo uždedama piniginė bauda, bet dažniausiai užtekdavo tik grąsinimų.

Suvaržymas kvieslių instrukcijomis turėjo iššaukti pasipriešinimą, nes tie suvaržymai trugdė seimo darbus. Suvaržymams panaikinti ėmė daryti pastangų nuo to laiko kaip pradėjo irti seimai. Praktikoje stengiasi tą neribotą instrukcijų veikimą susiaurinti ir kai kuriuose atsitikimuose neprileisti kvieslių trugdyti seimo darbus.

20.

S E I M A S

Liublino unijoje buvo įrašyta į aktą, kad seimai bus Varšuvoje, bet tas ilgai negalėjo pasilikti. Kad seimas būtų visą laiką Varšuvoje Lietuva negalėjo sutikti, reikalavo kad seimas rinktusi ir Lietuvoje. Dėl to ėjo dideli ginčai, nes lenkai nenorėjo nuo tos teisės atsisakyti. Kol seimas rinkdavosi vien tiktai Lenkijoje jis jos seimu ir tesiskaitė prie kurio jungėsi Lietuvos seimas, jo senatoriai ir pavietų kviesliai. Bet kad tas pats seimas ima posėdžiauti Lietuvos valstybės teritorijoje, tai jis virsta jau Lietuvos seimu, prie kurio prisijungdavo lenkai. Todėl lenkai ir nenorėjo seimo išleisti iš savo teritorijos, bet po didelių ginčų 1673 metais Varšuvos seime buvo nutarta, kad kiekvienas trečias seimas bus šaukiamas Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystėje, Gardino mieste. Tai buvo naujas Lietuvos laimėjimas, o ne paprastas seimo posėdžių vietos pakeitimas, nes Lenkija tuomi atsisakė nuo idėjos žiūrėti į jungtinės respublikos seimą kaip į "karūnos" seimą. Dabar buvo oficialiai pripažinta kad tai ne Lenkų Karūnos seimas, bet Lenkų-Lietuvių federacijos seimas.

Esant kas trečiam seimui Lietuvoje turėjo įvykti pasikeitimų ir administracijoje. Būdavo ginčų dėl maršalo vietos, nes jo vieta įtakinga, nuo jo pareina kaip praves balsavimą. Į maršalus skirdavo ką nors iš galingų, o ne iš eilinių bajorų. Kiekvieno trečio Lietuvoje susirinkusio seimo išlaidas dabar padengdavo Lietuvos iždai. Tas išlaidų perkėlimas iš Lenkų iždo į Lietuvių, parodo, kad šis seimas renkasi kitoje Lenkų Lietuvių federacijos valstybėje, o ne Lenkijoje. Vieta parinkta Gardine todėl, kad čia buvo daug karaliaus dvarų ir buvo galima pasistatyti palocių, o be to, lenkai Vilniaus vis dėl to bijojo. Kildavo ginčų dėl iširusių seimų. Pav. sušauktas seimas Lenkijoje iširo, tai ar tas seimas skaitosi ar ne. Jeigu iširo tai neskaito ir šaukia vėl Lenkijoje, bet lietuviai

reikalaudavo sušauktą seimą laikyti buvusiu ir kitą šaukti Lietuvoje. Tie ginčai kildavo todėl, kad tarp Lietuvos ir Lenkijos buvo antagonizmas. Lietuviai būdami bendrame seime su lenkais nesusiliejo ir kalbėti apie brolišką uniją netenka. Jei pažiūrėti anų laikų aktus, pranešimus ar memorialus, tai matyti, kad ištikdavo nemaža tarp jų kovų, o tas rodo, kad antagonizmas buvo ir jaučiama, kad lietuviai sudarydavo atskirą kūną.

Tais laikais kiekvienas seimo įstatymas vadinosi konstitucija. Vienos tų konstitucijų buvo bendros Lietuvai ir Lenkijai, o kitos tik atskirai Lietuvai arba Lenkijai. Kalbėti apie bendrus visos Lenkijos-Lietuvos įstatymus netenka, nes kartais skirtingų įstatymų buvo nemažiau kaip bendrų. Priimtus dėl Lietuvos įstatymus pasirašo lietuvių kancleris, o dėl Lenkijos - lenkų. Šie įstatymai skelbiami atskirai kiekvienoje šalyje. Jie siunčiami pilies teismui, o šis savo paviete turi paskelbti ir įrašyti į pilies teismo knygas ir nuo to laiko įstatymas pradeda jau veikti. Negalėjo būti įstatymo priešingo ankstyvesniems Lietuvos įstatymams. Pav. lenkai norėjo panaikinti kaikurias Lietuvos Statuto dalis, bet lietuviai priešinosi ir statutas liko nepakeistas, nes karalius buvo prisiekęs saugoti Lietuvos įstatymus. Dualizmas įstatymų skelbime pasiliko visą laiką.

Įstatymų sumanymus išpradžių dažnai įnešdavo valdininkai, o juos peržiūri bajorų rūmai. Taip peržiūrėtus siunčia senatui, o šis juos priima arba atmeta. Seimo nutarimai gali liesti tiek mažos, tiek didelės reikšmės dalykus. Sesijų laikas įvairavo: nuo 1573 m. nustatyta 6 savaitės laiko, bet praktikoje buvo trumpiau ir ilgiau. 1768 m. tęsėsi 5 mėnesius, 1717 m. tik 7 valandas. 1768 m., palengvinti seimui įstatymų leidimo darbą, buvo įvesta delegacijos. Delegaciją sudarė tam tikra seimo išrinkta komisija, kuriai paveda paruošti įstatymą. Seimui likdavo tik išklausyti delegacijos paruoštą projektą ir įstatymą arba priimdavo arba prašydavo pataisyti, bet ginčų dėl jo jau nebekelia. Senate balsuojant karalius turi vieną balsą, bet balsams pasidalinus pusiau - du balsus. Jei balsuojant Lietuva nesutinka priimti kokio įstatymo, tai Lenkija jo prieš Lietuvą nepraves. Lietuva visą laiką laikosi skyrium nuo lenkų, skyrium daro pasitarimus, skyrium sprendžia ir net kartais skyrium susirenka Lietuvos kviesliai ar senatoriai. Greta posėdžių salės buvo ir kitų salių, kilus ginčui vieni ar kiti išeina pasitarti ir protokoluose užrašo, kad Lietuva išėjo pasitarti, arba Lenkija tariasi. Bendro seimo, nors jis ir pavadintas bendru, nebuvo. Buvo tik vienoje salėje, bet vieni ir kiti jautiesi esą savistovus organizmai.

Koks galėjo būti seime balsavimas? Jei imti pirmą luomą - karalių, aiškus dalykas, negali būti ginčų apie daugumą ar mažumą, nes buvo tik vienas. Bet jei imti senatorius, tai jų yra daugiau, o kvieslių dar daugiau. Senatoriai sprendžia dauguma balsų, o kviesliai vienbalsiai.

LIBERUM VETO. Liberum veto nėra visų teisingai literatūroje suprastas. Vokiečių, rusų ir lenkų literatūroje kartais atvaizduojama ne tokia sąvoka liberum veto, kokia ji ištikro buvo. Jie atvaizduoja, kaip jie nori kaip jų nuomone turėtų būti. Tas duoda klaidingą istorinio vaizdo supratimą, klaidina jų pačių tautas.

Jie liberum veto vaizduojasi, kaip didžiausią laisvę, kuria naudojosi tuolaikiniai ponai-bajorai seimuose. Bet ištikro, gyvenime tokios laisvės nebuvo. Negalima yra, kad vienas žmogus galėtų niekinti visumos interesus. Jei sakysime. seime yra sprendžiamas tautos gyvybės klausimas, o čia atsiras vienas atstovas, kuris naudodamasi liberum veto, pasakys, kad negalima daugumai pageidaujama kryptimi išspręsti klausimo, tai beabėjo, kad čia bus ultra laisvė, ko gyvenimas negali pakęsti.

Todėl teoriškai imant, liberum veto reiškė, kad seimuose turėjo būti nutarimai daromi vienu balsu. Čia daugumos principo nebuvo.

Tokio principo tais laikais laikėsi ir kitose feodalinėse valstybėse Ir ten reikėdavo visų pritarimo.

Bet jei nebūdavo vienbalsiškumo, o būdavo sprendžiami svarbūs gyvenimo klausimai, tai tą vienbalsiškumą surasdavo kitu būdu. Taip nepritariantiesiems būdavo grąsinama ginklu, smurtu ir jie būdavo priversti pasiduoti daugumos norams. Tada užprotokoluodavo, kad nutarimas priimtas vienbalsiai. O jei visi dėl kurio dalyko "sutinka", tai jiems tas dalykas ir privalomas. Čia teorijos buvo dalykas tokius reiškinius apdirbti, pateisinti.

Kai viduramžiais įsigalėjo daugumos pradas, tai susidurta su naujais sunkumais. Kyla klausimas, ar dauguma viską gali daryti, ar ji privalo atsižiūrėti mažumos interesų. Dėl šio principo ėjo viduramžiais tikybiniai karai. Dauguma laikė savo tikybą geresnę esant už mažumos. Kitos tikybos šalininkai nepasiduodavo. Todėl teko kariauti. Iš šios būklės nerado europiečiai išėjimo. Tiesa,Anglijoj buvo parlamento priimta nutarimų šiuo klausimu, bet tikrai šį klausimą išsprendė šiaurės Amerikos gyventojai, atkeliavusieji iš Europos. Jie buvo daugumoje išvyti iš Europos; Amerikon atvažiavo laisvės principais vežini. Todėl jie pirmieji aiškiai fiksavo daugumos principą, kur aiškiai matėsi, kad yra klausimų kurių dauguma negali užmesti mažumai, pav. negalima nutarti, kad mažuma taip, o ne kitaip privalo tikėti. ir t.t. Čia ir buvo apmesti pirmieji metmens žmogaus ir piliečių teisių, kurias aiškiai deklaravo Didžioji Prancūzų Revoliucija. Reiškia yra klausimų, prieš kuriuos dauguma turi sustoti, t.y. prieš asmens teises.

Lietuvos bajorai panašiai suprato savo laisvę. Jie teoretiškai pamatavo, kad bajoras gali priešintis daugumos nutarimams. Praktikoje nevisai taip buvo. Dažnai būdavo, kad susirinkimai apsidirbdavo su nenuoramomis. Tam panaudojo įvairias priemones. Kartais išprašydavo nesutinkančius su dauguma geruoju iš susirinkimo, kartais smurtu išmesdavo, kartais prigirdydavo bajorą-atstovą, o prisigėręs nebenueidavo susirinkiman, kartais

duris užrišdavo ir t.t. Tuo būdu apsisaugodavo nuo seimo pleišiojimo.

Atskiri bajorai seimo pleišioti negalėjo, nes jie būtų buvę šiam darbui persilpni ir gal būtų nematę reikalo ardyti seimus.

Kas patekdavo seiman? Seiman patekdavo galingi ponai ir jų siunčiamieji žmonės iš pavietų. Tie žmonės-bajorai priklausė nuo didikų. Tokių žmonių susidarydavo atskiros grupės. Jiems ponai duodavo apsistoti vietas. Čia juos prikalbėdavo ir privaišindavo. Todėl jie pildydavo, ką jiems ponai įsakydavo.

Nagrinėjant išardytus seimus, pasirodė, kad vieno asmens įsigalėjimo seime nebuvo. Pirmas, kuris šitą klausimą ėmė nagrinėti, buvo žinomas XVIII a. pedagogas Ponarskis, kuris buvo susipažinęs su įstatymų leidimu. Jis savo brošiūroje "apie naudingą valstą" pasisako, kad esąs didelis liberum veto priešininkas, ir daugumos principo šalininkas. Rašo, kaip keletas seimų buvo išardyta. Jis įrodinėja, kad už atstovų nugaros stovi stipresnės jėgos, nes kitaip vienas asmuo nedrįstų ardyti seimą.

Konopčinskis /ministeris/ rašo iš kur atsirado plaišytojai. Esą Mažlenkė /Varšuva ir apylinkės/ davusi 30; Ukraina - 24; Didlenkė /Pavyslis/ davė tik 12, Lietuva - 28; Vilnius - 3.

Toliau, Konopčinskis žiūri atskirų pavietų. Pasirodo, kad daugiausia buvo kovų, kur būna ponų dvarai. Stiprūs jie buvo pakraščiuose.

Kai kurie pavietai nedavė plaišiotojų, pav. žemaičiai.
Plaišiotojų buvo iš vidaus ir iš užsienio. Daugiausia plaišiotojų davė Prūsai, mažiau Rusija ir visai maža Prancūzija.

Atskirais asmenimis taip skirstoma: Potockiai išardė 12 seimų; Sapiehos - 8; Vilkomirskiai - 4. Kiti mažiau supleišiojo seimų.

Seimų plaišiojimas būdavo daromas, kai to norėjo svetimos valstybės, ar koks galingas ponas. Ponai gal mažiau buvo suinteresuoti seimų ardymu, kaip užsienis, bet jie buvo tarpininkai užsienio valstybėms ardyti seimus. Tačiau ardydavo seimus bajorai ir savo grynai asmeniniais sumetimais, be užsienio įtakos. Taip XVII a. vienas prūsų bajoras norėjo gauti valdyti ežerus iš karaliaus, bet kai negavo, keršijo karaliui už tai seime, ardydamas jį ir sakydamas:"Še tau, karaliau, žvejyba".

Juridiniu atžvilgiu seimus ardydavo vienas žmogus. Politikui-istorikui tas kitaip atrodo. Vienas žmogus šiam darbui buvo persilpnas. Už to vieno žmogaus nugaros turėjo stovėti stipresnės, galingesnės jėgos. O tai buvo svetimos valstybės ar galingi ponai.

Žodis "veto" kaipo toks tais laikais nebuvo vartojamas. Šiam reikalui buvo kitos formulės, kaip antai, protestuoju, nepozvalam ir t.t. "Veto" yra kilęs vėliau iš publicistinių raštų. Tai publicistų terminas.

Liberum veto t.y. pasiuntinio teisė nesutikti su seimo nutarimais ir tuo versti niekais seimą, atsirado jau prieš Liublino uniją ir ne iš lietuvio Sicinskio, kaip tai buvo manoma. Bet Sicinskis, yra pirmas istorijoj, apie kurį yra aiškiai žinoma, kad jis pasinaudojo ta teise, ir išardė seimą. Sicinskis yra kilęs iš Upytės /Panevėžio apskr./. Jis buvo pas

Radvilus valdininku. Seime pasinaudodamas liberum veto esą sakęs "stabdą seimą". Tai buvo 1652 m. Apie jį kalbama, kaip apie nedorą žmogų, kuris išvaikęs seimą. Bet, kaip jau minėta, ta teise naudojosi ir prieš Sicinskį.

XVIII a. pabaigoje daugelis pamatė, kad liberum veto yra vėžys, kuris graužia parlamentarizmą. Kurie nekurie keldavo mintį reformuoti šią teisę, bet nebūta pakankamai valios, bijota tuo netekti laisvės, o be to, pašalinės jėgos /užsienių/ smarkiai veikė į Lietuvos-Lenkijos santykius.

SEIMO KOMPETENCIJA. Seimo kompetencijoj buvo įstatymų leidimas, teismo sritis, mokesčių klausimas, administracijos kontrolė. Seimo kontroliavimas administracijos buvo ribotas. Seimas negalėjo atstatyti valdininkų.

Jei pažiūrėti į dabartines parlamentarines valstybes, tai pamatysime, kad čia ministeriai yra atsakomingi prieš parlamentą. Tas yra parlamentarinėse monarchijose ir respublikose. Bet yra konstitucinių valstybių, kur ministeriai nėra atsakomingi prieš parlamentą, pav. Š.Amerikos Valstybės /U.S.A./ ministeriai atsako tik prieš prezidentą. Jis juos kviečia, jis juos ir atleidžia.

Anais laikais Lietuvoje buvo kitaip. Čia ministeriai, visi valdininkai buvo skiriami kol gyvens. Pats karalius negali jų atstatyti. Seimas tais tarnautojais gali būti nepatenkintas, bet negali atstatyti. Seimo kontrolė suvedama į tai, kad seimas gali duoti paklausimus, bet jų atstatyti negali.

Šitas principas kilo iš kovos su absoliutizmu. Geriausia buvo kovos priemonė prieš absoliutizmą - neleisti karaliui atstatinėti valdininkus. Jei karalius norėdavo savo galią praplėsti, tai seimas jam tai trukdydavo. Imkime dėmesin tų laikų valdininką-etmoną.

Etmonas - tai buvo nuolatinis urėdas, nors buvo aukštesnis ir galingesnis už ministerius. Jis buvo lyg ir karo ministeris, karo vadas, jo žinioje buvo visi karo dalykai. Etmonas buvo ir kitu valdininku - maršalku ar k. Būdavo jis tokiu valdininku, kuriam duodavo teisę dalyvauti seime.

Etmonas, kaip karo vadas, turi didelės reikšmės valstybės gyvenime. Nuo jo priklauso tvarkos, saugumo palaikymas.

Bet tokios didelės reikšmės valdininkas buvo nepriklausomas nei nuo seimo, nei nuo karaliaus. Tiesa, karalius ir seimas galėjo daryti į jį spaudimą - neduot jam pinigų karo reikalams. O be pinigų nėra ką daryti. Bet vistiek, etmonas juridiniai lieka nepriklausomas.

Anais laikais karaliai nuolat kreipė dėmesį į etmoną ir stengėsi laikyti jį savo žinioje. Karaliai suprato, kad absoliutizmo galybė pareina nuo to, kiek karaliaus žinioje yra karo jėgos ir mokesnių rinkimas.

Bajorija gerai suprato, ką reiškia, jei karaliui priklausys karo jėgos ir mokesnių rinkimas. Jie tai ir priešinosi, nes bijojo karaliaus apynasrio, kuriuo karalius galėjo juos pažaboti. Ir kai Jonas Kazimieras, mirus karo etmonui, neskyrė naujo etmono, ir stengėsi pats būti ginkluotų jėgų viršininku, tai bajorai kėlė triukšmą ir karalius buvo

priverstas paskirti naują karo etmoną. O jei jau paskyrė karo etmoną, tai iš jo rankų paspruko galinga jėga. Todėl, seimui priklausė įstatymų leidimas, teismo sritis, mokesčiai, administracijos kontrolė ir t.t. nors ir nevisai plačiose ribose.

Seimas sudarydavo ir seiminius teismus. Taip seimas paskirdavo svarbioms byloms teisėjus arba pats sudarydavo teismą išimtiniams nusikaltėliams, pav. valstybės išdavimas.

Minėjome, kad seimo kompetencija nebuvo neribota. Jis galėjo, leisti įstatymus, galėjo kontroliuoti valdžios administraciją, peikti valdininkų darbus, bet tai jo teisė buvo ribota. Taigi, jam priklausė kontrolė. . Bet viename dalyke seimas buvo stiprus - tai mokesnių reikalai. Jis dabojo, kad be seimo nebūtų skiriami mokesniai. Bet kartais karo laike, mokesniai būdavo renkami seimelių. Tai jau reiškia valstybės irimą, susiskaldymą į daugelį respublikų. Tokie reiškiniai tai valstybės silpnybės pažymys.

SEIMELIAI. Seimeliai atsirado Lietuvoje XVI amžiuje. Tada buvo tas laikas, kai viršūnėse, seimuose, pasireiškė disorganizacija, netvarka. Nebebuvo tinkamo organo, kas galėtų iš viršaus tvarkyti kraštą. Šio uždavinio ėmėsi apačios - seimeliai.

Bet ne vien seimo negaliavimas iššaukė seimelių didelį pasireiškimą. Buvo tada apskritai tokios sąlygos, bajorijos kilimas, kada bajorija ėmėsi tvarkyti savo reikalus iš apačios. Seimui negaliuojant bajorija buvo priversta rodyti daugiau aktyvumo, kas atsiliepė seimelių iškilimu.

Seimelių organizacija buvo panaši į lenkų pavietų seimelius, bet vėliau esant kitoms gyvenimo sąlygoms, ir Lietuvos seimeliai nuėjo kiek kita kryptimi. Bet ir iš pradžių neviskas buvo pasiskolinta iš lenkų.

Seimeliai jau žinomi iš senesnių laikų Lietuvoje. Jau Vytauto laikais yra susirinkimai, panašūs seimeliams. Ir tada kunigaikščiams neužtekdavo pasitarimų su savo taryba, bet tekdavo ir kitų atsiklausti. O tai buvo seimeliai. Tik tada seimeliai neturėjo tokios griežtos organizacijos, kaip dabar. O dabar kas kart vis kyla bajorų sluoksnis ir kartu su jais pasireiškia seimelių jėga.

Seimelių buvo įvairių: priešseiminiai, seimeliai po seimo, renkamieji seimeliai, grabnyčių arba tribunoliniai seimeliai ir kaptūriniai seimeliai.

Priešseiminiai seimeliai. Jie vadinasi priešseiminiais todėl, kad į juos suvažiuodavo viso pavieto bajorai ir rinkdavo atstovus - kvieslius į seimą. Iš pradžių dalyvavo turtingieji ir neturtingieji bajorai. Vėliau imta varyti kampanija prieš plikbajorius ir nebenorėta jiems duoti rinkimo teisės. Mat ponai turėdami daug savo žinioje neturtingų bajorų nusverdavo tais balsais vidutinius bajorus. Seimely pirmininkaudavo koks nors valdininkas - bajoras.

Seimelių išrinktieji atstovai seiman vadinosi ne atstovais kaip dabar, bet kviesliais.

Tada, kaip minėta, buvo luominė valstybė. Tad anų laikų valstybė skyrėsi nuo mūsų valstybės; jų parlamentarizmas skyrėsi nuo mūsų parlamentarizmo. Mūsų dienų atstovas nėra suvaržytas rinkikų, jam išanksto neteikiama privalomų instrukcijų; jis kalba visos tautos vardu. Atstovų nutarimai privalomi visai tautai. Anais laikais buvo kitaip. Ten kalbama ne tautos vardu, bet luomo; priešseiminiai seimeliai išanksto žinojo, kokie bus seime klausimai svarstomi. Todėl tuose seimeliuose padarydavo iš anksto tais klausimais nutarimus ir jų išrinktieji atstovai turėdavo tų nutarimų laikytis. Tad atstovai-kviesliai būdavo suvaržyti; jie negalėjo laisvai reikšti savo nuomones. Tiesa, būdavo atsitikimų, kad priešseiminiai seimeliai nerasdavo reikalo išanksto padaryti nutarimų, neduodavo kviesliams instrukcijų; arba patys seimeliai iširdavo, nesusitardavo. O jei padarydavo nutarimus, tai užprotokoluodavo į tam tikras pilies teismo kyngas.

Seime atstovas turėdavo pareikšti savo pavieto nusistatymą. Nesutinkant atstovui su seimo nuomone, kartais tekdavo jam ir bėgti iš seimo. O jei atstovui pasirodydavo, kad jo seimelio nuomonė klaidinga,tai jo pareikštą nuomonę užprotokoluodavo ir jis tada jau galėjo kitaip balsuoti, nes jis jau pranešė savo pavieto nusistatymą.

Tokio principo viduramžyj laikėsi ir kitose valstybėse, kaip rytų Europoje, taip ir vakaruose, pav. Prancūzijoj luomai rinkdavo atstovus ir tariasi skyrium.

Dažnai valdovai šaukdavo seimus ir todėl, kad jiems pinigų reikėdavo prašyti seimo. Tokie seimai turėjo būti kas 2 metai. Bet šio dėsnio nesilaikyta, kartais šaukta tankiau, kartais rečiau. Tas priklausė nuo reikalo svarbumo.

Karalius skelbdamas seimą, skelbdavo ir seimelių susirinkimo laiką. Paprastiesiems seimeliams duodavo 6 savaites susirinkti prieš seimą, nepaprastiesiems - 3 savaites.

Pranešamieji seimeliai. Šie seimeliai vadinosi pranešamaisiais todėl, kad juose darydavo kviesliai pranešimus iš seimo darbų. Tada spaudos nebuvo, todėl tekdavo kviesliams žodžiu padaryti pranešimus. Kartais kviesliai neatvykdavo į seimelius daryti pranešimų nes neturėjo ką pranešti arba kurie buvo pasielgę netaip, kaip instrukcijos leido ir todėl tyčia bijodami bausmės nevykdavo. Dažnai reikėdavo tokiuose seimeliuose ir mokesnius paskirstyti; kuriuos seimas uždėdavo, ir žmones mokesnių skirstymui išrinkti. 1588 m. statutas nustatė, kaip pranešamieji arba relatiniai seimeliai daromi.

RENKAMIEJI SEIMELIAI buvo tokie, kur bajorai susirinkdavo valdininkus skirti. Tie seimeliai retai tesirinkdavo, nes valdininkai buvo skiriami kol gyvens. Sušaukdavo juos vaivadas. Rinkimo būdą nustatė II statutas.

TRIBUNOLINIAI SEIMELIAI. Šie seimeliai dar buvo vadinami grabnyčių seimeliais, nes jie susirinkdavo kas met vasario m. 2 d. ty. per grabny-

čias. Į juos bajorai rinkdavosi rinkti deputatus į vyriausiąjį Lietuvos kunigaikštijos tribunolo teismą. Rinkdavo iš kiekvieno pavieto po 2 deputatu. Deputatai buvo renkami kas metai vasario 2 d. Tame seimelyje niekam nebuvo galima vaikščioti su ginklu. Be to, tame seimelyje bajorai kartais nagrinėdavo ir kitus klausimus.

Bajorai stengėsi Vyriausiąjį Tribunolą turėti savo rankose. Jiems atrodė, kad jei kito luomo žmonių bus tuose teismuose, tai bus neteisėtumų. Nors kituose teismuose teisė bajorai valdininkai, bet kad jie buvo skiriami iki gyvos galvos, tai jie galėjo pasielgti ir netaip, kaip bajorai nori. O jų atstatyti negalima. Tad jiems 1584 m. buvo įsteigtas tribunolas; prie jo žemaičiai prisidėjo 1588 metais. Čia pasireiškė luominė bajorų galybė, kur jie rinkdavo kas met savo deputatus.

KAPTŪRINIAI SEIMELIAI. Šie seimeliai atsirado pirmuoju tarpkaraliu. Į juos rinkosi bajorai ginkluoti tvarką palaikyti. Mat mirus karaliui, nustodavo veikusios visos privilėgijos, visi įstatymai, teismai. Tik valdininkai likdavo vietose. O priešai iš pasalų žiūrėdavo pulti kraštą. Todėl bajorai ir rinkdavosi ginkluoti palaikyti tvarką, ginti kraštą; jie įvesdavo ir kaptūrinius teismus, kurie veikė vietoj sustojusių teismų. Tuo laiku Lietuvoje būdavo savotiška karo būklė. Šių seimelių terminas kilęs iš lenkų kalbos.

KITOKI SEIMELIAI. Buvo dar ir kitokių seimelių, kur bajorai niekieno nekviečiami rinkdavosi tarti savo reikalų; buvo ir tokių seimelių, kur bajorai tardavosi žygiuoti prieš lenkus ir tuo atgaivinti nepriklausomybę.

SEIMELIŲ LAIKAS, VIETA, ORGANIZACIJA. Seimeliai paprastai rinkdavosi vienai arba dviem dienom. Posėdžiaudavo nuo ryto iki vakaro. Bet, apskritai, seimeliams pastovaus laiko nebuvo nustatyta. Jie tęsdavosi nevienodą laiką. Statute laiko nebuvo numatyta, bet tai buvo bandyta padaryti universalais. Priešseiminiams seimeliams buvo nustatyta neilgiau 4 dienų posėdžiauti, bet kitiems seimeliams laiko nebuvo nustatyta.

Grabnyčiai seimeliai rinkdavosi vasario 2 d., o kiti pagal reikalą.

Seimeliai susirinkdavo dažniausia bažnyčiose. Tais laikais nieko nuostabaus nebuvo, kai seimeliai bažnyčiose rinkdavosi. Valdiškų patalpų nebuvo. Bet kartais rinkdavosi teismo salėje, ar kokio magnato rūmuose, bet pastarojo patalpose retai. Be to, rinkdavosi vienuolynuose.

Seimeliuose pirmininkaudavo pavieto maršalka. Seimelis taisyklių savo posėdžiams neturėjo. Seimeliuose kildavo ir triukšmų, kurie baigdavosi riaušėmis.

PONŲ IR MAŽAŽEMIŲ BEI BEŽEMIŲ BAJORŲ REIKŠMĖ SEIMELIUOSE. Susirinkę į seimelius visi bajorai ir magnatai teoriškai buvo lygūs. Bet praktikoje tos lygybės negalėjo būti. Aišku, negali sociališkai būti lygus mažažemis bajoras didžiūnui, didelių žemės plotų savininikui-magnatui. Magnatai turėjo daug jiems priklausomų bajorų. Vieni iš ponų didžiūnų nuomavo žemę, kiti valdė žemę už patarnavimą ponams, kiti buvo

tiesioginiai ponų tarnautojai. Netenka abejoti, kad nuo ponų priklausomieji bajorai palaikydavo seimeliuose jų programą.

Bet buvo bajorų, kurie valdė savarankiškai dvarus ir turėjo savo baudžiauninkus. Tokių bajorų interesai buvo priešingi didikų interesams. O jų buvo krašte dauguma. Todėl ponų interesai susikirsdavo su savarankiškųjų bajorų interesais. Šie kad ir netaip turtingi, bet skaitlingi, norėdavo pravesti savo programą. Todėl tarp magnatų ir bajorų ėjo kova.

Griebtasi visokių priemonių toje kovoje. Ponai siųsdavo skaitlingais būriais savo mažažemius ir bežemius bajorus į seimelius ir čia stengdavosi sudaryti daugumą. Juos girdydavo, kalbėdavo apie jų galybę, reikšmę ir t.t.

Savystovieji bajorai dvarininkai taip pat organizuodavosi. Atsirasdavo smarkių opozicijų Vidutinieji bajorai kreipdavosi su prakalbomis ir šiaip į mažažemius ir bežemius bajorus ir traukdavo savo pusėn.

XVIII a. kartais ponai siųsdavo savo vilkų partijas, kad šie išvaikytų neklaužadas. Vilko vardas nenaujas. Jau ir seniau galima užtikti vilko vardus.

Dabar laike rinkimų partijos siunčia savo žmones, literatūrą, instrukcijas iš centro, ir centran vėl viskas grįžta. Tada viskas eidavo iš magnato palocių. Magnatai turėjo savo literatus, veikėjus ir net realę pajėgą - vilkus ir kartais ginkluotą kariuomenę. Radvilai turėjo apie 6000 ginkluotų žmonių. Todėl jei neveikdavo žodžio argumentai, negalėdavo dauguma pereiti opoziciją, tai pavartodavo jėgos argumentą. Išvaikydavo neklaužadas ir išrinkdavo tinkamus atstovus, ar priimdavo pageidaujamus nutarimus. Užprotokoluodavo, kad išrinkta tiek ir tiek, ar nutarta tas ir tas ir tokia dauguma balsų.

XVIII a. Lietuvą ir Lenkiją valdė dvi galingos partijos - Čartoriskiai ir Potockiai. Partijos sumažėjo, beliko dvi ir buvo Lietuvai ir Lenkijai bendros. Mažesnieji magnatai dėdavosi į tą ar kitą partiją. Kartais magnatai giminiuojasi, veda ir teka ir tuo paveldi kartais didelius turtus ir kūria stiprias grupes. Bet kartais dėl nesutikimo leisti tekėti dukteriai už kokio magnato, eina ir smarkių ginčų ir net susirėmimų ir riaušių.

Žodžiu, ponai-didikai vartojo visokias priemones prieš mažesniuosius, kol pagaliau, įsigalėjo seimeliuose.

Seimely priešininkai skųsdavosi dėl sakytų priemonių vartojimo, bet tas maža gelbėdavo

Kartais būdavo ir laisvi rinkimai, jei kuriame paviete nebuvo pono magnato, ar iš centro nepasiekdavo jų siunčiamieji žmonės, kaip pav. žemaičius. Tokiuose pavietuose naudodavosi mažesnieji bajorai savo galybe. Apskritai, seimeliuose įsigali ponai.

SEIMAS IR SEIMELIAI. XVIII amžiuje pasireiškė seimo negaliavimai. Ardo seimus ponai ir užsienis per savo agentus-ponus. Negaliuojant seimui kraštui tekdavo gyventi ilgą laiką, net ištisas dešimtis

metų /kartais po 50 m./ senais įstatymais. Tačiau gyvenimo sąlygos keitėsi. Reikėjo naujų įstatymų normuoti naujiems gyvenimo reiškiniams. O be to, negaliuojant centrui, negaliuoja ir vietos organai. Vietos gyventojams reikėjo rūpintis savo reikalais. Reikėjo vykdyti funkcijas teismo, administracijos ir net įstatymdavybės reikalais. Be to, esant tokiai nenormalei būklei, priešas skersa akim žiūrėdavo į Lietuvą ir Lenkiją. Kartais puldavo mus švedai, rusai ir kiti priešai. Dėl šių aplinkybių ir pasireiškė seimelių reikalas ir jų galybė.

Neesant seimo, seimeliams teko rūpintis ne tik rinkimais į seimą, bet ir savysauga, įstatymų leidimu, mokesnių rinkimu, kariuomenės organizavimu, teismo ir administracijos funkcijomis.

XVI a. seimeliai daugiau buvo decentralizuoti, o XVIII a. pasireiškė daugiau centralizacijos pažymių.

Seimeliai organizuoja kariuomenę, renka jai vadą, duoda pinigus. Algauninkais persisamdo ir neturtingesnieji bajorai. Kariuomenės šaukimas eina Ukmergėje, Žemaičiuose ir k.

SEIMELIŲ VIEŠPATAVIMAS. Seimui negaliuojant, subirus Lietuvos kunigaikštijai į daugelį pavietų, kur kiekvienas turi savo seimelį, jau galima kalbėti ne apie seimo viešpatavimą, o apie seimelių. Jie ne tik tvarką palaiko, mokesnių ėmimo, administracijos, savysaugos funkcijas.

Todėl, suirus seimui ir gręsiant Lietuvai pavojui, seimeliai susirinkdavo kartais į vieną vietą aptarti savo reikalų, arba kartais susirenka su lenkais kartu. Toks reiškinys, kaip konvokacija, tai seimas prieš karaliaus rinkimus. O apskritai konvokacija, tai Lietuvos atstovų susirinkimas aptarti Lietuvos reikalų, pav. Vilniuje, ar kitur.

Taigi, šiame laikotarpy, Lietuva subyra į daugelį respublikų. Tai blogas reiškinys, bet tada buvo vienintelis išėjimas.

KONFEDERACIJA. Konfederacija - tai buvo luominė organizacija, kuri turėjo tam tikrus tikslus. Ji vykdė savo programą karinėmis priemonėmis.

Konfederacijos terminas yra kilęs iš vengrų kalbos ir vadinosi rokošu arba riaušėmis, ir paėjo nuo lauko ties Pestu vadinamo Rakos.

Manoma, kad konfederacija esanti atsiradusi pirmuoju tarpkaraliu ar bent tuo laiku sustiprėjusi. Mat tada reikėję užvaduoti neesamą valdžią. Bet XVII a. pradžioje konfederacijos organizavosi ir karaliui esant. Tai buvo tuo laikinės valdžios silpnumo reiškinys, kuri /valdžia/ nepajėgdavo tinkamai savo funkcijas vykdyti.

Konfederacijoj pasireikšdavo bajorų galybė. Kai bajorai seime negalėdavo pravesti savo nusistatymo, tai jie organizuodavosi į konfederacijas ir jėga priversdavo kitus priimti jų reikalavimus.

Buvo įvairių rūšių konfederacijų: tikybinių, civilinių ir kariškų. Kai persekiodavo vienos tikybos šalininkai kitos tikybos šalininkus, tai pastarieji organizuodavosi ginti savo tikybinius reikalus. Čia taip pat buvo savotiška konfederacija, bet jos nebuvo ginkluotos. Kitos konfederacijos vykdydavo savo programą ginklų pagalba

Konfederacijos organizuodavosi tokiu būdu: kai bajorai seime negalėdavo geruoju pranešti savo nusistatymo, tai jie susirinkdavo kokioje pavieto vietoje ir sudarydavo sąjungą prisiekdami kovoti dėl užsibrėžtojo tikslo. Kviesdavo prisidėti ir kitus pavieto bajorus. Kartais kviesdavo ir kitų pavietų bajorus. Jei pavykdavo pritraukti visos kitos vaivadijos, tai toji konfederacija skaitėsi visuotinąja konfederacija ir laikė save aukštesne už patį karalių ir jį tarėsi galinti traukti atsakomybėn. Bet tokių konfederacijų retai tebūdavo.

Organizaciniame susirinkime surašydavo aktą. Tai buvo plati programa su paaiškinimais ir pasiteisinimais, kur buvo nurodoma, ko siekia konfederacija. Tas aktas buvo įrašomas į pilies knygas. Į pilies knygas buvo įrašoma ir kitoki aktai: anų laikų pilies knygos dalinai reiškė tą patį, ką dabar notarų knygos.

Įtraukus aktą į pilies knygas, skaitydavo konfederaciją įkurtą. Dabar ją reikėdavo išplėsti. Rinkdavo viršininką.

Ir tikybinės ir civilinės ir kariškos konfederacijos panašiu būdu organizuodavosi.

Kariškos organizacijos buvo žalingesnės už civilines. Jos susiorganizuodavo, kai atsirasdavo karinių pajėgų tarpe nepasitenkinimo, pav. dėl algų neišmokėjimo ir t.t. Čia būdavo dažnų susirėmimų ir kraujo praliejimo. Civilinėse konfederacijose retai tebūdavo kraujuotų susidūrimų.

Kariuomenėje tada buvo samdomi algauninkai: visuotini šaukimai kariuomenėn retai tebūdavo. Todėl kariauti tekdavo su algauninkais. Šie buvo samdomi iš kitų kraštų, būtent, iš Vokietijos, Prancūzijos, Švedijos ir k. Taip pat buvo samdomi ir vietos gyventojai.

Samdytiesiems algauninkams reikėdavo algas išmokėti. O pinigų ižde paskirtu laiku nevisuomet būdavo. Algauninkai be algos gyventi negalėjo. Jie iš gaunamos algos turėjo maitintis ir apsirengti.

Algauninkai buvo imami trumpam laikui - metams ar pusei metų. Maistu jie patys save apsirūpindavo. Todėl turėdavo organizuoti tiekimo organus.

Turtingesnieji turėdavo tarnus, kurie jiems pristatydavo maisto iš namų, ar kartais ir patys parjodavo namo maisto pasiimti.

Bet būdavo ir tokių atsitikimų, kai maisto samdytieji tiekimo organai nebepristatydavo, vietoje esamąjį maistą suvartodavo, ir algauninkams tekdavo badauti. Todėl neretai pasitaikydavo plėšimų ir kitokių sauvaliavimų.

Kai algauninkai imdavo badauti, kai jiems nebeišmokėdavo algų, tai jie imdavo bruzdėti, organizuotis. Čia ir pasireikšdavo karo konfederacijos. Tokios konfederacijos buvo karo metu ir po karo.

Vyriausybė su jais darydavo sutartis, prižadėdavo išmokėti algas. Kartais atlyginimą duodavo kita forma, būtent, dvarais, žemėmis. Todėl žemaičiuose ir aukštaičiuose užtinkame ...

Kai susitardavo, tai algaunininkai išsiskirstydavo. Bet būdavo ir taip, kad negalima susitarti. Šis reiškinys pasirodė tada, kai algauninkai pradėta samdyti iš Lietuvos gyventojų. Mat svetimšaliai būdavo nesuinteresuoti krašto politika, tad su jais būdavo lengviau susitarti. O savieji kartais nesutikdavo su vyriausybės politika. Čia būdavo tada sunkiau klausimai išsprendžiami. Mat algauninkai dalyvauja partijų kovose. Tokios konfederacijos užsitęsdavo kartais po kelis metus.

Įdomi buvo konfederacija XVII amžiuje. Lietuvą puolė iš visų pusių: ir Maskva, ir švedai ir kazokai. Svetima kariuomenė ištuštino kraštą, o kariauti nesisekė. Pinigų negalima buvo surinkti kiek reikia algauninkams algoms apmokėti. Todėl nepasitenkinimas pasirodė didelis. Susidarė karo konfederacija, kuri tęsėsi kelis metus. Reiškėsi didelis nepasitenkinimas prieš karalių ir jo politiką. Atskiri politikai išnaudojo tą nepasitenkinimą savo politiniai programai pravesti.

Dvarininkas Medekša ilguose savo atsiminimuose /apie 500 pusl./ pasakoja apie konfederacijas, apie algauninkų sąstatą ir t.t. Iš tų atsiminimų aprašymo matyti, kad konfederacijos naudota politinėms programoms įvykdyti; matyti sąstatas algauninkų, kur svetimšalių jau nedaug beesama. Daugiausia yra vietos bajorai, bežemiai, laisvieji ūkininkai.

Žinoma, į tokius atsiminimus tenka kritiškai žiūrėti, nes kiekvienas memuaristas perduoda subjektyvius įspūdžius.

Vienos konfederacijos buvo sušaudytas etmonas Gusevskis. Jį pašaukė į pavietą, padarė teismą, pripažino išdaviku ir sušaudė. Gusevskis buvo aristokratas - dvarininkas. Iširus konfederacijai, kuri buvo iš smulkesniųjų bajorų susidarius, dvarininkai, tarp kurių ryšiai buvo tamprūs, pareikalavo nubausti Gusevskio sušaudytojus, kas ir buvo padaryta. Reiškia, kad tarp smulkiųjų bajorų, kurie sudarė konfederaciją, nebuvo organizuotumo - atramos. Tai parodo ir tokios konfederacijos silpnumą.

Konfederacijos baigdavosi: 1/ kai būdavo įvykdyta programa; tada jos nariai išsiskirstydavo; 2/ kai būdavo susidūrimų, tai sudarant taiką arba nugalint vieną pusę. Šiaip iš šalies bet kas paleisti konfederaciją negalėdavo. Uždraudus - slapta veikdavo. Paleista konfederacija vėl galėdavo atsigauti, jei būdavo reikalas.

Taigi, konfederacijos buvo įvairių rūšių ir turėjo įvairius tikslus. Joje buvo drausmė ir todėl galėdavo triukšmadarius nuraminti. Čia neveikdavo liberum veto, o vyravo daugumos principas. Konfederacijų pagelba norėta ir didžiosios reformos pravesti, kaip liberum veto panaikinti, pagrindinius įstatymus išleisti, kovoti prieš triukšmadarius ir k. Todėl konfederacija turėjo teigiamų ir neigiamų pusių. Ten, kur konfederacijos pagelba eita prieš Lietuvos reikalus, kaip Torgovicos konfederacija, kur rusų papirktas magnatas priešinosi Lietuvos reikalingoms reformoms, aišku, buvo blogas dalykas.

22. ADMINISTRACIJA. Valdininkų skyrimas, atlyginimas. Tarnybų sutapimas. Administracijos santykiai su teismu ir seimu.

Šioje gadynėje administracijoj maža teįvyko atmainių. Valdininkai buvo skiriami iki gyvos galvos. Jų negalėjo nei seimas nei karalius atstatyti. Tiesa, seimas, jei valdininkas būdavo kaltinamas dėl valstybės išdavimo, tai galėjo atimti jam teises. Bet tai tik išimtys. Apskritai valdininkai neatstatomi.

Valdininkai veikia pavieniai-individuališkai. Vakarų Europoje stengtasi įvesti kolegijos principą, bet Lietuvoj tuo laiku to nebūta. Vienas asmuo greičiau sprendžia klausimus, bet daugiau daro klaidų, ne taip greit orientuojasi, įpranta daugiau sauvaliauti. Kolegija rimčiau sprendžia klausimus, bet ilgiau tęsiasi darbas, nėra lankstus organas, mažiau tejaučia atsakomybę, nes kolegijoj toji atsakomybė išskirstoma visiems ir todėl mažiau jaučiama. V.Europoje karalius vienas valdė, bet jis turėjo ministerius, kurie už savo darbus atsakė. Lietuvoje valdininkai taip pat atsakydavo už savo darbus, bet ta atsakomybė buvo silpna.

Vienasmeniniai valdininkai niekuo nebuvo varžomi savo darbe. Jie galėjo pasirinkti padėjėjus. Specialybės, kvalifikacijų nebuvo reikalaujama, čia reiškė turtas, pažintys, giminystės.

Algų valdininkai negaudavo. Už darbą, kaipo kompensaciją, gaudavo natūra atlyginimą, gaudavo dvarų valdyti, kuriuose būdavo ir baudžiauninkų. Be to būdavo tarnybos, surištos su tam tikromis pajamomis.

Dažnai valdininkų vietos sutapdavo. Tas pats valdininkas eidavo ir teismo ir administracijos pareigas, pav. dažnai seniūnas būdavo ir vykdytojas ir teisėjas. Dabar būtų keista, jei teisėjas pats vykdytų savo sprendimus. O tada kancleris arba maršalka būdavo kai kuriose bylose teisėjais ir vykdydavo kitas administracijos funkcijas.

Dabar valstybės valdžia suskirstyta trimis funkcijomis: 1/vykdomoji funkcija /administracija/, 2/ teismo ir 3/ įstatymų leidimas. Šios trys funkcijos anais laikais nebuvo atskirtos viena nuo kitos. Taigi, administracijos ryšiai su teismu ir seimu buvo ankšti. Nebuvo galima pravesti tarp tų trijų kategorijų tikslių ribų, nes jos kaip sakėme, nebuvo atskirtos.

Vyriausieji valstybės valdininkai: 5 ministeriai /did. maršalas, kancleris, pakancleris, did. paiždys, kiemo maršalas/; Didysis ir lauko etmonas. Vydžemės /Livonijos/ valdytojas.

Lietuva turėjo 5 ministerius: 1/ didysis maršalka, 2/ kancleris, 3/ pakancleris, 4/ didysis paiždininkas / podskarbi/ ir 5/ dvaro maršalka. Tokius pat 5 ministerius turėjo ir Lenkija.

Didžiojo maršalkos vardas parėjo nuo germanų žodžio "Marštahl". Šis žodis reiškia arklydininkas. Reiškia, jo prievolė buvo prižiūrėti arklius. Bet dėl šios prievolės iškilstant jo tarnybai, jis pasidarė raitelių viršininku. Tuo pačiu jis buvo ir visos kavalerijos vadu, o tat reiškia, kad jis buvo ir visos kariuomenės vadu. Tais laikais pės-

tininkų nebuvo. Buvo tik raitoji kariuomenė, todėl jis skaitėsi kariuomenės vadu. Graikuose jau ir senovėje buvo pėstininkų kariuomenė, nes ten buvo geri keliai. Todėl tokios rūšies kariuomenei nebuvo taip sunkus susisiekimas, koks buvo kalbamuoju laiku vidurinėje Europoje. Čia pėstininkų kariuomenė atsirado, kai buvo išrasti šaunamieji ginklai ir imta vartoti karo reikalams.

Būdavo ir taip, kad kariuomenė į mūšį raita joja, o karo lauke pėsčia kovoja.

Taigi, šiandie maršalka - tai bažnyčios tarnas, o anais laikais Lietuvoje ir Lenkijoje reiškė valstybės aukštą valdininką. Išviršinis maršalkos ženklas - buvo lazda. Kai karalius iškilmingai kur pasirodydavo, tai Lenkų ir Lietuvos maršalkai, jei tad būdavo abu, eidavo prieš karalių iškėlusiu lazdas.

Lietuvoje į jo funkcijas neįėjo, kaip kitur, karo reikalai. Maršalka buvo kitos rūšies valdininkas. Jis žiūrėjo tvarkos kunigaikščio kieme. Kas norėjo kreiptis į kunigaikštį, pirma turėdavo kreiptis į maršalką, ir tik tada į kunigaikštį. Maršalka buvo ministeris, kuris visada buvo prie kunigaikščio ir kurio žinioje buvo kunigaikščio apsauga ir ramybė. Jis buvo visose kunigaikščio vietose komendantu. Tai buvo savo rūšies policmeisteris ir tvarkos dabotojas. Be to, jis vykdo ir kitas funkcijas. Kunigaikščiui keliaujant, jis jį lydi ir apsaugo. Maršalka atidaro seimą, pirmininkauja, kol neišrenkamas nuolatinis pirmininkas; prižiūri, kad seime nebūtų netvarkos, apsaugo nuo užpuolimų. Tam reikalui jis turi savo žinioje tam tikrą dalį kariuomenės ir tam tikrą plotą. Jis daro skelbimus ir įsakymus, kurie privalo būti pildomi. Taip pat jis yra savo kompetencijos ribose ir teisėju. Už nusikaltimus gali skirti aukščiausias bausmes. Taip vieną kartą karaliaus būstinėje buvo padarytas nusikaltimas. Nusikaltėlis buvo jaunas. Maršalka jį nuteisė mirti. Nuteistasis pabėgo. Po kurio laiko, praėjus kelioms dešimtims metų, jau visai pasenęs nuteistasis, grįžo Lietuvon. Apie tai maršalka sužinojęs, pareikalavo įvykdyti mirties sprendimą. Sprendimas, nežiūrint karaliaus nepritarimo, buvo įvykdytas. Reiškia, ir karalius negalėjo užtarti. Tokių atsitikimų buvo maža. Be to, paminėtas įvykis aiškinama politiniu kerštu. Nuteistasis priklausė kitai grupei, negu maršalka.

Maršalko asmenyje susijungė funkcijos : teismo ir administracijos. Maršalka visur leisdavo įsakymus, žiūrėdavo tvarkos ir teisdavo, kur buvo karaliaus būstinė. Kyla klausimas, ar jo galia veikė ir ten, kur buvo apsistojęs karalius medžioti. Manoma, kad neveikė, nes medžiojant užpuolimų nebuvo, bet jei paskelbdavo savo artikulus-įsakymus, tai tuo jo veikimo ribos prasiplėsdavo ir galia veikdavo.

Didelės reikšmės buvo įgijęs karūnos maršalka, nes Varšuvoje beveik nuolat sėdėdavo karalius, o prie jo ir maršalka.

Karaliaus būstinėje maršalka nustatydavo produktų kainas, ir tuo

Didelės reikšmės maršalka turėjo tarpkaralių metu. Jo teismas plėtėsi visai Lietuvai, jis paskirdavo Lietuvos suvažiavimus, seimelius.

Did. maršalka skelbdavo karaliaus rinkimų laiką, vietą ir paskelbdavo išrinktą karalių, per visuotinus šaukimus, kartais jis pavaduodavo etmoną t.y. buvo jo padėjėju. Kas lietė Lietuvos reikalus, jis dirbo vienas, kas lietė Lietuvos ir Lenkijos reikalus - dirbo susitarę.

KANCLERIS. Jo vardas pacina nuo kanceliarijos. Gudų kalba jis buvo vadinamas raštininku. Lietuvoje kancleris buvo vadinamas Didžiojo kunigaikščio raštininku. Iš pradžių jo galia buvo nedidelė, vėliau jis pakyla. Kancleris rašydavo kunigaikštijos raštus, nurašydavo ir išduodavo teismo sprendimus. Todėl laikui bėgant jis ir pasidaro kunigaikščio raštinės viršininku ir prižiūrėtoju. Be jo antspaudo kunigaikščio raštai neturėdavo galios. Tad jis sutvarkydavo kunigaikščio pasirašytus raštus ir pridėdavo savo antspaudą. O jei jis neduodavo savo antspaudo, tai dokumentas negaliodavo. Tas kėlė jo reikšmę valstybėje.

Kancleris turėjo didelės reikšmės vidaus ir užsienio gyvenime. Per jo rankas ėjo visi vidaus ir užsienio raštai. Be jo kunigaikštis negalėjo su užsieniais susižinoti. Tad jis būdavo kaip ir vidaus ir užsienių reikalų ministeris. Jis duoda įgaliojimus siunčiamiems užsienin atstovams, taip pat priima užsienių atstovus.

Kancleris buvo skiriamas iki gyvos galvos, nieks jo negalėjo atstatyti.

Kanclerio padėjėju buvo pakancleris. Bet kanclerio galia didesnė: pakancleris nieko negali veikti esant kancleriui. Nors pas lenkus kartais pakancleris būdavo aukštesnis už kanclerį.

Buvo įsigyvenęs paprotys, kad vienas jų būtų pasaulinis, kitas dvasiškis. Tas buvo todėl, kad viešpatavo du klodai: pasaulinis ir dvasinis. Jie tarp savęs kovoja, vieni kitų nenugali ir pagaliau, rezultate atsiranda toki valdymo struktūra. Lenkijoj būdavo kancleris pasaulinis žmogus, o pakancleriu - dvasinis. Lietuvoje to nebuvo. Labai retai Lietuvoje kancleriu tebūdavo dvasininkas. Mat čia nebuvo tos kovos, kuri ėjo Lenkijoj tarp tų luomų. Lietuvoje dvasiškija be kovos įgavo visas privilėgijas.

Pakancleris jokių pareigų nėjo. Visa atlikdavo kancleris. Būdavo tokių atsitikimų. Karalius nori paskirti į kurią nors vietą kokį valdininką. Kancleris neduoda parašo. Karalius pakviečia pakanclerį, kai kancleris kur išvyksta, ir prašo pasirašyti po paskyrimo aktu. Pastarasis pasirašo. Kancleris sužinojęs - protestuoja. Ir karalius nusileidžia, be kanclerio neskiria valdininkų. Čia kancleriui buvo proga nepraleisti netinkamų asmenų į valstybės tarnybos vietas. Taip pat, kada pakancleris pavaduodavo kanclerį, vistiek jis negalėdavo daryti kanclerio įsakymų pakeitimų.

Pakancleris turėjo mažąją antspaudą, kancleris - didžiąją. Kancleris turėjo mokėti lotyniškai ir gudiškai, nes iki XVII amž. pusės ta kalba

buvo skelbiami visi įstatymai. Vėliau įsigalėjo lenkų kalba.

Kancleris, jei būdavo reikalas, pavaduodavo maršalką ir etmoną.

Did. paiždys - podskarbny wielki. Jis buvo kunigaikščio iždininkas. Vėliau atsiradus valstybės kasai, jis buvo visos valstybės iždininku. Jo žinioje buvo pinigų kalimas. Jis žiūrėjo iždo, priiminėjo ir leisdavo pinigus. Jo padėjėjas buvo paiždininkas. Did. iždininko žinioje buvo daug valdininkų. Jis buvo finansų ministeriu ir ėjo tas funkcijas.

Kiemo maršalas - tai valdininkas, kuris rūpinosi karaliaus kiemo reikalais, jo tarnais ir valdininkais. Jis stovėjo žemiau už žemės maršalką, nes žiūri tvarkos tik kieme, o ne aplinkui kaip did. maršalka. Taip pat ir per jį karalius skelbdavo savo paskyrimus.

Didysis ir lauko etmonas. Ypatingai svarbi vieta buvo etmono. Etmonas neįėjo į anų 5 ministerių skaičių, bet jo vieta buvo svarbesnė ir už ministerio. Jis buvo visų ginkluotų jėgų viršininku, - buvo karo vadas karo metu ir karo ministeriu ramiais laikais. Etmonas buvo skiriamas iki gyvos galvos. Jo padėjėju buvo lauko arba kiemo etmonas, kurio žinioje buvo samdytieji kareiviai /algauninkai/. Etmonas savo apskrityje išleisdavo įsakymus kariuomenės ir teismo reikalais, vadinamus etmono artikulais. Nesant etmono karalius paskirdavo laikinus pavaduotojus vadinamus /nuo XVII a./ regimentarais. Jo vardas esą kilęs nuo žodžio "Hauptmann" - viršininkas. Panašūs vardas galima užtikti ir Kaukaze ir Persijoj, ir Turkijoj, kur yra atamanai - viršininkai. Tas žodis "Hauptmann" buvo išsiplatinęs Europos vakaruose ir rytuose ir reiškė vadą.

Kadangi etmono vieta ypatingai svarbi, tai nuolat atsirasdavo noro pas paminėtuosius 5 ministerius užminti ir etmono vietą. Ir dažnai vienas katras ministeris būdavo ir did. etmonu. Toks vietų sutapimas buvo galimas. Tad kartais būdavo kancleris - etmonas arba maršalka - etmonas.

Jis turėjo teisės šaukti bajorus karan, vesti karių sąrašus, ką norėjo įrašyti sąrašan, o ką nenorėjo - neįrašyti arba išbraukti.

Lauko etmonas atsirado vėliau. Jo rangas buvo mažesnis. Jo žinioje buvo algauninkai.

Karo vadu galėjo būti ir vaivada, pav. Vilniaus vaivada.

Karaliai nuolat stengdavosi paimti etmono vietas savo žinion. Kitos vietos, kaip kanclerio ir iždininko jau kartais lengvai pasisekdavo paimti, bet dėl etmono būdavo daug kliūčių. Bajorai bijodavo, kad karaliaus galybė perdaug nestiprėtų. Jei bus ne etmonas, o karalius nuolatiniu karo ūkio, kariuomenės, ginklų ir t.t. prižiūrėtoju ir tiesioginiu karo vadu, tai jo galybė būtų begalo stipri. Todėl dėl etmono vietos ir būdavo daugiausia ginčų. Karalius norėdavo vienus kandidatus patvirtinti etmono pareigoms, arba pats paimti, bajorai kitų norėdavo. Ypač tokių painiavų buvo XVII amžiuje, kai karalius bandė apsieiti be etmono. Tie patys ginčai ėjo ir XVIII a. Kadangi paprastai etmonai būdavo kilę iš galingų šeimų, tai kai kurios šeimos statydavo reikalavimus, kad joms priklausytų šioji vieta.

V. Europoj kai kur ginkluotų pajėgų viršininku būdavo patys karaliai. Jie ten arba patys būdavo tiesioginiai kariuomenės vadai, arba skirdavo vadus. To siekė ir Lietuvos kunigaikščiai. Bet jiems tas nesisekdavo. Nors tenka pasakyti, kad kartais susidėjus tam tikrai politinei būklei ir naudojantis esamąja politine santvarka ir teisėmis, karaliai paimdavo į savo rankas karo vadovybę, pav. Steponas Batoras, žymus karo vadas, atsižymėjęs karais, mokėjęs vadovauti, negalėjo neturėti lemiančios įtakos dėl kariuomenės vadovavimo. Jis buvo tikras karo menininkas. Tad jis veikė ne tik kaip karalius, bet ir kaip karo vadas.

St. Batoras ne kartą nurodė, kad jis nori būti tikru karalium, o ne meldževotu karaliu, t.y. nori būti karo vadu ir karalium. . . Jis temokėjo kalbėti vokiškai, lotyniškai ir vengriškai.

Vazų dinastijoj, nors ne visi, bet vis dėl to buvo ir labai nusimanančių karo dalykuose. Vladislovas būdams dar karalaičiu, jau pats sugebėjo vesti kariuomenę. jis buvo išėjęs anų laikų geriausią karo mokyklą. Tai buvo Niderlanduose. Jis turėjo nemažą ir praktiką. Iš pradžių buvo žemesnių karininkų tik vėliau pakilo. Tai buvo žmogus, kuris turėjo moksliško ir praktiško patyrimo, galėjo duoti nurodymų ir patarimų karo dalykuose. Tų laikų bemoksliams karininkams tas buvo labai svarbu. Anų laikų etmonų buvo daug žymių asmenybių, pav. Lenkijoj Zamoiskis, Lietuvoje - Radvilai.

Daug etmonų buvo išėję mokslus V. Europoje. Kurie-ne - kurie jų buvo parašę lotyniškai veikalus apie karo meną, kurie turėjo didelės reikšmės ir vakarų Europoje. Jonas - Kazimieras, kaip karo vadas buvo menkas. Jis buvo manęs padaryti dvasinę karjerą ir buvo jau pasiekęs kardinolo laipsnio, bet mirus broliui Vladislovui, paėmė sostą. Bet nieko nenusimanydamas karo dalykuose čia nepadarė karjeros. Kai jis nenorėjo skirti etmono, tai buvo priverstas tai padaryti ir paskyrė.

Jonas Sabieckis buvo karo meno žinovas, turėjo didelį autoritetą, buvo įtakingas vyras. Tad jis ir kariuomenę tinkamai vadovavo.

Saksų dinastijos žmonės nesugebėjo nusikratyti etmono. Jie turėdavo skirti etmonus.

Buvo kartais etmonų, kurie buvo tikri karo menininkai, būdavo labai turtingi ir puikiai sugebėdavo varžytis su karalium dėl kariuomenės vadovybės ir karalių nukonkuruodavo.

VYDŽEMĖS /LIVONIJOS/ VALDYTOJAS. Kai 1561 m. Vydžemė pripažino Lietuvos viršenybę, tai jai reikėjo paskirti ir atatinkamą valdininką. Tas buvo padaryta 1566 m. Brastos seime. Šis seimas pastatė Vydžemės priešaky Joną Katkų, kuris turėjo visą valdžią tame krašte. Po Katkaus daugiau valdytojų nebuvo. Katkui nusidirbus ir prašant Karūnos pagelbos, buvo paskirtas lauko etmonas, kurio viršininku buvo jis pats. Taigi, jis tenka priskirti prie aukštųjų valdininkų.

KIEMO VALDININKAI. PROVINCIJOS ORGANAI. VAIVADOS, KASTELIONAI.

Ivairiems ponams buvo duodama tušti titulai, kad jis prie karaliaus

kiemo bebūdamas išsilavintų ir išmoktų vesti administraciją. Be to, tokie kiemai skaitėsi ir pas didžiūnus - Sapiehas, Radvilus, Potockius ir Čartorickius. Tokių ponų rūmai daugiau buvo puošnūs ir už paties karaliaus rūmus. Jose mokėsi jaunuomenė gražaus elgesio ir k.

Prie provincijos organų ir šiame laikotarpy tenka priskirti vaivadas, kastelanus ir seniūnus. Jų darbas buvo nedidelis; jie darbavosi seime ir seimeliuose ir rūpinosi administracijos, teismo ir karo dalykais. Vaivados padėjėjas buvo kastelanas karo dalykuose.

Seniūnai buvo tai tikrieji karaliaus organai provincijoj. Bet vėliau ir jie virto savivaldybės organais.

Atmainos reformų laikais. Komisijos. Nuolatinė taryba. /1774-1789/. Sargyba /1791/.

XVIII amžiuje Lietuvoje-Lenkijoje buvo ypatingai smarkūs valstybės sukrėtimai. Pirmasis valstybės padalinimas, kuą buvo atimta daug žemių, jau aiškiai rodė, kad reformos yra būtinos valstybė gyvybei išlaikyti. Jei jau aukščiau kalbėdavo apie reformas, tai XVIII šis klausimas buvo dienos klausimu. Apie reformas kalba politikai ir publicistai. Tad šiame amžiuje buvo kai kurių atmainų.

Atsirado žmonių, kurie siūlė reformos projektus. Lenkijoj Zamoiskis buvo paruošęs teisyną, kur be ko kito, suteikiama daugiau teisių valstiečiams. Tas teisynas turėjo būti bendras Lietuvai ir Lenkijai. Bet 1780 metais kai teisynas buvo pristatytas seimui svarstyti, buvo atmestas, kaip griaunąs esamą tvarką. Stengtasi pagerinti ekonominę krašto būklę.

Jezuitas Skarga, žymus pamokslininkas, palaiko kitatikių persekiojimą ir reikalauja sustiprinti monarchiją. Jis buvo labai įtakingas, jo raštai buvo labai skaitomi. Jis manė, kad jei bus monarchija stipri, tai bus galima daug ydų pašalinti.

Medževskis taip pat propagavo padaryti reformą stiprinant monarchiją. Be to, veikė ir kitų šalių monarchijos pavyzdys, kur buvo karaliaus valdžia stipri.

Taigi, XVIII a. jaučia ir bajorai, kad išėjimas iš keblios būklės yra reformuose ir kad reformos priklauso nuo jų. Bet reformų padaryti jie nesugebėjo, nes trūko pasiryžimo, sutarimo, valios. Toji masė pati atginti negalėjo. Reikėjo, kad kas nors iš šalies reformuotų, sutvarkytų. Čia tai reikėjo susijudinti kaikurioms gyvenimo jėgoms. Tos jėgos kartais atrodo savanaudiškos, reakcingos, bet jos pasirodo gyvenime. Net ir karaliaus Poniatovskio išrinkimas, yra pašalinės jėgos darbas, būtent Rusijos carienės Katrės.

Svarstant šį klausimą, reikia suprasti tų laikų teisiniai ir socialiniai pagrindai.

Lietuvoje jau XV ir XVI a. kalbama apie tris galingas šeimas: 2 Goštautų ir Radvilų. Paskui tos šeimos susigiminiuoja ir lieka viena šeima Goštautų-Radvilų. Toliau, nors Lietuva ir Lenkija turi didyjį kunigaikštį, bet faktinai čia valdo šeima. Panašūs dalykai vystosi ir XVIII amžiuje.

Čia tenka kalbėti ne tik apie teisės dalykus, bet ir apie socialinius pagrindus, kurie yra surišami su teise. Viešpataujant vienam luomui, tas pats teisinis dalykas atrodys vienaip, viešpataujant kitam - kitaip atrodys, pav. kalbant apie teisinę politiką, apie tai kaip leisti įstatymus, kaip juos keisti ir t.t., čia tiks tos pačios formos ir vienam klodui ir kitam ir ponams ir bajorams. Bet viešpataujant ponams, jie patys ir valdė. O bajorų gadynėje, nors formaliai jie valdė, tačiau faktinai juos kas kitas dirigavo. Bajorų gadynėje - visi lygūs, bet faktinai nelygūs, dažnai bajorai dirba ne savo interesams. Ponų klasė pasiliko, tik keitėsi pavardės ir turtai perėjo iš vienų kitiems. Radvilai XVIII amž. silpnėja. Iškyla Potockiai ir Čartorickiai. Šios šeimos įsivyrauja Lenkijoj ir Lietuvoje. Tai galingos šeimos. Šios šeimos kartais viena kitą veikia, giminiuojasi.

Čartorickių šeima įgyja ypatingos reikšmės. Ji vadinama yra "familiae". Šiuo žodžiu suprantama Čartorickių šeima. Jis vartojamas ir raštuose ir gyvoje kalboje. Prie tų šeimų jungiasi kitos mažesnės šeimos. Ir viena ir kita šeima stengiasi sustiprinti savo įtaką šaly. Ieško pagalbos net užsieniuose. Čartorickiai palaiko ryšius su Rusija. Esą rusai žemos kultūros, tad jų bijoti nesą ko; be to, esą slavai ir turį stipria kariuomenę prieš prūsus atsispirti, kurie nuolat veržėsi į Lenkiją. Potockiai traukia į prūsus ir ieško čia pagalbos. Čartorickių šeimos buvo ir paskutinis karalius Poniatovskis. Nors Čartorickiai norėjo savo šeimos galvą pastatyti karalium, bet tas nenusisekė. Mat rusai bijojo pastatyti turtingą ir įtakingą žmogų karalium. Jis būtų gal pravedęs reformas, ko rusai bijojo. Tad pastatė Poniatovskį, neturtingą ir silpną žmogų.

Familiae iš to kiek laimėjo, bet nedaug. Jei būtų buvęs išrinktas jų šeimos galva karalium, jie būtų ir kitą politikos kryptį paėmę.

Familiae ir dabar veikė iš vieno su rusais. Vokiečiai daugiausia grėsė lenkams, nes jiems reikėjo atsiimti Vislą. O to rusai nenorėjo, nes būtų sustiprinę vokiečius tarp Nemuno ir Vislos.

Taigi, XVIII a. reformų laiku įvyko šiokių tokių atmainų. Buvo aprubežiuota naujų bajorų priėmimas. Karalius nebegalėjo duoti bajorų titulus, ši teisė palikta seimui. Bandyta valstiečiams daugiau teisių suteikti, ūkį plėtoti ir t.t.

Iš pradžių reformos lietė tik centro organus, provincijos organai beveik buvo nejudinami. Buvo įvedami nauji centro organai. Tai buvo komisijos ir nuolatinė taryba. Tuo pačiu ministerių galia sumažėjo, o jų pareigos atiteko naujai įkurtoms kolėgijoms, kurių pirmininkais buvo ministeriai.

1764 m. konvokaciniame seime buvo sudarytos dvi iždo komisijos - viena Lenkijai, kita Lietuvai.

1773 m. buvo įsteigta švietimo komisija abiem tautom. Buvo įsteigta karo komisija. Iždo komisijos pirmininku buvo did. iždininkas, jo

pavaduotojas kiemo iždininkas. Komisijos nariais būdavo senatoriai ir bajorai. Iždo komisijoj iš pradžių buvo 9 žmonės vėliau 6. Tai komisijai priklausė tas darbas, kurį ankščiau dirbo finansų ministeris.

Karo komisijos pirmininkas - did. etmonas, pavaduotojas -lauko etmonas. Į tą ir aną komisiją narius rinko seimas siūlant karaliui. Tos komisijos žinioje buvo visi karo reikalai, karininkų bylos, mokesniai karo reikalams ir k.

Švietimo komisija rūpinosi švietimo reikalais. Pirmiau tais reikalais rūpinosi dvasiškija. Panaikinus jezuitų ordeną, švietimo komisijai atiteko ordeno turtai. Ji buvo Lenkijai ir Lietuvai. Į ją įėjo 8 žmonės išrinkti 6 metams. Jų kadencija buvo pailginama seimo.

Be to, čia paliesime trumpai teisių sulyginimą dėl tikybos. Buvo su rusais sudaryta dermė ir seimo 1768 m. patvirtinta, pagal kuria buvo sulyginta desidentai ir provoslavai su katalikais. Buvo vienodai traktuojamos mininos tikybos, kiekvienas galėjo sau laisvai pasirinkti tikybą. Galėjo būti maišytos jungtuvės. Vaikai tokių tėvų buvo: berniukai tėvo tikybos, mergaitės motinos. Ginčus dėl tikybos sprendžia mišrus teismas, per puse iš katalikų ir provoslavų/judicium mixtum/. Dalyvavimas seime ir užėmimas vietų nepareina nuo tikybos. Bet 1775 m. konstitucija dėl kunigų protestų dėl buvo susiaurinta desidentų teisės; jiems uždrausta būti senatoriais, ministeriais, ir seime tegali būti tik 3 žmonės. Kulto laisvė buvo sumažinta. Judicium mixtum buvo panaikintas, nors, tiesą pasakius, jis ir nebuvo savo darbo pradėjęs. Bylas dėl maišytos moterystės, jei čia viena pusė buvo katalikas, sprendė katalikų bažnyčios teismas.

Nuolatinė taryba - tai organas visais atžvilgiais naujas. Jau vakarų Europoje seniau buvo įkurti kolegijaliniai valdžios organai. Tokiame organe viskas sprendžiama būdavo balsų dauguma. Čia gal kas nesutikti ar sutikti, o pasirašyti ant nutarimo reikia. Vykdo nutarimus vienas asmuo.

Lietuvoje dar nebuvo iki komisijų įsteigimo kolegialinio organo. Tų komisijų priešaky ir buvo pastatyta nuolatinė taryba. Jos atsiradimo priežastys tokios. Reikalinga buvo prižiūrėti administracijos veikimas. Organo, kuris žiūrėtų administracijos veikimo - nebuvo. Taigi, reikėjo sukurti tokį organą į kurį įeitų ir bajorai. O be to, rusų vyriausybė čia darė smarkios įtakos. Ji manė taip: įleidus bajorus į tokią tarybą, rasis elementas, kuris eis prieš ponų reikalus, paraližuos reformų sumanymus ir pačią valstybę.

Čartorickiams ir Potockiams rūpėjo kitas dalykas. Jie norėjo tokios tarybos, kuri būtų prišaky administracijos ir būtų bendra Lietuvai ir Lenkijai. Jie norėjo per tokį organą greičiau išlyginti abiejų valstybių savitumus ir padaryti vieną valstybę.

Buvo sudaryta 1774 m. nuolatinė taryba. Ją sudarė 3 luomai: karalius, senatas ir bajorai. Karalius palieka nepakeičiamas toje taryboje. Be karaliaus į tarybą įeina 18 senatorių /3 vyskupai, 4 ministeriai iš komisi-

jų, 9 vaivados bei kastelanai ir 2 senatoriu arba ministeriu/ ir 18 žmonių iš bajorų luomo. Kas dveji metai 2/3 tarybos narių pasišalindavo ir tada rinkdavo naujus. Rinko slapta abu luomu. Taryboje buvo penki departamentai: užsienių reikalų, policijos, karo, teisingumo ir iždo. Pirmajame buvo 4 nariai, kituose po 6 žmones. Priešaky kiekvieno departamento buvo vienas ministeris, tik teisingumo ministerio nebuvo. Viso buvo 4 ministeriai. Ministerio uždavinys buvo tikrinti veikimą. Kiekvienas departamentas turėjo savo statutą, kur buvo nurodoma, kaip galima veikti, kaip ir kas galima pakeisti.

Taryba tai vykdomoji seimo valdžia, ji prižiūrėjo seimo nutarimo pildymą, taip pat statė įstatymų projektus. Rūpinosi diplomatijos reikalais: siuntė pasiuntinius, priiminėjo apyskaitas.

Taryba užėmė pašalintų rezidentų vietas, bet jos funkcijos buvo daug platesnės,- ji buvo vyriausia administracijos valdžia, o senatoriai rezidentai tokie nebuvo. Be tarybos pasiūlymo ir sutikimo karalius negalėjo paskirti valdininkų.

Departamentai buvo patariamieji organai tarybos. Viena taryba piktinosi, kiti jai pritarė. Mat taryba buvo aristokratų padaras. O vėliau pas lenkus atsirado jos gynėjų. Nesenai miręs Valceris randa, kad nuolatinė taryba užbaigė tą darbą, kurį nepadarė Zigmantas Augustas, t.y. nebuvo sujungęs Lietuvos su Lenkija. Konopčinskis nežiūri iš kur tas įstatymas kilo, kas jį davė, bet ką jis reiškė tuolaikinei valstybės būklei.

Vėliau kaimyninės valstybės tuo organu buvo nepatenkintos, nes jis centralizavo valstybę. O tai stiprino. Jos pačios sukūrė organą, kurio paskui nebekentė.

1933.II.4
30

Aną kartą kalbėjome apie nuolatinę tarybą, apie jos sąstatą ir kompetenciją.

Nuolatinė taryba buvo neilgai, tik 15 metų. Visuomenėje dėl jos iššaukė nepasitenkinimo, pasipiktinimo. Susirinkus reformų seimui, vienas iš pirmųjų klausimų buvo panaikinti nuolatinę tarybą. Tarybos gynėjų nebuvo. Darė priekaištų rusams, nes tarybos pirmininkas buvo rusų šelpiamas. Tad šią tarybą politiniais sumetimais ir panaikino. Bijota, kad rusų šelpiamoji taryba bus priešinga reformoms, darys įvairių kliūčių. Todėl jai užbaigus savo dienas, neatsirado žmonių, kurie jos gailėtusi. Tik vėliau, XIX ir XX amžiaus pradžioje imta kitaip galvoti. Pirmasis buvo Tadas Korsonas, 1860metais,kilęs iš Lietuvos, kadais dirbęs Kaune, bajorų maršalas, vėliau persikėlęs Lenkijon ir ten dirbęs, kaip mokslininkas, gamtininkas, rašytojas. Jis parašė daug veikalų, monografijų, kai kurie jų paliečia Lietuvą. Yra ir didelių veikalų. Vienas yra didelis 6 tomų veikalas, "vidaus santvarka /vidaus gyvenimas/ Stanislavo Augusto laikais". Parašė remiantis dokumentais. Korzonas ima rasti ir gerų tarybos pusių.

Kitas buvo Konopčinskis, kuris žiūri ne iš kur ~~įstatymas~~ yra kilęs, bet kiek jis reiškia esamai būklei.

Kurį laiką lenkų istorikai žiūri į tuos laikus neigiamai. Taip darė dėl buvusio rusų pavojaus nepriklausomybei. Todėl visa kas rusų - peikdavo. Kas lenkų ir lietuvių, ponų ir bajorų darbai - tai visa gražu, kilnu.

Pradėjus tuo laiku lietuvių bajorams smarkiai lenkėti ir darytis lenkų patriotais, lenkų istorikų uždavinys buvo tuo labiau piešti gražiais vaizdais lenkų praeitį, visa kas buvo gera - tai lenkų, o kas bloga - rusų. Vilniaus Universitetui veikiant ir jį uždarius, kurį laiką buvo istorikų lenkiškai rašančių, bet jie tyrinėjo Lietuvos praeitį. Jiems išmirus ėmė rusų istorikai įdomautis Lietuvos praeitimi. Tada ir lenkai susidomėjo tuo klausimu. Valceris stengiasi išaiškinti ką veikė nuolatinė taryba. Jis rado, kad nemaža buvo pozityvių dalykų, kurie davė naudos. Jis duoda daugybę žinių, įrodo, ką ji veikė. Atkrenta, kad ji niekam netikusi.

Dar toliau nuėjo Konopčinskis. Jis parašė veikalą, monografiją /išėjo po karo/ "kaip atsirado nuolatinė taryba". Davė daugybę dokumentų. Jis sako, kad nuolatinė taryba buvusi reikalinga, labai naudinga ir būtina.

Nulatinė Taryba pėdsakų daug paliko. Kai rusų baimė atkrito, kai mokslininkai galėjo ramiai ir objektyviai tyrinėti tarybos darbus, pastebėjo ir gerąsias tarybos puses. Rasta joje daug naudingo darbo. O tai buvo tas, kad nuolatinė taryba ėmėsi tvarkyti disorganizuotą, arba geriau sakant nesukurtą valdžios administraciją. Tai buvo organas, kuris ėmė tvarkyti ir prižiūrėti administracijos ir kitų organų veikimą. Tad pradžia administracijos, jos centralizacija. Bajorams tas nepatiko ir taip pat nepatiko kuriems-ne-kuriems užsienio politikams. Nepatiko todėl, kad tvarkomas ir stiprinamas valstybės gyvenimas.

Taigi, pasirodė, kad persitvarkyti buvo galima. Ir tarybos jau šis bei tas buvo padaryta. Tik tuo pat laiku nebuvo galima pastebėti. Juk, apskritai, tokie darbai tenka dirbti ilgus metus ir tik tada pastebima konkretūs vaisiai. Tai ir tarybos buvo daug dalykų pakeista, pertvarkyta, bet nestiprinta anų laikų bajorus ir taip disorganizavusius valstybės aparatą.

Lenkų mokslininkai, kaip Konopčinskis, Valceris rado ir kitą pozityvų motyvą tarybos naudai: tai buvęs organas, kuris turėjęs sujungti abi valstybes į vieną. Kitaip sakant panaikinti Lietuvos savitumą. Ji buvusi Zigmanto-Augusto tęsinys.

Bet šiaip taryba buvo centralinis valdžios organas, kur ministeriai veikė kolegijos pagrindais. Iki tol kiekvienas ministeris veikė atskirai.

Reformų laiku 1791 m. prie karaliaus buvo sukurta sargyba. Ji buvo vykdomoji karaliaus valdžia, o kartu buvo ir vyriausia valdžia. Sargyba buvo sukurta 1791 m. gegužės 3 d. konstitucija. Ji turėjo patariamąjį balsą, ir karaliaus valia turėjo būti išpildyta, jei bent vienas ministeris jo įsakymą kontrasignuotų.

Ši valdžia /sargyba/ susidarė iš karaliaus, primo, 5 ministerių, įpėdinio /be balso/ ir seimo maršalkos /be balso/. Sargybos klausė visi valdininkai /urėdai/. Ginčus tarp karaliaus ir sargybos sprendė seimas. Už karaliaus veiksmus atsakė tas ministeris, kuris kontrasignavo karaliaus aktą.

Bendros administracijos Lenkijai ir Lietuvai nebuvo. Lietuvos administracija išliko iki pat XVIII amžiaus pabaigos. Tiesa, nuolatinė taryba bandė ją panaikinti. Taryboje dalyvavo lietuvių ir lenkų ministeriai. Lietuvos ministeriai galėjo vykdyti savo nutarimus Lenkijoj, o Lenkijos Lietuvoje. Taigi, tik seimas ir nuolatinė taryba jungė abi tautas. Šiaip administracijos valdininkai ir provincijos valdininkai buvo atskiri. Taip pat ir provincijų seimeliai, kurie šioje gadynėje beveik visas valdžios funkcijas vykdydavo.

IŽDAS. Buvo laikai, kad valstybės ir valdovo iždas buvo bendri. Valdovas iš to iždo tenkindavo savo asmeninius ir valstybės reikalus. Bet jau Romos imperijos laikais imama skirti asmeninę valdovo kasą nuo valstybės kasos /fiscus ir aerarius/. Tačiau viduramžy ir vėlesniais feodalizmo laikais, randame iždą neatskirtą nuo karaliaus asmeninės kasos.

Lietuvoje karaliaus ir valstybė iždas buvo galutinai atskirtas 1590 metais.

Iždo reikalus vedė iždininkas /fin. ministeris, podskarbi/. Jis jau nuo XV amž. skaitėsi valstybės, o ne karaliaus iždininku Lietuvoje. Seimai leisdavo imti mokesnius ir uždėdavo kiek kuris kraštas privalo mokėti. Seimas galėdavo ir kontroliuoti finansų organus.

IŽDO DVARAI /EKONOMIJOS,SENIŪNIJOS, PENSINIAI/.

Ekonomijos ankščiau buvo karaliaus dvarai. Iš jų jis turėdavo pajamų, bet vėliau jos pårėjo iždo žinion.

Seniūnijos buvo taip pat dvarai. Juos valdžia duodavo valdininkams kaip algą už tarnybą. O tie dvarai, kurie buvo duodami asmenims už gerą pasitarnavimą iki gyvos galvos, vadinosi pensiniais dvarais. Ketvirta dalis iš tų dvarų įkainuoto gryno pelno turėjo eiti iždan. Tai buvo nuolatinės pajamos.

MUITAI Lietuvoje jau senai buvo imami. Tai mokesniai pervežant prekes per sieną. Muitų ėmimas seniau buvo valdovo prerogatyva /teisė/. Jau 1510 m. konstitucija apie tai kalba.

Valdovas muitus kartais parduodavo, kartais kam nors dovanodavo. Arba vėl, kai kuriuos miestus nuo muito atleisdavo arba leisdavo rinkti muitus savo naudai. Bet po Liublino unijos jau tokių atsitikimų maža bepasitaiko. Muitai buvo imami ad valorem /apskaičiuojant % pagal prekės kainos/ sulig tarifu. Lentelės kur buvo surašyti muitai buvo viešai iškabinamos, kad negalėtų būti sukčiavimų. Po Liublino unijos dvasininkai ir bajorai buvo nuo muito mokesnio atleisti. Muito mokesnio nedaug tesurinkdavo. Mat kunigai ir bajorai gabendavo iš užsienio sau prekes be mui-

to. O atsirasdavo pirklių, kurie prašydavo, kad bajorai pasakytų, kad prekės esančios jo. O kartais nesigėdindavo bajorai dėl to ir prisiekti.

MOKESČIAI /PADŪMĖ, PAGALVĖ, VOLINĖ/.

Padūmė buvo prieš Liublino uniją ir po Liublino unijos Lietuvoje. Tai mokesnis, kuris buvo imamas nuo dūmos /nuo tam tikro ūkio vieneto/. Čia kiekvienas dvaras, vienuolynas ir privatinių savininkų namas skaitėsi už vieną apdėjimo vienetą. Į šį sąrašą nebuvo įtraukiami žydų namai, nes žydai mokėjo kitą mokesnį. Taip pat neįrašoma nuomojamieji namai ir tie namai, kurie neįėjo gatvių eilėn. Kaimuose ir dvaruose į tarifus / sąrašai, kur buvo įdėti visi mokėtojai/ nebuvo įrašoma smulkesnės bakužės, daržininkų namukai.

Karališkieji stalo ir hyberminiai dvarai buvo nuo šio mokesnio paliuosuoti, bet vėliau jie jau buvo apdėti mokesniu.

PAGALVĖ - tai žydų mokesnis. Jis buvo įvestas todėl, kad apkarauti žydus, kurie netarnavo Lietuvos kariuomenėje. Šis mokesnis tikrai įsigalėjo tik XVII ir XVIII amžiuje. Mokesnis buvo išdėstomasis. Žydams paskirdavo bendrą sumą, o jie patys išsiskirstydavo savo tarpe. Be to, šį mokesnį mokėjo karaimai ir visi svetimšaliai. Taip pat ir totoriai mokėjo šį mokesnį, kurie netarnavo kariuomenėje.

Volinė - tai mokesnis nuo svaigalų. Už gorčių alaus mokėdavo 1 skatiką, o už midaus - 10 skatikų.

SUBSIDIUM HARITATIVUM - "pašalpa". Mokesnis įvestas po Liublino unijos ir buvo imamas specialiai nuo dvasiškių. Tą mokesnį dvasiškiai per vyskupus turėdavo iškarto sumokėti, o paskui pasiskirstydavo kiek kam tenka mokėti, pav. Lietuvos vyskupai 1775 m. iškarto įnešė 100.000 auksinų, o paskui išskirstė kunigams. Šis mokesnis - tai savo rūšies priverstina pašalpa. Nuo jo buvo laisvi tik tos klebonijos, kurios neturėjo baudžiauninkų.

HIBERNA - buvo imama Lenkijoj, o Lietuvoj buvo įvestas 1676 m. Šis mokesnis buvo skiriamas kariuomenės laikymo reikalams. Jį mokėjo nuo karališkųjų dvarų ir žemės turtų Lietuvoje, o taip pat ir dvasiškių turtai. Hiberna dar buvo imama nuo miestų ir miestelių, o taip pat nuo prekybos ir pramonės įstaigų. Mokesnis buvo išdėstomasis. Šiuo mokesniu mokėtojai buvo nepatenkinti. Todėl jis buvo panaikintas ir vietoj jo imta nuo karališkųjų dvarų papildomas padūmės mokesnis.

KVARTA - tai mokesnis įvestas Lenkijoj prieš Liublino uniją. Vėliau 1590 metais tas mokesnis buvo įvestas ir Lietuvoje. Tas mokesnis imamas specialiai kariuomenės palaikymui ir yra imamas nuo įvairių typų karališkųjų turtų: dvarų, domėnų. Kvarta - tai sui generis mokesnis paskirtas specialiems tikslams. Lenkų konstitucija 1562 m. apie tą mokesnį taip sako:"iš tų dominialinių turtų pelno tam tikras kvartumas, tam tikra suma paliekama turtų laikytojui, valdytojui, iš liekanos imama 25% mokestis kvartos pavidale, o 75% paliekama karaliaus kasos naudai, jo ordinarinėms

Lietuvoje iškarto tas mokesnis buvo įvestas vieniems metams, bet vėliau taip ir įsigyveno. Lietuvoje taip pat buvo imama 25% nuo tam tikro pelno; šio pelno negalima pavadinti nei netto nei bruto pelnu, o bus tai įstatymo ribose pelnas. Jį čia mokėjo karališkųjų stalo turtų valdytojai ir laikytojai. Jo apdėjimo objektų buvo ir daugiau.

MOKESČIŲ PASKIRSTYMAS. Mokesčiai anais laikais buvo paskirstomieji ir išdėstomieji. Paskirstomieji mokesniai tai tie, kuriuos pati valdžia paskirstydavo mokėtojams, o išdėstomieji - tie, kurių bendrą sumą valdžia uždėdavo mokėtojams, o pastarieji turėdavo patys sau išsiskirstyti.

TARIFAI - tai surašymas visų mokesnių mokėtojų į tam tikrus sąrašus.

SKOLOS - valstybės jau XVI a. turėjo skolų. Joms pamokėti atiduodavo tam tikras pajamas, išnuomuodavo dvarus kuriam laikui. Bet dėl šio valstybės turtai mažėdavo.

√ KARIUOMENĖ. Kariuomenė yra ypatingai svarbus dalykas valstybėje. Valstybėje gali būti gerai sutvarkyti finansai, geri valdininkai, tinkamai sutvarkytas administracijos aparatas, bet to dar per maža. Valstybėje turi būti ir gera kariuomenė.

Visa tai reikalauja iš valstybės išlaidų. Išlaidos kartais būna nenaudingos, neproduktingos, arba kartais tos išlaidos tuojau nėra naudingos, jos grįžta netiesioginėje formoje t.y. kitoje formoje. Daleiskime, kelių taisymas. Išlaidos negrįžta. Bet kilstant ūkiui, jos yra reikalingos daryti ir kitoniška forma valstybė turi iš to naudos. Mokyklos. Jos brangiai kainuoja ir, rodosi, valstybė turi tik išlaidas. Bet be mokyklų būtų neįmanoma tautos progresas. Tos mokyklos duoda įvairių šakų darbininkus, amatininkus, prekybininkus, pramonininkus ir laisvųjų profesijų žmones, be kurių šių dienų valstybė neįmanoma.

Kitaip atrodo kariuomenės klausimas. Kariuomenė - neproduktingas gaivalas, niekaip negrąžina padarytas dėl jos išlaidas. Kariuomenės grobių gadynė jau senai praėjo, šiandie į tai maža vilties begalima dėti. O vis dėl to reikia daryti milžiniškas išlaidas kariuomenę išlaikyti. Jei nebus kariuomenės - kiekvienas kaimynas galės lengvai užgrobti. Tad reikalinga apsiginti. Kol nėra karo - kariuomenė nereikalinga. Bet karui kilus - ji valstybėje viskas, be jos valstybės gyvybė žūtų.

Todėl reikalinga turėt gera kariuomenė, gerai ginkluota ir tinkamai apmokyta. Kariuomenė turi būti ne tik gerai ginkluota ir apmokyta, bet turi turėti gerus norus ir įsitikinimus ir nepolitikuoti. Jei senovėje ir viduramžiais manyta, kad įsitikinimą turi turėti tik vadai, XIX ir XX amž. manoma, kad visa kariuomenė turi būti moraliai stipri, turi suprasti savo pašaukimą.

Viduramžiais, kai kariuomenė susidėdavo iš bajorų, tų piliečių, kurie savo gyvenamąjį kraštą gynė, pasirodė, kad jie nevisuomet pakankamą supratimą turėjo apie kariuomenės uždavinius, apie valstybės savysaugą. Esant didelei valstybei, koki buvo Lietuva ir Lenkija XVIII amžiuje, bajorai nevisuomet suprasdavo kodėl ištiko karas kurioje nors vietoje, ar bajorai

vieno krašto privalo eiti ginti kitą kraštą, pav. Žemaičiai ar privalo eiti ginti Ukrainą. O lenkai galvodavo, ar privalo eiti ginti Lietuvą. Čia buvo vartojamos įvairios priemonės, kad pritraukti visos valstybės bajorus ginti šalį.

Tada kariuomenėn bajorus šaukdavo visuotinu šaukimu. Šaukdavo su seimo žinia, bet nesant seimo karalius galėjo sušaukti. Neatvykusieji bajorai buvo traukiami teisman ir atimama žemė. Bet tokių atsitikimų nebuvo.

Bajorai kariauti nelabai norėjo. Jie jautėsi esą pašaukti viešpatauti, gražiai gyventi, o ne kariauti ir sunkų darbą dirbti. Jų kraujas brangus, mėlynas. O kare tenka kartais žūti, kartais sužeidžia. Tai bajorui keista atrodo rizikuoti kare. Ima jie vengti karų. Be to, bajorai masėmis nelabai mokėjo kariauti. Jie daugiau tikdavo pavieniam karui savo krašte prieš kits kitą. O masiniame prieš išorinį priešą, jie buvo silpni. Juos kazokai ir kiti priešai greit sumušdavo.

Bajorai buvo šaukiami trumpam laikui, kokiai pusei metų. Jie kare turėdavo turėti savo maistą. Todėl imdavo su savimi maistą ir tarnus, kas apsunkindavo kariauti.

Be to, bajorai kariaudavo senovės ginklais, kardais, šalmais ir dažniau raiti. O ta sistema jau buvo atgyvenusi. Jau vartota šautuvai, pištalietai ir kardai ir buvo organizuota pėstininkų kariuomenė.

Tad bajorai, ima galvoti, kaip išvengti kariuomenės tarnybos. Kyla klausimas dėl valstiečių įtraukimą kariuomenėn. Jie pakeistų bajorus. Bet tai būtų griovimas esamosios socialinės santvarkos. Todėl imta abejoti. Be to, jei bajoras duos iš savo valstiečių kareivį, jis netenka baudžiauninko. Tai nuostolis. Gal jį kare užmuš, sužeis, o kai grįš iš karo, ar jis beklausys pono. O kaime jis dar ims agituoti prieš ponus, susidarys kaime neramus elementas. Todėl bajorai neduodavo savo valstiečių kariuomenėn.

Būdavo atsitikimų XVII a., kai viena bajorų grupė organizuojasi ir kariauja prieš kitą grupę, naikina turtus viena kitos. Susidaro grupės iš kelių tūkstančių, o kartais ir iš 10-15 tūkstančių ir kariauja viena prieš kitą. Rytuose, Guduose, į tokias karines kai kurias grupes buvo įtraukta valstiečiai. Ir kai toji grupė, kurioje buvo tik bajorai, pergalėjo bajorų valstiečių kariuomenę, tai nugalėtuosius bajorus, kaip ir visuomet, paleido, o valstiečius išmušo. Iš bajorų atėmė tik ginklus, o iš valstiečių - gyvybę. Anais laikais valstietis negalėjo pakelti rankos prieš bajorą, nes tai būtų socialinės santvarkos griovimas. Buvo kaltinami ne tie, kurie valstiečius mobilizavo, o valstiečiai.

Kitaip klausimas stovi dėl karališkųjų valstiečių. Čia buvo kitoki sumetimai.

Bajorai seimuose stengdavosi ne vieną naštą užkrauti karališkiesiems dvarams t.y. karaliaus valstiečiams, pav. pas tokius valstiečius buvo siunčiami per žiemą algauninkai gyventi. Jie čia gyveno ir maitinosi. Karališkus valstiečius galima esą paimti ir kariuomenėn. Kas dvidešimtas pagal apskaitymą turėjo stoti kariuomenėn. Jie buvo vadinami - "wybrancy" -

rinktiniai. Jų uždavinys eiti į kariuomenę. Nors bajorai ir į tą kariuomenę šnairuodavo. Bijojo, kad valstiečiai neatsuktų ginklų prieš bajorus. Tad XVIII a. ir šie valstiečiai maža mobilizuojami. Jiems buvo užkraunama mokesniai vietoje kariuomenėje tarnauti.

Karaliaus valstiečiai buvo laisvesni negu bajorų. Toks pat valstiečių ėmimas kariuomenėn buvo ir Prūsuose. Jie buvo ir Prūsuose vadinami "wybrancais", nors tai lenkiškas žodis.

Toli su tokia kariuomenė nueiti negalėjo. Duoti valstiečiams ginklas buvo pavojinga. Kitaip klausimas stovėjo dėl kazokų. Kazokai - tai žmonės, kurie sudarė atskirą gyventojų grupę, skyrėsi savo socialiniu sąstatu nuo tų laikų Lietuvos-Lenkijos visuomenės, kitas buvo jų kultūros laipsnis ir kalba.

Kazokai atsirado Ukrainoje, Padniepryje ir už Dniepro, mažiau dešinėje pusėje. Dauguma jų buvo už Dniepro. Dėl kazokų vardo ilgai galvota ką jis reiškia. Kiti randa, kad tai būsiąs totoriškas žodis; kiti vėl manė, kad reiškęs šis vardas pasienio karo sargybą. Bet jis nėra tinkamai išaiškintas.

Istoriškai kazokai atsirado taip: dėl sunkios valstiečių būklės, valstiečiai mesdavo savo senąsias vietas ir bėgdavo. Bėgdavo kartais ir bajorai. Jie bėgdavo įvairiais sumetimais. Tie pabėgeliai apsigyvendavo Ukrainos stepose. Čia buvo tuščios, negyvenamos vietos.

Kai tik tos vietos jau buvo kiek apgyventos, tuoj gyventojus ėmė pulti totoriai, turkai. Nomandų bandos užpuldavo gyventojus, karavanus ir laivus plaukiančius Dnieprų ir apiplėšdavo. Totoriai naikino žmones, turtus ir beprasidedančias kurtis valstybes.

Stepės buvo turtingas kraštas. Tai yra lyguma, kur medžių nėra, auga puiki žolė, visur yra juodžemė ir puikiai auga kviečiai. Stepėse lengva buvo gyventi. Bet ūkininkams buvo pavojinga dėl nomandų puldinėjimo. Toks puldinėjimas tęsėsi, kol Vytautas įsikišo ir pažabojo stepių gyventojus. Plėšimas sumažėjo. Užpuolimų rečiau bebūdavo. Gyventojai plėtėsi, traukė tam tikrais būriais į Padnieprį. Sustiprėjo. Net ima laivais plaukinėti ir nuplaukia iki Konstantinopolio ir patys apiplėšia.

Gyventojų tarpe atsiranda vadų ir įvairių rūšių specialistų. Ypač čia atbėgusieji bajorai jiems vadovauja. Juo toliau, juo daugiau ėmė čia plaukti gyventojai, priprato prie vietos sąlygų. Vieni apsigyveno Padniepryje ant salų, kiti pasidarė ūkininkais. Atvažiavusieji vyrai greit išnykdavo tų žmonių tarpe. Moterų čia atbėgdavo maža. Vyrai vesdavo vietos moteris, priimdavo jų kalbą ir kalbėdavo ukrainiškai. Susidarė maišytas gyventojų sąstatas su ukrainiška kalba. Atsirado ramūs artojai, bet kartu pasirodė ir neramus elementas, kuris užsiėmė plėšimu.

Čia atbėgdavo toks elementas, kuris savo šaly nepakentė baudžiavos, buvo kuom nors prasikišęs, - tai žmonės iešką svetur laimės ir nebijį rizikuoti savo gyvenimu. Atbėgusiųjų tarpe buvo iš visur, net iš Žemaičių ir Aukštaičių. Kazokai betraukdami į pietus, pasiekė net turkų ir totorių sienas. O užpakalyje ramesnysis elementas puikiai ir ramiai galėjo sau ūkininkauti.

Kazokai sudarydami didesnius būrius ima pulti ne tik turkus, bet puola ir bajorų dvarus. Kyla mintis juos organizuoti. O vėliau, apie XVI a. norėta juos padaryti baudžiauninkais.

Taigi, su ypatingu apetitu lenkų ponai, kiek mažiau Lietuvos ponai, ima veržtis į Ukrainą ir grobti žemes. Ponai stengiasi artojus padaryti savo baudžiauninkais. Kazokai nepasiduoda ir reikalauja lygių teisių su Lietuvos-Lenkijos bajorais. Todėl prasideda kova tarp Ukrainos ir Lietuvos-Lenkijos bajorų. Bajorai nori užgrobti ten derlingas žemes ir gyventojus paversti baudžiauninkais, kazokai tariasi esą laisvi ir savo laisvės ir žemių pigia kaina neatiduoda.

Kova buvo nelengva. Ukrainos gyventojai pripratę ir išsimiklinę tarp savęs kariauti, sugeba ir su anais bajorais karą vesti.

Tada norima kitu būdu kazokus sutvarkyti. Tie kazokai, kurie kariauja, norima pripažinti laisvais, - o kitus jų baudžiauninkais. Juos jau XVI a. registruoja Stepona Batoras. Į kazokų rejestrus jis pradžioje įtraukia 300, vėliau 800, dar vėliau 1000 kazokų. Tie įtrauktieji į rejestrus buvo vadinami kazokais, o kiti - valstiečiais. Kai kuriais laikotarpiais registruotųjų kazokų buvo labai daug. Juos norima buvo pripažinti vyresniaisiais, o neregistruotus - valstiečiais baudžiauninkais. Pastarieji buvo atiduoti rejestriniams kazokams. Bet tokia skaldymo politika nepasisekė.

Laisvųjų -rejestrinių kazokų uždavinys buvo sudaryti pasienio sargybą. Už tai jie buvo apdovanojami minimomis privilegijomis.

Tačiau esamieji skirtumai tarp ukrainiečių-kazokų ir Lenkų-lietuvių nedavė progos jiems susiartinti; negalima buvo vienus kazokus padaryti ponais, kitus - baudžiauninkais. Juk kazokai skyrėsi savo graikų tikyba, kalba, valstiečių laisve, kultūra ir k.

O kazokų skaičius nuolat didėjo. Jų priaugo net ligi kelių dešimčių tūkstančių. Bėgūnai nesiliovę į šią šalį plaukę. Ir nežiūrint iš karalių pusės pastangų juos sutvarkyti, kazokai nesiliovę su bajorais kariavę; plėšdavo juos ir grobdavo bajorų žemes. Karaliai norėdavo juos pavergti, kartais atiduodavo tam tikrą skaičių kazokų totoriams susigauti. Todėl tarp kazokų ir totorių eidavo kruvini susirėmimai.

Dėl viso to, kazokai ima galvoti ir dėti pastangas įkurti savo valstybę. Tiesa, nei lenkų nei rusų istorikai nesako, kad kazokai kūrė savo valstybę. O tą valstybę jie buvo jau ir įkūrę. Priešakyje valstybės stovėjo etmonas. Žinoma, tokių etmonų visa eilė vardu - Kulnickis, Lakdonas ir k.

Ši valstybė buvo vasališka. Ji pripažino tai turkų, tai Maskvos suverenitetą. Kurį laiką pripažino Lenkų karaliaus viršenybę, bet pradėjus lenkams norėti pavergti kazokus, jie susidėjo su Maskva ir kariavo su lenkais. Dabar jie turėjo stiprų užtarėją - Maskvą.

Taip bajorų svajonės - pavergti kazokus ir nepasisekė.
Toji valstybė įvairiai buvo vadinama - "etmonščina" ir k.

Rimta karo pajėga buvo algauninkai. Algauninkai - tai samdytoji svetimšalių kariuomenė. Algauninkų kariuomenėje buvo įvairių tautų žmonės-

vokiečiai, prancūzai, šveicarai, kazokai, totoriai ir k. Vėliau taip pat buvo samdoma ir vietos gyventojai - Lietuvos-Lenkijos bajorai, laisvieji ūkininkai, pabėgusieji valstiečiai.

Bajorų raitoji kariuomenė jau nebetiko dėl to, kad jau buvo atgyvenusi savo laiką. Jau buvo pradėta vartoti šaunamieji ginklai, kuriais lengvai paguldydavo šarvuotą vytį. Dabar vyravo pėstininkų kariuomenė, o ne sunkioji raitarija. Raiteliai su savo sunkiais prietaisais visai nebetiko. Taigi, algauninkai atsirado vėlesniais laikais, kai raiteliai su savo sunkių apginklavimu - šarvais nebetiko laiko sąlygoms.

Savieji bajorai nelinkę buvo eiti ir persisamdyti kariuomenėn, nes čia rizikingas amatas, ko bajorai nemėgdavo. O savo valstiečių duoti taip pat nenorėjo. Jie nenoroms tokį sutikimą davė ir dėl karališkųjų valstiečių. Bijojo jiems duoti ginklą į rankas. Taigi, iš pradžių teko samdyti svetimieji kariuomenėn. Jau Žalgirio mūšyje algauninkai dalyvavo.

XVII amž. ypatingai praktikuota algauninkus samdyti. Kai kurios V.Europos šalys tyčia mokino gyventojus vartoti ginklą, kad paskui galėtų persisamdyti svetur algauninkais. Kartais algauninkus paviliodavo mūšy priešas. Nors tai buvo retas atsitikimas ir algauninkai pereidavo tik tada, kai nebebūdavo vilties nugalėti priešą.

Kartais algauninkai buvo renkami kariuomenėn. Rotmistras gaudavo įsakymą atsivesti tiek ir tiek algauninkų. Jis surinkdavo iš vietos žmonių ir atsivesdavo. Rotmistrui už tai buvo mokama. Jis tuos algauninkus laikė savo žinioje. Tai buvo pelningas amatas. Todėl tokios rotmistrų vietos būdavo parduodamos. Algauninkai yra tuo blogi, kad jiems reikia mokėti. Neužmokėjus algų, keldavo riaušes, plėšdavo. Kartais jiems atlyginimą tekdavo duoti žeme. Bet vis dėl to, jie buvo daug geresni už šaukiamąją kariuomenę. Algauninkų viršininkas buvo lauko etmonas, o šaukiamosios kariuomenės viršininkas buvo did. etmonas.

Taigi, bajorų seimai nustatydavo kiek būdavo galima samdyti algauninkų, jiems skirdavo atlyginimą, nustatydavo jų skaičių ir kuriam laikui buvo imama.

Lenkai turėdavo duoti algauninkus du kartu tiek, kiek Lietuva. Kaimynų valstybės buvo nustačiusios Lietuvai 8000 algauninkų, Lenkijai - 16000.

Didieji dvarininkai, kaip Sapieha, Radvilas taip pat turėdavo savo kariuomenę. Radvilos kariuomenė kartais siekdavo 6000 vyrų. Jo kariuomenėje buvo ir vietos žmonių ir svetimųjų. Jis turėjo tam ir kareivines ir kariuomenės vadus. Toki didikų kariuomenė buvo ne valstybės sienoms ginti, bet puolimui savo priešininkų. Kai jiems reikėdavo nuraminti plikbajorius ar smulkesnius dvarininkus, kai reikėdavo seimeliuose pravesti savo kandidatus seiman, tai ir panaudodavo savo karinę jėgą.

Kariai gyveno savo kariniu statutu, kuris jiems nustatydavo teises ir prievoles. Pagal statuto turėjo būti palaikoma drausmė. Už peržengimą drausmės, buvo žiauriai baudžiami. Jei kariškiai užkabindavo valstietį, tai į tai buvo nekreipiama dėmesio, o jei kokį poną, tai žiauriai buvo baudžiama nužudoma.

- Kariuomenėje drausmė žemai stovėjo, ypač drausmė nupuolė XVIII amž., kai algauninkų negalėjo besuvaldyti; plėšė ir sauvaliavo.

Kariuomenėje komanda buvo vokiška. Vėliau lenkiška, bet ir tai buvo daug žodžių paimta iš vokiečių.

LAIVYNAS. Buvo bandyta sukurti savo laivyną, bet neturėjo išmokslintų tam žmonių ir nebuvo kitų sąlygų ir todėl nei Lietuva nei Lenkija savo laivyno nesukūrė. XIII ir XIV amž. pajūriai buvo užimti svetimųjų. Ypač čia lietuvius ir lenkus stūmė nuo pajūrio vokiečiai. Apie porą amžių Lenkija buvo paėmusi savo žinion Dancigą, bet iš ten jie vėl buvo išstumti. Dancigo (Vyslos) ir Nemuno žiotys prigulėjo vokiečiams.

Kai Lietuva gavo Livoniją, ji suprato kokią didelę reikšmę turi jūra, o Lenkijai įsivyravus Pavisly, kyla klausimas apie įkūrimą savo laivyno.

Klaipėda buvo Prūsų žinioje, Ryga taip pat svetimas uostas ir čia negalėjo įsigalėti lietuviai.

Lenkai samdydavo svetimus laivus Dancige ir už tai jiems duodavo teisę plėšti jūroje. Visoki avantiuristai naudojosi tuo ir plėšdavo svetimus laivus. Todėl anų laikų laivai buvo ginkluoti. Bet jei tokius plėšikus sugaudavo, tai pakardavo.

Lietuva bandė įkurti Šventosios uostą, bet nepasisekė. Tad savo laivyno taip ir nesukūrė. Mat nesuprasta kokią didelę reikšmę laivynas turi apsigynimui ir prekybai.

VI. TEISMAS. Teismas sprendžia ginčus, kurie iškyla tarp atskirų asmenų, tarp atskirų asmenų ir valstybės, tarp atskirų asmenų ir grupių, tarp atskirų grupių ir t.t. Ginčai gali būti įvairūs, pav. dėl turtų, dėl asmeninių teisių /gimimo teisėtumas/. Kartais ginčai kyla nustatyti teisės santykiui, dėl tvarkos palaikymo. Veikiančioji teisė turi uždavinį palaikyti esamąją santvarką tokia, koki ji yra. Teisė kariauja su tais, kurie ją laužo. Teisė visaip veikia į jos laužytojus. Kartais pasakys, kad negerai padaryta, kartais baudžia. Teisės normos turi turėti dispoziciją /nustato, kas negalima daryti, apibrėžia nusikaltimo sąvoką/ ir sankciją /kas grėsia už teisės normų peržengimą/. Be sankcijos - teisės norma nėra pilna.

Ar teisės norma peržengta ir kokios turi būti pasekmės už peržengimą - tą klausimą sprendžia teismas.

Pirmykščioje tvarkoje buvo kitaip. Tada ne teisėtumas ir teisingumas vyravo, o jėga. Ginčų teismas nesprendė tarp susivaidijusių, o susiginčijusieji kovojo tarp savęs. Suprantama, laimėdavo ne teisingasis, o stiprusis. Teisėtumas ir teisingumas vyrauja tik ten, kur valstybė ima teisėtumo taikymą savo žinion ir kur valstybėje yra visi lygūs prieš įstatymus.

Teismas Lietuvos istorijos bėgyje keitėsi. Lietuvoje teismas buvo toks, koks klodas viešpatavo. Toks teismas tik to klodo ir reikalus gynė. Teismuose atsispindi socialinis visuomenės sąstatas. Jei šaly vieni yra laisvi, kiti baudžiauninkai, tai tas matosi ir iš teismų.

Esant valstybėje keliems klodams, vienas jų bus viešpataujantis. Viešpataujančiojo luomo galybė ir teisme pasireikš. Ponų gadynėje bajoras neras

teisme teisingumo prieš poną. Bajoras laimės prieš poną tiek, kiek jam leis ponai laimėti.

Kai luomai subyra - nebus nei luominių teismų. Tada bus visi lygūs prie įstatymus ir teismą. Tame pačiame teisme galės rasti teisingumą ir turtingas, ir vargšas, ir mokytas, ir nemokytas.

Taigi, iš teismų santvarkos, galima spręsti ir apie valstybės teisinę gyventojų būklę. Bajorų gadynėje atsirado bajorų teismai. Ponų gadynėje - ponų teismai arba perų teismai /prancūziškas terminas/.

Jau bajorų gadynėje, kai panaikino ponų privilegijas, ponų teismų negalėjo bebūti. Ponai turėjo teistis bajorų teisme.

Bajorų gadynėje ponai buvo sulyginti su bajorais. Teisiniai buvo visi lygūs. Bet socialiai - jie buvo nelygūs. Paprastai gyvenime, kuris yra turtingas, ar išsilavinęs, išmokslintas, nors ir sakoma, kad prieš įstatymus visi lygūs, bet faktinai pastarieji turi gyvenime daugiau įtakos, jie persveria neturtinguosius, neišmokslintuosius. Todėl ir bajorai teisme išmokslintieji ir turtingieji persverdavo. Tai ir idealaus teismo nebuvo.

Šiaip bajorų teismas stengėsi, kad bajorų neskriaustų, kad neužmiršti jų interesų.

24. PAGRINDINIAI BAJORŲ TEISMAI BUVO TRYS: ŽEMĖS, PILIES. ir POKAMARIO TEISMAS. KIEKVIENAS IŠ JŲ SAVAIP ATSIRADO.

ŽEMĖS TEISMAS. Jis susidarė nepriklausomai nuo administracijos. Susidėjo iš teisėjo, pateisėjo ir raštininko. Žemės teismas buvo vienas visame paviete. Vadinasi, teismas atitiko administracijos /valdymo/ paskirstymo rajonams.

Mirus kam nors iš teismo,- praneša karaliui. Jei-gu jo nėra Lietuvoje, tai praneša vaivadai, o Žemaičiuose seniūnui. Be to, jei nėra karaliaus, pranešama pilies teismui, kad jis paskelbtų, kad bajorai yra šaukiami išrinkti į teismą kandidatus. Rinkimai pranešama prieš keturias savaites. Renkama būdavo 4 kandidatai. Iš jų karalius vieną skirdavo į teismą. Jeigu į pateisėjus rinko iš esamų jau teisme asmenų, tai užtekdavo ir vieno kandidato. Šiaip turėjo rinkti 4 kandidatus.

Kandidatai turėjo turėti šiuos privalumus: 1/ turi būti geri žmonės, 2/ išmokinti ir pažįstantieji teisę, 3/ Lietuvoje gimę ir nenaujokai paviete. Geri žmonės - tai yra žmonės, kurie nebuvo teisti, dori, geri, nepadarę nusidėjimų, nieks jam nedaro priekaištų.

Mokslo reikalaudavo nedaug. Turėjo nusimanyti teismo darbe, mokėti pasirašyti. Bet kvotimų nieks nedarydavo dėl jo mokėjimo rašyti, diplomų nereikalaudavo.

Teismai rinkdavo tokius žmones, kurie teismo darbe nusimanydavo, pažindavo teisę. Bet ir čia reikalavimai buvo nedideli. Teisių mokyklų nebuvo. Tokia mokykla buvo Vilniuje, bet ten visi patekti negalėjo. Kartais tokio darbo mokinosi prie teismo, kaip reikia prašymus, skundus rašyti. Taigi, ir pramokdavo raštinėje tokio darbo.

Lietuvoje gimęs ir nenaujokas paviete. Turėjo būti Liet

Lietuvos pilietis. Tuo apsisaugodavo nuo Lenkijos piliečių, kad jie nepatektų į Lietuvos teismus. Teismuose vietos buvo paliktos Lietuvos bajorams. Turėjo būti nenaujokas paviete. Jį turėjo visi žinoti, turėjo būti čiabūvis šiame paviete. Naujoką patekusį į susirinkimą nebuvo galima tuoj rinkti į teismą.

Teisėju negalėjo būti kunigas ir tie, kurie užsiima kokia nors tarnyba tame pačiame paviete, atskira nuo administracijos.

Teismo asmens neliačiamybė buvo saugojama labiau negu kitų asmenų. Už teisėjo įžeidimą, buvo skiriama mirties bausmė. Išrinktas naujas teisėjas turėdavo prisiekti, kad eis sąžiningai savo pareigas.

Raštininkas turėjo mokėti gudiškai rašyti; to reikalavo Lietuvos statutas. Vėliau, kai buvo panaikinta gudų kalba, pereita prie lenkų kalbos, kurią taip pat raštininkas turėjo mokėti. Bet ir po to, aktuose buvo stengiamasi gudiškai rašyti. Ši gudų kalba skyrėsi nuo Maskvos kalbos. Ji buvo senovės Lietuvos raštų ir valstybinė kalba.

Dalyvauja teisme teisėjas, pateisėjas ir raštininkas. Pateisėjas tik pataria. Visi trys sudaro žemės teismą.

Teismą paprastai sudaro dvarininkai pasiturį žmonės. Jie gauna tam tikrą atlyginimą. Prie teimo yra tekūnai. Jų skaičius neribotas. Jie įteikia raštus, padaro vietos apžiūrėjimą ir k.; pristato teismui įrodymus.

Tekūnas reikalingas sprendimų vykdyme. Sprendimus tada vykdė ne valstybė, bet pats bylininkas.

Žemės teismas turi tris savo sesijas per metus. Sesijos būdavo: per Tris Karalius, per Šv. Trejybę ir Šv. Mykolą. Į sesijas turi teismas atvykti prieš tris dienas. Bylininkams ginkluotiems į teismą atvykti draudžiama. Į teismą susirinkdavo nemaža žmonių. Sesija gali tęstis neilgiau 3 savaičių.

Bylos būdavo dviejų rūšių: 1/ įrašymas į pripažinimo knygas įvairių raštų,- dovanojimų, pareiškimų, pirkimo-pardavimo, nagrinėtos bylos sprendimo ir k.; 2/ sprendžiama bylos ir duodama dekretas. Čia žemės teismas spręsdavo bylas dėl žemės, muitų, dėl įvairių turtų. Jis sprendžia kilusius ginčus.

Teismui paskelbus sprendimą, šalys tuojau turi pranešti ar patenkintos sprendimu ir jei nepatenkintos, tai tuojau apeliuoti. Apeliuoti negalima šiais atsitikimais: jei pats užsigina tą, ką buvo prižadėjęs; jeigu teisme prisipažino, jei apeliaciją nori duoti, kad užtęsti bylą ir t.t.

Į teismą gali stoti pačios šalys arba jų įgaliotiniai. Įgaliotiniai gali būti prieteliai, giminės, moteriai - vyras. Vėliau galėjo stoti įgaliotiniais prokuratoriai. Tai buvo tie žmonės, kurie užsiimdavo svetimų bylų vedimu. Dar vėliau buvo advokatais vadinami. Pas rusus prokurai išsidirbo ne tie, kurie šalių bylas vedė, bet tie, kurie atstovavo valstybei /prokurorai/. Senovės Lietuvos terminologija prokūrai - tai šalių atstovai ar advokatai. Atsirasdavo žmonių, kurie specializuodavosi šioje srityje, jie pažindavo geriau teismo darbą ir įstatymus ir teikdavo norintiems patarnavimų.

Teismo posėdžiai būdavo vieši. Leidžiama būdavo turėti savo nedaugiau vieno atstovo ir 6 prietelių. Bet ištikrųjų galėjo kartais ir daugiau jų būti. Teismai atsižymėdavo viešumu. Uždarų teismų būdavo maža. Teisme žmonės žinojo kas darosi teisme, mokinosi teismo darbo ir t.t.

Šiaip bylos turėdavo būti pabaigiamos viename posėdyje. Bet leidžiama buvo pertraukti bylos sprendimą ir apsimąstyti, jei teismas ras reikalingu. Sprendimai turėjo būti paskelbti per 3 dienas. Taip pat, jei būdavo reikalo, byla galėjo būti atidėta 2 kartu, trečią kartą buvo sprendžiama. Neatvykti teiman dėl ligos ar kitų svarbių priežasčių buvo galima.

Jei teismas paskelbdavo kalėjimą, ar mirties sprendimą, tai išpildydavo pilies teismas, kuris turėjo savo bokštą ir budelį. Bet tokie sprendimai buvo retenybė. Tokias bylas spręsdavo pilies teismas.

Žemės teismas įvestas II-ju statutu.

1588 PILIES TEISMAS. Šis teismas yra kitos rūšies. Jis įvestas taip pat II-ju statutu. Susidarė jis iš seniūno, poseniūnų ar vietininkų. Taigi, pilies teismas susidarė iš seniūno ir pavaduotojų.

Sąlygos pilies teisėjams yra šios: turi būti bajoras, pavieto gyventojas, doras žmogus. Trečias statutas pridėjo, kad turi būti Lietuvos pilietis ir turi būti mokąs gudiškai rašyti.

Žemės teismas buvo renkamas, pilies teismas - skiriamas. Skyrė šį teismą seniūnai ir vaivados. Seniūnas laisvai galėjo paskirti į tą teismą ką nors iš to paties pavieto bajorų - vietininko pavaduotoją, pilies teisėją ir raštininką. Pilies teismas buvo vienasmeninis - sprendė bylas seniūnas ar jo vietininkas, o teisėjas vedė tik formalinę proceso pusę, raštininkas - raštinę. Teismo sprendimas galėjo būti per seniūną atšaukiamas /apeliacija/ jei seniūnas nedalyvavo bylos sprendime.

Pilies teismo vieta paprastai būdavo pavieto miestelyje. Paprastai t: teismas turi tokį vardą, koks yra pavieto miestelis. Lietuvoje buvo ir tokių atsitikimų, kad pavietas vadinosi vienu vardu, o miestas kitu. Antai, buvo Upytės pavietas, o miestas - Panevėžys. Seniau Upytėje buvo buvę dideli dvarininkai, galingi ponai, tad ten buvo ir pavieto centras. Vėliau, Panevėžio miestui išaugus, teko centrą perkelti Panevėžin, bet Upytės pavieto vardas pasiliko. Perkėlė XVI amž., o vardas pasiliko iki XVIII amž. Knygose vadinosi Upytės pavietu, o teismas būdavo Panevėžio mieste. Paskui buvo tokių atsitikimų, kur reikėjo teismas dėl pavojaus perkelti, pav. kai rusai buvo atėję į Lietuvą, tai teismai persikėlė į nepavojingas vietas ir čia atliko savo darbą, bet kitų pavietų vardu.

Pilies teismas turedavo nuolatinę savo trobą, nors nevisuomet, kartais priimdavo seniūnas į savo trobą.

Pilies teismo sesijos būdavo kas mėnesį po 2 savaiti nuo ryto iki vakaro. Diena skaitoma nuo ryto iki prieblandos. Tai taisyklė - neturėti dirbtinos šviesos.

Buvo ginčų dėl to, ar galima prie žvakės bylas spręsti. Įstatymas to neleido. Tad dėl šios formalinės pusės, jei nebūdavo priekabių iš esmės,

ir kibdavo prie teismo.

Pilies teismas veikia nuolat, o žemės teismas 3 sesijas metuose. Jis veikia kas mėnesį po 2 savaiti. Raštinė būdavo visuomet atdara. Į raštinę plaukdavo daugybė aktų, raštų, kurie buvo įtraukiami į pilies knygas. Tos knygos turėjo anais laikais didelės svarbos. Čia būdavo įtraukiami įvairūs raštai, dokumentai, kurie šiandie yra įtraukiami Notariato knygose. Čia taip pat būdavo įtraukiamos konstitucijos /įstatymai/, privilegijos, kurios šiandie skelbiamos atatinkamuose vyriausybės organuose. Į pilies teismą galėjo pasiųsti įvairius protestus prieš esamą tvarką ir prieš atskirus asmenis. Per pilies teismą būdavo išplatinama įvairios žinios ir todėl būdavo siunčiama į visus pilies teismus. Bet kartais bajorai galėjo nepriimti ką paskelbti pilies teisme. Tada būdavo siunčiama karaliaus vardu tokie raštai į pilies teismą ir prašoma paskelbti ir būdavo laikoma žinomomis - paskelbtomis. Į pilies knygas įrašymas turėjo tą reikšmę, kad originalas kokio dokumento galėjo dingti, o pilies knygose būdavo nuorašai. Be to, čia būdavo paskelbiamos žinios. Tad suprantama, kodėl Brastos žydai iškilmingai nešė į pilies knygas savo privilegijas įrašyti.

Pilies teismui, be ankščiau minėtų pilies knygų vedimo, II statutas pavedė baudžiamąsias bylas ir jas tiksliai išskaitė. Jam priklausė: bajorų namų užpuolimas, plėšimas kelyje, užpuolimas mieste, padegimas, išžaginimas, vogimas, dokumentų suklastavimas ir žmogaus nužudymas. Be to, pilies teismo praktikoje kompetencija buvusi praplėsta, bet dar mokslo tiksliai nenustatyta.

1933.II.8
Nr.33

PAKAMARIO TEISMAS. Pakamario teismas - lenkiškai "podkomožem". Šio teismo valdžioje buvo tikrinti sienas. Kamarninkas - tai matininkas. Vyresnis ant jo buvo "podkomožem". Tad susidarė Lenkijoj toks istorinis terminas, kuris iš pasakymo savo reikšme atrodė žemesnis, bet iš tikro jis buvo didesnis savo valdžia. Taip kaip iždininkas vadinosi podskarbi, o paiždininkas - "skarby" - nors buvo žemesnis.

Pakamario teismo uždavinys žiūrėti ne žemės plotus, ne teisių dėl žemės, bet daugiausia žiūrėti ten, kur eina ginčai dėl žemės, miško ar vandenų sienų. Šis dalykas buvo jo kompetencijoj.

Renkamas teismas buvo taip: bajorai išrenka 4 kandidatus. Karalius pasirenka iš jų vieną teisman.

"Podkomožem" - turi būti žmogus, kuris turi turėti nemaža pasitikėjimo. Čia darbo būdavo mažiau, negu kituose bajorų teismuose.

Teismas nesėdi vietoje, bet važinėja ir sprendžia ginčus dėl sienų tarpe dvarininkų.

Paprastai tokie teisėjai buvo labai aukštai statomi. Daugiausia tą vietą užimdavo pasiturintieji dvarininkai - aristokratai. Mat tuose teismuose būdavo nedaug darbo. Paprastai aristokratai darbo nemėgdavo. Ir ten kur reikėjo daug dirbti, aristokratai užleisdavo vietą smulkiesiems bajorams,

juodadarbiams, bet garbė dėl to darbo turi būti jam - ponui.

VYRIAUSIAS TRIBUNOLAS buvo įsteigtas 1581 metais. Žemaičiams buvo leista įsisteigti savo Vyriausiąjį Tribunolą, bet jie nesteigė, o prisidėjo prie įsteigtojo.

Vyr. Tribunolas turėjo tam tikrą statutą pagal kurį veikė. Jis išliko iki valstybės padalinimo.

Į tribunolą rinkdavo kiekvienas pavietas po 2 atstovu. Tik žemaičiai dėl didumo krašto rinko 3 atstovus. Rinkimai buvo per grabnytinius seimelius, vasario mėn. 2 d. Rinko vieniems metams atstovus.

Tribunolo atstovai rinko sau pirmininką - maršalką, raštininkas būdavo vienas iš valdininkų. Tribunolas važinėdavo teisti į Gardiną, Vilnių, Naugardą ir Minską. Vėliau, buvo nutarta, kad Tribunolas turi posėdžiauti tik Vilniuje /kur nagrinėjo ir Trakų kadencijos bylas/ ir Naugarde, kur nagrinėjo ir kitų vaivadijų bylas. Tribunolas išbuvęs paskirtą laiką viename mieste, važiuodavo kitur teisti. Vadinasi, Tribunolas buvo padalytas į Lietuvos ir Gudų kadencijas.

Tribunolas buvo apeliacinė instancija. Tad jam priklausė visos bylos iš žemės, pilies ir pakamario teismų. Kiekvienas nepatenkintas paminėtų teismų sprendimu, galėjo apeliuoti į Vyr. Tribunolą, jei tam nebuvo kliūčių, kurios draudė apeliuoti. Tribunolas sprendė eidamas Lietuvos įstatymais ir konstitucijomis. Bet Tribunolui priderėjo bylos kaip pirmai instancijai, prieš teismo valdininkus, ypač jei neleido jie apeliuoti.

Vyriausiame Tribunole pasireiškė absoliutinė galybė bajorų teismo srityje. Jie čia galėjo rinkti atstovus niekieno nekontroliuojami, valdžios įtaka čia nepasireiškė.

Pakamario, žemės teisme karalius skirdavo iš kandidatų teisėjus ir tuo pasireiškė valdžios kontrolė, o čia bajorai vieni terinko. Tribunole išsirinkdavo ir savo pirmininką - bajorą. Apie Tribunolą žiūr. knygelę Vyr. Lietuvos Tribunolas.

DVASINIS TRIBUNOLAS. Šis teismas buvo kaip vaisius kompromiso tarp pasauliečių ir dvasininkų. Jis nagrinėjo bylas kilusias tarp kunigų ir pasaulinių žmonių antrąja instancija. Į šį teismą įeidavo 4 kunigai kapitulų renkami ir 6 Vyriausiojo Tribunolo nariai. Tribunolas sprendė balsų dauguma. Jei balsai pasidalydavo lygiomis, tai bylą siųsdavo seiman.

MARŠALO TEISMAS. Maršalas - tai vienas iš valdininkų, kuris yra prie kunigaikščio. Maršalo titulas prasidėjo Vakarų Europoje. Maršalo reikšmė ir užimamos pareigos, kaip jau nurodėme, keitėsi. Jis buvo arklydininkas, vėliau raitelių viršininkas, veda kariuomenę. Atsiradus kitiems raitelių vadams, jis prižiūrėjo vieną ūkio dalių kunigaikščio, vėliau visą kunigaikščio kiemą. Maršalas Lietuvoje, kaip ir Lenkijoje, prižiūrėjo karaliaus kiemą. Jis išleidžia ir įleidžia žmones, kontroliuoja išėjimą, atsako už tvarką karaliaus kieme, net nustato tam tikrą "mylia", kurios plotas yra jo žinioje. Aplink karaliaus kiemą, kurio ribose padaroma nusikaltimas, priklausė maršalo teismui. Jo teismas būdavo sunkus ir žiaurus. Jis teisdavo net

mirtim. Būdavo išleidžiami jo artikulai apie maršalo teismus. Tie artikulai buvo keičiami. Maršalas bylas spręsdavo vienas, be asistentų, jei asistentai ir būdavo, bet spręsdavo jis vienas. Lietuvoje spręsdavo Lietuvos maršalas bylas, Lenkijoj - lenkų. Jis spręsdavo ten, kur būdavo karalius. Daleiskime susirenka žmonės į medžioklę, tai maršalo veikimo plotas keičiasi, jei jojo dalyvauja karalius. Medžiojant ta "mylia" didėja. Jis turi paskelbti, kad "mylia" padidėjo, bet jei nepaskelbia, tai jo galia neplečiama ir todėl ir jo teismas neveiks. Daleiskime, atvažiuoja karalius į Merkinę. Tada, jei paskelbs, visa apylinkė priderės maršalo teismui. Susirinkę bajorai iš džiaugsmo gali išgerti. Po to gali susimušti, susikapoti kardais ir gali patekti maršalo teismui, kuris gali ir mirtį paskirti.

Vėlesniais laikais maršalo teismas buvo gerokai pakeistas, reformuotas. Buvo padarytas nuo 1766 m. kolegialiniu teismu. Buvo susiaurinta teisė skirti sunkias bausmes ir be to, stengtasi maršalą atitraukti nuo partinių kovų, kur jis perdaug kišdavosi ir naudodavo teismo galią prieš savo politinius priešininkus.

KIEMO TEISMAS. Kiemo teismas - "Hofgericht" - turima galvoje karaliaus kiemą. Jeigu kalbama apie kiemą, tai turima galvoje karaliaus kiemą, kur yra trobesiai. Kiti nori išaiškinti "Hofgericht" - dvaro teismu. Su tokiu vertimu negalima sutikti. Kiemas yra tam tikras plotas prie gyvenamųjų trobesių, o dvaras - tai žemės ūkio vienetas. Sako, dvaro laukas - sodžiaus laukas. Dvaru turime galvoje ne patį kiemą, nes kiemas gali būti sodžiuje ir dvare, o dvaras ūkio vienetas, kuriame sėdi vienas didesnis ūkininkas, ūkio vedėjas. Jis skiriasi nuo ūkininkų tuo, kad jis valdo didelius žemės plotus. Gali būti jis bajoras ir nebajoras. Tai dvaras bus platus ūkis. Karaliaus kiemas yra aplink jo palocių. Todėl bus vartojama kiemo teismo vardas.

Kiemo teismas išsivystė iš viešpaties teismo. Ankščiau spręsdavo bylas pats kunigaikštis ir buvo jo, viešpaties teismas. Bet tų bylų buvo daug. Todėl teko pavesti tam tikroms komisijoms arba asesoriams spręsti bylas. Tai ir buvo kiemo teismas, įvestas XVII amž. Kiemo teismai buvo Lenkijoj ir Lietuvoj atskiri.

Kiemo teismai paprastai būdavo ten, kur būdavo karaliaus kiemas, o vėliau, nuo 1697 m. būdavo ten, kur būdavo seimas, ar tribunolas ar kokia nors vyriausia valstybės įstaiga. Teismas išbūdavo vienoje vietoje po kokią pusę metų ir spręsdavo bylas viešpaties vardu. Pirmininkavo kiemo teisme kancleris, jam nesant,- pakancleris. Prie jo būdavo ištisa eilė asesorių - dalyvių seimo paskirtų. Šiam teismui priklausė visa eilė bylų, kurios ankščiau viešpaties majestotui priklausė ir kurios dabar negalėjo patekti į bendrus bajorų ar kitus teismus. Pirmiausia čia priklausė Lietuvos magdeburgijos bylos. Tai bylos, kurios buvo nagrinėjamos kituose teismuose ir atšaukimais /apeliacijomis/ pateko į asesoriją. Ten ir ėjo ginčai dėl miesto teisių, ginčai viešojo charakterio. Taigi, luomai turėjo savo teismus, kur ir teisėsi. O jei kildavo tarp luomų ginčai, tai ir spręsdavo kai ku-

rius bylas asesorių teismas. Dėl kunigų buvo išaiškinta taip: ginčus dėl turto spręs paprastai bajorų teismas. O antroji instancija šioms byloms buvo dvasinis tribunolas.

Be to, šio teismo kompetencijoj buvo karaliaus valstiečių bylos, iždo, baudžiamosios, karaliaus dvarų su administratoriais bylos. Karaliaus valdiniai skųsdavosi ant karaliaus dvarų laikytojų į šį teismą. Toliau būdavo fisko bylos. Ginčai su karaliaus dvarų administratoriais ir karaliaus, kaip turtingo dvarų valdytojo ir k.k. bylos.

SEIMO TEISMAS. Žodis seimas - turėjo kelias prasmes. Seimas - tai valstybės - tautos atstovų susirinkimas, o kartais, ypač seniau, ir visų žmonių susirinkimas, kur aptariama įvairūs valstybės reikalai, leidžiama įstatymai. Kartais seimo atsiklausdavo nuomonės. Seimas anksčiau atlikdavo ir teismo funkcijas. Tiesa, ir šiandie toji seimo funkcija nėra visai išnykusi, pav. Anglija.

Teismą gali daryti visas seimas arba tam tikri seimo išrinkti žmonės. Ponų taryba svarstydavo įvairius gyvenimo reikalus, bet taip pat žiūrėdavo ir visas bylas. Tas pats sąstatas ir tie patys žmonės vieną ir kitą dalyką spręsdavo. Tada ir seimas ir teismas galėjo kartu būti. Ilgainiui seimas įgavo daugiau įstatymų leidžiamosios reikšmės. Tad čia svarstoma daugiau politiniai klausimai, nors ir teismo funkcijos visai neišnyko, tik kalbama, kad vienos sesijos esančios įstatymų leidimo, kitos - ekonominės, kitos - teisminės.

Teismo seimas yra žinomas nuo seniausių laikų. Po Liublino unijos, susidėjus su lenkais toks seimo teismas, turėjo pergyventi įvairių pakeitimų. Visi teismo daryti negalėjo. Tada buvo nustatoma kiek turi būti žmonių tame teisme. Yra ištisa eilė apie tai konstitucijų. Kartais sakoma, kad teismą sudaro 36 žmonės. Jei karaliaus nebūdavo, tai jį pavaduodavo valdininkai Vėliau teisme buvo 34 žmonės. Dėl Lietuvos pasakyta, kad turi būti 18 deputatų: 4 iš Vilniaus vaivadijos, 2 Trakų, 2 Smolensko, 2 Naugardo, 4 Brastos ir 4 Minsko. Vėliau buvo reikalaujama dalyvauti tos vaivadijos atstovui, dėl kurios daromas teismas.

Seimo teismo kompetencija ši: majestoto įžeidimas, išdavimai. Esant nemažam bylų skaičiui, buvo nustatoma kokias bylas Lietuvoj nagrinėja, kokioje eilėje ir kiek dienų turi tęstis teismas ir kokias bylas Lenkijoj. 1676 m. buvo nustatyta taip: viena kadencija seiminio teismo tęsiasi 6 savaites. Pirmoji kadencija prasideda po to kai susirenka seiman kviesliai ir kai jie prisiekia ir ten kur yra seimas. Antra sesija buvo gruodžio pradžioje Lenkijos reikalams, trečioji birželio mėn. Lietuvos kunigaikštijos reikalams. Taip ėjo kasmet.

JUDITIUM MIXTUM - tai maišytas teismas iš katalikų ir nekatalikų. Šį teismą nereikia painioti su dvasiniu tribunolu, nors panašumo esama. Juditio mixtum atsirado vėliau. Buvo teismas, dvasinis tribunolas, kur sprendė katalikų kunigų su bajorais ginčus. Šis teismas buvo antroji instancija. Pirmoji instancija buvo bajorų teismai.

Dėl kitų tikybų kunigų tokio teismo nebuvo. Todėl būdavo nemaža dėl šio dalyko susidūrimų. Užsienio valstybės darė spaudimą į Lenkiją-Lietuvą. Be to, tas jiems duodavo ir progos kištis į Lietuvos - Lenkijos vidaus dalykus. Todėl jau baigiantis respublikai buvo sudaryta su rusais 1768 m. sutartis, kuria sulyginama desidentai ir provoslavai su katalikais. Tais pat 1768 m. buvo įkurtas maišytas teismas. Į tą teismą įeidavo 8 katalikai iš karūnos ir Lietuvos ir 8 stačiatikiai ir desidentai. Teisėjus skirdavo karalius. Teismas rinkdavosi Varšuvoje. Vienoje kadencijoj turėjo būti po 4 žmones iš kiekvienos tikybos. Jei nėra viso 8 teisėjų, tai užtekdavo 6. Pirmoje sesijoj trims mėnesiams rinkdavo teismo pirmininką iš katalikų tarpo; antroje iš kitatikių. Pirmoje pusėje šios sesijos statydavo pirmininką tik gudų vyskupą, o jam nesant - desidentų dvasiškį. Antroje sesijos pusėje desidentų vyskupą, o jam nesant - gudų vyskupą.

Maišytasis teismas sprendė antrosios instancijos bylas, kitaip sakant jis buvo antroji instancija tam tikrai bylų rūšiai. Pirmoji instancija tarp bajorų ir anų tikybų dvasiškių buvo pilies, pakamario, žemės ir k. teismai, o antroji - maišytasis teismas.

Teisme buvo sprendžiama ar vienu balsu ar dauguma balsų. Jei lygiai pasiskirsto balsai, tai balsuojama tris kartus. Trečią kartą balsuoja slaptai ir pirmininkas turi du balsu.

Juditio mixtum buvo neilgą laiką, tik 8 metus. Rusų valdžia buvo nepatenkinta tokiu teismo sprendimu ir reikalavo, kas tas teismas būtų panaikintas ir šios bylos būtų perkeltos į asesorių ir karaliaus kiemo teismą. Nors tas teismas, kaip matome, buvo sudarytas lygybės pagrindais, ir norėjo būti nešališkas, bet jis ilgai neišsilaikė. Šį reikalą t.y. kad nebus skriaudžiami kitų tikybų žmonės, turėjo patikrinti kiti vyriausieji teismai.

REFERENDARŲ TEISMAI yra specialūs teismai. Čia yra raštininkai, kurie referuodavo karaliui valstiečių bylas.

MIESTO TEISMAI. Šie teismai buvo įvesti 1791 metais. Tai buvo nauji teismai, skiriami miestų reikalams. Teisėjus rinko miestiečiai 2 metams.

IŽDO TRIBUNOLAS. Iš pradžių iždo reikalus žiūrėjo finansų ministeris, arba iždininkas. Jis žiūri, kad kunigaikščio iždas neturėtų skriaudų. Visus ginčus jis sprąsdavo. Vėliau jo nuožiūrai finansų dalykus nebenorėta palikti, nes čia gali pasireikšti iždininko sauvalė, gali bajorų neribotumas nukentėti ir t.t. Tad kyla reikalas įvesti vyriausiąjį teismą iždo reikalais. Toks teismas ir buvo įvestas XVII a. pradžioje. Jis buvo sudaromas šiais pagrindais: jame dalyvavo seimo atstovai iš kviečslių rūmų ir senato atstovai. Iždo Tribunolas prižiūrėdavo iždininko apyskaitas. Žodžiu, tikrino mokesčių rinkimą, atskaitomybę finansų ministerio. Visa tai duodavo galimybės patikrinti, kad nebūtų mokesčių mokėtojams skriaudų, kad mokesčių rinkėjai tinkamai eitų savo pareigas. Rinkėjai turėdavo atlikti prieš teismą pasiteisinimą, pristatyti kvitus iš kur ką gavo, kam išmokėjo, kokiu būdu atsiskaitė, ar iš visų paėmė ir t.t. Tai truputį panašu yra į dabartinę valstybės kontrolę, bet plačiau apimdavo dalyką.

Ižd. Tribunolas nuo XVII amž. pusės sėdėjo Gardine. 1717 m. viena kadencija buvo Gardine, kita Minske, o nuo 1726 m. iki 1764 m. Vilniuje.

Nuo XVII amž. pradžios į Iždo Tribunolą atstovus rinko patys seimeliai po 2 nuo kiekvieno pavieto.

25 TEISĖS ŠALTINIAI. Šiame laikotarpyje teisės šaltiniais kas kart vis daugiau ima darytis rašytoji teisė. Į nerašytąją teisę galima kreiptis tiek, kiek tai leidžia rašytoji teisė, įstatymai. O jei nėra kokio dėsnio veikiamojoj teisėj, tai buvo leidžiama kreiptis į kitų šalių krikščioniškąją teisę t.y. į kanonų teisę, į romėnų teisę. Tik reikėjo įrodyti, kad tokio dėsnio Lietuvos įstatymuose nėra. Pagrindinis Lietuvos teisės šaltinis toje gadynėje yra Lietuvos Statutas. Tada nebereikėjo liesti atskirų privilegijų ar žemės teisių. Rašytoji teisė rėmėsi Lietuvos Statutu. Atsirado komentatorių, kurie tą rašytąją teisę komentavo, aiškino, padėjo geriau suprasti ir taikyti. Atsirado mokslininkų, kurie nurodė kaip turi būti taikoma toji teisė darant teismo sprendimus.

Kiti teisės šaltiniai šioje gadynėje dar buvo – išleistos įvairios konstitucijos /įstatymai/, tarptautinės sutartys, Magdeburgo teisės, bažnyčios teisės.

LIETUVOS STATUTAS 1588 m. Taigi pagrindinis įstatymas ir buvo Lietuvos III statutas. Tas statutas skiriasi nuo seniau išleistų statutų. Todėl jis yra vadinamas naujuoju, plačiuoju ir paskutiniuoju statutu.

Antras statutas jau buvo geresnis už pirmąjį. Į antrąjį buvo įnešta pataisymų atatinkančių laiko reikalavimus, daugiau buvo įdėta straipsnių, o trečiame statute buvo dar daugiau pataisų ir papildymų.

Trečias statutas buvo anų laikų teisininkų darbas. Be kitų žymių teisininkų tenka paminėti Leonas Sapieha, Lietuvos kancleris. Šį statutą perredaguojant užsitęsė virš 20 metų nuo II iki III statuto. Mat, kai tik buvo priimtas II stat., tuoj imta galvoti apie jo pataisymą, apie III-ąjį statutą. Jis yra išėjęs po Liublino unijos. Jo teisės šaltiniai buvo II statutas, seimų nutarimai po II statuto priėmimo padarytieji, karaliaus privilegijos, naujieji sumanymai ir Lietuvos seimelių bei suvažiavimų nutarimai.

Su lenkais buvo susitarta, kad nė vienas įstatymas po Liublino unijos negalės atsirasti, jeigu jis nepereis per seimą. Būtų priešinga unijos sutarčiai, jei būtų leidžiami įstatymai priešingi tai unijai. O III statutas buvo priešingas unijos sutarčiai. Todėl jis nebūtų praėjęs, jei būtų patiekę bendrajam seimui svarstyti. Lietuvos II ir III statutuose buvo straipsnių prieš lenkų reikalus nukreiptų. Lenkų bajorai norėjo turėti Lietuvoje visose srityse lygias teises su Lietuvos bajorais. O Lietuvos bajorai visas tarnybas Lietuvoje rezervavo sau ir lenkų nenorėjo įsileisti. Tokių straipsnių lenkai nebūtų praleidę, jei statutas būtų ėjęs per seimą, tuo labiau, kad unijos akte pasakyta, kad visi priešingi lenkams įstatymai bus pataisyti, o naujų priešingų nebus galima leisti.

Čia susirado kitas kelias priimti statutą. Kai buvo renkamas Vazų dinastijos žmogus Lietuvos-Lenkijos karalium, jam Lietuvos didikai pareiškė,

kad jie sutinka Zigmantą Vazą išrinkti karalium, jei jis patvirtins statutą be seimo. Vaza sutiko patvirtinti be seimo, kas ir buvo 1588 m. padaryta. Kiti aukštesni įstatymai buvo leidžiami bendro seimo, bet pagrindinis Lietuvos įstatymas pasiliko galioje.

STATUTO KALBA – buvo gudų kalba – tai senovės Lietuvos raštinės kalba, kuri skyrėsi nuo Kijevo ir Maskvos rusų kalbos. Toji kalba išbuvusi kelius amžius Lietuvos raštinės kalba,savotiškai išsidirbo ir buvo nepanaši į Maskvos kalbą. Kai Maskvai te-ko naudotis tuo statutu, tai jai teko išsiversti į gyvąją Maskvos kalbą. Skirtumas tarp anos ir rusų kalbos buvo. Tai galima kalbėti apie lietuvių-rusų kalbą.

III statute yra 120 straipsnių daugiau, negu II statute. Daug naujų dalykų yra dėl teismo proceso ir baudžiamosios teisės. Taip pat nemaža yra straipsnių, kur kalbama apie bajorų teises. Taigi, buvo nemaža pakeitimų valstybinės teisės srityje. Čia nebeminima nei ponų taryba, nei ponų luomas.

III statutas turi 14 skyrių. Norėta šiame statute pakeisti kuriuos-nekuriuos straipsnius. Todėl stengtasi nekeičiant senos redakcijos įstatyti naujus straipsnius, kur būtų naujas turinys. Čia jau kalbama apie viešpatį, žemės gyniną, teismus ir teisėjus, apie nustatymą luomų ir bajorų teisių, apie kraitį ir dalį. Mat Lietuva buvo agrarinė šalis, todėl tokie dėsniai buvo reikalingi. Statutas gina ir našlių interesus. Pagal jo, vyras turi įnešti į žmonos kraičio dalį dar tiek, kiek žmona įnešė, kad mirus vyrui ji būtų aprūpinta. Toliau kalbama apie globą, apie užrašus, apie testamentus; apie pakamarninką, ežias, sienas ir k.; apie girias, medžius, ganyklas, pievas; apie paėminą gyvulių jiems žalą padarius;apie užpuolimus, apie bajorų galvines ir apskritai apie galvines ir apie baudžiauninkus,apie plėšimus ir nusikaltimus visų luomų.

Statutas veikė iki 1841 metų
Leidžiant statutą prie jo buvo pridėtas raštas gudų kalba pasirašytas kanclerio Leono Sapiehos, pakanclerio ir raštininkų. Prie jo pridėtas ir anksčiau Sapiehos išleistas raštas "Įstatymų leidžiamai tvarkai nustatyti". Pagaliau eina Rimšos eilės Sapiehos vardu parašytos ir turinys – 14 perskyrimų.

Statutas buvo spausdintas. Jį atspausdino lietuvių-rusų kalba /gudų/, garsioje anų laikų Memoncijų spaustuvėje. Spaustuvė buvo Lietuvoje. Dėl jo leidimo mokslininkų tarpe kyla ginčų. Neaišku yra, ar stautas spausdintas kelis kartus, ar vieną kartą. Spausdinimo data ant visų egzempliorių padėta viena ir ta pati. Tačiau statuto tekste rasta šiokių tokių spausdinimo skirtumų, ypač korektūros klaidos nevienodos. Danilavičius taip aiškino skirtumus tarp įvairių tekstų. Esą statutas spausdintas iš kelių rinkimų. Tad rinkę keli žmonės tuo pačiu laiku. Dėl šio galėjo būti pas vieną rinkiką vienaip įrinkta koki raidė, pas kitą kitaip. Tas galėjo atsitikti. Bet buvo daleidimų, kad statutas spausdintas kelis kartus t.y. išleido kelis kartus. Bet tai sunkiai pagrindžiama.
Tada buvo kitoki technika ir raidės, negu dabar. Raidės buvo silpnesnės.

Tas pats dalykas kelius kartus surinktas, atsimušdavo aiškiau, geriau,negu dabar, kai mušama daug egzempliorių iš vieno rinkimo. Anais laikais spausdinimas - buvo meninininkų darbas. Tada nebuvo tų technikos priemonių, kurios dabar yra. Taigi, ir XVI amž. knygos atrodo, lyg tik dabar išleistos. Dabar matai silpnas raides, blogą popierą. Todėl tada vienu laiku spausdino iš kelių rinkimų. ir ant gero popierio. Tuo paaiškinama tekste skirtumai.

Statutas buvo išleistas tik vieną sykį gudų kalba. Daugiau nebeatspausdino. Visur pradeda įsigalėti lenkų kalba. XVII amž. oficialiai įvesta beveik visose įstaigose lenkų kalba. Tik vyriausiame tribunole dar vartojama gudų kalba. XVII a. kituose teismuose taip pat vartojama lenkų kalba. Todėl pareikalavimas statuto gudų kalba sumažėjo. Dėl šio buvo padarytas lenkų kalba vertimas. Vertimu turėjo pasirūpinti pats Sapieha. Bet, rodosi, autentiško leidimo nebuvo. Tai buvo privatūs leidimai.

Juo toliau, juo leidimai buvo blogesni. Ypač kai jezuitai Vilniuje ėmė leisti. Čia buvo statutas labai sudarkytas. Leisdavo, darydavo klaidas, o sekančiame leidiny ne tik neatitaiso klaidų, bet dar naujų pridarydavo. Tik rusai XIX amžiuje grįžo prie teisingo teksto. Lenkiški vertimai buvo padaryti kelis kartus.

Statutą buvo bandyta pakeisti. Tai buvo lenkų pastangos. Buvo paskirtas net lenkų kancleris Zamoiskis, kuriam buvo pavesta parašyti naują statutą. Bet Zamoiskis naujame statute įrašė daug naujų minčių, antai dėl valstiečių būklės palengvinimo, dėl lenkų bajorų teisių praplėtimo Lietuvoje ir t.t., tad šis dalykas rado smarkią opoziciją iš bajorų pusės, kurie valstiečio nelaikė žmogumi, o be to, ypatingai tam pasipriešino Lietuvos atstovai, kurie pasakė, kad jiems nereikia naujo statuto, jie turi savo statutą.

Tačiau gyvenimas bėgo. Naujos sąlygos - reikalavo naujų teisės normų, kurios normuotų tas sąlygas. Lietuvos III statutas visko numatyti negalėjo. Tad ėmė leisti būtiniems dalykams normuoti konstitucijas.

KONSTITUCIJOS- tai įstatymai, kuriuos priimdavo seimas. Pagal šių dienų mūsų supratimą,-konstitucija,- tai pagrindinis valstybės santvarkos įstatymas, bet anais laikais šiuo žodžiu suprasdavo ir pagrindinius ir nepagrindinius įstatymus. Konstitucijų leidimo kelias toks: seimo dalyviai ar kancleris įnešdavo seiman sumanymus. Seimas susidėjo iš 3 luomų: bajorų, senatorių ir karaliaus. Jei seime visi trys luomai priima įneštą sumanymą, tai toks priimtas tekstas eidavo į redakcijos komisiją. Komisija - tai raštinė, kuri žiūri ir tvarko įstatymą technikos žvilgsniu. Būdavo dažnai taip, kad seimo priimta konstitucija, iš redakcijos komisijos išeina pakeista. Dėl šio būdavo priekaištų. Technikai - specialistai ištaisydavo netikslumus, todėl kartais tekste šis tas kitaip atrodydavo. O mūsų konstitucijų tekstai jau buvo painūs. Tad reikėjo gerai žinoti, ką seimas norėjo išreikšti.

XVI amž. Lietuvos įstatymų tekstai buvo trumpi, formos aiškios. Senovės lietuvių-rusų kalba įstatymai buvo trumpesni ir aiškiai išreikšti. Lotynų kalba jau daug neaiškesni ir painesni įstatymai. Įtaka ėjo pas mus

iš V. Europos. Ten buvo įpratę prie sunkių sakinių, kur darė įtakos recepuota /prigijusi/ romėnų teisė. Todėl ir į lenkų kalbą ėmė skverbtis vakarų įtaka, ėmė įterpti į sakinius lotyniškus žodžius, visų priimtus. Tas sudarė neaiškesnius įstatymų išsireiškimus. Kitas betobulumas buvo tas, kad į įstatymo tekstą buvo įrašoma motyvai, kur nurodoma, ko tuo įstatymu norima pasiekti. Taigi, įnešimos moksliškų citatų į įstatymą ir dėl viso išdėstyto įstatymai buvo neaiškūs. Lietuvos Statutas buvo daug aiškesnis, sakiniai trumpesni. Paskui konstitucijos iš kanclerio buvo siunčiamos į pilies teismus. Pilies teismai gaudavo Lietuvos įstatymus ir įrašydavo į pilies teismo knygas.

Kad nereikėtų perrašinėti, konstitucijos buvo anksti pradėtos spausdinti.ir išsiuntinėjamos. Senose bibliotekose galima rasti tokių spausdintų konstitucijų. Jos būdavo išvežiojamos pilies, žemės teismui, tribunolui, kviesliai sau pasiimdavo; ir šiaip žmonės jas norėdavo turėti.

Anais laikais konstitucijų nieks nebuvo surinkęs, jei neskaityti "piarų". Piarai tai dvasinis ordenas pamaldingoms mokykloms steigti. Piarams buvo duota privilegija surinkti visas konstitucijas ir išleisti. Viso buvo išleista 8 tomai.

Kyla klausimas ar visos konstitucijos priimtos bendrame seime galioja Lietuvoje. Iš teksto matosi, kad yra konstitucijų kurios nieko nesako apie jų veikimą; yra konstitucijų karūnai skiriamų. Jei taip pasakyta, tai konstitucijų veikimas aiškus. O jei nepasakyta, tai klausimas darosi painesnis. Bet buvo ir tokių atsitikimų, kad konstitucija buvo priimta karūnos reikalams, o įvesdavo Lietuvoje. Pamatydavo, kad patogi konstitucija ir įvesdavo Lietuvoje. Kilo ginčai ar visos konstitucijos veikė Lietuvoje, jei nevisos, tai kokios. XIX amž. atsirado plati literatūra tuo klausimu lenkų ir rusų kalba.

Lenkai neturėjo savo įstatymo rinkinio, savo statuto, lietuviai - turėjo. O konstitucijos buvo surinktos, kaip sakėmė, 8 tomuose, ir pavadintos "Volumina legum piarum". Rodosi, dar buvo ir 9 tomas Krokuvoje atspaustas reformos laikais, kai jau rusai neleido spausti. Dar sykį konstitucijos ir statutas buvo atspaustos Petrapilyje XIX amž. Šio atspausdinimo priežastis buvo ši: buvo ruošiamasi prieš rusus sukilti ir numesti rusų jungą. Tad norėta turėti paruoštus įstatymus, kurie vėl galėtų veikti Lietuvoje. Bet sukilimas nepavyko, o rusai dar daugiau užgulė ant Lietuvos.

"Volumina legum" - buvo privatūs leidiniai. Organo, kuris skelbtų ir spausdintų anais laikais priimtas konstitucijas, nebuvo. Tai privačios iniciatyvos darbas.

KARDINALINĖS TEISĖS. Nusistovėjus politiniai santvarkai, buvo nusistovėjusios kai kurios pagrindinės politinės teisės. Tai buvo karaliaus rinkimai; liberum veto, bajorų privilegijos, valstiečių baudžiava ir k.

Tarpais prasidėdavo smarki agitacija prieš tas teises, norėta jas pakeisti. Bet kaimynai, ypač rusai, tam priešinosi. Jie bijojo, kad pakeičiant šias teises, bus padaryta geros valstybėje reformos ir tas būtų sustiprinęs

Lietuvos-Lenkijos valstybę. Tad kaimynai stengdavosi visur, kur tik galima fiksuoti tas pagrindines teises. O bajorai tų pagrindinių teisių nenorėjo leisti naikinti. Jos buvo įdėtos į 1768 m. konstituciją ir dalijmntis su Rusija XVIII amž. tos teisės buvo patvirtintos.

1791 m. gegužės m. 3 d. konstitucija.

Tai naujas įstatymas, kuris pakeitė anų laikų santvarką iš pagrindų, bet kurio dėsniai nebebuvo įgyvendinti. Tos konstitucijos žodis atatinka dabartinės konstitucijos žodžio prasmei. Tai buvo pagrindinis įstatymas apie valstybės santvarką.

Nereikia manyti, kad valstybės santvarkos formos yra amžinos. Visiems laikams ir gadynėms nebus gera viena ir ta pati valstybės santvarkos forma. Kartais kada kraštui tenka gintis, tai bus patogi centralizuota, stipri valdžia, panaši į militarinę /karinę/ diktatūrą, nors nevisuomet, pav. per didįjį karą demokratinė ir laisva Prancūzija sumušė kaizerinę ir militarinei diktatūrinę Vokietiją. Anais laikais Lietuvos - Lenkijos valdžia buvo silpna. Tokiai valdžiai ginti kraštą nuo užpuolimų - sunku. Valdžia buvo renkamoji, karalius renkamas. Rodosi, dabar viskas gerai, jei prezidentas renkamas. Tai tautos valios pasireiškimas, jei ji laisvai gali rinkti prezidentą. Tokia tauta pati gali laisvai pareikšti savo kūrybines galias ir daro didelę pažangą, pav. Prancūzija, Amerika /U.S.A./.

Bet jei ten renkant prezidentą, kištųsi kitos valstybės, tai jau būtų nenormalumas ir valstybės organizmas pūtų. Tokiu atsitikimu būtų daug geresnė paveldimoji monarchija, nes čia negalėtų rinkti ir todėl svetimieji negalėtų kištis ir valdžia būtų stipresnė. O anais laikais Lenkijoje-Lietuvoje kaip tik šis nenormalumas ir buvo. Be to, ponai - dvarininkai varžėsi dėl karaliaus vietos, kurių įtaka krašte buvo didelė. Todėl pastovios valdžios negalėjo būti. Tad anais laikais ir prieita nuomonės, kad šiai valstybei būtų geresnė paveldimoji monarchija. Tas buvo fiksuota gegužės mėnesio 3 dienos konstitucijoj. Manyta, kad paveldimosios monarchijos valdžia bus stipresnė, kad tokia valdžia sugebės pažaboti ištvirkusį ir nesuvaldomą ponų-bajorų luomą.

Tik stipri Prancūzijoj karaliaus valdžia,remiama miestiečių, sugriovė išlepintą ir atgyvenusį feodalizmą. O paskui tas pats karalius kaimo remiamas ėjo prieš miestiečius, kol pagaliau monarchizmas Prancūzijoj pasidarė tuo parazitu, kuris ėda tautos kūną. Taigi, pastovios santvarkos nėra.

Todėl ir gegužės 3 d. konstitucijoj įvedimas paveldimosios monarchijos buvo laikoma didele pažanga.

======================

================

=============

==========

1791 m. gegužės 3 d. konstitucija.

Buvo pradėta kalbėti dėl konstitucijos. Šios konstitucijos atsiradimas kartais lyginama su revoliucija. Tada karalius Augustas, visa eilė jo artimesnių žmonių, kaip Potockiai ir k. sugalvojo padaryti esamosios santvarkos pakeitimą. Esant senajai santvarkai nebuvo išėjimo: seimai griuvo, svetimos valstybės kišosi į vidaus reikalus, pakrikimas valstybės viduje buvo didelis.

Rusija tada buvo užimta karu Rytuose. Tad jos dėmesys buvo nukreiptas į Rytus. Norėta šituo pasinaudoti. Be to, prūsai žadėjo pagelbą. Tuo laiku ir buvo padarytas perversmas iš viršaus, ir įvesta paveldimoji monarchija. Iki šiol buvo respublika, tik priešakyje valstybės stovėjo renkamasis karalius iki gyvos galvos. Nors renkamasis karalius turi daugiau teisių, negu prezidentas, bet anais luomų laikais, karalius silpnas buvo.

Taigi nutarta padaryti perversmas iš viršaus. Surasta patogus laikas, kai buvo galima pašalinti vidaus ir užsienio kliūtis.Paruoštas slaptai konstitucijos projektas. Ruošiant konstituciją naudotasi prancūzų revoliucijos sukurtomis konstitucijomis. Žinoma, paimta iš prancūzų ne viskas, o tik tas kas buvo reikalinga Lietuvos-Lenkijos valstybei, kas stiprintų karaliaus valdžią.

Seime buvo susidariusi konfederacija. Reiškia,nutarimai turėjo būti priimami dauguma balsų, o ne vienbalsiai, kaip kitais kartais. Bet ir dauguma galėjo kartais ne susidaryti. Tad padarė taip. Abėjotinų žmonių seiman neįsileido, nors jų ir įėjo kiek,ir netikėtai paskelbė projektą. Tuoj po to skaitlingai nuvyko į bažnyčią, atliko pamaldas, prisiekė naujai konstitucijai ir visur pasipylė džiaugsmas.

Tai buvo daroma ne 3 gegųž., bet 5 geguž. 3 geguž. buvo pradėtas darbas, 4 d. pertraukė, o 5 d. buvo viskas užbaigta.

Po to buvo uždavinys visur išplatinti, apskelbti naująją konstituciją ir skambinti ta proga varpais, atlikti iškilmes, nes buvo laimingai pavykę reformuoti konstituciją. Toks darbas buvo daromas tose vietose, kur buvo daugiau reformos šalininkų. Stengtasi, kad finalas neiššauktų tam tikrų disonansų.

Pirma programos dalis gerai išėjo. Dabar reikėjo įtikinti visuomenę kad toji nekeltų nerimo. O kartu su tuo prasidėjo luomų susiartinimas. Iki šios konstitucijos bajorai nepripažino kitų luomų. Žiūrėjo skersa akimi į miestelėnus. Dabar rado reikalingu, kad tam tikras skaičius galingų bajorų įsirašytų į miestėnus. Daugelis vaivadų, etmonų ir k. nuvyko į miestų magistratus ir įsirašė į miestėnus palikdami bajorais. Tai visuomeniniai didesnis artėjimas.

Pirm to, jau buvo leista miestiečiams tvarkyti, užimti vietas, įeiti seiman.

Tos dienos atminimui imta ruošti iškilmės, paminėjimai, kitur buvo atleista žmonių nuo baudžiavos. Duota dovanos. Per iškilmes pabrėždavo

didelę reikšmę naujos konstitucijos.

Užsieny, ypač vakaruose, padarė gerą efektą. Ten pripažino, kad padaryta be kraujo naudinga revoliucija. Esą tie, kurie tam pertvarkymui yra priešingi, turėtų nutilti. Anglas, Borgh, kuris buvo prancūzų revoliucijos priešininkas, tačiau šiam perversmui pritarė. Jis sakė, kad esą galima naudingą revoliuciją padaryti ir be kraujo praliejimo, koki buvusi ši revoliucija. Prancūzų revoliucijos jis buvo iš pradžių šalininkas, nes manė, kad revoliucija Prancūziją nusilpnins. Bet kai ji davė pasireikšti naujai kūrybos dvasiai ir naujoms galingoms jėgoms ir tas galėjo iškelti Prancūziją, tai Borgh pasidarė jos priešininkas.

Rusija buvo priešinga gegužės 3 d. reformoms. Rusų vyriausybė susitvarkiusi su turkais, atkreipė dėmesį į Lietuvą-Lenkiją. Prasidėjo kova, kurioje dalyvavo svetimos valstybės, ir kurios apsilpusi Lietuvos - Lenkijos valstybė nebepajėgė pašalinti ir apginti savo nepriklausomybę.

Įdomu, kaip veikė lenkų ir lietuvių bajorus toji konstitucija. Lenkų bajorams ar Varšuvos kunigaikštijoj ar lenkų karalystėje dažnai prisimindavosi toji konstitucija. Anų laikų bajorams ta konstitucija atrodė reformų idealas, ir kad už šios reformos toliau eiti buvę nebegalima ir kad buvusi padaryta didelė pažanga. Bet vėliau prie tos konstitucijos nieks negrįžo.

Po kurio laiko tos konstitucijos kultas buvo atgimęs kitais motyvais. Kai XIX ir XX a. pradžioje imta smarkiai vesti kovą prieš rusus ir norėta rusų nusikratyti, tai kartu imta garbinti šioji konstitucija. Yra išėję nemaža veikalų šiuo klausimu. Nesenai miręs lenkų istorikas Osvaldas Valceris nurodinėjo į tos konstitucijos pažangumą, tą ką ji yra davusi lenkų visuomenei.

Lenkijos-Lietuvos vienybės šalininkai rado, kad toji konstitucija sujungusi abi valstybes, panaikinusi iki šiol buvusį dvylipumą, palikę tik nedideli skirtumai. Bet ją paskelbus, pasirodė tų skirtumų nemaža. Karo ir iždo komisijos susidėjo pusiau iš Lietuvos ir Lenkijos atstovų. Lietuva galėjo turėti tiek pat ir tokius pat ministerius, kokius turėjo Lenkija. Karo ir iždo komisijose vieną kartą turėjo pirmininkauti lietuvis, kitą - lenkas. Darant teismą Lietuvos reikalams - teisėjai turėjo būti lietuviai.

Bet vis dėl to, Valceris sakė, kad gegužės 3 d. konstitucija padariusi tai, ko nepadaręs Zigmantas Augustas,- su-jungusi abi valstybes.

Atsiranda ir dabar galvojančių taip, kad esą Lietuvos-Lenkijos vienumas išplaukiąs iš gegužės 3 d. konstitucijos. Kai jie ne-taip senai norėjo suruošti Lietuvoje perversmą ir kai juos ėmė teisti, tai jie teisinosi gegužės 3 d. konstitucija. Esą jie neruošę perversmo, o norėję realizuoti gegužės 3 d. konstituciją.

Taigi, šioji konstitucija buvo brangi tuo: 1/ kad joje mátė kai kas Lietuvos-Lenkijos sujungimą t.y. Lietuvos inkorporavimą į Lenkiją ir 2/kad bajorai užėmė aukštesnę valstybėje vietą, negu iki tol turėjo.

Dabar pažiūrėkime koks jos konkretus turinys: įžanga: I. Vardan Dievo, Tėvo ir t.t. Nurodomas konstitucijos tikslas. I sk. Katalikų tikyba esanti

viešpataujanti valstybėje. Nors pripažįstama ir kitos tikybos, bet pereiti iš katalikų tikybos į kitą - draudžiama. Kitos tikybos žmonėms garantuojama globa, nes katalikų tikyba liepia mylėti artimą.

II sk. kalba pie luomus. Čia kalbama tik apie bajorus. Jie gyvena privilegijomis duotomis karalių ir kunigaikščių. III sk. kalba apie miestiečius ir miestus. Šis dalykas turįs būti sunormuotas atskiro įstatymo. IV sk. nustatoma valstiečių būklė. Valstiečiai esą duodą realios naudos valstybei, todėl juos ir priimama į įstatymų globą. Valstybė viską pripažinsianti, ką darys tardamiesi dvarininkai su valstiečiais. Dvarininkams dėl valstiečių garantuojamos teisės ir paliekama veikimo laisvė, reiškia, valstiečiai ponų baudžiauninkais. V sk. Valstybės organai: 1/ įstatymų leidžiamasis arba luomų seimas, 2/ karalius ir jo sargyba t.y. vykdomoji valdžia ir 3/ teismo valdžia. VI sk. Seimas. Turi 2 rūmus: pasiuntinių ir senatorių. Atstovų rūmai - įstatymų leidimo organas. Čia svarstoma visi įstatymų projektai. Dėl įst. projektų visi atstovai turi teisės pasisakyti ir turi sprendžiamąjį balsą. Sprendžiama balsų dauguma. Liberum veto panaikinamas. VII sk. Vykdomoji valdžia priklauso karaliui ir sargybai. Nurodoma, kaip sudaroma valdžia. Įvedama paveldimoji monarchija. Sargyba susidaro iš 5 ministerių: tvarkos, antspaudo, karo, iždo ir ministeris prie užsienių reikalų antspaudo. Be jų, dar du sekretoriai: iždo ir užsienių reikalų. Jie neturi sprendžiamo balso. VIII sk. Teismas. Vyr. Tribunolas. Miestai tvarkosi nebe Magdeburgo teisėmis, o įstatymu jų reikalams išleistu. Yra dar referendarų teismas dėl karaliaus valstiečių, asesorių teismas. Seimui taip pat paliekama teisiamoji galia. Jis teisia dėl valstybės išdavimo. IX sk. apie regentą. Juo yra karalienė arba princas, jei nėra karaliaus arba jis nepilnametis. X sk. apie karaliaus vaikų auklėjimą. XI sk. apie karo jėgas, jų organizavimą.

Konstitucijos gale pridėta luomų deklaracija, kur jie priima šią konstituciją. Gegužės 3 d. konstitucija buvo parašyta lenkų kalba. Yra vertimų vokiečių, prancūzų ir k. kalbomis. Taip pat yra užsilikęs vertimas iš anų laikų ir lietuvių kalba.

Toji konstitucija lietuviškame vertime atsirado todėl, kad buvo reikalinga įtikinti lietuvių masę. Anais laikais Kosčiuška taip pat leido lietuviškus atsišaukimus į lietuvius valstiečius, nes jie kitaip nesuprato.

Ta konstitucija neįsigalėjo, nes svetimieji tam pasipriešino. Reikėjo jėga ginti, o jėgos jau nebuvo.

TARPVALSTYBINĖS DERMĖS - tai kita rūšis teisės šaltinių. Čia bus valstybės sutartys su kitomis valstybėmis įvairiais reikalais - prekybos, gyventojų pasikeitimo, teritorijos perleidimo ir t.t.

LIETUVOS SANTYKIAI SU LENKIJA. LIUBLINO UNIJA /1569/, JOS ISTORIJA IR TURINYS.

Liublino unija - tai bajorų gadynės padaras. Plačiau apie Liublino uniją neteks kalbėti, nes yra tuo reikalu nemaža parašyta lietuvių kalba knygelių; tai būtų tik pakartojimas. Lietuvos istorijoj yra apie Liublino uniją

Taigi, toje gadynėje atsitiko tai, kad Lietuvoje bajorai ėmė viršų ant ponų. Ponai Bielsko seime buvo priversti išsižadėti savo privilegijų bajorų naudai. Bajorai mokėjo savo laimėjimą pastiprinti, įvilkti tai į įstatymo formą. Bet bajorai tomis priemonėmis pasiekė ne to, ko jie norėjo. Įvyko tas ko norėjo Lenkija.

Lietuvos bajorai norėjo turėti tokias pat teises Lietuvoje, kokias turėjo Lenkijos bajorai Lenkijoj. Kitaip sakant, bajorai norėjo dalyvauti valstybės gyvenime, norėjo turėti lemiančios reikšmės valstybėje, bet be lenkų pagelbos tų teisių įgyti nepajėgė. Todėl ir pasikvietė lenkus pagelbon. Karūna darė į Lietuvą represijas ir naudojosi Lietuvos bajorų užgaidomis. Lenkijai čia buvo proga panaikinti Lietuvos nepriklausomybę.

Tad vienas luomas - bajorai ir pasikvietė lenkus talkon, kad galėtų pergalėti savuosius viešpačius. Čia išdavimo nieks nematė. Ypač negali kaltinti save išdavimu tie, kurie yra laimėję.

Bet Lietuvos ponai būdami mažame skaičiuje, bet turėdami gerą prityrimą ir būdami galingi materialiniai, numatė unijos pasekmes ir todėl nenorėjo prileisti tokio bajorų laimėjimo. Nors ir buvo prižadėję lenkams pakeisti statutą, ir tuo sulyginti lenkų bajorų teises su Lietuvos bajorais, bet to nepadarė. Kai lenkai ėmė veržtis Lietuvon ir grobti žemes ir imti tarnybas, tai rado protestą ir Lietuvos bajoruose. Taigi,ir vėliau buvo išlaikyta daug dalykų, kurie kalba apie Lietuvos savytumą. Liko dvi valstybės, kaip ir pirma. Dabar yra tik bendras seimas.Seime be lietuvių sutikimo, jei svarstoma Lietuvos reikalai, nieko neprileidžiama priimti. Lietuviai daro visokias kombinacijas ir tuo gilina valstybės dvilipumą. Jie net daro su švedais sutartis pav.Janušas Radvila.

Taigi, unijos aktas keitėsi savo turiniu. Iš pradžių lietuviams buvo blogesnis, bet vėliau pakitėjo. Juo toliau, juo daugiau traukiasi Lietuvos bajorai ir nepildo ką buvo lenkams prižadėję.

O čia Lietuvos ponai pamatė, kad esant tokiai būklei, jie gali atgauti savo politinę ir socialinę įtaką, nors po Bielsko seimo ir manė, kad nebeatgaus savo įtakos. Bet Lietuvos bajorai pasirodė esanti nesąmoninga masė.Tad čia ponai ėmė veikti bajorus. Reikėjo griebtis demagogijos. Pasikeitė tik veikimo forma. Rodosi, iškilo bajorai, bet faktinai veikė ponai. Todėl bajorai čia maža telaimėjo.

Coequptio jurium - tai teisių sulyginimas, kuris buvo priimtas 1697 m. seime. Buvo pastebėta, kad esą didelių teisės srityje nelygumų, pav. ministeriai neturėjo vienodų teisių. Vienu atžvilgiu Lenkijos ministeris to paties rango turėjo daugiau teisių, kitu - mažiau; tas pats buvo ir su Lietuvos ministeriais. Vyriausias Tribunolas Lenkijoj kai kuriuos dalykus galėjo spręsti, o Lietuvoje tokie dalykai priklausė karaliaus teismui. Aukštieji valdininkai vienoje valstybėje turėjo daugiau teisių, kitoje mažiau. Todėl ir buvo išleistas įstatymas -"Coequatio jurium", pagal kurį buvo sulyginama teisės Lietuvos kunigaikštijoj ir Lenkijoj. Čia buvo kalbama dėl teismų priklausomybės, dėl aukštųjų valdininkų teisių. Bet tai nebuvo įstatymas, kuris būtų

sulyginęs teises Lietuvoje ir Lenkijoj t.y. kad tie patys teisės šaltiniai būtų Lietuvai ir Lenkijai.

RUSŲ GARNATIJA 1768. Ši garantija yra rusų įtakos vaisius. Kai buvo išrinktas Stanislovas Poniatovskis karalium, tai tarp rusų ir naujos Lenkijos - Lietuvos vyriausybės buvo sudaryta sutartis, pagal kurios užtikrinama, kad pagrindiniai dėsniai, kurie palaiko tvarką respublikoje, paliks galioje. O tie dėsniai tai buvo liberum veto, karaliaus renkamumas ir t.t. ir jie buvo laikomi laisvės brangenybe. Ši sutartis buvo tam, kad rusų vyresnybė galėtų kištis į šios valstybės vidaus reikalus, jei bus padaryta reformos.

Ši sutartis padaryta išrinkus karalium Stanislovą-Augustą, bet nepraėjo ir keli metai, kaip pats karalius pamatęs jos visą negerumą stengėsi nuo jos atsikratyti.

1791 m. geg. 3 d. konstitucija. Ši konstitucija pakeitė Lietuvos ir Lenkijos santvarkos formą. Galimas dalykas, kad iširęs valstybės aparatas ir skaudžiai pamokyti Lietuvos ir Lenkijos bajorai 1772 m. dalybomis, būtų pradėję sveikti ir valstybės aparatas būtų ėmęs stiprėti.O sustiprėjimo labai bijojo rusai ir prūsai. Ypač rusai ėmė smarkiai priešintis reformos įgyvendinimui. Prūsų vyriausybė, kuri ankščiau žadėjo padėti Lietuvai ir Lenkijai, taip pat išsigando sustiprėjimo. Prūsija galėjo nebegauti svetimų žemių, apie kurias jau senai svajojo. Tai ėmė eiti rusai ir prūsai išvieno. Rusai panaudojo žinomąją Torgovicos konfederaciją. Mat rusai turėjo Lietuvoje didikų, kurie gaudavo iš rusų valdžios pašalpų, dovanų. Tai jie ir glaudėsi prie galingų rusų, ir ieškojo ten pagalbos. Be to, kai buvo padaryta reforma, tuos didikus ėmė rusai įtikinėti, kad naikinama bajorų laisvė, Lietuvos nepriklausomybė ir t.t. Esą rusai nesutinka su Lietuvos savytumo panaikinimu. Šioms reformoms pasipriešinti ir buvo sudaryta Torgovicos konfederacija.

Faktinai toji konfederacija buvo sudaryta Petrapilyje, tik apie ją niekam neskelbė.

Į aktų knygas įtraukė Torgovicos miestelyje Lenkijoj, vėliau ir Lietuvoje buvo įregistruorta, bet neprigijo literatūroje.

Lietuvoje tarp tokių veikėjų buvo Kosakovskis. Jis buvo buvęs etmonas. Lenkų literatūroje jis vadinamas išdaviku. Jo brolis Vilniaus vyskupas,taip pat buvo didelis politikas-veikėjas. Jis valdė visą Jonavos apylinkę.

Simonas Kosakovskis /etmonas/ pasirašė konfederacijose.Jis organizavo Vilniuje generalinę konfederaciją. Esą naikinama Lietuvos savystovumas ir bajorų laisvė ir todėl jis organizuojąs konfederacijas prieš geguž. 3 d. konstitucijos reformas. Bet tas jo ir jo giminių teisininasis nepateisina jo veiksmų.

Taigi, konfederacija buvo organizuota Petrapilyje ir rusų kariuomenės pagelba eidama į Lietuvą ją realizavo. Čia Lietuvos bajorų nedaug teprisidėjo; bet buvo atvesta rusų kariuomenė, kuri paliko Lietuvoje ir užiminėjo žemes. Lenkijoj tas pats buvo t.y. užiminėjo žemes. Karas tęsėsi neilgai, nes nebuvo ginkluotų tvirtų jėgų, nebuvo atsparumo. O be to, ir karalius daugiau tarnavo rusams, negu savo valstybei ir rusams teikė žinias. Reiškia,

buvo išdavikas, šnipas. Monarchistai tai slepia ir stengiasi karalių pateisinti.

GARDINO KONSTITUCIJA 1793 m.

Buvo sušauktas seimas Gardine. Čia padaryta naujos Lietuvos ir Lenkijos dalybos. Prūsai pasiėmė žemių iš Lenkijos valstybės, rusai - iš Lietuvos. Bet etnografinė Lietuva dar paliko nepaliesta. Gardino seimas spyrėsi tam padalinimui. Bajorai nenorėjo pasiduoti rusams ir prūsams. Bet ginkluota šių dviejų valstybių kariuomenė darė spaudimą į seimą. Seimo nepaleido tol, kol nepatvirtino dalybų projekto.

Be to, šiame seime buvo sudaryta nauja konstitucija. Įnešta šiek tiek naujų minčių, naujų pakeitimų, geresnis administracijos sutvarkymas, bet ji jau nebuvo realizuota t.y. nebeįsigyveno. Konstitucija taip pat buvo rusų ir prūsų kariuomenei grąsinant priimta.

Ir dar vienas svarbus dalykas buvo padarytas Gardino seime - tai kariuomenės reorganizacija. Buvo pareikalauta sumažinti kariuomenę: leista buvo laikyti lenkams iki 9000, lietuviams iki 6000 kariuomenės. Politikos veikėjai suprato kariuomenės paleidimo tikslą, o pati kariuomenė tuo buvo pažeminta, užgauta. Kariuomenė negalėjo pakęsti tokio išniekinimo. O be to, paleistus karius norėjo įterpti į prūsų ir rusų kariuomenės eiles.

Tuo laiku Lietuvoje ir Lenkijoj jau buvo nuolatinės kariuomenės ir gerai apmokintų karininkų. Buvo jau karo mokyklos. Kaimynai pamatė, kad stiprėjanti ir auganti kariuomenė nebeduos plėšti žemes. Tad jie ir pareikalavo sumažinti kariuomenę. Ir kaip tik buvo kariuomenės dalims apie tai pranešta, imta visur bruzdėti. Politikai suprato, kad jau artinasi nepriklausomybės galas. Imta slaptai organizuotis, o kitur kariuomenė atsisakė būti paleista. Prasidėjo sukilimas rusų užimtoje dalyje ir nepriklausomoje dalyje.

Madalinskis stovėjęs ties Pultusku, pirmas puolė Ostroleką, veržėsi į Prūsus ir manė eiti į Krokuvą, kur turėjo būti sukilimo centras.

Madalinskis vietomis smarkiai apdaužė prūsų kariuomenę.

Nepriklausomos Lietuvos dalyje taip pat prasidėjo sukilimas, ir taip pat toje dalyje, kuri buvo rusų užimta. Pradžią padarė Šiauliai balandžio m. 16 d. Iš čia persimetė į visus aukštaičius ir žemaičius. Vilniuje buvo išrinkta laikinoji Lietuvos valdžia, vadu jos išrinktas Jokūbas Jasinskis. Ši valdžia buvo radikališka, į karą stengėsi įtraukti valstiečius, kurie mūšiuose parodydavo ypatingo patvarumo. Bet lenkai su tuo radikalizmu nesutiko ir pasistengė Lietuvos Tarybą ir karo vadovybę pakeisti.

Lenkų karo vadu buvo paskelbtas Tadas Kostiuška. Jis buvo kilęs iš Lietuvos gudų žemės. Buvo baigęs karo mokyklą, dalyvavęs kare, paskui emigravęs Amerikon ir ten kariavęs, po to grįžo Lietuvon. Vėliau nuvažiavo į Paryžių ir dėjosi su konventu. Prašė vardan tautų laisvės pagelbos prieš prūsus ir rusus. Bet ten jam buvo atsakyta, kad Lenkijoj kariauja ponai ir kunigai, o prancūzų revoliucija naikinanti tuos sluoksnius. Toks buvo prancūzų išsisukimas, nes jie tuo laiku negalėjo duoti pagelbos ar to nereikalavo jų interesai. Tada Kostiuška grįžo ir ... kariauti savo ...

Kai Kostiuška buvo paskelbtas karo vadu Krokuvoje, tai jis pasisakė esąs karo vadu ir Lietuvoje.

Lietuvos Jasinskis, kaip žinome, buvo užpuolęs rusus ir išvijo juos. Tada į Vilnių bėgo Simonas Kosakovskis gelbėti karo situaciją. Bet jis čia buvo suimtas, teistas ir pakartas.

Bet Jasinskiui iš dvarininkų ir lenkų pusės pasireiškė opozicija. Nors jis buvo laikomas gabiu karininku, sumaniu, gerai išsilavinusiu, bet atsilikę bajorai jo negalėjo suprastu ir pakęsti. Svarbiausia buvo tai, kad Jasinskis kalbėjo apie baudžaivos panaikinimą, o be to, jis buvo separatistas, svajojo apie atskirą Lietuvą. Todėl jis buvo atšauktas, bet kaip gabus ir reikalingas karininkas tuo laiku, jis paliko karininku kitoje vaivadijoje.

Kostiuška taip pat buvo šalininkas įtraukimo valstiečių į kariuomenę, nors jis ir nebuvo radikalas. Jis norėjo, kad bajorai būtų karininkais, o valstiečiai - kareiviais. Bet valstiečiams už tai reikėjo pažadėti laisvę t.y. atleisti nuo baudžiavų. Bajorai su tuo nesutiko.

Nors valstiečiai mūšiuose parodė didelį atsparumą, atsparesni buvo negu išlepinti bajorai, bet jie masiniai nebuvo įtraukti karan. Kariuomenė nebuvo sustiprinta valstiečiais, nes bajorai bijojo netekti darbo jėgos - baudžiauninkų.

Rusai ir prūsai sumušo lenkus ir lietuvius. Jasinskis žuvo begindamas Varšuvos priemestį, Prahą nuo prūsų puolimų.

Dabar įvyko paskutinis Lietuvos ir Lenkijos padalinimas. Padalino taip pirmą ir antrą sykį rusai atėmė iš Lietuvos gudų žemes, trečią kartą 1795 atėmė Lietuvos dalį, tikrąją Lietuvą, kitą dalį - Užnemunę pagrobė prūsai. Tai buvo 1795 m. ~~pirmasis~~ paskutinis Lietuvos padalinimas, nes tada buvo padalyta etnografinė Lietuva į dvi dalis, kur viena teko prūsams, kita - rusams. Iki šiol t.y. 1772 ir 1793 m. dalybose tekdavo rusams, išimant mažas dalis, gudų ir rusų gyvenamosios žemės. 1795 m. dalybos buvo patvirtintos.

ATSKIRI EPIZODAI. Kalbant apie Lietuvos Lenkijos santykius, tenka pastebėti, kad bandymų atskirti Lietuvą nuo lenkų nuolat būta. Taip XVII amž. kai rusai buvo užėmę Vilnių, o švedai buvo netoli Kauno, Janušas Radvila padarė labai drąsų eksperimentą atskirti Lietuvą nuo Lenkijos. Jis 1655 m. padaro Kėdainiuose uniją su švedais. Bet jis norėjo Lietuvą matyti visai nepriklausomą. Švedai darė sutartis ir su Brandenburgo kunigaikščiais. Šie nenorėjo bebūti lenkų vasalais.

Radvila esą žuvęs kare. Kiti sako, kad esą nusižudęs, dar kiti, kad nužudytas. Bet buvo bandymų ir sujungti artimesniais ryšiais Lietuvą su Lenkija. Tai buvo daroma iš viršaus ir iš apačios. Iš apačios norima buvo suartinti lenkų-lietuvių valdžios administraciją. O jonas Sobeckis norėjo įsteigti stiprią paveldimą monarchiją ir vėliau pažaboti bajorus. Po to, būtų galima buvę sukurti stiprią ir vieningą monarchiją. Jo šeimos nariai turėjo būti monarchais. Tad jis norėjo organizuoti kariuomenę. O tam bazė turėjo būti Lietuva. Jis buvo sumanęs įkurti Šventosios uostą, pakvietė anglus pirklius, davė jiems privilėgijų ir manė išugdyti prekybą. Šventosios uostą manė sujunti su Baltijos jūra, ir be to, manė įkurti stiprią Lietuvc ir Lenkijos paveldimąją monarchiją - bet visa tai jam nepavyko.

Svarbesnių klaidų atitaisymas.

Puslapis	Eilutė		Yra atspausdinta	Turi būti
	iš viršaus	iš apačios		
3	7		gilmių	gelmių
6		6	kraše	krašte
8		17	vistymasis	vystymasis
8		9	apsoliutizmo	absoliutizmo
9		17	gantos	gamtos
13		20	rusijoje	Rusijoje
15	5		neatspausd.	kad
20		17	kairavimų	kariavimų
26		6	buov	buvo
27	5		vaslus	vasalus
27	6		rpiesaikos	priesaikos
28	9		gūdų	gudų
28	13		krtais	kartais
36	7		Hansa	Hanza
36		3	akip	kaip
42		5	atisrado	atsirado
43		12	perkės	prekės
44	18		neatspausd.	dar
47		12	ekonomiškas	ekonomiškai
48	2		atisdūrė	atsidūrė
48		5	nelaisvia	nelaisvė
51	2		nutūkę	nutrukę
60		5	pakeistęs	pakeitęs
62		10	nebuv	nebuvo
64		3	vino	vieno
69	16		Leituvoje	Lietuvoje
69		21	kaip	kai
75		6	viešpyties	viešpaties
75		3	jei	jie

Puslapis	Eilutė		Yra atspausdinta	Turi būti
	iš viršaus	iš apačios		
70		2	namaža	nemaža
77		1	patviertino	patvirtino
78		16	praleista žod.	tuo
79		10	kad	kada
99		14	pasiginti	apsiginti
102		16	pasilėpti	pasislėpti
103		9 ir 14	Brastauskis	Nagurskis
122		20	Vilkomi skiai	Vilkomirskiai
126	10		bajotai	bajorai
131		14	neatspausd.	ankšti
136	16		aukščiau	anksčiau
139		19	neatspausd.	sąstatą ir
142	14		apkarauti	apkrauti
142		14	turtai	turtų
146	15		Stepona	Steponas
149		18	pasklebtų	paskelbtų
149		15	kandato	kandidato
151	9		teiman	teisman
151		11	pask	paskui
160	4		betobulumas	netobulumas
161	14		demokrarinė	demokratinė
166	3		garnatija	garantija
166		15	įregistruorta	įregistruota
167		4	kas	kad
168	8		suprastu	suprasti
168	23		1775	1795
168	25		1775	1772
168	28		1775	1795
168		8	jonas	Jonas